ISTORIE

ROBERT ADAM

DOUĂ VEACURI DE POPULISM ROMÂNESC

HUMANITAS

ISTORIE

Robert Adam s-a născut la 18 aprilie 1976, la București. Este doctor al Universității Libere din Bruxelles (ULB), cu o teză despre național-populism. A fost bursier în Franța la Școala Normală Superioară, Sorbona și Sciences Po. Este colaborator științific al ULB. Domeniile sale de cercetare cuprind populismul și naționalismul în Europa, sociologia și istoria sportului, relațiile culturale externe ale UE. Ca jurnalist, a colaborat cu ziare, reviste și radiouri din România și Franța. A tradus cărți din franceză și engleză.
Are o vastă experiență în diplomația culturală (manager de comunicare al primei echipe a rețelei institutelor culturale europene – EUNIC, director al ICR Bruxelles, președinte al EUNIC Bruxelles) la Paris și Bruxelles. A fost inițiatorul unor mari proiecte de dialog intercultural (Europalia România), curator al unor expoziții internaționale, membru în juriul unor festivaluri, coordonator de proiecte culturale în Franța, Belgia, Olanda, Luxemburg, România, Republica Moldova. A contribuit la volumele colective *Politique et société dans la Roumanie contemporaine* (coordonatoare Odette Tomescu-Hatto și Alexandra Ionescu, 2004) și *Revoluția din depărtare* (coordonator Cristina Hermeziu, 2011). Conferențiază pe tema populismului european în Franța (Paris, Strasbourg).

ROBERT ADAM

DOUĂ VEACURI DE POPULISM ROMÂNESC

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactor: Andreea Niță
Coperta: Ioana Nedelcu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
DTP: Radu Dobreci, Dan Dulgheru

Tipărit la Paper Print – Brăila

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Adam, Robert
Două veacuri de populism românesc / Robert Adam.
București: Humanitas, 2018
Conține bibliografie
Index
ISBN 978-973-50-6273-6
329

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 021/311 23 30

ARGUMENT

În 1999, student la Paris fiind, cercetam lirica franceză de secol XIX și încercam să descifrez jungla de semnificații din poemele în proză ale lui Arthur Rimbaud. Aveam să fiu însă deturnat într-o cu totul altă direcție, mult mai legată de modernitatea socială imediată, de un fenomen social și politic cu solide manifestări atât în Franța (unde Frontul Național aduna constant 15% din voturi), cât și în România (unde Partidul România Mare se afla clar în ascensiune) și în alte țări europene (Austria, Italia). Partidele și mișcările antisistem erau puse laolaltă de unii comentatori sub numele de populism. Alții le plasau în descendența fascismului sau le grupau sub eticheta de extrema dreaptă. În orice caz, în Occident, aceste formațiuni, la fel ca partidele comuniste, nu puteau ieși din mlaștina unei opoziții perpetue. Consensul postbelic din care se născuse și Uniunea Europeană le interzicea orice vocație guvernamentală. La nivel academic, aceste formațiuni marginale inspirau repulsie și teamă de o întoarcere la nu prea îndepărtatele vremuri sumbre ale Europei. Cunoașterea acestora și a electoratului lor avea numeroase zone de umbră.

Acel an aducea o evoluție fără precedent în Europa Occidentală de după 1945. În 3 octombrie 1999, aveau loc alegeri legislative în Austria. Partidul Libertății (FPÖ), național-populist, condus pe atunci de Jörg Haider, obținea un rezultat spectaculos (26,91%), cu care se plasa în spatele social-democraților (33,15%) de la guvernare, dar cu câteva sute de voturi

în fața conservatorilor din Partidul Poporului (ÖVP). Cele două partide de dreapta au constituit o coaliție. Deși mai slab în urne, Partidul Poporului dădea premierul. Un tabu de peste jumătate de secol se prăbușea: un partid al dreptei radicale venea la putere. Ca să faciliteze acceptarea acestei situații, Haider era silit să demisioneze de la conducerea partidului. Ce e drept, FPÖ mai fusese asociat în 1983 la o guvernare social-democrată, dar pe atunci orientarea sa politică era liberală. Haider preluase conducerea partidului în 1986 și îi schimbase radical ideologia. A urmat o reacție de izolare internațională a Austriei, intrată de relativ puțină vreme în UE (1995). Celelalte 14 state europene au impus sancțiuni diplomatice, care au fost ridicate abia spre sfârșitul anului 2000, când dinții lupului extremist fuseseră bine piliți. Azi o asemenea reacție de izolare la nivelul Consiliului UE ar fi de neconceput, într-atât s-a banalizat prezența la guvernare a formațiunilor populiste. Atunci abia urmau ascensiunea în turul secund al alegerilor prezidențiale din România a lui Corneliu Vadim Tudor în 2000 și cea a lui Jean-Marie Le Pen în Franța în 2002. Dar tabuurile politice din Vest nu erau nici pe departe aceleași ca în Est, unde populismul se simțea, pe bună dreptate, la el acasă.

În România, fenomenul populist nu suscita un interes major, situație care nu s-a schimbat radical nici până acum. Intrigat, am început o formare sistematică în științe sociale, la Sciences Po Paris și mai apoi la Universitatea Liberă din Bruxelles (ULB), spre a studia temeinic populismul, la nivel conceptual și istoric, și a înțelege ce putem plasa sub această acoperitoare etichetă și ce nu. Le sunt recunoscător profesorilor Jean-Michel De Waele și Vladimir Tismăneanu, care mi-au coordonat la ULB lucrarea de doctorat despre național-populism. De asemenea, le datorez gratitudine părinților mei și soției pentru sprijinul acordat de-a lungul anilor. Această aventură personală în subteranele populismului m-a condus pe drumuri nebănuite. Cartea de față surprinde dimensiunea ei românească.

Aveam să descopăr că germenii populismului au apărut în Țările Române în 1821, astfel că acesta s-a îngemănat cu începutul modernității politice autohtone. Proteiform, el s-a menținut în peisaj vreme de aproape două veacuri și nu cred că vom deplânge prea curând dispariția acestui fidel companion. În paginile ce urmează, am sistematizat în premieră istoria populismului românesc, de la origini și până în zilele noastre.

POPULISMUL
Concept, tipologie, scurt istoric

Adesea invocat în discursul mediatic, politic, economic, mai niciodată definit, termenul „populism“ tinde să devină o etichetă infamantă, fără acoperire ideologică. Și asta în ciuda unei abundente literaturi de specialitate, cu peste 50 de ani de tradiție. Obstacolul cu care s-au confruntat toți cei ce au încercat să definească populismul îl constituie ambiguitatea conceptului.[1]

Totuși, eforturile științifice de clarificare a conceptului nu au lipsit. Prima tentativă o constituie colocviul din 19–21 mai 1967 organizat la London School of Economics (LSE) de Ghiță Ionescu și Ernest Gellner. Ionescu (1913–1996) era la acea vreme un stâlp al exilului românesc. Fusese diplomat, mai precis, secretar general al comisiei române de armistițiu cu forțele aliate (1944–1945), apoi consilier la Ambasada României în Turcia (1945–1947), de unde, pe fundalul comunizării țării, s-a refugiat în lumea liberă. Avea să fie o figură de prim ordin a Comitetului Național Român, al cărui secretar general a fost între 1955 și 1958. Apoi a devenit director al redacției românești de la Radio Europa Liberă (1958–1963). La 50 de ani, ia decizia radicală de a se muta în Marea Britanie, unde timp de cinci ani este cercetător asociat la LSE (1963–1968). Perioadă

1. Reiau aici idei din argumentația expusă în articolul „Populism: o tipologie“, din *22 Plus – La ceasul populismului?*, 26 iunie 2012, supliment al *Revistei 22*, XIX, nr. 339, 26 iunie–2 iulie 2012, disponibil online: http://www.revista22.ro/22-plus-nr-339-populism-o-tipologie-16019.html, consultat în 18 septembrie 2018.

fertilă: în 1964 publică volumul *Communism in Romania*, urmat, în 1965, de *The Reluctant Ally: A Study of Communist Neo-Colonialism*, prima carte care analizează distanțarea regimului comunist român de Moscova. Tot în 1965 întemeiază revista *Government and Opposition*, iar în 1967 publică *The Politics of the European Communist States*. Lucrările congresului din 1967 sunt publicate în 1969 sub titlul *Populism: Its Meaning and National Characteristics*[1]. Din 1970 până în 1980 predă și la Universitatea din Manchester.

Diversitatea punctelor de vedere din acest prim volum colectiv dedicat populismului este notabilă. Însă nici unul dintre colaboratori nu riscă o definiție a populismului. Mai mulți îl localizează în spațiu și timp. Peter Worsley, care își propunea să elucideze tocmai conceptul de populism, îl consideră ideologia țărilor postcoloniale din Africa și Asia conduse de un partid-stat și subliniază dificultatea de a reuni sub o etichetă comună regimuri eterogene, care au unele trăsături comune, dar încă și mai multe divergente.[2] Mai mult, Peter Wiles formulează o teză ce avea să cunoască o fecundă posteritate, anume că populismul constituie un sindrom (al democrației reprezentative), nu o doctrină.[3] O asemenea abordare coboară populismul la rangul de stigmat, deși el are o bază ideologică identificabilă: valorizarea poporului în detrimentul elitei, a participării cât mai largi la procesul de decizie și a democrației directe.

Politologii sud-americani din anii '60 ai secolului trecut, confruntați cu provocarea de a defini diversele regimuri hibride pe care le-a cunoscut regiunea începând cu anii '30 ai secolului XX, au adus la rândul lor contribuții însemnate la studierea populismului. Argentinianul Torcuato di Tella scria încă din 1965 despre populism și reformă în America Latină. Acesta

1. Ghiță Ionescu, Ernest Gellner (eds), *Populism: Its Meanings and National Characteristics*, Weidenfeld and Nicolson, London, 1969.

2. Peter Worsley, „The Concept of Populism“, în Ionescu, Gellner, *op. cit.*, p. 219.

3. Peter Wiles, „A Syndrome, Not a Doctrine: Some Elementary Theses on Populism“, în Ionescu, Gellner, *op. cit.*, pp. 166–179.

percepea populismul drept „o mişcare politică cu puternică susţinere populară, cu participarea unor sectoare nemuncitoreşti care dispun de o influenţă importantă în cadrul partidului şi vehiculează o ideologie anti-*statu quo*“[1]. Totuşi, îşi circumscria concluziile Americii Latine, cu timide proiecţii spre Lumea a Treia. Italo-argentinianul Gino Germani categoriza naţional-populismul, ale cărui trăsături distinctive ar fi mobilizarea spontană a claselor de jos, tendinţele autoritariste, multiclasismul şi implicarea militarilor.[2] În 1967, brazilianul Hélio Jaguaribe adaugă o particularitate-cheie: suprimarea timpului ca variabilă politică, prin promisiunea de rezolvare imediată a problemelor.[3] Francezul Guy Hermet va prelua această dimensiune spre a face din ea resortul central al populismului: *exploatarea sistematică a visului*.[4] Ulterior, uruguayanul Ernesto Laclau taie nodul gordian al dilemei populiste: ideologie sau mişcare? El descrie populismul ca *discurs*[5], iar mai târziu Hermet şi Pierre-André Taguieff[6] aveau să-l califice drept *stil* politic. Printre cei pentru care populismul este o ideologie se numără belgienii

1. Torcuato S. di Tella, „Populism and Reform in Latin America“, în Claudio Veliz (ed.), *Obstacles to Change in Latin America*, Oxford University Press, London & New York, 1965, pp. 47–55.

2. Gino Germani, *Authoritarianism, Fascism and National-Populism*, Transaction, New Brunswick, 1978.

3. Hélio Jaguaribe, *Problemas do desenvolvimento latinoamericano*, Rio de Janeiro, 1967.

4. Guy Hermet, *Les populismes dans le monde: une histoire sociologique XIXe–XXe siècle*, Fayard, Paris, 2001. Deşi această carte, pe care o voi cita frecvent, a fost publicată în limba română, din motive de acurateţe am preferat o traducere proprie.

5. Două sunt lucrările lui Ernesto Laclau pe această temă: *Politics and Ideology in Marxist Theory: Capitalism, Fascism, Populism*, Verso, London, 1977, respectiv *On Populist Reason*, Verso, London & New York, 2005. În intervalul dintre ele, autorul a abandonat paradigma marxistă.

6. Pierre-André Taguieff, „Populisme, nationalisme, national-populisme. Réflexions critiques sur les approches, les usages et les modèles“, în Gil Delannoi şi Pierre-André Taguieff (eds), *Nationalismes en perspective*, Paris, Berg International, 2001 şi Pierre-André Taguieff, *L'illusion populiste*, Berg International, Paris, 2002.

Koen Abts și Stefan Rummens, care în 2007 se refereau la „o ideologie cu nucleu precar care invocă suveranitatea poporului văzut drept un corp omogen“[1]. Tot în 2007, canadienii Daniele Albertazzi și Duncan McDonnel constatau că populismul confruntă „un popor virtuos și omogen cu un ansamblu de elite și de «străini» periculoși“[2]. Olandezul Cas Mudde, un sagace cercetător al populismelor, ajunge la concluzia că o definiție generică este imposibilă.[3] Nici Taguieff nu încearcă acest lucru. Britanica Margaret Canovan, care susținea deja o conferință despre populism în 1964 și publica ultima sa carte pe acest subiect în 2005, conchidea în lucrarea sa clasică *Populism* (1981) că toate populismele au în comun doar două lucruri: invocarea poporului și antielitismul.[4]

În ceea ce mă privește, am contribuit la discuția teoretică despre definirea populismului în teza de doctorat susținută la Universitatea Liberă din Bruxelles, astfel că nu voi reveni aici pe larg. Diferit de naționalism, socialism, comunism sau fascism, el poate intra în componența unor regimuri sau mesaje de aceste facturi. A-i refuza însă dreptul la existență autonomă în virtutea unei suficiențe analitice constituie o eroare. Dacă am schematiza populismul în câteva trăsături caracteristice, acestea ar fi: caracterul transideologic, revolta omului obișnuit împotriva elitei, neîncrederea în intelectuali și politicieni corelată cu încrederea în popor ca depozitar legitim al puterii, orientarea spre trecut ca model pentru viitor și negarea progresului, mica proprietate privată ca bază a dinamismului și echității economice, înclinarea spre democrație directă sau

1. Koen Abts, Stefan Rummens, „Populism versus Democracy“, în *Political Studies*, vol. 55, 2007, pp. 405–424.

2. Daniele Albertazzi, Duncan McDonnel, *Twenty-First Century Populism: The Spectre of Western European Democracy*, Palgrave Macmillan, New York & London, 2007, p. 3.

3. Dintre numeroasele sale lucrări, menționez aici numai Cas Mudde, *Populist Radical Right Parties in Europe*, Cambridge University Press, Cambridge & New York, 2007.

4. Deși a scris în repetate rânduri despre populism, cartea la care mă voi referi constant este Margaret Canovan, *Populism*, Harcourt Brace Jovanovich, New York & London, 1981.

spre un lider puternic ca formă de guvernare. Canovan semnala dificultatea taxonomică și avansa un motiv: „spectrul diversității în interiorul liberalismului sau al socialismului este mai redus decât cel dinăuntrul populismului. Motivul principal îl constituie faptul că utilizarea primilor doi termeni a fost stabilită în cea mai mare măsură de către aderenți“[1].

Să fie nașterea rușinoasă, din părinți necunoscuți, a unei noțiuni-mutant, cu valențe de raportare exclusiv negative și incapabile să existe autonom, păcatul originar al populismului? Semantic, populismul forțează sinonimia cu demagogia. Această perspectivă ocultează însă o tradiție politică și intelectuală cu profunde ancorări în istoria culturală a ultimelor două secole. Problema de identitate a populismului vine din situarea sa problematică pe axa stânga/dreapta. Amestec de socialism revoluționar și conservatorism economic, el iese din tipare. Tot Canovan stabilește o tipologie diacronică a populismelor, destul de consensuală printre specialiști. Ea distinge două mari perspective ale populismului: agrar (cu trei variante: radicalism al fermierilor, ilustrat de Partidul Poporului american; mișcări agrariene, foarte răspândite în Europa Centrală și de Est interbelice; socialism agrar al intelectualilor, figurat de narodnicii ruși) și politic (postbelic, împărțit la rândul său în patru subspecii: dictatura populistă – precum în Argentina lui Perón; democrația populistă – ale cărei caracteristici sunt apelurile la referendum și participare; populismul reacționar, a cărui figură tipică este politicianul american George Wallace; populismul politicienilor, definit de apeluri nonideologice la popor, pentru realizarea unității).

Două sunt sursele istorice ale populismului: *narodnicii* ruși și *populiștii* americani. Ambele curente au marcat ultimul sfert al secolului al XIX-lea.

Intelectuali slavofili, ortodoxiști, narodnicii exaltau tradiția și combăteau modernizarea și occidentalizarea Rusiei. Sinteză între socialismul occidental și obștea țărănească ridicată la nivel de etalon al organizării politice, narodnicismul a teoretizat chiar avantajele înapoierii economice. Nikolai Cernîșevski

1. Canovan, *op. cit.*, p. 5.

găsea că „tradiția proprietății comune asupra pământului va permite țăranilor să dezvolte o producție cooperatistă și să înainteze spre o societate pe deplin comunistă“[1]. Ideea sacrificiului pentru popor își găsește expresia în *Scrisorile istorice* (1869) ale lui Piotr Lavrov: intelectualii trebuie să lumineze norodul, dar în același timp să se adapteze la modul de viață sănătos al acestuia. În 1876, partidul *Zemlia i Volia* (Pământ și libertate) devine vitrina politică a mișcării, pe care o va compromite treptat prin aventurism și miza pe o improbabilă revoluție țărănească.

Populiștii americani a căror expresie politică a fost Partidul Poporului aveau o bază socială diferită. Producătorii agricoli independenți constituiau nucleul mișcării, iar proprietatea privată constituia pentru ei principiul economic fundamental. Adversarii lor erau marile trusturi, bancare sau feroviare, care jucau un rol din ce în ce mai important, în detrimentul micilor producători. Viziunea lor politică implica o creștere a puterii federale, pentru a putea apăra interesul „poporului“. Spre deosebire de Rusia, impulsul în Statele Unite vine dinspre popor (mai precis de la fermieri), și nu dinspre elită.

Al doilea val istoric al mișcării, *populismul est-european*, a cunoscut după Primul Război Mondial un succes considerabil, având reprezentări în România – Constantin Stere și Constantin Dobrogeanu-Gherea îl teoretizaseră deja cu două decenii înainte –, Bulgaria, Cehoslovacia, Iugoslavia, Polonia. Caracteristicile acestor mișcări sunt încurajarea proprietății private, reforma agrară și cooperativizarea, combaterea plutocrației și a marii proprietăți funciare, reorganizarea proprietății pe baza muncii, și nu a unui simplu titlu. Un nou tip de populism, ale cărui variante Margaret Canovan le pune laolaltă sub denumirea de *populism politic*, apare după al Doilea Război Mondial. În continuare, voi trece succint în revistă variantele sale.

Dictatura populistă, denumită și bonapartism, cezarism sau peronism, constă într-un regim personalizat. Liderul își

1. *Apud* Canovan, *op. cit.*, p. 70. Nu am avut în acest caz altă soluție decât traducerea după versiunea engleză citată de Canovan.

legitimează puterea prin invocarea „poporului“ și scurtcircuitarea elitelor și a sistemului politic tradițional. Argentina lui Juan Perón reprezintă un exemplu tipic pentru acest caz, în care un partid subsumat personalității conducătorului conduce dictatorial o țară, cu sprijinul claselor de jos, care sunt incluse pentru prima dată în ecuația politică. Populiștii nu au încredere în experți și birocrați, însă își leagă adesea speranțele de demagogi.

Democrația populistă accentuează democrația directă. Referendumul și alte tehnici de consultare electorală la toate nivelurile caută o autoguvernare care să limiteze rolul elitei. Reprezentarea este condiționată de un mandat imperativ, revocabil prin varii mecanisme bazate pe inițiativa civică. Detractorii democrației directe o asimilează tiraniei majorității. Exemplul cel mai interesant de funcționare a democrației populiste este Elveția. Acolo populismul coexistă cu pluralismul printr-o structură federală sofisticată, dublată de o cultură a compromisului. Referendumul este integrat în cultura democratică. Guvernul câștigă îndeobște consultările directe, dar schimbarea este îngreunată de democrația directă. Astfel, Elveția a fost ultima țară occidentală care a acordat dreptul de vot femeilor, abia în 1971.

Populismul reacționar constituie în general o coliziune între concepțiile reacționare, uneori xenofobe sau rasiste ale majorității și cele liberale și tolerante ale elitei progresiste. Progresul implică și o componentă elitistă: cei mai avansați îi învață pe ceilalți. Cum însă nu există o elită unică și cu atât mai puțin un popor monolitic, conflictul nu ia decât rareori forme acute. Statele Unite reprezintă de pildă cea mai populistă națiune la nivelul discursului identitar, însă și cea mai permisivă față de schimbare și doritoare de „progres“.

Populismul politicianist este cea mai recentă și vizibilă formă. Noile media, în special televiziunea, au facilitat apariția unor politicieni care generează audiență pretinzând a vorbi în numele întregului popor. Așa au apărut și partidele politice fără ideologie (*catch-all parties*). Apelul la popor, pe deasupra partidelor și facțiunilor, are două avantaje majore pentru cel

care îl emite. În primul rând, interacțiunea directă cu masa îl plasează într-o relație de drept divin, pe lângă care tehnicista reprezentare democratică pare derizorie. „Corupția", „trădarea de țară", „partidul străinilor", „nepăsarea față de suferințele celor mulți": marotele sunt cam aceleași. Prototipul salvatorului poate varia de la patricianul binevoitor la politicianul charismatic, abil în utilizarea tehnicilor de comunicare. În al doilea rând, forțează, uneori cu succes, o reconfigurare a scenei politice, fiind folosit pentru spargerea bipolarității.

Potrivit lui Canovan, *populismul politicienilor* cunoaște trei subspecii, printre care *populismul unificator* și *populismul antipolitic*. *Populismul unificator* servește politicienilor spre a transcende clivajele. Apelul la popor maschează o ambiguitate a termenului, pe care respectivii politicieni o exploatează. În funcție de context și de interesul lor de moment, popor poate însemna întregul popor (spre izolarea partidelor creatoare de inutile diviziuni), poporul definit etnic (*ethnos*), care este contrapus intereselor străine și exponenților acestora în interior, sau social (*dêmos*), poporul de jos, victima unei elite interesate doar de păstrarea privilegiilor. Asaltul populist asupra instituțiilor generează *in fine* instabilitate politică și confuzie, aparenta coeziune dincolo de clase și interese particulare însemnând de fapt fragilizarea țesutului social. Reversul medaliei este folosirea demagogică a termenului de populist pentru a condamna poziții neconforme cu ortodoxia politică de dreapta ori de stânga. În sine, aspirația populistă spre o democrație avansată este una progresistă, însă eșuează sistematic în autoritarism. Taguieff adăuga la tipologia lui Canovan *telepopulismul* (Silvio Berlusconi sau, în România, Dan Diaconescu), iar între timp acesta a migrat spre rețelele de socializare (faimoasele tweeturi ale lui Donald Trump).

În șirul istoric al populismelor, după cele interbelice central și est-europene au urmat cele latino-americane. Guy Hermet percepe America Latină drept tărâmul populismului consolidat. Politologul francez argumentează că după 1920 masele latino-americane se îndreaptă spre o democrație plebiscitară și comunitară, încarnată de lideri providențiali. Populismul

este consolidat în sensul în care el constituie deopotrivă puterea și ideologia de stat, posedă instituții. Populismul are multiple fațete, de la cel dictatorial întemeiat pe cultul liderului la cel indigenist sau agrar. Rădăcinile sale în această regiune coboară spre revoltele țărănești din secolul al XIX-lea, când de pildă în Mexic țăranii metiși și amerindieni se răscoală sub conducerea lui Benito Juárez, care avea să devină primul președinte de origine indigenă (1858–1872). În Peru, Víctor Raúl Haya de la Torre întemeia în 1924 Alianța Populară Revoluționară Americană (APRA), care își propunea întoarcerea la mitica forma de organizare incașă *ayllu* (după cum narodnicii ruși visau revenirea la *obșcina*). Ținută multă vreme la porțile puterii prin fraude, APRA se transformă în partid social-democrat și câștigă alegerile în anii '80.

În Brazilia, președintele Getúlio Vargas (1930–1945 și 1950–1954) le oferă celor de jos impresia că guvernează în numele lor, fără însă a-i asocia în vreun fel la exercitarea puterii. Sprijinit de muncitorii din industrie, o mică minoritate, Vargas nu dă prea mare atenție țăranilor lipsiți de pământ. În Argentina, Juan Domingo Perón (1896–1974), președinte între 1946–1955 și 1973–1974, își asigură sprijinul muncitorilor industriali prin instituirea, în mandatul de ministru al muncii, a concediilor plătite. Doctrina sa reprezintă un amestec de naționalism și de populism, iar instrumentul său predilect sunt sindicatele, care devin un fel de partid *sui generis*, o curea de transmisie între popor și conducător. Două sunt fundamentele gândirii lui Perón: justiția socială și independența economică, iar acțiunea și-o definește drept „o a treia cale" între capitalism și comunism. În plan economic, a întreprins naționalizări masive și industrializarea la scară largă pentru a crește importanța clasei muncitoare, susținătoarea sa indefectibilă, și a limita influența străină, în special americană și britanică. Hermet remarcă prezența integrală a registrului populist într-un discurs al acestui militar reformist: glorificarea identității perene a unui popor mitic în opoziție cu cosmopolitismul celor bogați și vânduți străinătății, antielitism, comuniunea salvatorului cu mulțimea, antiparlamentarism,

democrație restaurată – numită socială pentru a indica aportul novator.

Noile populisme occidentale, recurente din anii ’80 ai secolului trecut, au drept resort principal o criză a democrației reprezentative naționale în contextul globalizării economice (cu accentuata dezindustrializare și migrație a locurilor de muncă) și informaționale și al unei integrări supranaționale (Uniunea Europeană) din ce în ce mai accentuate. Hermet diviza această masă eterogenă de mișcări antisistem în cinci mari tendințe, dintre care unele s-au perimat electoral (partidele antifiscale scandinave din anii ’70, Alianța Națională italiană). Mai pregnante ca niciodată rămân partidele național-populiste, a căror ideologie este concentrată pe combaterea imigrației extra-europene (ba chiar și intra-europene, după aderarea la UE a țărilor din centrul și estul Europei) și protejarea statului-națiune de mondializare și integrare europeană, cu corolarul preferinței naționale. Tipice sunt în acest sens, dintre partidele cu pondere politică semnificativă în acest moment: Frontul Național francez (fondat în 1972, rebotezat Rassemblement National în 2018), care și-a propulsat de două ori candidatul în turul secund al alegerilor prezidențiale (2002 și 2017); FPÖ – Partidul Libertății din Austria, aflat din nou la guvernare în 2018; Partidul Poporului danez, a doua forță politică a țării și furnizor constant din 2001 de sprijin politic pentru guvernele de dreapta, din 2001 încoace, cu un singur interludiu în opoziție; Finlandezii, de asemenea al doilea partid la nivel național; Democrații Suediei, a treia poziție pe eșichierul național; Partidul Libertății olandez, cu al doilea scor la alegerile parlamentare din 2017; Alternativa pentru Germania, a treia forță după alegerile federale din 2017; UKIP, artizanul Brexitului (chiar dacă acel neașteptat succes a constituit probabil cântecul de lebădă al partidului). Vivace sunt și mișcările secesionist-regionaliste, printre care Lega (ex-Lega Nord) din Italia și Vlaams Blok flamand (independentiștii catalani și scoțieni au o coloratură politică de stânga). Mișcarea 5 Stele, ajunsă primul partid din Italia și vioara întâi

a coaliției de guvernare populiste din Italia în 2018, are o agendă politică protestatară diferită de național-populism.

În Estul Europei, după prăbușirea comunismului, populismul a câștigat rapid teren pe fundalul tranziției spre democrație și economie de piață. Regiunea a devenit un bastion populist, partidele de această factură guvernând la un moment dat sau măcar acordând sprijin parlamentar unui cabinet. Cel mai de succes este aici național-populismul, cu minime diferențe de discurs față de Occident. Multă vreme, în lipsa imigranților, erau demonizate minoritățile naționale, dar între timp Polonia și Ungaria au devenit vârfuri de lance antimigrație, prin refuzarea îndârjită a cotelor obligatorii de refugiați stabilite la nivelul UE. La nivelul grupului de la Vișegrad (Cehia, Polonia, Slovacia, Ungaria), formațiuni populiste precum FIDESZ, Smer-SD sau PiS se află la guvernare cu cabinete monocolore, o performanță rară în regiune. În privința Slovaciei și Ungariei, se poate afirma că populismul constituie nota dominantă a postcomunismului, fiind mai numeroase guvernele cu o asemenea componentă decât cele fără. Merită remarcată și varietatea formațiunilor populiste în Bulgaria, Cehia, Polonia, Slovacia, România și Ungaria, după 1989. Chiar dacă unele partide de acest tip dispar de pe eșichier, culoarul nu rămâne gol, le succed altele. Cazul Ungariei, în care la ultimele două alegeri parlamentare, din 2014 și 2018, marele rival al FIDESZ au fost populiștii extremiști de la Jobbik, este unic în UE.

Mai departe ne vom apleca asupra tradiției populismului în România și o vom urmări cu atenție de-a lungul a două veacuri, de la începuturile modernității politice și până în prezent.

AVATARII POPULISMULUI ROMÂNESC

Protopopulismul și reprezentanții săi

Populismul românesc este un produs ideologic consubstanțial modernității politice românești. El se manifestă doctrinar incipient încă de la 1821, apoi se codifică ideologic în ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea, zis al naționalităților, cunoaște apogeul în primele două ale celui următor, dar își exercită seducția și după 1920, când extrema dreaptă și cea stângă îi preiau trunchiat tezele, colorându-le specific. În anii din urmă, populismul are aparența unui palimpsest: absent la suprafață, la o primă vedere superficială, el continuă a se scrie în subtextul discursului politic dominant.

Câteva antecedente naționale nu pot fi totuși ignorate. Pionierul absolut ar fi Tudor Vladimirescu, conducătorul revoluției de emancipare națională desfășurată în 1821 în Valahia. Ca „om nou“, ridicat la demnități administrative prin merite personale, deci rău văzut de aristocrația de sânge, el își afirmă „populismul“ la modul polemic într-o scrisoare adresată la 11 februarie 1821 marelui boier Nicolae Văcărescu: „Patria se cheamă popolul, iar nu tagma jefuitorilor!“[1] Acest radical care

---

1. Un amănunt demn de reținut este că Tudor Vladimirescu folosește inițial în epistola lui termenul neologistic, cult, *popol* (lat.: *populus*), nu pe cel acreditat în limba vorbită: *popor*. Dar ca fost voluntar în armata rusă, în războiul ruso–turc din 1806–1812, unde obținuse gradul de porucic (locotenent), utilizează și sinonimul *norod* (sl.: *narodŭ*), venit pe filieră slavă. Cuvântul, desuet deja la 1821, avea să cunoască o nouă tinerețe după 1870, când în România s-au refugiat primii narodnici. Textul scrisorii lui Tudor Vladimirescu este inclus în volumul *1848*

pretindea că n-a inițiat mișcarea sa revoluționară din propria ambiție, ci doar ca executant al voinței populare („eu alta nu sunt decât numai un om luat de către tot norodul țării cel amărât și dosădit din pricina jăfuitorilor, ca să le fiu chivernisitor în treaba cererii dreptăților!“), era un naționalist încrezător în foloasele justiției și echității sociale: „Norodul nu cere altceva decât numai o dreptate ce poate fi folositoare și tagmei boierești!“

De altfel, Vladimirescu este considerat de unii, pe drept cuvânt am spune, cel dintâi populist român: „Tudor este primul conducător român care încarnează elementele de bază ale populismului. Instituțiile politice îi inspiră neîncredere, drept care se conturează ca erou charismatic. [...] Aruncă întreaga răspundere pentru opresiune și abuzuri asupra elementului străin [...]. Utilizează [...] o retorică exaltată și patetică“[1].

E o idee longevivă, ce va reveni în prim-plan în toiul altei revoluții, aceea de la 1848. Propagatorii ei sunt bonjuriștii, mici boieri „luminați“, cu studii la Paris, care voiau să reformeze Principatele. Însă ecoul ei a trecut și Carpații, un român transilvănean, istoricul, filozoful și esteticianul Simion Bărnuțiu dându-i o alură memorabilă în discursul fulminant ținut la 2/14 mai 1848, în catedrala din Blaj, în fața conducătorilor revoluției române din Transilvania. Oratorul vedea în popor depozitarul multiplu al naționalității, al bunului-simț natural și al dreptății. „Uniți-vă cu poporul toți, preoți, nobili, cetățeni, ostași, învățați, și vă consultați cu un cuget asupra mijloacelor reînvierii naționale, pentru că toți sunteți fii ai aceleiași mame și cauza este comună“ – clama el într-o perioadă clasică. Și continua formulând acest imperativ valabil pentru întreaga intelighenție: „țineți cu poporul toți, ca să nu rătăciți, pentru că poporul nu se abate de la natură“[2].

---

la români. O istorie în date și mărturii, de Cornelia Bodea, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1982, pp. 64–65.

1. Andreia Roman, *Le populisme quarante-huitard*, Fundația Culturală Română, București, 1999, p. 21 (traducerea îmi aparține, precum toate cele ce nu sunt altfel indicate).

2. V. Simion Bărnuțiu, „Raporturile românilor cu ungurii și principiile libertăței naționale“, în *1848 la români...*, ed. cit., p. 482.

Însă aceste perioade energice, pe alocuri cu turnura unor poeme în proză, erau mai curând expresiile unui patos demofil decât resorturile principiale ale unui discurs populist sistematic, coerent.

Patos demofil și învățături pentru popor

Patos demofil, cu inflexiuni populiste, vom regăsi și în alte lucrări ale unor cărturari (îndeosebi scriitori) conștienți de existența unui defazaj între starea de lucruri din Principatele Române și aceea din Europa. Critica păturii de sus și compasiunea pentru cea de jos nutresc rând pe rând proiecte de reformă, utopii – unele de factură socialistă, precum aceea a boiernașului Teodor Diamant (1810–1841), care, sedus de ideile lui Charles Fourier, organizează în 1835 un falanster pe moșia lui Manolache Bălăceanu de la Scăieni –, conspirații, societăți de educare și ajutorare a țăranilor, gazete. Elanul meliorist se amestecă în proporții variabile cu accentul contestatar și directiva practică țintind „luminarea“ țărănimii.

Nu doar fourierismul a avut ecou în Principate, ci și carbonarismul. Conjurația comisului moldovean Leonte Radu din 1839 – la care participau vreo 80 de conspiratori – propunea chiar un proiect de constituție axat pe egalizarea privilegiilor nobiliare, libertatea tiparului, desființarea cenzurii, secularizarea averilor bisericești, protecționism industrial prin tarifarea manufacturilor. Unele obiective – instalarea pe tron a unei dinastii străine ereditare, plasarea Principatelor sub garanția colectivă a puterilor europene (deci înlocuirea apăsătorului protectorat rusesc), alcătuirea unei confederații dunărene – aveau să fie atinse abia după Congresul de la Paris (1856), Unirea din 1859 și lovitura de stat din 11 februarie 1866, ceea ce dovedește o stăruință întru proiect neobișnuită la români. Dar, în general, această „constituție“ viza egalitatea „cățeilor“ cu „dulăii“ (motiv de mușcătoare ironie în fabula *Câinele și cățelul* a poetului Grigore Alexandrescu) și oferea prea puțin celor de jos, de unde lipsa de audiență a „cărvunarilor“. În *Istoria civilizației române moderne* (1924), eminentul critic

literar Eugen Lovinescu (1881–1943) semnala că singura măsură cu adevărat democratică era dispoziția „ca la tribunalele ținutale să se adauge încă câte doi membri aleși: unul din partea treptelor (răzășilor) și unul din partea locuitorilor (țăranilor); iar la ispravnicat să se adaoge, pe lângă ispravnici, câte patru comisari care să se aleagă însă: doi dintre boieri, unul din trepte, iar unul dintre locuitori"[1].

Uneori directiva de sus ia forma oblăduirii părintești pentru săteni. Mihail Sturza, domn autoritar al Moldovei între 1834–1849, înființează în 1839 *Foaia sătească a principatului Moldovii*, pe care o pune sub conducerea unui devotat al său, poetul clasicizant Gheorghe Asachi (1788–1869), om cu vederi conservatoare. Articolul-program din primul număr al periodicului conține aceste rânduri elocvente: „Ocârmuirea acestui pământ, plină de îngrijire de a întemeia și a spori binele tuturor treptelor de lăcuitori, au socotit de cuviință a se întemeia această foaie numită sătească, ca prin a ei mijlocire să se facă cunoscute sătenilor toate poroncile și povățuirile ce se slobod pentru plinirea îndatoririlor legiuite, bună petrecere și pentru îndemânarea lăcuitorilor. [...] Către aceste uneori se vor adăugi sfaturi înțelepte și folositoare pentru păstrarea sănătății, atât a oamenilor cum și a vitelor lor, și povățuiri pentru câte privesc la fericirea lăcuitorilor"[2].

Sub conducerea următorului redactor-șef, Mihail Kogălniceanu (1817–1891), student merituos la Lunéville și Berlin, care va ajunge ulterior prim-ministru și ministru de externe al României, *Foaia* face pui, căci i se adaugă suplimentele *Foaie pentru agricultură, industrie și negoț* (1840), *Adaos la Foaia sătească* (1841), *Foaie de învățături folositoare* (1844).

---

1. Eugen Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, București, Editura Științifică, 1972, p. 109. „Răzășii" erau țăranii liberi, care aveau mai multe drepturi decât țăranii „clăcași". „Ispravnicatul" (vechiul echivalent autohton al prefecturii de mai târziu) era condus de un „ispravnic", care îl reprezenta pe domn.

2. Vezi G.C. Nicolescu, *Ideologia literară poporanistă. Contribuțiunea lui G. Ibrăileanu și bibliografia problemei*, București, Institutul de Istorie Literară și Folclor, 1937, pp. 17–18.

Era dovada limpede a faptului că, deși numit de domn, tânărul publicist a înțeles că răspândirea unor dispoziții ale stăpânirii nu-l scutea de datoria de a face ceva pentru țărănime. Ca atare, el inserează în sumar articole despre „muncă și lenevie", „înfierbințeală [febră] și răceală", vreme, vrăji și descântece etc.

La București, peste râulețul Milcov care încă despărțea Principatele, apare *Învățătorul satului* (1843), ce va deveni de la 1 ianuarie 1849 *Foaea satului*. Redactorul său șef, Petrache Poenaru (1799–1875), și el fost student la Paris și inventator al „condeiului purtăreț" (adică al stiloului), lămurește încă din editorialul primului număr ce obiective urmărea stăpânirea: „Vornicia a chibzuit de trebuință a se întocmi și o foaie sătească, prin care să se poată da țăranului știință despre orice ar putea să-i îmbunătățeze starea, precum lucrarea pământului după un chip mai înlesnitor, creșterea vitelor și apărarea lor de boale, paza sănătății lăcuitorilor și îndeletnicirea la deosebite feluri de meserii folositoare și iconomia casei… *Foaia* s-a numit *învățător al satului*, pentru că, cu adevărat prin a ei lucrare cea mai de căpetenie a noastră strădanie va fi să dăm sătenilor învățăturile ce vom socoti mai însușitoare pentru îmbunătățirea stării țăranului, prin încunoștiințarea mijloacelor înlesnitoare la lucrarea pământului și prin deosebite povățuiri spre îndreptarea năravurilor"[1].

Chiar servită de oameni inteligenți, animați de bune intenții, această înclinație spre un „țel de utilitate recunoscută" (formula îi aparține generalului Pavel D. Kiseleff, guvernator rus al Principatelor după războiul ruso–turc din 1828–1829) nu putea transforma peste noapte o situație dezastruoasă într-una fericită sau măcar acceptabilă. „Luminarea" culturală, „disciplinarea morală" nu erau suficiente, iar alți prepoporaniști ai momentului au sesizat limitele acțiunii de armonizare creștină a intereselor divergente. Țăranul, idilizat și idealizat conform preceptelor unui clasicism tardiv și ale unui preromantism pastoral care pătrunseseră în Principate în primele

1. *Ibidem*, p. 19.

decenii ale secolului al XIX-lea, le apărea – îndeosebi muntenilor – despuiat de orice aură poetică. În articolul „Pentru opinie", publicat în 1841 în săptămânalul transilvănean *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, Ion Heliade Rădulescu (1802–1872), și el viitor lider al Revoluției valahe de la 1848, îi intuiește cu perspicacitate adevăratul caracter și resorturile suspiciunii lui cronice: „Amăgit totdauna, nefiind mai niciodată sigur de productul muncei sale, nici însuși de zilele sau timpul său, totdauna dând, fără a putea nici a ști să ceară cuvânt pentru ce dă, luat de la coliba sa spre a servi necesităților, voilor și capricelor noastre, – el, când ne vede certându-ne sau aude că ne certăm în generala Adunare, zice: «Se mănâncă lupii pe biata vacă»". Și tot așa e văzut și proletarul, meșterul de la oraș: „Batjocorit totdauna, luat cu forța să nu lucreze, înjurat și bătut când își cere salariul, mai totdauna amăgit, – totdauna e în prepus, nimic nu crede și cât poate amăgește și el, ca să-și mai scoață din capete; desprețuit de concetățenii săi, firește, îi urăște și el..."[1]

Mai radical în opțiuni, Nicolae Bălcescu (1819–1852), viitor secretar al Guvernului Provizoriu valah de la 1848, pune problema progresului general al societății din dubla perspectivă a *datoriei* claselor de sus față de cele de jos și a necesității de a le armoniza în numele apartenenței la aceeași celulă etnică. Este un punct de vedere care va fi dezvoltat până la dimensiunile unui sistem abia peste 60 de ani, odată cu apariția *sămănătorismului* și *poporanismului*, curente ideologice și literare pe care le vom analiza mai târziu. Să reținem deocamdată nota premonitorie a acestor opinii extrase din eseul „Despre starea soțială a muncitorilor plugari în principatele române în deosebite timpuri", publicat în 1844 în revista *Propășirea*, periodic interzis rapid din pricina punctelor de vedere temerare expuse în coloanele sale: „Până atunci noi ne-am socoti fericiți dacă acest articol, cu toată imperfecția lui, dacă actele ce reproducem, doveditoare de o prigonire înverșunată de mai multe veacuri a claselor de jos de către

1. Ion Heliade Rădulescu, *Poezii. Proză*, Minerva, București, 1977, pp. 357–358.

clasele de sus, ar deştepta în inima acestora simtimente de omenire şi de dreptate; dacă ele s-ar pătrunde de trebuinţa d-a înfrăţi deosibitele clase ale soţietăţii, d-a le interesa pe toate deopotrivă la apărarea şi fericirea patriei comune, şi aceasta: luminând şi rădicând poziţia soţială a claselor de jos, dându-le drepturi deopotrivă şi îmbunătăţind mult starea lor materială. Căci vai de acele naţii unde un mic număr de cetăţeni îşi întemeiază puterea şi fericirea lor pe robirea gloatelor! Ele pier!“[1]

Influenţate de populismul timpuriu al revoluţionarilor de la 1848, ieremiadele, specialitate literară românească inaugurată în secolul al XVII-lea de cronicarii moldoveni Grigore Ureche (1590–1647) şi Miron Costin (1633–1691), dar dusă la strălucire în veacul următor de cel mai expresiv esteticeşte dintre ei, Ion Neculce (c. 1672–1745), se îmbibă de un umanitarism evanghelic din care nu lipseşte, surprinzător, o notă ultimativă. Exponentul tipic al acestui melanj ideologic şi stilistic este munteanul Dimitrie Bolintineanu (c. 1819–1872), redactorul-şef al *Poporului suveran*, „jurnal al intereselor democratice şi al progresului social“ ce imita modelul parizian cu acelaşi nume. Acesta pledează pentru etica socială, invocând solemn voinţa divinităţii: „Ţăranii sunt o clasă de oameni de care sunt legate toate interesele noastre, şi această clasă a fost cea mai oropsită, cea mai apăsată, cea mai despreţuită; clasa ţăranilor este clasa cea mai numeroasă, clasa care ne dă pe soldat ca să ne apere averile şi stările noastre; e clasa care poartă greutăţile ţării. [...] Toţi simt fără îndoială că această soartă amară nu mai poate exista; glasul ţăranului a ajuns la cer şi Dumnezeu voieşte îmbunătăţirea soartei lui şi omul nu se poate opune voinţei supreme“[2].

Că acest apel a rămas decenii întregi fără ecou în planul faptelor se explică printr-o multitudine de factori. În faza iniţială a dezvoltării capitaliste a Principatelor, clasa de sus era

1. N. Bălcescu, *Scrieri alese*, ed.: Andrei Rusu, pref.: Paul Cornea, Minerva, Bucureşti, 1973, p. 78.

2. Dimitrie Bolintinanu, „Urzici“, în *Poporul suveran*, nr. 5, 9 iul. 1848, pp. 17–18.

alcătuită aproape în exclusivitate din mari proprietari funciari. Un *țăran* liber, proprietar pe pământul său, l-ar fi cultivat în primul rând pe acesta și n-ar mai fi putut fi deturnat de la munca sa pentru robotă, clacă, prestări feudale pentru *boier*. În plus, burghezia română, mai numeroasă atunci în Valahia, dar aproape inexistentă în Moldova, avea un sentiment religios mai potolit decât cea occidentală. Un analist sagace al burgheziei românești, mort la Sighet, Mihail Manoilescu (1891–1950), constata că „religia burghezului român este o religie de duminică", dominată de „«Dumnezeul *părinților noștri*», ceea ce subliniază derivarea sentimentului religios din respectul pentru strămoși"[1].

Când se va manifesta în formele lui clasice, populismul românesc va face rar apel la considerentul religios, cel economic și cel politic primând consecvent. Simptomatic în acest sens este detaliul că întemeind la Blaj gazeta *Învățătorul poporului* (12 mai – 6 octombrie 1848), redactorul său șef, Timotei Cipariu (1805–1887), el însuși preot greco-catolic, scria în articolul-program: „Cu acest număr începem, ajutându-ne Dumnezeu, o foiță pentru popor, și în limba poporului. Noi nu vom scrie într-însa decât ce vom cunoaște mai presus de toate de trebuință pentru dânsul. [..] Noi ne vom nevoi mai ales a-i face cunoscute acele cunoștințe, fără de care nici un popor nu mai poate avea viață și fără carele românul pân'astăzi a fost mort. El trebuie să reînvie, să se deștepte din somnul letargic și să se rănască. Articoli politici vor cuprinde totdeauna locul cel mai de frunte, apoi vor urma economici și carii sunt de aceeași natură"[2].

Cei doi profeți ai populismului în România

Adevărații propovăduitori ai populismului, cei care i-au dat amploare și rigoare doctrinară, au fost doi emigranți sosiți de

1. Mihail Manoilescu, *Rostul și destinul burgheziei românești*, Editura Albatros, București, 2002, pp. 388–389.
2. G.C. Nicolescu, *Ideologia literară poporanistă...*, ed. cit., p. 23.

peste Prut, râul care în urma frauduloasei Păci de la București (16 mai 1812), ce punea capăt unui război ruso–turc de șase ani, devenise frontiera dintre Imperiul Țarist și România.

Cel dintâi, Constantin Dobrogeanu-Gherea (n. 21 mai 1855, în satul Slavianka din gubernia Ekaterinoslav, Rusia – m. 7 mai 1921, în București) era un evreu rus care purtase la naștere numele Solomon Katz. După aventuri picarești, proprii insurgentului bakuninist, trecuse Prutul în martie 1875. Avea, va mărturisi ulterior, „o singură rublă în buzunar". Mai avea – asta n-o mai spune, dar se poate ghici analizându-i pseudonimul final din România (numele Gherea e derivat din cuvântul *gher*, care în ebraică și în idiș înseamnă *străin*) – și complexul metecului. Autodidactul înfometat de lecturi avea să devină un marcant critic literar român, lider socialist aureolat și respectat, sociolog redutabil, ale cărui teze din *Neoiobăgia* (1910) sunt și azi comentate cu interes și, nu în ultimul rând, un intelectual român pe deplin integrat societății și țării în care venise și pe care o iubea în pofida unor carențe de sistem. Se stingea la puțin timp după ce se desfășuraseră primele alegeri bazate pe sufragiul universal, una dintre țintele esențiale ale activității lui politice, și se prăbușea sistemul „celor trei colegii cenzitare". „Întreagă această șandrama care a otrăvit viața noastră politică de aproape o jumătate [de] veac a fost nimicită"[1], jubila Gherea într-un articol apărut în revista *Lumea nouă* din 1 decembrie 1919.

Al doilea, Constantin Stere (n. 16 noiembrie 1865, la Cerepcăul Sorocii, în Basarabia anexată de ruși în 1812 – m. 26 iunie 1936 în conacul lui de la Bucov, lângă Ploiești), fiul unui moșier mai interesat de buna gospodărire a domeniului său decât de balurile nobilimii, trecea Prutul în România în noiembrie 1892, după șase ani de strașnic surghiun siberian. Fusese condamnat pentru participarea la mișcările revoluționare antițariste. Dacă C. Dobrogeanu-Gherea era unul dintre copiii unui negustor cu oarecare stare, C. Stere era descen-

1. V. „Prima manifestare a votului universal", *apud* Constantin Dobrogeanu-Gherea, *Opere complete*, vol. 5, Editura Politică, București, 1978, p. 286.

dentul unui latifundiar cu avere considerabilă și a fost la rândul lui un om bogat în România, unde se refugiase. Dacă le examinăm evoluția, două întrebări se nasc imperios. Ce-i mâna pe acești oameni să încerce experiența aspră a sărăciei care i-a dezumanizat pe atâția alții? Ce i-a determinat să rămână fideli „poporului" (recte celor de jos) *toată* viața, nu doar de-a lungul unei tinereți înclinate, zice-se, spre idealurile umanitare? Un sentiment al solidarității creștine (Gherea ar fi trecut formal la ortodoxie, cel puțin așa pretindea în cererea de indigenare înaintată forurilor legislative românești în 1890)? Pare puțin probabil. Un idealism ce făcea prozeliți printre tinerii, sensibili, de inimă? Poate. Mai sigur, un complex de culpabilitate, jena arzătoare, greața cumva sartriană de a trăi în bine și lenevie pe seama altora, a celor mulți și anonimi. În cazul lui Stere, acest complex s-a manifestat paroxistic și în dreapta Prutului, la câteva luni după refugierea în România, unde l-au frapat pesimismul și blazarea congenerilor. În 18 octombrie 1893, în ziarul *Adevărul*, într-unul dintre primele sale articole în care teoretiza „poporanismul", intitulat „Din notițele unui observator ipocondric", întâlnim această profesiune de credință: „M-am hotărât să fiu cinstit, să nu trăiesc în trândăvie, fără să dau ceva în schimb celor ce *sufăr* și *muncesc*, celor ce mă susțin pe spatele lor pe mine și pe toți ceilalți ca mine"[1]. Ascendența boierească, starea materială înfloritoare nu i se păreau incompatibile cu angajamentul revoluționar de partea claselor defavorizate. Pentru un intelectual acesta era, în ochii lui, obligatoriu. Târziu de tot, la bătrânețe, când devenise un paria politic, iar țărăniștii îl excluseseră din partidul la a cărui organizare și ascensiune contribuise substanțial, reitera tezele tinereții și aducea în sprijin exemple ilustre: „Pentru un cugetător, pentru un intelectual în care predomină puterea de abstracțiune, nu e nevoie să aparție clasei sociale a cărei ideologie își însușește. Un aristocrat ca Mirabeau nu făcea parte din «starea a treia». Un *landlord* englez ca Parnell n-a avut nevoie să fie nici irlandez, nici fermier

1. „Din notițele unui observator ipocondric (Un foileton social)", *apud* C. Stere, *Scrieri*, ed.: Z. Ornea, Minerva, București, 1979, p. 290.

pentru ca să împărtășească revendicările muncitorilor de pământ din Irlanda. Karl Marx, Friedrich Engels sau Jean Jaurès n-au fost proletari industriali când s-au pus în fruntea muncitorimii socialiste. Dar asemenea fenomene presupun o pregătire teoretică și o sublimizare a intelectualismului pe care nu le putem cere comunului muncitorilor"[1].

Traiectoria socială și politică a acestui Mirabeau român a fost spectaculoasă, cu înălțări și prăbușiri de erou tragic shakespearian. Profesor universitar de drept constituțional, rector al Universității ieșene, deputat liberal aflat (o vreme) în excelente relații cu viitorul premier I.I.C. Brătianu, mesager și mediator (în Transilvania și Basarabia) al cercurilor politice decizionale românești, om de acțiune abil și perseverent în planul unirii Basarabiei cu România în 1918, președinte al Partidului Radical Țărănesc după ce fusese unul dintre ctitorii Partidului Național Țărănesc, el a fost finalmente un înfrânt. Revistele epocii au văzut în cazul Stere un avatar românesc al cazului Dreyfus, adică o problemă de conștiință pentru fiecare cetățean român. Dacă politica i-a adus bucurii de moment și dezamăgiri de durată, cariera universitară, directoratul revistei *Viața Românească* (una dintre cele patru-cinci mari publicații românești din toate timpurile), în ale cărei pagini a dat substanță doctrinară curentului poporanist, suflul de prozator care a înflorit în ultimii ani de viață prin ciclul romanesc în opt volume *În preajma revoluției*, rămas până azi un reper esențial în evoluția epicii românești, au echilibrat balanța unui destin de excepție.

Plecați în viață sub flamura aceluiași ideal, nu simpli demofili, ci luptători efectivi pentru democrație și reforme, cei doi emisari „populiști" de peste Prut au sfârșit prin a polemiza. Îi despărțeau, fără putință de conciliere, soluțiile preconizate pentru „schimbarea la față a României", ca să anticipăm un termen cioranian. Voi scrie ulterior, mai pe larg, despre ele. Notez deocamdată că trecând, unul în 1875, celălalt în

1. C. Stere, *Documentări și lămuriri politice. Preludii. Partidul Național Țărănesc și „cazul Stere"*, 1930, pp. 175–176.

1892, un râu care, atunci ca şi acum, separa Europa, descopereau o ţară paradoxală: România.

Paradoxuri româneşti

Sorin Alexandrescu semnala într-un eseu substanţial[1] câteva paradoxuri ale domeniului românesc. Ar fi vorba de existenţa simultană a paradoxurilor apartenenţei, simultaneităţii şi continuităţii/discontinuităţii culturale româneşti. Rădăcinile celui dintâi sunt geografia şi istoria. Ele i-au plasat pe români la răscruce, între slavi şi unguri, între Europa Centrală, Europa Răsăriteană şi Balcani, între trei giganţi: Austria, Rusia şi Turcia. „Românii au trebuit să trăiască şi să creeze în spaţiul îngust rămas liber între state şi culturi puternice, uneori opresive. Pentru a rămâne ei înşişi, au trebuit să mizeze întotdeauna pe o multiplă diferenţiere şi pe o multiplă apropiere. De aici a rezultat o sinteză culturală, dar şi o disponibilitate, flexibilă şi neîncrezătoare, faţă de celălalt.“[2] Pe ea s-a bazat o strategie a supravieţuirii în aşteptarea integrării într-un spaţiu râvnit, dar multă vreme prohibit: latinitatea occidentală, „Vestul, asemănător, dar depărtat“ şi, în plus, nepăsător. O dramă şi un spectacol care continuă încă...

Al doilea paradox ar putea fi numit, proustian, obsesia recuperării timpului pierdut. În cultura română marile curente occidentale se manifestă simultan, nu succesiv. În prima jumătate a secolului al XIX-lea, în Principatele Române iluminismul, clasicismul, preromantismul şi romantismul coexistă, aşa cum convieţuiesc, în a doua lui jumătate, romantismul, realismul, naturalismul şi simbolismul. „Proiectarea a ceva ce este succesiv în planul simultaneităţii – adaugă eseistul – îmi pare semnul unei pasiuni periculoase şi sublime totodată: să câştigi un avans faţă de ceilalţi, să faci repede tot ceea ce alţii au făcut pe îndelete. [...] Tot ce s-a realizat în România pare

1. V. Sorin Alexandrescu, *Paradoxul român*, Univers, Bucureşti, 1998.
2. *Ibidem*, p. 33.

să se fi făcut în pofida sau contra timpului."[1] Voi reveni asupra acestei idei, deoarece poporanismul miza pe arderea etapelor, pe modernizarea febrilă, în fugă, nu pe evoluționismul răbdător.

Cel de-al treilea paradox s-ar manifesta pe două planuri, fiind expresia a „două discontinuități fundamentale". Prima e vizibilă vertical, prin clivajul dintre folclor și cultura scrisă. Folclorul, viu și azi în România, ar reprezenta o dimensiune eternă, „adevăratul clasicism românesc", cultura scrisă – o coordonată temporală, *ergo*, perisabilă. Aici lucrurile se pot nuanța. Creațiile psalmistului Dosoftei (1624–1693), primul poet român cult și rafinat cărturar, au intrat în folclor, au fost asimilate tocmai pentru că exprimau viața spirituală „autentică" a etniei.

A doua soluție de continuitate se dezvăluie în plan orizontal. Spre sfârșitul secolului al XIX-lea, România burgheză se rupe de Balcani și de feudalism și se orientează vertiginos spre Vest, spre disperarea unor intelectuali de cea mai bună condiție, care nu văd cu ochi buni această sincronizare, echivalentă pentru ei cu o înstrăinare de popor. Am adăuga că până și un critic eminent, care a mizat consecvent pe estetic, ca Titu Maiorescu (1840–1917), marele adversar al lui C. Dobrogeanu-Gherea și al curentului poporanist, pleda pentru „romanul poporan" în care „subiectul propriu [...] este viața specific națională, și persoanele principale trebuie să fie tipurile unor clase întregi, *mai ales a țăranului și a claselor de jos* (s. m.)"[2]. Nu sunt întru totul convins că această discontinuitate ar fi expresia unei mari rupturi între stat și cultură, între politic și cultural, cum susține eseistul. E mai degrabă vorba de o conștientizare, de un avertisment dat statului de a se sprijini pe categoriile sociale ce-i dau specificitatea.

Amploarea acestor paradoxuri, formulate *a posteriori*, n-a fost sesizată integral de apostolii poporanismului pe care i-am menționat anterior. Fragmentar, incidental, nesistematic, le-au descoperit totuși și le-au abordat în lucrările lor. Două para-

1. *Ibidem*, p. 35.

2. „Literatura română și străinătatea", *apud* Titu Maiorescu, *Opere*, II, Minerva, București, 1984, p. 21.

doxuri le-au identificat însă cu promptitudine. Le-aş numi paradoxul electoral şi paradoxul agrar. Ţară a democraţiei asimetrice, România le etala din plin în momentul sosirii lor. De altminteri, ţara se numea oficial România doar de câţiva ani (în cazul lui Gherea) sau decenii (dacă-l avem în vedere pe Stere).

Se ilustra aici un alt paradox. Românii erau conştienţi, convinşi chiar, că vorbesc toţi româneşte, că sunt români. O afirmase în secolul al XVII-lea cronicarul moldovean Miron Costin, erudit şi om de spadă în acelaşi timp, format la un colegiu iezuit din Bar (Polonia), în capitolul al şaselea din *De neamul moldovenilor* (1689–1691): „Măcară dară că şi la istorii şi la graiul şi străinilor, şi înde sine, cu vreme, cu vacuri, cu primenele au şi dobândesc şi alte numere, iara acela carile ieste vechiu nume, stă întemeiat şi înrădăcinat: *Rumân*. Cum vedem că, măcară că ne răspundem acum moldoveani, iară nu întrebăm: ştii moldoveneaşte, ci ştii româneaşte? adecă râmleneaşte, puţin nu zicem *scis romanice*? pre limba latinească. Stă dară numele cel vechiu ca un temeiu neclătit, deşi adaog, ori vreamele îndelungate, ori că străinii adaug şi alte numere, iară cela din rădăcină nu să mută. Şi aşa ieste acestor ţări şi ţărâi noastre, Moldovei şi Ţărîi Munteneşti numile cel dirept de moşie ieste rumân, cum să răspund şi acum toţi aceia din ţările ungureşti lăcuitori şi munteanii ţara lor şi scriu şi răspund cu graiul: Ţara Românească“[1].

Conştiinţa comunităţii lingvistice nu era însă suficientă pe fundalul evoluţiei feudale a Principatelor, marcată de rivalităţi şi lupte pentru supremaţie între domnitori. Când ultimele tresăriri ale puterii militare româneşti se sting, spre începutul secolului al XVIII-lea, iar în fruntea Principatelor Înalta Poartă instalează prinţi fanarioţi, aleşi dintre funcţionarii greci fideli imperiului, această conştiinţă se estompează. Când Europa îi va redescoperi, pe la mijlocul veacului al XIX-lea, românii erau pentru ea moldoveni şi valahi, populaţii exotice şi pitoreşti care îi stârneau o curiozitate amuzată. Michel

1. Miron Costin, „De neamul moldovenilor“, în *Opere*, ed.: P.P. Panaitescu, ESPLA, Bucureşti, 1958, p. 269.

Bouquet publică la Paris în 1843 un *Album valaque*. Cinci ani mai târziu, tot la Paris, Aux Bureaux de *l'Illustration*, era tipărit un *Album Moldo-Valaque ou Guide politique et pittoresque à travers les Principautès du Danube*. Tot în 1848, Joh. Ferd. Neigebaur își punea, la Leipzig, semnătura pe *Beschreibung der Moldau und Walachei*.

Mai informați (și mai solidari) erau francezii stabiliți în Principate. Profesorul J.A. Vaillant, așezat la București încă din 1829, unde a fondat un colegiu-internat și o școală gratuită de fete, s-a îndrăgostit de țara de adopție. El vedea lucrurile pe un plan mai larg, care va fi validat ulterior de istorie. Vaillant publică la Paris în 1844 o carte cu un titlu simptomatic: *La Romanie. Histoire, langue, littérature, orographie, statistique des peuples de la langue d'or, Ardialiens, Valaques et Moldaves resumés sous le nom de Romans*.[1]

E un nume de țară care începe să se impună. Când revoluția izbucnește, la 1848, și în Principate, publicația pariziană *Démocratie pacifique* îl utilizează în titlul unei corespondențe din Iași.[2] Nu-l foloseau însă și cancelariile europene. În pofida intensei activități a revoluționarilor români exilați în străinătate (majoritatea în Franța), a interesului crescând suscitat acolo de Principatele danubiene, acestea rămân pentru ele Moldova și Valahia. Războiul Crimeii și multiplele ocupații (turcești, rusești, austriece) provocate de acesta le-au adus în

---

1. Acestui filoromân i se vor adăuga numeroși alți francezi, între care mai cunoscuți sunt medicul Carol Davila (1828–1884), sosit la București în 1853, care a ajuns general în armata română și profesor de chimie la Universitatea din București, și publicistul Ulysse de Marsillac (1821, Montpellier – 1877, București), ulterior profesor, la rându-i, la Facultatea de Litere din București. Ei vor fi buni popularizatori ai istoriei și ai cauzei românești. Nu-l putem omite, în această ordine de idei, pe pictorul Auguste Dieudonné Lancelot, care publica în 1866, în faimoasa pe atunci revistă *Le Tour du Monde*, imagini din România însoțite de un text vioi, captivant. Vii simpatii pentru români manifestau, și în scris, francezi celebri din Hexagon ca Jules Michelet, Edgar Quinet, Paul Bataillard, Elias Regnault și Thibault Lefèvre.

2. Vezi „Révolution européenne. Événements de la Romanie (Moldavie)" în *Démocratie pacifique*, an 17, 30 aprilie 1848, p. 2.

prim-plan. Prin articolul XXIII al tratatului general de pace de la Paris încheiat la 30 martie 1856 între Austria, Franța, Marea Britanie, Prusia, Rusia, Sardinia și Poarta Otomană se instituia o comisie specială care trebuia să plece la București ca să culeagă informații despre situația din Principate și să facă propuneri pentru viitoarea lor organizare. Din dorința de a avea „reprezentarea cea mai exactă a intereselor tuturor claselor societății", urmau să fie deschise la Iași și București divanuri ad hoc. Divanurile, care au fost adunări consultative ce au funcționat din 22 sept./4 oct.1857 – 21 dec. 1857/2 ian. 1858, în Moldova, respectiv 29 sept./11 oct.1857 – dec.1857, în Muntenia, au cuprins pentru prima dată și deputați țărani (15 la Iași, 17 la București), al căror număr era însă foarte redus, comparativ cu acela al marilor și micilor proprietari funciari și urbani. Revendicările acestora au fost semnalate evaziv în rezoluția finală a Adunării ieșene și omise total în actul final al divanului bucureștean. Era consacrată astfel o inechitate pentru a cărei înlăturare vor fi necesare peste șase decenii. Ambele divanuri cereau însă unirea Principatelor „într-un singur stat cu nume de România", aflat sub garanția colectivă a puterilor contractante ale Tratatului de la Paris, prinț străin cu domnie ereditară ales dintr-o dinastie domnitoare a Europei.

Edificați asupra doleanțelor românilor, ambasadorii celor șapte puteri au elaborat Convenția de la Paris, încheiată la 7/19 august 1858, care a devenit Constituția Țărilor Române. Ea admitea unirea lor administrativă, dar statul rezultat, cu doi domni și două parlamente, urma să se numească Principatele Unite ale Moldovei și Munteniei. Dar apariția pe scena politică a României nu mai putea întârzia mult. Speculând abil o neclaritate a Convenției și ghidându-se pragmatic după principiul că ceea ce nu este interzis este permis, cele două adunări legislative au ales (la 5 ianuarie 1859, la Iași și la 24 ianuarie, la București) ca domn una și aceeași persoană, pe colonelul moldovean Alexandru Ioan Cuza, fost revoluționar pașoptist. Odată cele două coroane reunite, Europa se înclină în fața faptului împlinit. Energic și autoritar, prințul detesta

naveta între cele două capitale, conciliabulele cu două adunări, consultările dificile cu membrii Comisiei Centrale și cu Curtea de Casație de la Focșani. El îl convinge pe sultan să aprobe unirea completă și o obține la 4 decembrie 1861. La 11/23 decembrie 1861 el dă, de la tribuna Adunării din București, o proclamație solemnă: „Unirea este îndeplinită; naționalitatea română este întemeiată [...]. În zilele de 5 și 24 ianuarie ați depus toată a voastră încredere în alesul națiunei, ați întrunit speranțele voastre într-un singur domn; alesul vostru vă dă astăzi o singură Românie“[1].

Problema electorală sau piramida socială inversă

Născut în chinuri, la intersecția unor interese internaționale contradictorii, noul stat n-a fost scutit de bolile copilăriei. Două dintre ele erau grave. Într-un fel sau altul, ambele erau legate de clasa cea mai numeroasă și mai productivă a societății: țărănimea, deși nemulțumiri serioase nutrea și noua burghezie, îndeosebi cea mică și mijlocie. Convenția de la Paris specifica faptul că locuitorii Principatelor Unite vor fi egali în fața sarcinilor fiscale și în accesul la funcțiile publice. Tot ea stabilea însă un cens pe avere ridicat, care nu putea fi plătit decât de marii proprietari, boierii. Privilegiile lor nobiliare fuseseră abolite, fuseseră transformați din aristocrați în proprietari, dar ei alcătuiau aproape exclusiv corpul electoral. Cum observa un cercetător al regimului parlamentar în România de dinainte de 1916, „sistemul reprezentativ devenea, în principiu, din aristocratic, plutocratic“[2].

1. *Monitorul Oficial al Țărei Românești*, 11 dec. 1861. Noul nume al Principatelor Unite se instalează repede în conștiința europeană. O scrisoare de la începutul lui 1862 a lui Victor Hugo către un cunoscut al său din București menționa pe plic la adresă numele *Roumanie* (v. A.D. Xenopol, *Domnia lui Cuza-Vodă*, vol. I, Tipografia „Dacia“, Iași, 1903, p. 236).

2. Tudor Drăganu, *Începuturile și dezvoltarea regimului parlamentar în România până în 1916*, Editura Dacia, Cluj, 1991, p. 100.

Împărțit în două categorii, alegătorii primari (proprietarii care se bucurau de un venit anual de cel puțin 100 de ducați) și alegătorii direcți (cei cu venituri funciare de 1.000 de ducați, la țară, sau 6.000 de ducați, la oraș, unde locuiau și posesorii capitalului industrial sau comercial), corpul electoral era foarte restrâns. El număra 1724 de alegători în Moldova (în județul Ismail, din sudul Basarabiei, de curând retrocedat României, nu exista decât unul singur), iar în Valahia – 2072. Sufragiile lor conturau o Adunare Legislativă de mari proprietari ostili reformelor preconizate de domn.

Reforma electorală și reforma agrară figurau pe lista lui de priorități, dar instabilitatea guvernelor separate (9 în Muntenia și 8 în Moldova), iar apoi instalarea în fruntea primului guvern comun a unui conservator, Barbu Catargiu, care, ca mare proprietar, credea că „țăranul este capitalul nostru, al tuturora", le întârzia. Premierul ultraconservator a fost asasinat în împrejurări misterioase la 8/20 iunie 1862, ceea ce facilita planurile domnului. De conivență cu noul său prim-ministru, Mihail Kogălniceanu, un liberal convins că „două mii de boieri nu fac o nație", că fără „întoarcerea la țară" (prin urmare la popor), fără „îmbunătățirea soartei țăranilor" și transformarea lor în „cetățeni" nu poate progresa „moșia mare, România", Cuza dizolvă – la 2/14 mai 1864 – Camera printr-o lovitură de stat și promulgă o nouă constituție, numită Statut. Domnul se înscria astfel pe calea guvernării autoritare, a puterii personale, ca și înaltul său omolog (și protector) de la Paris, împăratul Napoleon III. În tradiția ortodoxă a țării, ca „uns al lui Dumnezeu", el s-ar fi putut dispensa de explicații și justificări. Cuza a știut însă să-și motiveze actul de forță ce viza „oligarhia turburătoare" cu argumente populiste: „Națiunea ne-a delegat suveranitatea ei, ca să facem fericirea a cinci milioane de români, iar nu ca să ne oprim din această cale mântuitoare, prin considerațiuni către câțiva răzvrătitori sau ambițioși care nu se pot împăca cu noul ordin de lucruri. Suntem domnul românilor și prin urmare suntem datori a ocârmui astfeliu, ca fericirea întregii nații să nu mai fie sacrificată

la câţiva nemulţumiţi"[1]. Pumnul de fier se ascundea în mănuşă de catifea, căci Cuza îmbina – atât în politica internă, cât şi în aceea externă – cuvintele curtenitoare cu acţiunea energică. Lovitura de stat avea drept scop, susţinea principele, binele public. Era deci rândul publicului să se pronunţe prin plebiscit, la 21 mai 1864, asupra noii constituţii. Rezultatul a fost o zdrobitoare majoritate favorabilă domnului: 683.928 voturi pentru, 1.307 contra şi 50.232 de abţineri. Cu trei ani înainte, plebiscitul privind unirea Siciliei cu regatul Italiei era validat cam în aceleaşi proporţii (în *Ghepardul* contelui Tomasi di Lampedusa sunt câteva memorabile pagini care evocă mecanismul electoral dirijat, cu accente de amară comedie bufă).

Statutul, pe care Cuza a avut tactul diplomatic să-l intituleze „dezvoltător" al Convenţiei de la Paris, deşi anihila practic restricţiile impuse de aceasta, sporea atribuţiile puterii executive în detrimentul celei legislative. Domnul guverna cu concursul Consiliului de Stat (organism de inspiraţie franceză), al Senatului (supranumit „corp ponderator"), ai cărui membri erau desemnaţi (o jumătate) de şeful statului, ceilalţi fiind aleşi – practic tot de acesta – dintre membrii consiliilor judeţene. (Cum s-a observat, domnul îşi cernea oamenii prin două site!) Camerei Deputaţilor îi rămâneau competenţe bugetare, iar Comisia Centrală devenea ceva de domeniul trecutului. Noul Napoleon *autocrate au petit pied*, cum îl persiflau detractorii, îşi putea realiza nestânjenit reformele.

Adoptată la 2/14 iulie 1864, după exact două luni de la lovitura de stat princiară, noua lege electorală lărgea numărul aleşilor şi eligibililor, făcând loc burgheziei industriale şi financiare. Împărţit în două categorii, electoratul era compus tot din alegători primari (care votau prin delegaţi, câte unul de fiecare sută) şi alegători direcţi, distribuiţi în două colegii, în funcţie de domiciliu, nu de avere. Censul pe avere, sensibil diminuat, era dublat de unul capacitar (numai ştiutorii de carte puteau fi alegători direcţi). Se năştea însă o nouă inega-

---

1. A.D. Xenopol, *Domnia lui Cuza-Vodă*, vol. I, ed. cit., p. 165.

litate. Dintre cei 160 de deputați ai Adunării Elective, 94 erau desemnați de alegătorii colegiului urban, minoritar la scara populației, iar 66 de colegiul județean (rural). „Domnul țăranilor" își nedreptățea astfel partizanii cei mai numeroși.[1] Erau cei care-i ascultau cu religiozitate promisiunile citite solemn în toate bisericile satelor, cei care puneau mult suflet în psalmodierea rugăciunilor rostite acolo – din înalt ordin – pentru înălțarea celor împilați și coborârea celor înălțați...

Chestiunea țărănească în România

Ceasul unei dreptăți (parțiale și provizorii) venise totuși și pentru aceștia. În noua Românie exista o chestiune țărănească cu rădăcini multiple și încurcate. Agricultura țării intrase în capitalism pe un fond de rânduieli agrare feudale, înăsprite prin Regulamentul organic, adică constituția impusă de ruși la 1830 Principatelor Române. Marile latifundii boierești erau lucrate de țărani clăcași. Exportul (în creștere) de cereale era asigurat de aceștia. Ei n-aveau pământ și pentru a supraviețui închiriau suprafețe de la boieri și erau obligați prin învoieli oneroase să presteze zile de clacă din ce în ce mai numeroase. Nu aveau nici libertatea muncii, erau „legați de pământ", căci pentru boieri pământul „neîmbrăcat" (deci fără brațe de muncă) era inutil, o „avere moartă". De brațe de muncă avea nevoie și statul, care prin secularizarea averilor mănăstirești devenise el însuși un latifundiar. Spectrul răscoalelor țărănești se profila tot mai amenințător. Riscul unei revolte (cu sprijin extern) a proprietarilor nu era nici el mic.

Cuza a încercat să taie nodul aparent inextricabil al intereselor agrare contradictorii prin reforma agrară. Ea ar fi

1. Numărul total al alegătorilor era de 570.690, în timp ce populația României se apropia de cifra de 5.000.000 (v. *Istoria parlamentului și a vieții parlamentare din România*, Editura Academiei, București, 1983, p. 141). Totuși, progresul era incontestabil. Dacă potrivit prevederilor Convenției de la Paris exista 1 alegător la 1.100 locuitori, acum era 1 la circa 8-9 locuitori. În același timp, în Anglia, putea fi numărat 1 alegător la 24 de locuitori.

trebuit să aducă libertatea muncii, pământ țăranilor, despăgubiri pentru proprietari prin bonuri rurale. A adus din toate câte ceva, fără a rezolva integral nici o problemă. Legea rurală, promulgată la 14/26 august 1864, a împroprietărit 511.896 de familii țărănești pe o suprafață de 2.038.640 de hectare, în medie revenind 4 ha de familie[1] – o suprafață ce nu putea asigura decât o agricultură de subzistență. Împroprietărirea s-a făcut prin substanțiale despăgubiri[2] eșalonate pe 15 ani, în condițiile în care loturile țărănești nu puteau fi nici înstrăinate, nici ipotecate timp de 30 de ani. În articolul X al Legii rurale se stipula: „Se desființează o dată pentru totdeauna și în toată întinderea României, claca (boierescul), dijma, corvezile, zilele de meremet, carele de lemne și alte asemenea sarcini, datorate stăpânilor de moșii sau în natură sau în bani". Legea menținea și tiersajul consacrat de Regulamentul organic, conform căruia o treime din suprafața unei moșii aparținea boierului (proprietarului mare) și două treimi țăranilor, ambele părți fiind eliberate de orice servituți.

În realitate, după reforma agrară, 6.233.744 ha din terenurile cultivabile, păduri, pășuni și bălți au rămas în proprietatea moșierilor sau a statului, pe când țăranii nu dețineau decât 3.140.721 ha, multe dintre terenurile lor fiind de calitate inferioară. Pe solul acestei inechități s-au dezvoltat apoi relațiile neoiobăgești pe care le va analiza pătrunzător C. Dobrogeanu-Gherea în *Neoiobăgia*. Totuși, sătenii l-au numit pe Cuza „Părintele cel binevoitor și slobozitorul neamului țărănesc". „Monstruoasa coaliție", adică alianța dreptei conserva-

1. Întinderile de teren acordate împroprietăriților variau în funcție de numărul vitelor din gospodăria țăranilor, adică de posibilitățile lor de a lucra pământul. În Muntenia (Valahia) săteanul cu patru boi și o vacă primea 11 pogoane (= 55.129 m²), în Moldova, cinci fălci patruzeci de prăjini (= 72.680 m²). Țăranul care nu avea decât o vacă, supranumit și „pălmaș" ori „toporaș", nu primea decât 20.578,01 m² în Muntenia, respectiv 30.434,25 m² în Moldova. Iar aceștia din urmă erau foarte numeroși...

2. Despăgubirile (cu dobânzi și amortismente) variau și ele în funcție de numărul vitelor. Săteanul cu patru boi și o vacă plătea 1521 lei vechi și 10 parale, pălmașul, 816 lei vechi.

toare boierești, atinsă în privilegii, și a stângii radicale, și ea cu însemnate proprietăți, și ea ostilă Legii rurale, i-a dorit cu înverșunare căderea. Uniți, albii și roșiii l-au răsturnat prin lovitura de stat de la 11 februarie 1866, care a instituit o locotenență domnească și a adus finalmente pe tronul țării un principe străin. Era un prinț german, Carol, al doilea fiu al lui Carol-Anton de Hohenzollern-Sigmaringen, propus, paradoxal, de împăratul Franței, Napoleon III, cu care se înrudea pe linie maternă.

Piramida cenzitară

Primul act al domnitorului întronat la 10/22 mai 1866 sub numele de Carol I a fost promulgarea (la 1/13 iulie) a unei noi constituții. Era a treia în ultimii opt ani! Examinând-o, s-ar putea constata exactitatea celui de-al doilea paradox semnalat de profesorul Sorin Alexandrescu. Cuza își lua ca model legi franceze de dată recentă (Consiliul de Stat, organizat prin legea din 11 februarie 1864, era inspirat de o lege franceză din 15 ianuarie 1849, iar Statutul imita prevederi ale constituției franceze din 1852). Carol I și fidelii săi din Adunarea Constituantă (în majoritate conservatori), preluau îndeaproape prevederile constituției belgiene din 1831, foarte liberală. Fructele liberalismului ajungeau însă pe masa unei elite restrânse. Asta pentru că, potrivit constituției, corpul electoral fusese restrâns spectaculos. Dacă după Statutul lui Cuza revenea 1 alegător la 8-9 locuitori, acum raportul era de 1 alegător la 83 de locuitori.

Bicameralismul introdus de Cuza era menținut, dar criteriile de selecție a deputaților și senatorilor au fost modificate într-un sens nedemocratic. Adunarea Deputaților, cu o legislatură de patru ani, era aleasă prin vot cenzitar de către un corp electoral divizat în patru colegii. Primul colegiu, al marilor proprietari, cuprindea cetățenii cu un venit funciar de cel puțin 300 de galbeni. Al doilea îngloba cetățenii cu un venit funciar variind între 100 și 299 de galbeni. În el intrau patentarii și proprietarii rurali mijlocii. Orășenesc prin excelență,

colegiul al treilea îi reunea pe comercianții și industriașii ce plăteau statului impozite de cel puțin 80 de lei[1]. Din colegiul al patrulea făceau parte toți cei care plăteau statului un impozit oricât de mic. Ei votau indirect (50 de alegători desemnau un delegat, iar delegații alegeau un deputat pentru fiecare județ).

Această piramidă cenzitară făcea ca dintr-o populație de 5.000.000 să voteze 3.388 de alegători (la colegiul I), 4.814 (la colegiul II), 15.382 (la colegiul III) și 37.070 de alegători indirecți pentru colegiul IV. Dar 23.584 de electori din primele trei colegii alegeau 115 deputați, în timp ce 37.070 de alegători indirecți trimiteau în Cameră doar 30.[2] E de menționat că alegătorii din primul colegiu, mai puțin numeroși, desemnau tot atâția deputați ca și cei din colegiul al doilea.

Pentru Senat, ales pe opt ani, jumătate din membrii lui urmând să fie schimbați (prin tragere la sorți) la jumătatea fiecărei legislaturi, existau doar două colegii electorale. Colegiul I era format din proprietarii de imobile rurale cu un venit funciar de cel puțin 300 de galbeni. Al doilea era alcătuit de proprietarii de imobile din orașele de reședință cu un venit funciar de până la 300 de galbeni.[3]

Constituția din 1866 a fost modificată de două ori (în 1879 și în 1884) pentru a atenua unele rigidități privitoare la naturalizarea străinilor care figurau în articolul 7, disparitățile electorale și condițiile de cens. La Camera Deputaților, colegiul I și colegiul II au fost contopite, din cel rezultat urmând să facă parte alegătorii cu un venit funciar rural sau urban de cel puțin 1.200 lei (= cca 102 galbeni). Monopolul alegătorilor cu un venit funciar rural de 300 galbeni era astfel spart.

1. Un galben valora 11,75 lei.

2. Până în 1875 nici un deputat țăran, fie el și unul înstărit, nu intrase în parlament. Și asta într-o țară „eminamente agrară".

3. Comparând bazele electorale ale colegiului I din Camera Deputaților și din Senat se degajă o concluzie: „În timp ce colegiul I al Adunării Deputaților era rezervat marilor proprietari, oricare ar fi fost natura averii lor, colegiul I al Senatului, întrucât nu reunea decât mari proprietari rurali, avea un caracter prin excelență moșieresc" (*apud* Tudor Drăganu, *Începuturile și dezvoltarea regimului parlamentar în România până în 1916*, ed. cit., p. 191).

Colegiul III, orășenesc, devenea colegiul II, censul minim obligatoriu fiind de cel puțin 20 lei. Intrau în rândurile lui și alegătorii cu minimum patru clase primare absolvite. Din colegiul III făceau parte toți cei care plăteau un impozit oricât de mic. Votau indirect, prin delegați, numai analfabeții și cei cu venit funciar rural sub 300 de lei.

Revizuirile operate în cazul Senatului nu vizau numărul colegiilor. Ele rămâneau două. Caracterul moșieresc al celui dintâi era diminuat. În el intrau toți proprietarii urbani sau rurali cu un venit imobiliar de 2.000 lei/an, censul fiind redus la o treime față de cel prevăzut în 1866. În colegiul II intrau toți alegătorii direcți cu un venit funciar rural sau urban între 800 și 2.000 de lei. Cosmetizat și elogiat, comparat obsesiv cu cele din Vest (în viziunea politicienilor, România era Elveția sau Belgia Orientului!), corpul electoral ce desemna Camera Deputaților număra în 1905, în colegiul I, 15.973 de alegători, 34.742 în al doilea și 42.907 în al treilea. Din ultimul făceau parte și circa 1.000.000 de alegători indirecți. Cei din colegiul I desemnau 75 de deputați, pe când cei din colegiul al doilea, de două ori mai numeroși, alegeau 70. Grosul colegiului III alegea 38. Banul atârna mult mai greu decât alegătorul pe talgerul reprezentării.

În cercul ei strâmt, elita politică practica un liberalism aproape nemărginit. Sistemul electoral românesc era mai larg, de pildă, decât acela din Imperiul German, Austro-Ungaria, Rusia, dar rămânea în urma celor din Franța (unde exista sufragiul universal, pentru bărbați) sau Anglia. Cuprinși de euforia modernizării, a sincronizării, deputații români cereau încă de atunci ca úzurile parlamentare din Occidentul liberal să fie incluse în sistemul autohton. Deputatul Nicolae Blaremberg retoriza în 5 decembrie 1888 de la tribuna Adunării Deputaților: „Nu numai litera legii, adică pactul nostru constituțional, trebuie să fie păzit cu sfințenie, trebuie să li se impună guvernanților întocmai ca și guvernaților, dar încă și úzurile parlamentare ortodoxe din alte țări, înzestrate cu instituțiuni liberale ca ale noastre; căci acele úzuri sunt complementul și corolarul necesar al unui regim temperat, și ca atare trebuie să fie considerate ca un capital dobândit [al]

României, cum este dobândit țărilor care ne-au precedat pe această cale; căci obiceiurile sunt pentru legi aceea ce este sufletul pentru corp. Fără acest respect chiar superstițios al obiceiurilor și tradițiunilor din țările liberale ce ne-au servit de model toate garanțiile înscrise în texte și coduri devin iluzorii, devin carte închisă și literă moartă“[1].

Erau, neîndoielnic, „carte închisă și literă moartă“ pentru țărani. Abia întredeschisă de Cuza și Kogălniceanu, poarta libertăților era închisă cu forța la loc. Legea tocmelilor agricole din 1866 prevedea executarea administrativă a muncilor convenite cu proprietarii. În 1872 șurubul e strâns și mai mult. Primarul putea recurge la dorobanți (adică la soldați) pentru a-i aduce cu forța la muncă pe țărani. Datoriile dintr-un an erau transferate în următorul, însoțite de dobânzi cămătărești. Până și un important politician liberal, Dimitrie Alexandru Sturdza, viitor prim-ministru, afirma într-un discurs în Cameră: „Răfuiala învoielilor agricole se făcea după legea din 1872 prin administrație și se zicea că rămășițele muncilor trec dintr-un an la altul. Această dispoziție a avut de rezultat că prin rămășițe ajungeau la o clacă continuă, nemăsurată. Țăranul devine cu încetul un adevărat rob. Claca măsurată înainte prin lege s-a transformat într-o clacă nemăsurată. Legea din 1872 a apăsat foarte mult pe locuitori și a adus o sărăcie care nu exista nici chiar în timpul clăcii“[2]. Pe fondul acestei înrăutățiri progresive, care va continua în proporții dramatice, au venit în România narodnicii. Iar printre ei, C. Dobrogeanu-Gherea și Constantin Stere erau figuri proeminente.

C. Dobrogeanu-Gherea, de la narodnicism la socialism

Formați amândoi la școala narodnicismului, ideologie eclectică în care tezele socialiste și preceptele umanitariste se

1. N. Blaremberg, *Discursul la dezbaterile generale ale răspunsului la mesajul Tronului*, București, 1888, p. 3.

2. Vezi C. Garoflid, „Regimul agrar în România“, în *Enciclopedia României*, vol. 1, *Statul*, Imprimeria Națională, București, 1938, p. 58.

amestecau cu mesianismul, cultul eroilor în maniera lui Carlyle și spiritul de sacrificiu, au avut ani de ucenicie cu drumuri și răspântii similare. Mai vârstnic, Gherea le-a străbătut cel dintâi. Era un autodidact de vastă cultură, dar ordonată, riguros sistematizată. Avea discernământ, spirit critic (caz rar printre autodidacți). Citea în rusă, germană, engleză, franceză, italiană. (Neîndoielnic, opera lui ar fi avut un ecou internațional mai amplu dacă ar fi fost scrisă într-o limbă de largă circulație. Din păcate, traducerea lucrărilor sale esențiale întârzie încă.[1]) Detesta extremismul, violența, anarhia, chiar și în gândire.[2] E imaginea pe care a impus-o Gherea la maturitate. Tânărul Gherea și-a început însă existența revoluționară sub auspicii bakuniniste. Dar credea în revoluție ca regulator social, nu ca scop în sine. Cartea violenței, predilectă în cazul lui Mihail Aleksandrovici Bakunin, a detestat-o de la bun început, apropiindu-se astfel de Piotr Lavrov, cel aflat în ireconciliabilă polemică cu autorul acelei biblii a terorismului care era *Statul și anarhia*. Lavroviștii mizau pe instruirea maselor printr-o acțiune pe termen lung, realizabilă prin „mersul în popor" al reprezentanților inteligheției. Intrat în 1874 în mișcarea narodnică, Solomon Katz (alias Constantin Kass, cum figura în scriptele conspirative), studentul la Universitatea din Harkov care frecventa încă din 1872 grupurile de autoinstruire, a făcut parte dintr-un adevărat val migrator spre sate al intelectualității.

1. Gherea a încercat să-și publice opera esențială, *Neoiobăgia*, în franceză. Bolnav, nevrozat, asediat de preocupări multiple, n-a putut s-o traducă el însuși. Când a găsit un traducător mai conștiincios, Ilie Diaconide, a trimis – în noiembrie 1919 – versiunea în franceză lui Kautsky. Acesta însă, deși afișa public o profundă admirație pentru Gherea, a sfătuit editura să nu o publice.

2. Cel mai competent biograf și analist al său, Z. Ornea, menționa un amănunt revelator: „Studiul său din 1892, «Anarhia cugetării», publicat în *L'Ere nouvelle* din 1893 sub titlul «Max Stirner», a recoltat elogiile lui Engels, Kautsky și Lafargue ca o contribuție substanțială la clarificarea teoretică a unei dificile controverse doctrinar-filozofice" (v. Z. Ornea, *Viața lui C. Dobrogeanu-Gherea*, Cartea Românească, 1982, p. 56).

Se știe prea puțin în ce a constat concret activitatea lui. Se cunoaște cert că s-a întors, în prima jumătate a anului 1874, în târgușorul natal – Slavianka, unde i-a sprijinit pe țărani într-un conflict cu arendașul din partea locului. Narodnicul practica (de fapt învăța) aici fierăria. *Ohrana* (poliția țaristă) era pe urmele lui și, pentru a evita arestarea, s-a întors după două luni la Harkov. Ca bun vorbitor de germană, rețeaua ilegală l-a trimis apoi în satele nemțești Haberstadt și Prișib din gubernia meridională Taurida, unde e din nou fierar. *Ohrana* îl ia în vizor și acolo. Centrul află de iminenta arestare a lui Kass și îi ordonă părăsirea intempestivă a zonei. Prin nămeții vestitei ierni rusești, călătorește pe ruta Sevastopol, Odessa, Chișinău, Sculeni, de unde contrabandiști înțeleși cu narodnicii l-au trecut în România. La Iași, peste Prut, avea să întâlnească alți tovarăși de luptă, pe românul basarabean Zamfir C. Arbore, de pildă, anterior redactor la *Obșcina*, organul socialiștilor din Rusia.

Încă o dată, nu se știe ce a făcut concret în Rusia narodnicul Kass. Taina lui e zăvorâtă încă în arhivele *Ohranei*. Dar trebuie să fi fost ceva important, trebuie să fi avut însărcinări revoluționare de prim ordin, din moment ce colonelul rus de jandarmi Merklin (șeful poliției rusești din România în vremea războiului turco–ruso–român) se ocupă personal de răpirea fugarului – fapt care s-a produs la 31 octombrie 1878 – și transportarea lui la Petersburg, în arestul poliției secrete, iar de acolo în celebra fortăreață Petropavlovsk. *Ohrana* descoperise că în România Solomon Katz, alias Hromoi Andreevici[1], alias Costică Robert, alias Robert Jeenx (viitorul Gherea avea și un alias cu pașaport american), se ocupa de transportul peste Prut al literaturii ilegale, tipărită la Geneva, că era gazda generoasă a altor refugiați ruși. Nu-i exclus să fi aflat și de călătoria acestuia din 1875 la Berna și Geneva, unde se afla centrul mișcării narodnice cu ramificații în Franța, Anglia, SUA, Turcia, Bulgaria. Toate motive bune pentru a-l vâna și captura.

După o perioadă de prevenție petersburgheză, captivul e implicat în celebrul proces al celor 193 și deportat *sine die* la

1. *Hromoi* înseamnă în limba rusă „șchiop“. Gherea era, într-adevăr, infirm.

Mezen, lângă Marea Albă, de unde evadează în 5 august 1879, la bordul unui vas pescăresc și debarcă în portul norvegian Vadsø. În pericol de a fi extrădat în Rusia, e ajutat cu o rarissimă promptitudine de oficialitățile române (care îl declară cetățean român, deși nu era încă). Fuge spre portul englez Hull, de unde ajunge la Londra, apoi la Paris, Viena. În septembrie 1879 era iar în România, printre ai săi, după un veritabil *tour de force*, cum îi plăcea s-o spună singur.

În România, țară în care a făcut până la urmă o avere considerabilă, cu titluri, rente și importante depozite în bănci, Gherea n-a rămas la remorca narodnicilor. Contactul cu socialiștii români, nu prea numeroși, dar foarte activi, l-a scos cu totul din făgașul bakuninismului. Spre deosebire de Rusia, imperiu autocratic, România era un stat constituțional, cu instituții liberale, cu partide politice care își disputau puterea.[1] Elita politică, clientela ei, în general pătura suprapusă trăiau bine într-o țară în care viața era ieftină, iar leul puternic. Ceea ce nu era valabil însă pentru marea majoritate a populației, țărănimea, a cărei situație se agrava într-un ritm accelerat. Sporul ei demografic, evident, ducea la fărâmițarea progresivă a parcelelor obținute prin reforma din 1864.[2] Marii proprietari nemaifiind obligați să dea pământ însurățeilor, aceștia și ceilalți n-au altă cale decât învoielile împovărătoare cu latifundiarii. Conjugate în acțiunea lor nefastă, lipsa de pământ și învoielile oneroase au determinat răscoala țărănească din 1888, înăbușită de armată.

După acest sângeros episod, parlamentul a adoptat Legea pentru vânzarea în loturi a moșiilor statului, prin care s-au

---

1. Oficial, acestea s-au născut la 24 mai 1875 (Partidul Național Liberal), respectiv, 3 februarie 1880 (Partidul Conservator). Neoficial însă, *roșiii* și *albii* acționau încă din vremea lui Cuza.

2. „Loturile de împroprietărire erau inalienabile, dar divizibile. Rezultatul a fost că proprietatea țărănească care avea la înființarea ei o mijlocie de 4,6 hectare avea la recensământul din 1896 o mijlocie de 3,4 hectare, iar în 1905 numai de 3,2 hectare. De fapt această mijlocie era și mai redusă, căci statistica a fost întocmită după rolurile fiscale care în cele mai multe cazuri înscriau proprietăți familiale nedivizate în drept, dar împărțite în fapt“ (v. C. Garoflid, „Regimul agrar în România“, în *Enciclopedia României*, 1, p. 579).

împărțit 550.000 de hectare. Suprafață mică, distribuită numai celor care nu aveau deloc pământ. În zelul lor liberal, guvernanții au obstaculat și procesul de diferențiere a țărănimii. Legile agrare din 7/19 aprilie 1889 și 11/23 mai 1893 permiteau cumpărarea de pământ numai țăranilor care aveau mai puțin de 5 hectare. Efectul a fost că până și țăranii înstăriți au fost împinși în tabăra nemulțumiților. (În timpul marii răscoale din 1907, mulți dintre ei au fost în fruntea acestei jacquerii românești.)

Este tocmai procesul pe care-l urmărește cu atenție crescândă Gherea. El a evoluat de la narodnicism la socialism, dar socialismul său a păstrat întotdeauna o notă aparte, influențată de credințele tinereții. A ales să facă „treabă românească", a abandonat prioritatea narodnicilor: transportul literaturii ilegale spre Rusia, chiar dacă le găzduia emisarii. La congresul de la Iași al socialiștilor români din octombrie 1880 a împărtășit cauza autohtonilor. Există în această privință informații edificatoare datorate Sofiei Nădejde. „Românii – *își amintea aceasta* – erau contra, susținând că ei nu pot fi o anexă a mișcării nihiliste. În România există libertatea scrisului, a vorbirii și a întrunirilor, noi nu facem conspirații și nu avem de ce ne teme"[1].

Țărănimea, ariergarda Partidului Socialist

De o reticență progresivă în privința narodnicismului rus, a fost însă sensibil la chemările poporaniștilor români. Atât de sensibil, de solidar (o vreme) cu idealurile lor, încât aceștia i-au propus în 1906 directoratul revistei *Viața Românească*, organul lor de presă. Abia pe urmă, când poporaniștii își vor desemna mai precis obiectivele și vor alege „a treia cale", diferențele doctrinare s-au radicalizat atât de mult, încât Gherea și Stere au intrat în polemică. Gherea era un excelent polemist. Îi simțise puterea replicilor acide, justețea observa-

1. Sofia Nădejde, „Amintiri", *apud Amintiri literare din vechea mișcare socialistă (1870–1900)*, Minerva, București, 1975, p. 68.

ţiilor, rigoarea contestaţiilor, logica, personalitatea literară cea mai aureolată, criticul, filozoful şi esteticianul Titu Maiorescu. „*Criticele* [e vorba de *Studii critice*, volume publicate în 1890 şi 1891 – n. m.] lui Gherea nu mă lasă să dorm“ – mărturisea încă din 1891 un junimist şi maiorescian notoriu, prozatorul Duiliu Zamfirescu. Acestea erau însă polemici literare. Gherea, arcaş cu multe săgeţi în tolbă, era nu mai puţin versat în sociologie, economie politică, filozofie, chestiuni doctrinare. Îi citise atent – şi le sesizase punctele vulnerabile – pe Proudhon (*Contradictions économiques, Le système des contradictions économiques ou la Philosophie de la Misère*), pe Émile de Laveleye (*La proprieté primitive*), pe Albert Schäffle (*Die Aussichtslosigkeit*), Herbert Spencer (*Individul împotriva Statului*), pe Maurice Block, Benoît Malon, Henry George, Cernîşevski, pe Lassalle, pe Marx (al cărui *Capital* îi era carte de căpătâi) şi Engels.

Pe verbul lor jură în 1885, când începe să publice în *Revista socială* studiul „Ce vor socialiştii români?“, lucrare care conţinea primul program politic al mişcării socialiste din România.[1] E, desigur, o lucrare în care apele ideologicului nu s-au ales încă. Se amestecă aici ideile socialiste cu cele narodnice.[2] Nu mă voi ocupa acum de cercetarea ortodoxiei socialiste a autorului. În acest „program socialist practic“ (expresia îi aparţine lui Gherea) existau revendicări economice care pot fi catalogate drept sechele ale narodnicismului. Ele sunt vizibile în secţiunea revendicărilor economice (9 la număr), dintre care două sunt socotite chiar de către autor mai esenţiale: „Trecerea pământului întreg la comunele rurale şi întemeierea de fabrici prin asociaţii de lucrători“. În cazul comunelor rurale se solicita accesul colectiv al acestora la credite (sătenii individuali fiind excluşi din ecuaţie), iar pentru asociaţiile de

1. „Paginile ce urmează sunt o sistematizare a ideilor ştiinţifice socialiste“, se precizează în preambulul studiului.

2. Gherea, căruia nu-i lipsea nici spiritul autocritic, îşi va amenda el însuşi, peste ani, argumentaţia. O va face în 1910, în prefaţa *Neoiobăgiei*, când va constata că „socialismul [românesc – n. m.] de atunci nu se liberase încă din mrejele poporanismului celui consecvent, doctrinar-rusesc, atât de superficial ca metodă, dar şi atât de ademenitor“.

lucrători se cerea imperativ „dreptul de a primi în execuție *toate* (s. m.) lucrările statului". Obsesia *mirului* (a obștii rusești – n. m.) nu se vindecase încă...[1]

Un germene al populismului clasic de mai târziu e de aflat în soluția dată, în 1890, chestiunii țărănești. Gherea credea în rolul puternic al statului în rezolvarea acestei nevralgice probleme: „Am zis că *statul e dator și chiar trebuie să cumpere moșiile de la particulari;* îndată ce își va face un număr de moșii, să facă astfel: statul să nu mai vândă nici o moșie a sa, *ci să le deie în arendă la comune întregi de țărani sau la societăți de muncitori alcătuite din cel puțin 100-200* de oameni și, în același timp, să le procure mașinile și uneltele necesare pentru cultivarea moșiei arendate"[2]. Dar „echilibrul între antiteze", o specialitate românească pe care un intelectual de excepție ca I. Heliade-Rădulescu o ilustrase încă din 1869, îl îndeamnă să accepte (nu pe termen lung) și existența proprietății țărănești individuale. Moșiile statului (el însuși mare latifundiar, cum afirmam mai devreme) ar fi putut fi vândute *și* țăranilor fără pământ sau cu pământ puțin.

Gherea e un socialist aparte, necanonic. În „Problema țărănească în Franța și în Germania", studiu publicat în 1894, în numărul 10 al publicației *Die Neue Zeit*, Engels afirmase categoric: „Nu avem nevoie de tovarăși ca țăranul care are pretenția să-i eternizăm proprietatea parcelară". Nici Programul de la Erfurt, stabilit de Kautsky și adoptat de social-democrații germani în 1891, nu fusese mai flexibil, mai înțelegător cu țărănimea. Justificând, mai mult, pledând pentru proprietatea țărănească, Gherea nu mai mergea pe urmele lui Engels și Kautsky, ci se apropia mai curând de Programul de la Nantes (septembrie 1893) al socialiștilor francezi.[3] La Congresul al

1. „Ca socialiști, sublinia Gherea, credem că-i de prisos să mai spunem că socotim mult mai potrivit ca pământul să-l lucreze comunele colectiv" (v. „Ce vor socialiștii români?", în *Opere complete*, vol. 2, Editura Politică, București, 1977, p. 109).

2. *Chestiunea țărănească*, ed. cit., p. 286.

3. În *Neoiobăgia*, opera lui capitală, „soluția problemei agrare" (dată în capitolul care poartă chiar acest nume) este exprimată în termenii

treilea al Internaţionalei Socialiste (desfăşurat la Zürich în august 1893), discursul lui Gherea (raportor din partea socialiştilor români) are inflexiuni premonitorii. Într-o ţară precumpănitor, ba chiar covârşitor agrară precum România, „noua cale a socialismului“ se cuvenea deschisă prin ograda ţăranilor. Pentru a câştiga încrederea acestora, susţine Gherea, „trebuia înainte de toate a sprijini cererile lor de pământuri şi a le proba, de asemenea, că noi suntem cu ei contra boierilor“. Şi încheia, cu voce înaltă, în aplauzele membrilor a opt delegaţii: „Credem, cu toate acestea, momentul favorabil pentru partidul socialist de a se ocupa şi de ariergarda sa, de muncitorii agricoli în particular“[1].

Chiar dacă la Zürich Gherea nu a recoltat decât un succes de stimă (participanţii la Congres au decis înfiinţarea unei comisii agrare şi au adoptat o rezoluţie conform căreia urma ca problema agrară să fie înscrisă pe ordinea de zi a viitoarelor reuniuni socialiste), faptul nu l-a împiedicat să mediteze asupra chestiunii, să-şi articuleze ideile într-un sistem. Esenţa lui este o lege sociologică, enunţată într-un articol antipoporanist din 1908, „Post scriptum sau cuvinte uitate“, şi demonstrată metodic în *Neoiobăgia*: „Ţările rămase în urmă intră în orbita ţărilor capitaliste înaintate, ele se mişcă în orbita acelor ţări şi întreaga lor viaţă, dezvoltare şi mişcare socială sunt determinate de epoca istorică în care trăim, de epoca capitalisto-burgheză. Şi această determinaţiune a vieţii şi

următori: „Ea [soluţia – n. m.] înseamnă: – desfiinţarea totală şi definitivă a tuturor raporturilor de producţie şi a servituţilor medievale: dijme, ruşfeturi, învoieli de clacă etc., desfiinţarea totală a contractului agricol şi înlocuirea lui prin raporturile de producţie ce există în Occidentul capitalist; – desfiinţarea totală şi definitivă a tuturor legilor de excepţie aşa-numite tutelare, desfiinţarea inalienabilităţii pământurilor şi a întregului nămol de legi de tocmeli agricole şi a tuturor reglementărilor pe care le implică ele; – prefacerea micii proprietăţi aparente de azi – caracteristica regimului neoiobag – într-o adevărată mică proprietate de sine stătătoare, având o întindere suficientă pentru munca şi hrana unei familii“ (v. *Opere complete*, vol. 4, ed. cit., p. 283).

1. V. *Documente din istoria mişcării muncitoreşti din România, 1893–1900*, Editura Politică, Bucureşti, 1969, p. 148.

mişcării sociale a ţărilor înapoiate prin cele înaintate e însăşi condiţia necesară de viaţă. Şi în această alergare ele sunt nevoite să facă de multe ori în ani ceea ce celelalte, care le-au distanţat aşa de mult, au făcut în secole; tempoul deci şi de multe ori însuşi caracterul mişcării lor trebuie să fie altul decât al ţărilor înaintate capitaliste, de aceea mişcarea lor şi toate manifestaţiunile vieţii lor sociale se fac de multe ori prin sărituri, prin zigzaguri sau par a fi anormale“[1].

Dintre soluţiile preconizate pentru depăşirea neoiobăgiei, votul universal este probabil cea mai eficientă. „Încrederea lui C. Dobrogeanu-Gherea în virtuţile votului universal a fost rareori slăbită“, subliniază Cristian Preda[2]. Iar Gherea îşi va vedea visul cu ochii în 1919.

C. Stere și poporanismul

Pentru un ritm de evoluţie mai regulat, organic, fidel specificului românesc se pronunţă însă Constantin Stere, fondatorul curentului politico-ideologic şi literar-cultural cunoscut sub numele de poporanism[3]. Am schiţat viaţa lui în primele pagini ale acestui capitol. Am arătat în ele similitudinile de opţiune şi destin cu C. Dobrogeanu-Gherea. Aş mai adăuga

1. *Opere complete*, vol. 3, ed. cit., p. 481. Al doilea paradox român pe care-l descoperea profesorul Sorin Alexandrescu e identificabil, iată, în eboşă, în opinii anterioare cu 90 de ani concluziilor sale.

2. Cristian Preda, *Staulul şi sirena*, Nemira, Bucureşti, 2002, p. 86.

3. Alături de junimism, sămănătorism, gândirism, protocronism, poporanismul e un produs ideologic prin excelenţă românesc, chiar dacă numele lui, dat de C. Stere, provine din rusescul *narodnik*, la care s-a adăugat sufixul *-ism*. S-ar cuveni menţionat faptul că în studiul *Poporanismul*, la care mă voi referi în paginile următoare, C. Stere va afirma că „aceste idei au fost formulate în celebrele *Scrisori istorice* ale lui Mirtov [*id est* P. Lavrov – n. m.]. Ulterior, subliniind că circumstanţele sociale din România erau mult diferite de acelea din Rusia, va nega filiera rusească. Cuvântul „poporanism“ e folosit pentru prima dată de C. Stere în ciclul de articole „Socialiştii şi mişcarea naţională“, publicat în august 1893 în ziarul ieşean *Evenimentul*.

una: descindeau amândoi din familii în care au fost *mal aimés*. Minusul de afecţiune din familia „mică“ l-au compensat prin dragostea pentru familia cea mare, omenirea (cazul lui Gherea) sau neamul (cazul lui Stere). Componenta naţionalistă este pregnantă în privinţa celui de-al doilea. Stagiul siberian mult mai lung, cu istovitoare popasuri la Ekaterinoslav, Tiumen, Kurgan, Tobolsk, Krasnoiarsk, în coloana de condamnaţi în lanţuri care cerşeau mila localnicilor, moartea fratelui mai mic (şi el insurgent antiţarist), împuşcat şi îngropat într-un mormânt fără cruce, l-au marcat mai puternic. Fierarul şi potcovarul de neam bun, tânărul erudit ajuns ucenic în atelierul lui pan Siemaszko (un nobil polonez deportat şi el) a avut aici revelaţia originilor. Când colegii de surghiun îşi exteriorizează jalea în melancolicele cântece ruseşti, „parcă se diferenţia, se dezlipea sufleteşte de tovarăşii săi de drum, se simţea parcă străin între ei, cu toată nostalgia de înfrăţire, de fuziune sufletească“. (Confesiunea, edificatoare, e inclusă în volumul al treilea al masivului ciclu romanesc *În preajma revoluţiei*.) Întrebat de cineva de ce naţionalitate este, boierul surghiunit răspunde că este din Basarabia, o gubernie ai cărei locuitori sunt „ramură a naţiunii române“.

Elementele constitutive ale poporanismului

Amănuntul merită o atenţie suplimentară. Schematizat la maximum, poporanismul lui C. Stere înseamnă naţionalitate + democraţie. Socialismul, de care şi el a fost tentat în prima tinereţe, i se pare insuficient dacă ignoră, mai mult, sfidează specificul local. „Nu admit – scria el în primul număr al revistei ieşene *Evenimentul literar* din 20 decembrie 1893 – confundarea *internaţionalismului* cu *antinaţionalismul*, când se scapă din vedere toate interesele vitale ale unui popor, cele *politice, economice* şi *culturale*; *despreţuiesc* pe acei care oftează că nu s-au născut în altă ţară mai civilizată; *urăsc* pe acei cari în programele lor aruncă peste bord majoritatea covârşitoare a muncitorimii române, ţărănimea, sub cuvânt că având o şuviţă de pământ sunt mici burgheji.“

Evenimentul literar era un săptămânal al cărui director nominal era socialista Sofia Nădejde, dar conducătorul *de facto* era C. Stere, care semna însă cu pseudonimul C. Șărcăleanu[1]. Grupul redacțional și cercul de colaboratori reuneau socialiști ca C. Dobrogeanu-Gherea, Ioan Nădejde, G. Ibrăileanu (viitor mare critic literar, ideolog și romancier), Constantin Mille, Vasile Morțun, Raicu Ionescu-Rion, Spiridon Popescu, Nicolae Beldiceanu, Theodor Buzdugan, A. Steuerman, Gr.N. Lazu ș.a. Erau în majoritate literați, care îmbinau discursul poetic, epic, critic, cu publicistica militantă în favoarea „poporului muncitor, care voia să cunoască o viață mai bună și mai plină din punct de vedere intelectual și moral“[2]. Stere însuși se considera pe atunci socialist, nu fără a introduce în asumarea acestui statut diferența specifică, proprie unui democrat radical de stânga[3], cum exact l-a definit Z. Ornea. O va face în studiul „Poporanismul“[4].

Pendularea diplomatică din cuprinsul studiului menționat e elocventă pentru „calea a treia“ pe care va păși finalmente Stere. Pe unele porțiuni ea se va suprapune căii socialiste, în altele se va îndepărta. Ideologul (care, așa cum am mai scris, avea reale calități de mediator) afișează opinii socialiste, firești într-o publicație a socialiștilor, dar precizează și zonele în care se abate de la normă: „Poporanismul, ca fenomen social, e și mai îngust și mai larg decât socialismul. *Mai îngust*, pentru că cuprinde numai pătura cultă, muncitorii și țăranii socialiști vădit că nu pot fi și nu-s poporaniști, și *mai larg*, pentru că, dacă toți socialiștii din pătura cultă sunt poporaniști, nu toți poporaniștii sunt socialiști, deoarece pentru a fi socialist, nu poporanist, pe lângă elementele arătate mai sus, ar trebui să aibă încă ceva: o teorie istorico-socială și un ideal

1. Alegerea acestui pseudonim nu e întâmplătoare. Șărcăleanu e un derivat românesc de la toponimicul Șarcala, un sat siberian ce figura pe lista călătoriilor silite ale deportatului C. Stere.

2. C. Șărcăleanu, „Limba literară“, în *Evenimentul literar*, I, 10, 21 febr. 1874.

3. Z. Ornea, *Viața lui C. Stere*, vol. I, Cartea Românească, București, 1989, p. 179.

4. Vezi „Poporanismul“, în *Evenimentul literar*, I, 15, 28 martie 1894.

foarte bine hotărât". Modestia poporanistă, plasarea voluntară într-un plan secund, mai curând afectiv decât doctrinar, sunt menite a adormi bănuielile socialiștilor canonici din preajma lui Gherea[1]. Elementele constitutive ale poporanismului, prezentat înșelător drept „un sentiment general, o atmosferă [...] intelectuală și emoțională", deci nu ca o „doctrină și un ideal bine hotărât" sunt reliefate de Stere însuși: „*iubirea nemărginită pentru popor* – sub care se înțelege totalitatea concretă a maselor muncitoare și producătoare – *apărarea devotată a intereselor lui, lucrarea entuziastă și sinceră spre a-l ridica la înălțimea unui factor social și cultural conștient și neatârnat*". Totuși, nu lipsește și un substrat teoretic, un inventar ideatic, subliniat de autor tot cu litere cursive: „1) Că poporul *numai el singur are dreptate,* că el, veșnicul martir, veacuri întregi a muncit și a vărsat sângele său pentru a ridica pe umerele sale întreaga clădire socială și 2) că toate păturile superpuse au, din pricina aceasta, față cu poporul *o datorie atât de mare, că dacă ar dori sincer să o plătească, n-ar putea, cu toate jertfele, cu tot devotamentul și abnegația lor, să plătească măcar procentele*". Pot fi recunoscute în această argumentare dualistă „dogma maniheistă" și „moralismul dihotomic" proprii, potrivit lui Hermet, „populiștilor originari [care] au contrapus virtutea pălmuită a muncii depravării bogătașilor trândavi și exploatatori"[2].

1. În această privință Stere era deja pățit. Un triptic de articole intitulat „Socialiștii și mișcarea națională", publicat în ziarul liberal *Evenimentul* în august 1893, fusese contestat (tot în același periodic), dinspre stânga spectrului politic, de un obscur I. Doniroff, peseudonim sub care se ascundea, pare-se, Raicu Ionescu-Rion. În *Munca*, IV, 26, 1, oficiosul Partidului Social-Democrat din România, un anume V. Stupu combătea tezele lui Stere prin articolul „O nedumerire". Nu va trece însă mult și va fi atacat dinspre dreapta, o notiță din ziarul bucureștean *Naționalul* (V, 121, 13 mai 1894) catalogându-l „insultător de meserie și un apărător al intereselor jidovești". O zi mai târziu, în stilul șovin al gazetelor fascizante interbelice, anonimul de la *Naționalul* întreba: „Cine o fi acest Șărcăleanu? Am dori să-l cunoaștem, e cu perciuni sau e vreun român jidovit?"

2. Hermet, *op. cit.*, p. 131.

Sublinierea datoriei față de popor a păturilor superpuse nu e un detaliu retoric, o figură de stil. Fondatorul poporanismului credea în ea cu toată convingerea. Ca student întârziat, înființase societatea culturală „Datoria“, indicând în statutele ei obiectivele vizate și mijloacele: „Conștiința că în popor este posibilitatea culturei, că el va primi cu o nemărginită lăcomie ajutorul nostru, ne-a îndemnat să înființăm și noi – în alte țări ființează de mult – sociatatea culturală «Datoria», al cărei scop este *răspândirea culturei generale în popor* și înmulțirea cunoștințelor generale, îmbunătățirea stării sale (noțiuni elementare de drept, de fizică, agronomie, fiziologie, igienă, chimie, creșterea vitelor etc.!). Noi am recunoscut că avem o *datorie* sfântă de a lucra pentru deșteptarea poporului nostru la o viață națională conștientă și sperăm că toți patrioții adevărați și luminați vor recunoaște această datorie!... Mijloacele noastre vor fi: întemeierea de biblioteci, de școli pentru adulți, ținerea de conferințe și editarea de cărți populare, în fine tot ce poate dispune un cetățean cult și devotat intereselor poporului său. Astfel numai ne vom face *datoria*, vom contribui la ridicarea nivelului cultural al poporului“[1]. Printre membri, recrutați de Stere cu instinctul sigur al revoluționarului călit, figurau N. Lupu, G. Ibrăileanu, Elena Carp (viitoarea soție a mentorului poporanist), Mihai Pastia, prozatorii D.D. Pătrășcanu (tatăl comunistului Lucrețiu Pătrășcanu, cel care va cădea victimă tovarășilor săi) și Spiridon Popescu, mai târziu autorul unei cărți cu titlu emblematic: *Contribuții la munca pentru ridicarea poporului* (1904).

Într-o țară în care avânturile progresiste, umanitare mor repede, „Datoria“ a fost o excepție. Bună parte din obiectivele ei – și ale poporanismului în general – au fost atinse sub privirea deocamdată placidă a burgheziei. Socialiștii le apreciau diferit. Cei ieșeni, mai romantici, mai sentimentali, au acceptat să meargă „sub steagul poporanismului, lucrând în înțelegere cu toți membrii poporaniști, făcând abstracție de ideile

1. V. *Apelul și statutele Societății culturale „Datoria“*, Iași, 1893, p. 8.

noastre politice și economice“[1], cei bucureșteni, mai pragmatici și edificați asupra contradicțiilor de clasă, conchideau în *Munca*: „Lasă burghezimea să lumineze poporul *în interesele ei*, iar poporul luminat va ști el însuși ce trebuie să facă *în interesul său*“.

Divorțul dintre socialism și poporanism

Premisele divorțului dintre socialism și poporanism sunt lesne de aflat în aceste rânduri sceptice. O bucată de vreme, Stere a mers în aceeași coloană cu socialiștii, contemplându-le ironic „joaca de-a emanciparea proletariatului neexistent“ în România. Ironia lui nu era însă întru totul motivată. Socialiștii, în care vedea, minimalizator, „o ramificație neînsemnată a păturii culte burgheze“, câștigau audiență chiar pe terenul lui favorit – satul. În județele sudice, Buzău, Dâmbovița, Argeș, Olt, Romanați, Vlașca, ideile socialiste pătrunseseră atât de adânc, încât prin toamna lui 1888 existau 300 de cluburi țărănești. Pentru funcționarea lor eficientă a fost alcătuit un Statut model al cluburilor muncitorilor plugari. Succesul, atât de mare, atât de neașteptat, i-a derutat pe lideri, care s-au trezit brusc cu un fier încins în mâini. Bun cunoscător al problemei agrare, Gherea însuși știa că pe solul unei culturi politice insuficiente orice revendicare mai îndrăzneață putea duce la tulburări și represiune violentă. Recomanda, așadar, „foarte multă prudență și mult tact“ și-i sfătuia pe activiști să apere „interesele țărănimii în marginile instituțiunilor democratice existente“[2]. Gurul socialist temporiza... Speriați de pericolul întrezărit, alți tovarăși din conducerea PSDMR (V.G. Morțun, G. Diamandy, Ioan Nădejde, Al. Radovici) au trecut în 20 apr./2 mai 1899 la liberali, înfăptuind actul pe care istoriografia comunistă l-a etichetat drept „trădarea

1. V. Sofia Nădejde, „Poporanismul și socialismul“, în *Lumea nouă literară și științifică*, II, 31–34, 1896.

2. V. *Documente din istoria mișcării muncitorești în România*, 1893–1899, Editura Politică, București, 1969, p. 583.

generoșilor"[1]. Evitau astfel arestările, percheziţiile poliţienești care s-au dezlănţuit în iarna lui 1899.

Cu C. Stere, care va intra și el în Partidul Naţional Liberal, lucrurile stau altfel. Nu voia să se căpătuiască, era bogat, demnităţile politice, profesionale, știinţifice începuseră să-l propulseze în ochii publicului. În 1898 câștigase prietenia lui Ionel Brătianu (viitor lider de succes al liberalilor). Cei doi se preţuiau reciproc, încheiaseră chiar un pact tacit ce prevedea efectuarea reformei agrare și acordarea votului universal. Dar pentru asta trebuia pregătit terenul. Ajutor de primar liberal în Iași (1898–1899) timp de cinci luni, deputat (tot liberal) cu o forţă și logică oratorică de invidiat (din 1901), profesor universitar (din 1903), cuvântul lui, acţiunea lui contau din ce în ce mai mult. În forul său lăuntric era convins că poate lucra mai eficient pentru popor (adică pentru ţărănime) din interiorul unui mare partid politic decât din afara lui. Z. Ornea, care i-a dedicat o biografie în două volume, *Viaţa lui C. Stere* (I, 1989; II, 1991) i-a plasat existenţa de după 1889 sub semnul unei „dileme tragice": liberal socialist sau socialist printre liberali? Nu era în fond nici una, nici alta. Era un agrarian de stânga, un radical cu o personalitate accentuată marcat de „datoria" faţă de ţărani. A încercat să înfrunte fatalismul – vechi, oriental – al conaţionalilor convinși că „omul e sub vremi, iar nu vremile sub om"[2]. Energia lui debordantă, tacticile iscusite, strategia alianţelor, a jocurilor de culise, pe care a stăpânit-o ca puţini alţii l-au ajutat să-și atingă (parţial) obiectivele. Pentru asta s-a folosit de alţii, lucru obișnuit în politică, dându-le iluzia că le împărtășește credinţele. Faţă de sine însuși n-a fost însă un apostat. Optase de mult pentru a treia cale, iar acum, când socotea că umbrela unui mare partid îl adăpostea de intemperii, își putea afirma tranșant convingerile. Când voiajorul politic G. Panu îi va reproșa în

1. N-ar trebui uitaţi nici socialiștii care au intrat în... Partidul Conservator: dr. C. Istrati, Al. Bădărău, M. Tanoviceanu, Th. Speranţia ș.a.

2. Autorul acestei sentinţe sceptice a fost cronicarul Miron Costin, ucis, simptomatic, în 1691, tocmai când voia să schimbe cursul politicii moldovenești.

1907 inconstanța va răspunde cu o liniște orgolioasă: „Eu, personal, n-am intrat în politica militantă românească decât odată cu intrarea în partidul din care și astăzi fac parte, nu mă simt «convertit» și nu simt nici nevoia de a-mi «justifica» legăturile politice sau de a-mi afirma «ruperea definitivă cu socialismul»“[1].

Totuși, ruperea exista! Blândul Gherea recomandase cândva socialiștilor să se ocupe *și* de „ariergarda partidului“, „muncitorii agricoli“. Îi avea, desigur, în vedere pe țărani. Asprul, netranzacționalul Stere pare a se gândi *numai* la țărani. Pentru el până și industria era un accesoriu al agriculturii. A spus-o franc, în discursul său de la debut ca parlamentar din 30 noiembrie 1901, în care conciliase abil comandamentele politicianiste ale burgheziei liberale autohtone (între altele, vestitul „prin noi înșine“) cu preceptele poporaniste: „Domnilor, eu declar că, afară de cazuri excepționale, totdeauna bine studiate și bine chibzuite, nu putem avea noi, popor de țărani, decât o industrie accesorie și suplimentară agriculturei, o industrie țărănească. [...] Nu, noi trebuie să ne gândim pentru noi înșine și prin noi înșine. [...] Toate nevoile principale ale vieței noastre economice se pot satisface prin munca țăranului în lunile de iarnă. [...] Încă o dată repet, trebuie ca această consumațiune țărănească să fie satisfăcută de munca țărănească. E un tip de organizațiune economică, necunoscut în țările mari din Europa. E greu să mergem pe căi nebătute, mai ales când am distrus în mare parte germenii din trecut, dar cu o muncă mare, cu o energie neclintită, cred că vom putea ajunge la un bun sfârșit“[2].

E discursul care-l propulsează pe promontoriul elitei decizionale liberale, divizată atunci între adepți ai premierului în funcție (Dimitrie Sturdza) și ai celui care va fi: Ionel I.C. Brătianu. El contura un program mai curând al său decât al guvernului, fapt ce va fi semnalat cu rapiditate de conservatori. Pentru a-l transpune în practică era împins spre politica pașilor

1. C.S., „D. Panu și «Viața Românească» față de socialiști“, în *Viața Românească*, II, 9, sept. 1907, p. 429.

2. Dezbaterile Adunării Deputaților, în *Monitorul Oficial*, 12, 2 dec. 1901, p. 44.

mici. Ceruse în același discurs „la adresă“ [adică la mesajul tronului – n. m.] reforma electorală, sufragiul universal, dar premierul titular avea alte urgențe (tezaurul public deficitar, creditul public anemic) și ceruse chiar deputaților să-și astupe urechile la „fluierătura doinei frumoase a votului universal“, așa cum făcuse Ulise când trecuse „cu corabia pe lângă insula farmecelor“. (Premierul se înșela, firește, Ulise ascultase cântecul sirenelor, dar Stere, el însuși matelot pe corabia liberală, nu-și putea contrazice cârmaciul. În anii ce vor urma până în 1908, când Sturdza va fi debarcat, va intona el însuși, aidoma sirenelor, „cântecul amețitor“ al reformelor.)

Viața românească și „democrația rurală“

Pentru asta avea nevoie nu doar de tribuna parlamentară, ci și de o revistă proprie. Redactorii ei au ezitat o vreme între două titluri: *Viața contemporană* (adjectivul trimitea la *Contemporanul*, revista socialiștilor români care apăruse între 1 iulie 1881 – mai 1891 și se inspirase din *Sovremenik*-ul rusesc) și *Viața Românească*. Pentru noua publicație, tipărită la 6 martie 1906, în condiții grafice deosebite, a fost ales al doilea. Era condusă de cei doi directori, ambii profesori universitari: C. Stere și Paul Bujor (fost socialist în tinerețe) și se voia „expresia întregii vieți românești“, deci inclusiv a românilor din provinciile subjugate: Basarabia, Bucovina, Transilvania. Poetul Alexandru Vlahuță, care nu nutrea cele mai bune sentimente pentru Stere, susținea într-o scrisoare către Paul Bujor: „Hotărât e cea mai bună revistă din câte s-au încercat la noi, și e așa de interesantă și de minunat scrisă, c-ar putea să facă cinste oricărei țări civilizate“. Editorialul (nesemnat) „Către cititori“ poartă amprenta lui Stere, precizând obiectivul: „munca pe câmpul culturii naționale“ și destinatarul (deocamdată indirect): țărănimea, singura „clasă pozitivă“ care „a păstrat mai curat sufletul românesc“.

Cultul țărănimii nu era totuși unul exclusivist, retrograd, autarhic, ca acela al revistei concurente *Sămănătorul* (condusă de istoricul Nicolae Iorga), ci viza să integreze „în armonia

culturii europene răsunetul sufletului nostru". Redactorii și colaboratorii – numeroși, prestigioși – își propuneau o acțiune concertată și concentrică de emancipare a țărănimii, ideal tangibil „atunci când, *prin cultură, viață politică mai largă* și *ridicare economică*, țărănimea va căpăta în stat valoarea *socială* proporțională cu valoarea sa numerică, economică, morală și națională, când vom fi un popor, când toate clasele sociale vor fi ale *aceluiași* popor, când trecerea de la vârful la baza piramidei sociale se va face pe nesimțite". În final, toate aceste acțiuni vor fi rezumate într-un cuvânt: „Și dacă este nevoie să dăm idealului nostru cultural, național și democratic un nume cuprinzător – numele său este: *Poporanismul*".

Nu intenționez să examinez aici producțiile literare, culturale (de bună calitate) din *Viața Românească*. Pentru aceasta există sinteze edificatoare: G.C. Nicolescu, *Ideologia literară poporanistă* (1937), D. Micu, *Poporanismul și „Viața Românească"* (1961), Z. Ornea, *Poporanismul* (1972) ș.a. Încă insuficient analizat a rămas sectorul ideologic, sociologic, politic, confluența acțiunii publice a poporaniștilor cu aceea politică, parlamentară. Ca personaj politic naționalist cu un aport esențial în unirea Basarabiei cu România, ca liberal și, apoi, național-țărănist, partide îndelung puse la index sub comunism, în fine, ca antisocialist, Stere n-a putut fi reconsiderat (adică comentat) decât în anii în care național-comunismul ceaușist a intrat în conflict ireconciliabil cu Moscova perestroikistă a lui Gorbaciov. Atunci s-au tipărit *Eseul unei restituiri. C. Stere*, de Ioan Căpreanu (Editura Junimea, Iași, 1988) și *Viața lui C. Stere*[1], de Z. Ornea (Editura Cartea Românească, 1989). Sunt însă încercări, biografii, studii preliminare marcate de semitonuri și precauții firești într-un regim totalitar. Neconvenabil, incomod, iritant pentru autorități era cu deosebire studiul „Social-democratism sau poporanism?", publicat de Stere în șase numere ale *Vieții românești*, cel dintâi fiind cel de pe luna august 1907.

1. Aceluiași cercetător, Z. Ornea, i se datorează și o ediție masivă C. Stere, *Scrieri*, apărută în 1979 la Editura Minerva. Sumarul acesteia era însă periat cu grijă.

E de discutat de ce a scris Stere acest studiu tocmai atunci. Poate că un motiv a fost violenta răscoală țărănească din același an, înăbușită sângeros de armată.[1] Propaganda oficială insista asupra responsabilității socialiștilor, socotiți instigatorii revoltelor. În timpul lor Stere fusese prefect de Iași (județ în care armata nu a tras în țărani!) și potolise răscoalele impunând proprietarilor și arendașilor învoieli agricole mai convenabile țăranilor. El excludea revoluția, deci rezolvarea prin violență a inechității sociale și, îndeosebi, a problemei țărănești („lecția“ lui Lavrov îi stăruia, așadar, în memorie).

Alt motiv, nu mai puțin important, era însă revigorarea mișcării socialiste. Letargia posterioară „trădării generoșilor“ era pe sfârșite, iar Stere, unul dintre protagoniștii ei, îi constata ineficiența pe termen lung. Resurecția socialismului îl neliniștea și voia să prevină, cu argumentația sociologului, o evoluție care i se părea pernicioasă. Afirma asta chiar din preambulul studiului: „În timpul din urmă, în România, fără îndoială a reînviat mișcarea social-democratică: în mai multe orașe mai mari ale țării s-au format organizațiuni destul de puternice, care fac întruniri, se adună în congrese, au un organ săptămânal pentru apărarea politicii lor, iar acuma scot, la Iași, și o revistă lunară[2] pentru formularea și propagarea ideilor teoretice ale «socialismului științific». [...] mă gândesc cu durere la noile jertfe zădarnice de vieți tinere, la noile decepțiuni și crize sufletești, ca urmare a acestei noi răsipe de entuziasm în direcții greșite, – în țara aceasta atât de săracă în energie tânără, în entuziasm, în idealism“[3].

1. Ar fi fost împușcați atunci 11.000 de țărani. E cifra menționată ostentativ de istoriografia comunistă. Alte surse susțin că numărul morților ar fi fost de numai (?!) 4.000. Adevărul nu se va ști niciodată. Lăzile cu arhiva referitoare la masacru au fost luate de regele Carol I și urma lor s-a pierdut.

2. E vorba de revista *Viitorul social*, apărută la Iași sub direcția lui Ion Sion.

3. V. „Social-democratism sau poporanism?“, în *Viața Românească*, II, 8, aug. 1907, pp. 170–171.

Intelectual, mai mult, aristocrat fidel „clasei lui de adopțiune“, Stere nutrea serioase dubii asupra capacității teoretice și organizatorice a proletariatului de a îndruma România pe calea democrației sau, cu propriile cuvinte, „a propășirii sociale generale“. O interogație retorică îi trădează îndoiala: „Poate lua asupră-și această sarcină în România de astăzi un partid social-democratic, sau mai bine zis: poate el pune pe umerii câtorva sute sau mii de bieți proletari născuți din vecinicile și fantasticele avantaje și încurajări ale industriei noastre?“ E semnificativ acest din urmă accent antiprotecționist, care ascundea un ascuțiș îndreptat împotriva burgheziei mari, industriale. Calea de urmat pentru România, „stat de țărani“, i se părea a fi „lupta pentru realizarea unei adevărate, puternice și sănătoase *democrații rurale*“. Putea țărănimea să ducă singură această luptă? Stere n-o credea în stare, pentru că adoptarea formelor de stat modern nu dusese la „înrădăcinarea democratismului în viața poporului însuși“, iar „libertățile înscrise pe fațada edificiului nostru constituțional n-au pătruns încă nici în realitatea vieții, în adâncimile ei, *nici măcar în conștiința poporului*“[1]. Țărănimea avea prin urmare nevoie de tutori, iar aceștia trebuiau căutați în rândurile clasei mijlocii și ale intelectualității. Stere este un populist, un agrarian de tip aparte, pentru care clivajul urban/rural despre care vor scrie Sidney Tarrow în 1971 (aplicat la politica franceză), la numai patru ani după ce Lipset și Rokkan dăduseră faimoasa teorie a clivajelor, apoi, printre alții, Daniel L. Seiler în *Les Partis politiques en Europe* (1978), nu exista. Sigur că pentru el țărănimea era practic totuna cu „poporul“, dar distingea, în masa națiunii, elemente călăuzitoare: „Vădit, în sprijinul țărănimii, în elementele ei mai conștiente și mai viguroase, trebuie să vină alte elemente sociale: clasele mijlocii – *fruntașii* satelor, mica burghezie orășenească și mai ales *intelectualii*, care în țara noastră, cu o viață industrială și comercială săracă, formează un element atât de însemnat al claselor noastre mijlocii. Numai printr-o colaborare

1. V. „Social-democratism sau poporanism?“, în *Viața Românească*, III, 1, 1908, pp. 56–57.

strânsă între toate aceste elemente sociale, într-o acțiune și organizațiune politică temeinică, în care cu vremea să intre tot mai multe elemente din țărănime, în măsura în care pentru ea va fi tot mai accesibilă viața politică conștientă și lupta pacinică și legală – numai prin această colaborare se poate asigura rezolvarea singurei probleme ce ni se impune în această fază a dezvoltării noastre politice și sociale". „*Pretutindeni* democratismul s-a născut ca rezultat al *colaborării*, în lupta politică a *claselor mijlocii* (intelectualii în frunte) cu masele muncitoare"[1], generaliza sociologul.

Aceștia fiind actanții scenei sociale, în România, „țară aproape exclusiv agricolă", *ergo* fără proletariat, „nu poate avea nici un rost nici programul, nici partidul social-democrat". Această concluzie era însă formulată chiar din secțiunea introductivă a studiului. Pentru a se democratiza, României nu-i rămânea decât să rezolve „singura problemă proprie – chestiunea agrară". Plasând-o în prim-planul acțiunii sale, orice partid democratic ar fi putut – după C. Stere – s-o rezolve. Punctul terminus al acțiunii fiind instituirea unei „democrații rurale", invocată în culori trandafirii: „evoluțiunea noastră economică, ca și toată înfățișarea statului nostru vor trebui, necesar, să-și păstreze întotdeauna caracterul lor specific țărănesc și progresul *economic*, deci, trebuie să se ducă înainte de toate spre organizarea întregii gospodării naționale pe temelii țărănești; o țărănime viguroasă, stăpână pe pământul pe care îl muncește și pentru care, prin organizarea unui sistem desăvârșit de societăți cooperative, avantajele micii proprietăți sunt împreunate cu toate avantajele tecnice, accesibile astăzi numai pentru marea proprietate"[2].

Incontestabil, Stere este unul dintre cei dintâi teoreticieni ai populismului agrar, ce va avea atâta succes în Europa Centrală și de Est interbelice, devansând prin argumentarea sa omologi români, precum Ion Mihalache, dar și străini, bulgarul Aleksandar Stamboliiski bunăoară.

---

1. *Ibidem*, p. 64.
2. „Social-democratism sau poporanism?", în *Viața Românească*, III, 4, 1908, p. 59.

Un populism romantic și paseist: sămănătorismul

Spre țărănime, ca depozitar al tradiției și al naționalității, priveau însă și reprezentanții altui curent de gândire ce și-a pus la rându-i amprenta asupra societății românești din primul deceniu al secolului XX. Era, negreșit, o societate multipolară, în care actorii ideologici cu personalitate marcantă nu mai erau liberalii și conservatorii. Revizuită încă o dată în 1884, constituția din 1886 făcea convenabil ambelor partide *statu-quo*-ul. Disputele dintre ele se consumau retoric la tribuna parlamentului și în coloanele ziarelor afiliate și se rezolvau prin procedeul rotativei guvernamentale care scotea periodic din inaniție clientela electorală. Socialiștii și poporaniștii urmăreau obiective mai îndepărtate și sectoare ale populației mai largi, atunci vitregite. Pe lângă socialiști și poporaniști, care au avut la început raporturi amiabile, sfârșind prin a se excomunica reciproc, a existat și un al treilea pol (curent), foarte activ în epocă, cunoscut sub numele de sămănătorism. Numele îi vine de la revista *Sămănătorul,* apărută la 2 decembrie 1901, impusă vertiginos între 1903–1906, când domină arena publicisticii sub conducerea impetuosului erudit și director de conștiințe care a fost istoricul Nicolae Iorga (1871–1940), sucombată, în fine, în 27 iunie 1910, după o lungă și penibilă agonie.

Fascinația modelului german

Dacă în periplul lor pe apele învolburate ale confruntării de idei C. Dobrogeanu-Gherea și C. Stere se dovediseră a fi navigatori cu idei de stânga, N. Iorga și cei adunați sub stindardul lui naționalist erau de dreapta. O dreaptă cu rădăcini occidentale, îndeosebi germane și americane, în pofida purismului etnic, a românismului pasional și exacerbat pe care îl afișau ca stindard. În România începutului de secol XX, o țară cu constituție, instituții, legi adoptate (mai rar adaptate) după tipar francez, se manifesta într-o parte a spectrului politic și

cultural şi o fascinaţie a modelului german.[1] Dacă paşoptiştii sau bonjuriştii studiaseră în majoritate la Paris, valul următor a preferat Berlinul şi Viena, exemplul junimiştilor, reprezentanţi ai noii drepte, fiind cel mai grăitor. Titu Maiorescu (1840–1917), P.P. Carp (1837–1919), Iacob Negruzzi (1842–1932), Ioan Slavici (1848–1925), M. Eminescu (1850–1889), mai târziu, Vasile Pârvan (1882–1927) s-au format sub auspicii germane. Spiritul german, metodic, cumpănit, „aşezarea“ (o calitate la care visau zadarnic în secolul al XVII-lea cronicarii moldoveni, nevoiţi să trăiască într-o ţară aflată în „calea răutăţilor“) îi atrăgeau şi pe valahul mobil, şi pe moldoveanul reflexiv. O dovadă suplimentară oferă Ion Luca Caragiale (1852–1912), considerat de Eugen Ionescu „cel mai mare dramaturg necunoscut“ din Europa şi în mod cert scriitorul care a surprins abisal şi fără rest firea românului regăţean. Acesta s-a stabilit în 1905 la Berlin, într-o ţară a cărei limbă o vorbea precar, nu la Paris, unde perfectul francofon s-ar fi simţit acasă (ce-i drept, atunci ca şi acum, Parisul era mai costisitor decât capitala germană, chiar şi pentru norocoşi moştenitori). În plus, îi fascina felul în care germanii rezolvaseră problema lor naţională, unirea într-un singur stat a mulţimii de principate, regate şi ducate separate, ideal în direcţia căruia românii mai aveau mulţi paşi de făcut. Şcolit el însuşi la Berlin, mai vârstnicul Mihail Kogălniceanu, probabil cel mai inventiv şi mai riguros om politic român din veacul al XIX-lea, recunoştea la 1/13 aprilie 1891, în aula Academiei Române: „Culturii germane [...], Universităţii din Berlin [...], societăţii germane, bărbaţilor şi marilor patrioţi cari au operat reînălţarea

1. Acelaşi balans continuă şi după prima conflagraţie mondială. Un cunoscător al problemelor româneşti îl semnalează într-o carte destul de recentă: „După Primul Război Mondial, este clar pentru oricine în afară de francezi că, în materie de idei, Franţa nu mai are nimic de oferit României [...], şi totuşi franceza rămâne limba străină cea mai vorbită. În schimb, gândirea germană alimentează toate curentele, mistice, raţionaliste, etnopsihologice etc.“ (V. Michel Dion, *Essai sur le fanatisme contemporain. Des Hommes nouveaux de Roumanie aux combattants d'Allah,* l'Harmattan, Paris, 2002, pp. 182–183.)

și Unitatea Germaniei datoresc în mare parte tot ce am devenit în țara mea și că la focul patriotismului german s-a aprins făclia patriotismului meu român!“[1]

Istoricii, sociologii, filozofii germani exercitau și ei o forță de atracție ieșită din comun. Acuzat de Gherea în *Neoiobăgia* că și-ar fi împrumutat arsenalul doctrinar de la narodnicii ruși (ceea ce era în bună măsură adevărat), până și basarabeanul C. Stere nu uita să-și revendice o ascendență teoretică germană: „Ce am luat de la poporaniștii ruși? Cuvântul? Dar nu sunt populiști în America și poporali în Germania de Sud? Și întrebuințez eu *în același sens* termenul? Ideea că fiecare țară își are evoluția și politica ei care nu pot fi imitate? Dar aparține ideea asta «originală» numai poporaniștilor ruși? Când am lansat eu acum 17 ani termenul poporanism, îmi aduc aminte că am citat spre a afirma ideea aceasta, pe doi nemți, pe F.A. Lange (autorul *Istoriei materialismului*) și A. Riehl, actualul profesor de filozofie la Berlin, cari, în adevăr, au avut o mare înrâurire asupra-mi în tinerețele mele. Iar sociologul rus care m-a influențat mai mult în această privință, defunctul N.C. Mihailovsky... nu era «narodnic»!... Critica marxismului? Dar în această privință m-am folosit aproape exclusiv de «revizioniștii» germani, încât un profesor de sociologie mi-a putut da chiar eticheta de „revizionist român“ [...]. Influența literaturii rusești? Desigur, datoresc mult acestei literaturi. Dar ... d. Gherea a putut constata că cetesc în cinci limbi europene și cât de puțin loc ocupă în cetirile mele tocmai literatura rusească“[2].

Fără îndoială, cultura sociologică a lui C. Stere era foarte întinsă și în ea gânditorii germani nu ocupau un loc marginal. Pregătirea de specialitate a lui N. Iorga – și în general a sămănătoriștilor – era mai redusă. (Istoricul și-a mărturisit mai

1. Vezi „Mesianismul constructiv“, în Ioan Adam, *Panteon regăsit. O galerie ilustrată a oamenilor politici români*, Gramar, București, 2000, p. 33.

2. C. Stere, „Neoiobăgia D-lui Gherea: I «Cum și cu cine discută d. Gherea»“, în *Viața Românească*, V, nr. 11, 1910, p. 253; „II «Cuvinte uitate»“, V, nr. 12, 1910, p. 420.

târziu dezinteresul fățiș pentru lecturile filozofice și „problemele abstracte“[1].) Puținătatea acestora era însă compensată prin intensitatea, aprofundarea, selecția partizană a punctelor de vedere romantic-agrariene. Se manifesta în România (mică încă) cu întârziere acea reacție contestatară a spiritului Revoluției Franceze și a Luminilor, reacție inițiată în Franța (Joseph de Maistre, de Bonald), dar amplificată, sistematizată, popularizată masiv în Germania, unde amintirea expansionismului napoleonian nu se stinsese. Adepții ei se recrutau îndeosebi din rândurile aristocrației rurale, care pierdea partida în fața burgheziei industriale, ceea ce nu excludea și participarea, nu doar emoțională, a micii burghezii sătești conservatoare. Toposurile ei ideologice erau organicismul evoluționist, refuzul salturilor, elogiul agriculturii ca ocupație firească și, desigur, al satului, al cărui cadru natural nu era devastat de industrializarea și fărădelegile capitalismului, iar sentimentul cosangvinității în interiorul comunității era mai viu decât la oraș. Z. Ornea (1930–2001), singurul cercetător român consecvent al curentelor de idei, a semnalat în *Sămănătorismul* sociologii germani cu impact în spațiul românesc: „Tönnies, Chamberlain, mai târziu Alfred Weber, Max Scheler ș.a.“[2]

Ferdinand Tönnies (1855–1936), în studiul *Gemeinschaft und Gesellschaft* (*Comunitate și societate,* 1887), distingea raporturi antinomice nu numai între termenii din titlul lucrării, ci și între sat (lume țărănească, morală) și oraș (lume citadină, intelectualizată). Dacă satul este pentru Tönnies cadrul natural al comunității, ai cărei piloni sunt tradiția, cultura, rudenia, credința, orașul e spațiul de manifestare a societății, ca sumă de individualități aflate adesea în raporturi de adversitate, dar obligate să conviețuiască în virtutea unor raporturi mecanice, arbitrare, anorganice. (Opoziția sat–oraș va fi un laitmotiv al literaturii sămănătoriste, mult mai

1. Într-o conferință intitulată „Politica culturii“, N. Iorga recunoștea: „Eu nu pot vorbi abstract, este o incapacitate din naștere“ (v. *Politica culturii*, Editura Institutului Social Român, București, 1928, p. 1).
2. Z. Ornea, *Sămănătorismul*, Minerva, București, 1971, p. 132.

cercetată în România decât curentul de idei respectiv.) Or organicitatea, evoluţionismul erau în România de după Unire (1859) şi Războiul de Independenţă (1877–1878) liniile de forţă ale *establishment*-ului dominat de conservatori, în timp ce guvernarea a fost majoritar apanajul liberalilor. Hiatusul, ruptura, soluţia de continuitate erau tot atât de detestabile în ochii sămănătoriştilor ca şi în aceia ai noii drepte, neoconservatorii junimişti, ale căror teze, preponderent de provenienţă germanică, le împărtăşeau.

Şirului antinomiilor comunitate–societate, sat–oraş, comune junimismului şi sămănătorismului, i se cuvine adăugată opoziţia cultură–civilizaţie, evidenţiată de şcoala filozofiei romantice germane, dar codificată doctrinar de Oswald Spengler în *Declinul Occidentului*, carte cu multiple ecouri în România. Manifestată într-o ţară de curând ajunsă la unitate politică, filozofia romantic-conservatoare miza pe naţiune, pe stat, cu atributul lor dinamic, unificator, cultura (*Kultur*), opunându-le conceptului cosmopolit, artificial, maşinist de civilizaţie (*Zivilisation*). Pentru Spengler, ieşirea din cultură şi intrarea în civilizaţie echivala cu pasul în neant, cu dispariţia şi pietrificarea în ceva finit, lipsit de şansa devenirii.

Mutatis mutandis, acelaşi lucru se întâmplă spre 1900 – la altă scară – şi în România. Lipsei unei şcoli filozofice reale (doar Vasile Conta şi întrucâtva Titu Maiorescu meritau titlul de filozofi), accentului pus pe formarea de cadre, nu pe perfecţionarea lor şi stimularea performanţei, i se adăuga atunci un vizibil declin cultural. Cu moartea (în 1889) a lui Mihai Eminescu şi a lui Ion Creangă, apoi a lui Vasile Alecsandri, cu retragerea în politică şi profesorat a lui Maiorescu, cu oboseala prematură a lui B.Şt. Delavrancea şi George Coşbuc, cu aparenta sleire a forţei creatoare a lui Ion Luca Caragiale, în general cu decadenţa Junimii şi somnolenţa *Convorbirilor literare*, odinioară cea mai prestigioasă, mai vie revistă a ţării, se încheia, după 1890, epoca marilor clasici, acel *Sturm und Drang* ce adusese României un început de stimă europeană. Cultura (în special literatura) fusese în ultimii 50 de

ani resortul afirmării sale și tocmai aici se manifesta o secetă, o depresiune de rău augur.

Nostalgia firului rupt

Un eminescian, minor ca poet, dar cu veleități de mentor și îndrumător, suna alarma: „Nici o surpriză, nici un fericit eveniment în literatura noastră. Și de când îl așteptăm. Talentele vechi nu ne mai dau nimic nou. Talentele nouă – dacă sunt – ne dau vechituri... Scriitorii fruntași se dau la fund. Reviste vechi dormitează. Unde sunt scriitorii noștri? Unde-s talentele noastre? Ce s-a făcut Delavrancea? Ce s-a făcut Caragiale? De-atâta timp n-am mai auzit de ei. Cum te-au părăsit toți, sărmană literatură! S-ar putea zice că tu porți încă doliul lui Eminescu, așa de tristă și de nenorocită pari"[1]. Același Vlahuță se va întreba patetic, într-o poezie cu ecou în lumea cititoare, „Unde ni sunt visătorii?".

Ei mai erau, dar visurile lor fugeau spre Ieri, nu spre Azi, nici spre Mâine. Un Giosuè Carducci, predicând un clasicism modern, energetic, cântând industriile noi, elanurile revigorante, șuieratul mașinilor cu aburi (în poezia *Alle fonti del Clitumno*, de exemplu), părea străin acestei lumi obosite înainte de vreme, iar traducerile din opera acestui clasic, după ce au stat ani de zile în sertarele *Convorbirilor literare*, aveau să apară în *Ateneul Român*, o revistă lunară elitistă, elegantă, stipendiată discret de Palatul Regal. Un grup de astfel de „visători" s-a strâns în jurul bilunarului *Vatra*, „foaie ilustrată pentru familie", apărută între 1 ian. 1894 – aug. 1896, al cărei articol-program punctat de nostalgii și reverii paseiste dă măsura dezorientării și a lipsei de proiect din epocă: „Nu o dată, reamintindu-ne trecutul, o adâncă înduioșare ne cuprinde, când ne dăm seamă cât de mult ne-am îndepărtat noi de părinții noștri, cum ne-am îndepărtat de obiceiurile lor, dintre care multe erau atât de bune și de frumoase. S-a rupt oarecum firul vieții noastre naționale. [...] Și depărtându-ne de

1. Al. Vlahuță, *Proiecte*, în *Viața*, II, nr. 29, 12 nov. 1895, p. 1.

obiceiurile vechi, n-am luat altele, ci am rămas o societate în mare parte lipsită de obiceiuri, bine stabilită, adică demoralizată. Trebuie să ne întoarcem, pe cât întoarcerea mai e în putință, la vatra strămoșească, la obârșia culturală a noastră". Direcția schițată aici ia în cuprinsul aceluiași articol caracterul unui îndreptar panromânesc: „Așa cum în dezvoltarea limbii noastre numai prin întoarcerea la graiul viu al poporului am putut să ajungem la stabilitate și unitate, și în dezvoltarea noastră culturală vom ajunge la statornicie și unitate numai dacă vom ține, în toate lucrările noastre, seamă de gustul poporului, de felul lui de a vedea și de a simți, de firea lui, care e pretutindeni aceeași". Avem nevoie, credeau cei trei semnatari, de „un organ literar pentru toți românii, un mijloc pentru propagarea aceluiași gust și aceluiași fel de a simți și de a gândi în toate părțile poporului românesc"[1]. Doi dintre redactorii periodicului erau români transilvăneni stabiliți la București pentru care vorba de-acasă avea conotații suplimentare.

Nu erau singurii care gândeau în acest fel. Și alte publicații, mai mult sau mai puțin longevive (majoritatea aparțineau celei de-a doua categorii), idealizau trecutul, pe care-l supradimensionau didactic, glorificau tradiția, moralizau prezentul, exaltau sentimentul național. Sinteza calităților etniei o aflau în țăran. O revistă stipendiată tainic, dar generos, de Spiru Haret, energicul ministru liberal de la Instrucțiune și Culte, se intitula *Gazeta săteanului*. Aici și-a publicat socialistul C. Dobrogeanu-Gherea studiul „Țăranul în literatură", și tot aici Vlahuță, care se complăcea uneori în postura unui Cato, împărțea scriitorii în funcție de un etalon neobișnuit – sentimentul patriotic: „Cel care lucrează cu drag și dor pentru urcarea nivelului cultural, acela e adevărat iubitor de patrie; acela care-și vede numai de interesul său e trădător de patrie"[2]. Tot Spiru Haret asigura în 1897 fonduri pentru altă revistă

1. I. Slavici, G. Coșbuc, I.L. Caragiale, „Vorba de acasă", în *Vatra*, I, nr. 1, 1 ian. 1894, pp. 1–2.

2. Al. Vlahuță, „Iubirea de patrie", în *Gazeta săteanului*, nr. 21, 5 dec. 1897, p. 445.

„pentru sate" – *Albina*, subsumată într-un *Apel către viitorii abonați* aceluiași obiectiv: „Această revistă va purta un caracter cu totul național. Vom face ca atât prin cuprins, cât și prin formă să fie privită cu drag de orice român, fără deosebire de vederi"[1]. Editorialul din primul număr glosează în jurul ideii de fraternitate, de concordat național: „Nu urmărim să dărâmăm nimic, ci, dimpotrivă, să clădim; nu avem de țintă să lucrăm pentru vreun partid sau grup politic, ci pentru țară, pentru neamul românesc; nu vrem să ne dușmănim cu nimeni, nu facem zavistie, ci căutăm să împăcăm, să înfrățim pe toți, cu orice fel de idei politice, de orice treaptă socială, întru a tot mântuitoarea dragoste de patrie"[2].

Un ecou al romantismului german e identificabil într-o revistă cu idei afine, *Floare albastră* (11 oct. 1898 – 23 mai 1899), scoasă de tineri scriitori (mulți transilvăneni și aromâni) ce se revendicau de la *blaue Blume* a lui Novalis și a lui Eminescu. Romantismul are aici accente critice, francofobe, veștejind, în linie maioresciană, formele fără fond adoptate pripit, fără adecvare la specificul național: „Ferventi imitatori ai Apusului, noi ne-am grăbit – după 1848 – să introducem toate modele curente în străinătate și în special în Franța. Am introdus moda franceză în îmbrăcăminte, ca și în obiceiuri, trebuia să introducem și modele literare"[3]. Editorialistul, poetul și criticul Al. Antemireanu, altminteri tânăr cărturar cu o frumoasă cultură, se lăsa furat, câteva săptămâni mai târziu, de tonul cominatoriu, profetic, dus la strălucire, câțiva ani mai târziu, de N. Iorga: „Luptând însă pentru o reînviere a nobilelor sentimente, luptăm deci în primul rând pentru înălțarea sentimentului național. Și în acest scop, vom lovi, cum am lovit și până acum, fără crutare, în tot ce pângărește limba și literatura românească. [...] Și acum, tineri cari au urechi de auzit să audă"[4].

1. V. *Istoricul înființării revistei populare „Albina"*, s. a., p. 7.
2. „Albina", în *Albina*, I, nr. 1, 5 oct. 1897, p. 3.
3. Al. Antemireanu, „Unde-i eminența critică?", în *Floare albastră*, I, nr. 1, 11 oct. 1898, p. 1.
4. *Idem*, nr. 9, 6 dec. 1898, p. 1.

Cultura, literatura ca liant social și etnic e obiectivul primordial al efemerei reviste *Curierul literar* (1901) scoasă de un grup de tineri scriitori (mulți români ardeleni), aflată sub directoratul criticului (tot ardelean) Ilarie Chendi, a cărui vocație de polemist era temută de contemporanii desființați în cronici sarcastice și pasionale. În ultimul număr, al cincilea, acesta anunța iminenta apariție a unei noi reviste: „doi fruntași ai literaturii noastre, dd. A. Vlahuță și G. Coșbuc – simțind nevoia unei grupări puternice în haosul atâtor agitații bolnave, străine aspirațiunilor neamului românesc, au luat nobila hotărâre de a înființa, sub conducerea și prin activitatea lor, o nouă revistă săptămânală, în jurul căreia nădăjduim se vor aduna de [la] sine toate elementele rodnice, doritoare de muncă ale generației tinere. Noi, cei de la *Curierul literar* – în fața acestui eveniment, vestitor al unei faze de reculegere și de însuflețire în mișcarea noastră culturală, ne simțim datori să alergăm cei dintâi la chemarea celor doi aleși“[1].

Cei doi aleși, funcționari în Ministerul Instrucțiunii, obosiți prematur de ocupații rutiniere, acționau de fapt din înalt ordin lansat de același infatigabil ministru liberal Spiru Haret, personalitate cu adevărat echidistantă, capabilă să angajeze și (mai ales) să dea fonduri inclusiv unor publiciști cu orientări și adeziuni conservatoare. De altminteri, impact considerabil asupra publicului aveau tocmai publicații politice conservatoare ca *România jună*, *l'Indépendance roumaine* și *Epoca*, ultimele două fiind gazete longevive care apăreau de ani buni. Importanța lor în (pre)istoria *Sămănătorului* se leagă de personalitatea unui tânăr savant, profesor universitar la 23 de ani, ce-și mai exersase anterior condeiul și în ziarul *Lupta* (19 iul.1884 – 3 nov. 1895): Nicolae Iorga. Primele lui articole, din cele 25.000 pe care avea să le scrie în întreaga viață, aici apăruseră. Iorga-gazetarul e de fapt sosia lui Iorga-oratorul, vorbitor fenomenal, cu verb electrizant, torențial, cu o forță de convingere emoțională ce răvășea publicul ca un uragan.[2]

---

1. *Curierul literar*, I, nr. 1, 4 nov. 1901, p. 1.

2. Un adversar politic, liberalul I.G. Duca (1879–1933), asasinat și el de legionari, ca și N. Iorga, descrie într-o pagină memorialistică efectul

Unde-i emoție covârșitoare nu e întotdeauna și judecată riguroasă. Iar când orgoliul național, verva vaticinară domină demersul rațional, echilibrat, obiectiv, fructele mâniei nu pot fi decât amare. Vor simți asta pe pielea lor înșiși redactorii și colaboratorii *Sămănătorului* (inițial, săptămânalul se intitulase, în nota limbii române literare, *Semănătorul*), care, după o perioadă de lâncezeală, întreruptă când și când de apeluri patetice ca poemul *Către tinerii poeți*[1] de Șt.O. Iosif și editoriale precum „Cărți pentru popor", îi oferă conducerea revistei dinamicului istoric și publicist care făcuse o bună impresie și tineretului universitar, profesorimii, învățătorimii, și politicienilor conservatori dornici să ajungă iar la putere.

---

discursului rostit de savant în parlament, la Iași, la 14 decembrie 1916, când ceruse „rezistență până la capăt" în fața invadatorilor germani: „Parcă îl văd încă în sală, la stânga (privind de pe scenă) în primele bănci, înalt, cu capul aplecat spre spate, cu barba fluturând, cu o voce tremurând de emoție, cu gesturi de iluminat, azvârlind peste adunare ca un semănător peste ogoruri sentențe care cucereau, imagini care minunau, perioade oratorice care printr-un avânt neîntrecut răpeau toate inimile. Când s-a așezat, a fost un adevărat delir, aproape toată lumea plângea în acele clipe. Iorga a reușit să întrupeze gândul și simțirea unui întreg neam crunt lovit de soartă" (v. I.G. Duca, *Amintiri politice*, II, München, Ion Dumitru Verlag, 1981–1982, pp. 102–103).

1. Poemul lui Șt.O. Iosif (1881–1913) chema poeții în „mândru strigăt de fanfară": „Veniți cu suflet și cu voie bună / Spre soarele ce-i gata să răsară / Să înălțăm iar flamura străbună / A dragostei de lege și de țară". „Cărți pentru popor", editorial publicat în numărul 3 (16 dec. 1901) al revistei, e un veritabil *vademecum* al sămănătorismului literar: „Ar fi timpul ca literații noștri, ei mai ales, să-și îndrepte luarea-aminte și toată dragostea lor spre popor! Câte lucruri frumoase nu s-ar putea scrie anume pentru el! Icoane din trecut, întâmplări vitejești, viața de la țară, pilde și învățături sănătoase, date într-o formă atrăgătoare, puterea providențială a unui primar ideal, a unui proprietar, a unui preot, a unui învățător, așa cum îi visăm și cum ar trebui să fie oamenii aceștia!... Cărți, cărți pentru popor! Acolo e un suflet mare care cere lumină... Acolo-i puterea și viitorul nostru".

Cultura ca panaceu social

Personalitate accentuată, în sensul dat termenului de Karl Leonhardt, Iorga scrisese în prima tinerețe remarcabile pagini de critică estetică asupra scriitorilor europeni importanți care aveau să distoneze cu critica normativă, eticistă din coloanele *Sămănătorului*. Adunată ulterior în două volume masive intitulate *O luptă literară*, gazetăria pasională de la *Sămănătorul* dă totuși doar o imagine parțială a curentului. Sămănătorismul a fost mai mult decât un curent literar paseist și retardatar, vehement antimodernist. Politica, sociologia, construcția (agrară, industrială, economică, legislativă, culturală) au fost alte laturi ale sale, nu mai puțin importante decât literatura, dar umbrite fatal de ea. Și astăzi, la mai bine de o sută de ani de la momentul său de glorie, tot această latură e mai bine cunoscută, deși chiar și în acest plan lucrurile se pot discuta. Sămănătorismul a fost îngropat sub piatra tombală prăvălită de un energic contestatar din epocă, criticul literar Eugen Lovinescu, care-l etichetase drept „cimitirul literaturii române" dominat de „misticismul țărănesc". Un paradox face ca tocmai acest adversar intratabil să dea o observație capitală, de care însă n-au ținut cont cercetătorii de mai târziu: „Sămănătorismul n-a fost numai un fenomen estetic, ci și unul cultural și social. Într-un studiu sintetic și-n posibilitatea unei perspective istorice, el trebuie cercetat sub toate aspectele lui: rolul lui cultural, atitudinea lui socială sunt elemente ce definesc, ca și concepția lui literară"[1].

Rămas aproape cincizeci de ani sub forma unui deziderat, acest studiu sintetic n-a fost realizat decât de același Z. Ornea, care a profitat de vremelnicul dezgheț din primii ani ai epocii ceaușiste. Dar *Sămănătorismul* (ed. I, 1970, ed. II, 1971) a fost expresia unei libertăți supravegheate, (auto)cenzurate, timorată în elogii, excesivă în reproșuri impuse de tabùurile vremii. Examenul de atunci ar trebui reluat acum, când coercițiile ideologice au dispărut. De la primele sale manifestări doctrinare

1. E. Lovinescu, „Cuvinte pentru criticii mai tineri", în *Mișcarea literară*, nr. 34–35, 1925.

coerente, legate nemijlocit de personalitatea lui Iorga, sămănătorismul e marcat de un complex adamic. Marasmul legislativ, moral, relele sociale, inflația de libertăți „necoborâte în moravuri" trebuiau stopate printr-un panaceu miraculos: cultura. În *Die Grundlagen des neunzehnten Jahrhunderts* (*Bazele secolului al XIX-lea*, 1899), Houston Stewart Chamberlain (1855–1927), al cărui nume e amintit în paginile *Sămănătorului*, făcuse distincția între cultură și civilizație, delimitând metodic teritoriul celor două concepte. Cultura cuprindea arta, filozofia, religia, morala, în general concepția asupra lumii (*Weltanschauung*), civilizația – industria, economia socială, politica, biserica, dar nu ajunsese la concepția radicală, voluntaristă de a acționa prin cultură asupra civilizației. Iorga credea, cu toate puterile inteligenței lui neobișnuite, în această utopie. Când, în mai 1903, ia *Sămănătorul* în mâinile sale, programul publicației și al curentului e concentrat în editorialul „O nouă epocă de cultură". Pus în fruntea unui program, epitetul nu era nou. Îl folosise conservatorul P.P. Carp când își adunase discursurile parlamentare sub titlul *Era nouă*. „Reacționarul" admisese însă revoluția socială și spusese de la tribuna parlamentului: „Toți conservatorii serioși trebuiau să consimtă la faptul împlinit: trebuiau să admită revoluția socială, democratizarea societății noastre, ca un ce irevocabil".

Iorga, doctrinarul sămănătorismului

Pentru Iorga, prefacerile revoluționare de după 1880, soluțiile deformatoare propuse de partide (cu excepția celor avansate de conservatori) erau o sumă de „păreri greșite, momeli, mofturi și fleacuri" proprii unui moment de stagnare politică, „care va ținea poate multă vreme încă". Antidotul timpului mort e cultura: „Ce avem de făcut înainte de toate e purificarea, întregirea, înaintarea și mai ales răspândirea culturii noastre. Avem în România un stat pentru toți, și o cultură pentru boierii și parveniții din funcții. Avem un stat național fără o cultură națională, ci cu o spoială străină, franțuzească. Avem visul de unire națională în aceeași formă politică, îl legănăm

în vorbe, şi nu-l chemăm la noi prin fapte: hotarele mai sunt încă hotare pentru cultura noastră. Ne dorim uniţi la un loc, şi nu ne cunoaştem nicidecum. Aşa sunt lucrurile, şi nu mai pot dura aşa, fiindcă altfel tot ce avem se va risipi în vânt. Ne trebuie cultură tuturora, de sus până jos, dintr-un hotar al românimii până la altul, o cultură care să fie a noastră, cărţi pe rândurile inspirate ale cărora să cadă deopotrivă lacrima înaltei, bogatei doamne, şi a sătencii, cărţi smulse de mâni nerăbdătoare până unde răsună graiul acestui neam“[1].

Restrângerea publicului cititor la populaţia feminină e un clişeu al epocii. Conservatorii şi junimiştii, mai ales junimiştii, vedeau în femei un factor de progres prin care etnia se punea în rezonanţă cu noul în cultură. Iorga nu era totuşi un feminist în sensul consacrat ulterior al termenului, care atunci abia începea să se cristalizeze, iar omogenizarea societăţii prin lecturi emoţionante avea un sens unic: trebuiau coborâţi cei de sus spre gustul, sensibilitatea şi orizontul celor de jos. Operaţiune imposibilă într-un timp în care lumea bună citea – adesea în limbi străine – cărţi de Paul Bourget (*Le Disciple*), Octave Mirbeau (*Le Journal d'une femme de chambre*), Gustave Flaubert, Maupassant, Loti, Barrès, Beaubourg, d'Annunzio (*Le Vergini delle Rocce*), Turgheniev, Tolstoi, Fogazzaro ş.a., în timp ce vulgul urban prefera romanescul, misterul sentimental, melodramele cu substrat patriotic precum *Tainele căsniciei*, de Panait Macri sau *Amazoana de la Rachova*, de Al. Pelimon. În legătură cu opţiunile de lectură ale ţăranilor (analfabeţi în proporţie zdrobitoare) există în presa şi corespondenţa epocii indicii că aceştia se îndreptau spre romanele cu haiduci care se vindeau „cu miile“ prin târguri. Or sămănătorismul tocmai pe ţăran miza, pe deşteptarea lui „printr-o politică de dreptate, de căinţă, de bună frăţie, faţă de moşul şi badea din satul fără bogăţie şi fără cultură, care se încovoaie supt povara trândăviei şi zădarnicei noastre fudulii“[2].

1. N. Iorga, „O nouă epocă de cultură“, în *Sămănătorul*, II, nr. 20, 18 mai 1903, *apud* N. Iorga, *O luptă literară*, vol. I, Minerva, Bucureşti, 1979, pp. 9–10.
2. *Ibidem*, p. 8.

O cultură standardizată, aceeași și pentru cei de sus și pentru cei de jos, „o literatură națională, într-o limbă bună, cu un scris ușor, primit de toată lumea“ ar fi putut – credea Iorga – vindeca slăbiciunile, maladiile și malformațiile societății românești, îndreptând-o cu o vigoare sporită spre realizarea idealului național, unitatea statală a românilor din interiorul și exteriorul Carpaților. Prin cultură, prin recursul la „clasele ce n-au fost chemate încă la o viață în lumină“, poporul ar fi putut realiza aceasta pentru că „statul care-i poartă [acum, în 1903 – n. m.] numele e pentru dânsul o cetățuie de pregătire și așteptare – cum e *România* pentru *românime*“.

Cât e naivitate și cât prudență politică în această opțiune nu e greu de aflat. Judecând în termeni de *realpolitik*, punând în cumpănă posibilitățile cu idealurile, Iorga (și cei din preajma lui) se pronunță pentru soluția „pașilor mici“, pentru „pregătirea sufletească“. Lupta tinerilor politicieni români „activiști“ în parlamentul de la Budapesta i se părea iluzorie și prematură. Altele erau căile preconizate: „La biserică, la școală, la ziar, la carte, la bancă, numai acolo se poate lucra cu folos. Restul e înșelare de sine sau neastâmpăr ambițios. Căci vremea luptelor politice izbânditoare e încă departe și n-are a face cu parlamentele“[1]. Scriind (dezaprobator!) despre activiștii din Ardeal, propunea un îndreptar valabil și la sud de Carpați: „în cultura unui popor își are rădăcinile viitorul lui și că, deci, și înainte de toate se începe prin așternerea acestei culturi“[2].

Complexul citadelei asediate

Interesant este că, pregătindu-se pentru o bătălie cu deznodământ îndepărtat, Iorga, istoric școlit în Franța și Germania,

---

1. N. Iorga, „Politică și cultură la românii neliberi“, în *Sămănătorul*, II, nr. 29, 20 iulie 1903; reprodus în N. Iorga, *O luptă literară*, vol. I, ed. cit., p. 25.

2. N. Iorga, „Cu prilejul dispariției «Tribunei»“, în *Sămănătorul*, II, nr. 18, 4 mai 1903; reprodus în N. Iorga, *O luptă literară*, vol. I, ed. cit., p. 7.

înțelegea cultura în mod autarhic. „Cetățuia" de la care ar fi trebuit să plece șarjele ofensive are complexul citadelei asediate, despre care va scrie Raoul Girardet în *Mituri și mitologii politice*. Ofensivei în afară trebuia să-i premeargă purificarea, epurarea internă, eliminarea elementului străin. Atitudinea conciliantă cu străinismul, relaxarea și pasivitatea în fața tentațiilor cosmopolitismului, a „obrăzniciei modelor de împrumut" erau, după el, erezii condamnabile, pernicioase. De aici dicțiunea imperativă a ideilor lansate: „Așa sunt lucrurile, și nu mai poate dura așa, fiindcă altfel tot ce avem se va risipi în vânt. [...] O nouă epocă de cultură *trebuie* să înceapă pentru noi. Trebuie, sau altfel vom muri!"[1] Hidra străinismului cu care se lupta avea, firește, multe capete ce trebuiau retezate definitiv, pentru a nu crește la loc. Unele se iveau din realitatea imediată, din prezentul „contrafacerii viclene și al imitației naive". Cel care cerea „cărți pentru popor" era și un Cato, cenzorul grijuliu să-și ferească conaționalii de ispitele ușoare ale lecturilor la modă. Pentru asta propunea un remediu implacabil: „Taxe pe cărțile de literatură (nu de știință) străine, taxe pe ziarele străine – ca în Austria –, taxe pe trupele străine"[2]. Xenofobia era dusă până la măsuri punitive și prohibitive împotriva conaționalilor absenteiști ori tentați să obțină diplome peste hotare: „Și măsuri pentru a opri deznaționalizarea sunt (și Rusia le-a luat cu folos): taxe strivitoare pentru absenteiștii ce dezertează din țară, taxe pe imprimatele străine, un regim al pașapoartelor și, mai ales, absoluta nerecunoaștere a diplomelor străinătății. Acestea ar fi în adevăr *fapte*, care pot ispiti pe un patriot și pe un îndrăzneț și ar face gloria partidului care l-ar susținea până la capăt"[3].

---

1. N. Iorga, „O nouă epocă de cultură", în *loc. cit.*, p. 10.

2. N. Iorga, „Boierimea franceză din România", în *Sămănătorul*, III, nr. 8, 22 febr. 1904; reprodus în N. Iorga, *O luptă literară*, vol. I, ed. cit., p. 60.

3. N. Iorga, „Școlile călugărițelor catolice", în *Sămănătorul*, III, nr. 50, 12 dec. 1904; reprodus în N. Iorga, *O luptă literară*, vol. I, ed. cit., p. 123. Aplicată selectiv, nerecunoașterea diplomelor străine ar fi oprit

O marotă a tânărului savant și publicist era „boierimea franceză din România", „lumea bună" care disprețuia literatura și arta română. Când societatea „Obolul" – patronată de doamna Scarlat Ferechide, sora lui Alexandru Marghiloman (1854–1925), viitor prim-ministru – organizează, la Teatrul Național, un spectacol cu o piesă a lui Robert de Flers, jucată de tineri de familie, Iorga intervine furtunos împotriva acelor „oameni cari nu recunosc sufletul românesc, ci numai existența materială a unui popor român", adresează publicului apeluri patetice să nu vină la premieră în ziua de 13 martie 1906, vorbește înflăcărat studenților „Despre drepturile limbii naționale în statul modern" și-i îndeamnă să vină în Piața Teatrului pentru a cânta *Deșteaptă-te române!*. În seara premierei, între polițiștii trimiși să protejeze boierimea distinsă descinsă sfidător din echipaje elegante și studenții ce cântau melodii naționale s-au produs busculade violente, urmate de șarjele jandarmilor călări și contraofensiva studenților care au făcut baricade din tramvaie și au folosit din plin pietrele din pavajul de granit (importat din Scoția). Un batalion de soldați chemați de fiul prim-ministrului a primit ordin să deschidă focul asupra tinerilor și numai prin reacția de insubordonare a ofițerului comandant, urmată de solidarizarea altor

---

proliferarea în România a acelor titrați *bons pour l'Orient*, fabricați îndeosebi de Universitatea Liberă din Bruxelles. Absolutizarea arunca însă propunerea în ridicol. E de reținut că N. Iorga, ajuns în 1910 liderul Partidului Naționalist Democrat, în 1919 președinte al Adunării Deputaților, în fine, prim-ministru al României între 18 aprilie 1931 – 6 iunie 1932, nu a mai susținut-o și nu a adoptat-o niciodată. În acest fel, el își amenda implicit radicalismul xenofob din epoca *Sămănătorului* și revenea la ideile primei tinereți, când scrisese în *Lupta*: „A opri la vamă ideile străine și operele literare ale celor mai înaintați decât noi n-ar aduce nici un folos. Ideile pătrund până și zidurile chinezești, și azi asemenea ziduri prezervătoare de inovații nu se mai ridică nicăire. Cu pași uriași lumea merge spre cetatea universală; puține veacuri și vorba lui Socrat ar fi adevărată, ar ezista categoria cetățenilor lumei" (v. N. Iorga, „Literatura națională", în *Lupta*, VII, nr. 1078, 18 martie 1890; reprodus în N. Iorga, *Pagini de tinerețe*, II, Editura pentru Literatură, București, 1968, p. 22).

ofiţeri, care au pactizat cu manifestanţii, s-a evitat un masacru. „Sălbăticiile“ poliţiei din noaptea de 13 martie au consacrat apogeul popularităţii lui N. Iorga, care şi-a creat astfel o bază de mase pentru partidul ce-l va înfiinţa în curând.[1] În ochii fondatorului, acesta ar fi trebuit să reprezinte „o stângă burghezo-radicală naţională, dinastică, religioasă, morală“, ceea ce era în esenţă adevărat, cu amendamentul că în rândurile ei erau şi elemente de dreapta atrase de o politică în multe privinţe de semn contrar celei preconizate de Iorga.

Discursul antiburghez şi elogiul claselor pozitive

Una dintre ciudăţeniile sămănătorismului a fost tocmai caracterul său pronunţat antiburghez. Un resort al acestei atitudini era tocmai ura contra liberalilor, mai precis împotriva Partidului Naţional Liberal, care, manevrând ingenios termeni ca democraţie, egalitate, progres, suveranitatea poporului, ocupase poziţii-cheie în economie, politică, finanţe, de unde contracarau cu succes iniţiativele formaţiunilor concurente. Conservatorii, partid al moşierimii tradiţionale, chiar dacă

1. Ziarele vremii (*Universul* ş.a.) au relatat gestul sublocotenentului Justin Marinescu care „într-o eroică mişcare de jertfă“ s-a plasat între mulţime şi gurile puştilor Mannlicher. Cu tinerii supuşi represiunii brutale şi cu mentorul lor s-au solidarizat spontan largi sectoare ale populaţiei. Corpul didactic, numeroşi intelectuali i-au aprobat. Studenţii din Iaşi şi Budapesta li s-au alăturat. Un grup însemnat de scriitori a redactat un manifest protestatar, intitulat „Chemare“. Până şi savantul Bogdan Petriceicu Hasdeu, cu care N. Iorga era în relaţii conflictuale, i-a adresat rivalului său o telegramă de felicitare: „Fapta studenţilor a fost un frumos, adevărat avânt francez. Francezii ar fi făcut întocmai. Felicit, însă, nu pe studenţi, cari şi-au împlinit o sacră datorie, dar felicit pe floarea profesorimii curat românească din care fac şi nu voi înceta să fac parte“ (v.. N. Iorga, *Lupta pentru limba românească*, Minerva, 1906, p. 104). Antisămănătoristul Eugen Lovinescu a avut o atitudine similară. Pe acest fundal de inflamare a sentimentului naţional s-a constituit la Iaşi, în 19 martie 1906, Frăţia bunilor români, nucleul viitorului Partid Naţionalist-Democrat, pe care Iorga îl va întemeia în 1910.

racolaseră și tineri „de jos“, dar de bună condiție intelectuală și economică ce afișau aere de lorzi (*i.e.* Alexandru Marghiloman, Take Ionescu, primul fiu de arendaș, al doilea de negustor), erau în genere bogați și strânși la mână în cheltuielile publice.[1] Ei detestau risipa liberală de fonduri și, în plus, fiind legați de regele progerman Carol I (1866–1914) și de tratatul secret din 1883 cu Tripla Alianță, dezaprobau demagogia naționalistă liberală. Naționalist prudent, care aștepta momentul potrivit, N. Iorga îi disprețuia pe liberali fiindcă ar fi încălcat pactul secular dintre singurele clase pozitive: boierimea de neam și țărănimea. Păcatul se petrecuse demult, la 1848, când niște tineri sub treizeci de ani de ani întorși de la Paris, unde fuseseră „îmbuibați cu apa chioară a fraternității, libertății și egalității“, trei cuvinte străine pe care „țărănimea barbară a acestui pământ românesc“ nu le înțelegea, au venit și au făcut în București [...] nu *răscoală*, nu *ridicare* a poporului, [ci] *revoluțiune*“[2]. Prin exhibarea tricolorului, retrageri cu torțe, retorică deșartă, imitație fără discernământ a unor forme goale și a unor „idei metafizice“ fără aderențe la spiritul locului, acești „civilizatori“ stricaseră cursul unei evoluții organice, nimiciseră „moralitatea patriarhală“, spiritul religios, alteraseră moravurile, „moștenirea de cinste, de mândrie, de muncă, de omenie și de bună rânduială“, într-un cuvânt – *tradiția*.

În lamentația și imprecațiile lui N. Iorga la adresa liberalismului care plasase totuși România pe orbita civilizației moderne, integrând-o stilului de viață capitalist, regăsim ceva din disperarea unui om *d'ancien Régime*, a unui romantic deziluzionat de evul pragmatic, care se refugia în trecut. Un trecut de dinaintea Revoluției Franceze de la 1789, în ochii istoricului, o mișcare raționalistă care nu a însemnat instaurarea libertății, ci „a dus de-a dreptul la oarba tiranie stearpă a lui Robespierre“, la exploziile sanguinare ale „bestiei dezlănțuite“ și a instituit așezăminte false, în neconcordanță cu

1. Din cele 5 bugete excedentare ale României din perioada 1880–1910, 4 fuseseră realizate sub conservatori.

2. N. Iorga, „Treisprezece Mart“, în *O luptă literară*, vol. I, ed. cit., p. 326.

„starea naturală“. În România – continua oratorul, plierea la comandamentele Revoluției Franceze a stimulat și instinctul migrator al boierimii, care nu se mai agăța, ca în vechime, de țărâna natală, și înrăirea țărănimii. Prin reformele pripite de după 1848 s-a adoptat, va afirma altă dată pătimaș și vindicativ N. Iorga, un sistem social „mai rău decât vechiul regim de șerbie, de cotropire, în care țeranul afla la fratele său român și creștin, boierul, pământ, sământă, bani la nevoie și sfat bun întotdeauna“[1].

În fața ofensivei burgheze, a industrializării distructive care devasta „țara bună a strămoșilor“, doctrinarul sămănătorismului propunea două remedii esențiale. Unul era regresul în feudalitatea românească incipientă, întoarcerea la vremurile eroice ale voievozilor, când instinctul național nu admitea discordia socială. „Răzimați pe tradiție – perora Iorga – să ne întărim prin solidaritate. Să fim iarăși ca în vremea când țara era a țeranilor, supt un Domn care avea sufletul și aproape portul lor“[2]. „Bonjouriștii – va mai scrie el –, au asasinat trecutul“, au făcut „să piară la noi de o moarte silnică un vechi regim care cuprindea încă elemente de viață. [...] Aceasta a fost o crimă culturală și politică“[3].

În căutarea modelului american

Necrutător cu revoluția franceză, Iorga admira în schimb revoluția americană. Nu era ceva nou în România. Încă din 1843, când abia apăruseră mugurii vieții burgheze în Principate,

1. N. Iorga, „Adevăr și contrafacere“, în *Neamul Românesc*, V, nr. 40, 30 martie 1910, p. 632.

2. N. Iorga, „Pe ce se poate sprijini un popor“, în *Neamul românesc*, nr. 134, 27 nov. 1909, p. 2285. Venită din partea unui istoric, afirmația e uimitoare. În mânăstirea Cozia, ctitorită între 1386–1388 de Mircea cel Bătrân (1386–1418), domn care a întins granițele Valahiei de la Banatul Severinului la Varna și malul Nistrului, tabloul votiv al voievodului îl înfățișează în veșminte de mare cavaler medieval occidental.

3. N. Iorga, „Învățămintele trecutului“, în *Neamul Românesc* (supliment literar), II, nr. 20, 16 mai 1910, p. 105.

Mihail Kogălniceanu elogiase în „Cuvânt pentru deschiderea cursului de istorie națională la Academia Mihăileană din Iași" modelul nord-americanilor, care atunci când fondează o nouă așezare deschid simultan un drum și inaugurează tipografia unui jurnal. Prin această dublă operațiune, susținuse Kogălniceanu (și el istoric, precum Iorga), americanii favorizau circulația ușoară și liberă a persoanelor și a ideilor. Un ideal față de care Iorga se arăta reticent, din moment ce preconizase taxe pe tipărituri. Admirația lui pentru revoluția americană avea la bază ideea că aceasta ar fi fost săvârșită nu de burghezi, de „orășeni trăiți prin saloane", ci de fermieri, adică de „țărani autonomi" grupați în familii numeroase, care formau „un organ esențial, și economic, și politic". Acesta s-a dezvoltat încet, într-o strictă legalitate, fără brutalități, improvizații, mișcări bruște și accese voluntariste. Se poate deduce de aici că Iorga n-a fost un reacționar rigid, un antirevoluționar înrăit. El opta pentru revoluția organică, antrenând concomitent spiritul critic (așadar, raționalitatea istorică confirmată de timp) și acumulările lente, tradiționale. Efectul conjugat al acestora se resimte – credea Iorga – în ansamblul organismului social, nu doar la suprafața acestuia, și e cu atât mai viguros cu cât implică ethosul, nu raționalismul uscat, inuman, întrupat în ochii istoricului de avocatul de provincie „sec la suflet și verde la față" numit Robespierre. În clipa în care era deja politician influent, fost președinte al Camerei, Iorga a dat curs rezervei lui naturale față de răsturnarea revoluționară a unor stări de fapt, această confesiune doctrinară fiind edificatoare: „Eu nu cred în revoluții care dărâmă înainte de a ști ce creează [...], dar cred în evoluția înceată, culturală, care tot ce câștigă asimilează"[1].

În conformitate cu acest crez, pe ce căi ar fi trebuit să se dezvolte societatea românească? E o întrebare al cărei răspuns nu poate fi aflat cu ușurință, căci un alt paradox al sămănătorismului este că el s-a codificat doctrinar după ce influența

1. N. Iorga, *Doctrina naționalistă*, Editura Institutul Social Român, [București], 1923, p. 10.

lui directă s-a consumat. Iorga va publica, de pildă, *Doctrina naționalistă* în 1923, *Evoluția ideii de libertate* și *Politica culturii* în 1928, *Istoricul constituției românești* în 1929, *Romantism și naționalism în istoriografia românească* în 1933 ș.a.m.d. Z. Ornea, cel mai aplicat cercetător al aspectelor sociologice, politice și estetice ale curentului, a semnalat încă din 1970 eterogenitatea materialului care se cuvine examinat, acesta incluzând cronici, conferințe, discursuri parlamentare, imprecații critice, notițe polemice, articole literare etc.

Temeliile de individualitate națională

Clară este, în orice caz, orientarea anticapitalistă bazată pe o înțelegere romantică, mesianică, a istoriei. Pe sămănătoriști (pe Iorga în primul rând) îi irita triumful unui model social cosmopolit, universal valabil pentru orice națiune. În locul „normelor abstracte", veritabile carcase suprastructurale preluate prin imitație „lașă" și rapidă, aceleași în Franța, Germania, Japonia, ar fi preferat alcătuirile particulare, specifice, „temeliile de individualitate națională". Iorga făcea o distincție netă între culturile create și culturile vehiculate. Produs și producător al unei culturi cu „caracter poporal" (*id est* rural) încă din vremea Romaniilor populare dominate de „principiul de libertate țărănească, locală, patriarhală" și de „simțul unei solidarități rurale, derivând din descendența comună a tuturor locuitorilor satului", poporul român ar fi trebuit să-și mențină neschimbată această morfologie. Vocația lui agrară n-ar fi trebuit alterată prin transplanturi de norme și așezăminte străine ce i-ar fi dizolvat coeziunea și individualitatea. În ipoteza că totuși împrumuturile s-ar dovedi necesare, ele ar trebui adoptate blând, lent, progresiv, cu constanta grijă de a nu zdruncina structurile originare: „Nu se poate strămuta rostul unui popor dintr-un an în altul; veacuri întregi am făcut pe pământul acesta agricultură în munții și în văile noastre; păstoritul și agricultura au fost temeiul neamului nostru de când ne-am pomenit. [...]

Nu putem să grămădim pe toţi în oraşe, pentru a face: ce? Ce nu se pricep, ce n-au făcut niciodată?[1]"

Desfăşurată după ritmuri naturale, sempiterne, viaţa la ţară „neschilodită de cultura modernă" conservă puritatea etnică, sentimentală, vigoarea voinţei. Ţăranul „curat" e personificarea naţiunii: „...În România trăiesc peste 4.000.000 de ţerani curaţi faţă de nici un milion de orăşeni culeşi din toate naţiile. [...] românii de peste hotare [e vorba de românii din Transilvania, Basarabia, Bucovina, sudul Dunării – n. m.] sunt încă mai mult un neam de lucrători de ogoare"[2]. Chiar dacă exista aici nota xenofobiei, a alunecării în exclusivism etnic, Iorga a susţinut apoi că „românismul" demagogic trebuie îngrădit de un naţionalism „laborios, conştient şi modest". Ar fi fost necesar, era de părere istoricul, ca acesta să se axeze pe structurile vechi, ancestral ţărăneşti, consolidate, nu înlăturate, prin recursul la învăţătură şi asimilarea unor tehnici moderne: „Cu o plugărie bună, făcută de proprietari cu ştiinţă modernă a meşteşugului, cu ţărani trecuţi prin mâna învăţătorului şi, apoi, supt ochii unei administraţii care ar fi veghiat ca dreptatea să nu fie călcată de nimeni, am fost destul de bogaţi ca să ni putem ţinea gospodăria strict necesară, predomnită de acest principiu: totul pentru învăţător, totul pentru soldaţi. Mai târziu, ar fi venit şi aici vremea pentru formele superioare şi târzii ale vieţii materiale şi morale... Dar am fost luxoşi ca stat..."[3]

1. N. Iorga, „Ce credea un «anarhist» cu o săptămână înaintea răscoalelor ţerăneşti", conferinţa ţinută de N. Iorga la 3 martie 1907 la Ploieşti, în *Neamul românesc* (supliment literar), nr. 19, 25 febr. 1909, p. 14.

2. N. Iorga, „Împotriva clevetitorilor. II. Ţerănismul «Sămănătorului»", în *Sămănătorul*, IV, nr. 50, 11 dec. 1905; reprodus în N. Iorga, *O luptă literară*, vol. I, ed. cit., p. 270.

3. N. Iorga, „Congresul petroliştilor", în *Neamul Românesc*, nr. 31, 1907, p. 482.

Ura împotriva alogenilor spoliatori

Vina capitală a statului nu e doar risipa nechibzuită a resurselor. Construcție „rațională", impersonală, impusă printr-o „revoluție de copie, de împrumut", acesta a năruit solidaritatea claselor reale, legătura „naturală" dintre țărănime și boierimea („de neam"). Agenții purtători ai virusului în interiorul comunității sunt, în bună linie populistă, străinii, „lipitorile satului" (arendașul grec și cârciumarul evreu). Ura împotriva „veneticilor", a alogenilor spoliatori transpare în mai toată literatura din *Sămănătorul* și din revistele afiliate. Poezia, dar mai ales proza sămănătoristă a unor I.Al. Brătescu-Voinești, Ion Ciocârlan, C. Sandu-Aldea, Emil Gârleanu, G.C. Ionescu, Zaharia Bârsan are o umanitate canonică, previzibilă, prezentată tendențios. De o parte e boierul cu legitimitate istorică (îndeobște bătrân, cuminte, blajin, milos, cucernic, frate bun pentru țărani), apoi purtătorii lui de cuvânt (preotul, învățătorul ș.a.) și „țăranii fruntași"; de alta, arendașul de curând împământenit, hangiul evreu însetat de câștig care ori singuri ori împreună strică pacea satului idilic și impun domnia banului. Consemnând cărțile de această factură, N. Iorga rezervă elogii pentru umanitatea pozitivă, întreagă și osândește „pe dușmanul moșiei noastre, pe stârpitorul lanului, pe storcătorul și ucigașul omului, pe «neamul» celălalt, de pripas, străinul și cotropitorul"[1]. Fadul romancier C. Sandu-Aldea

1. N. Iorga, „Un roman de luptă: «Două neamuri» de C. Sandu-Aldea", în *Sămănătorul*, V., nr. 33, 13 aug. 1906, p. 643; reprodus în N. Iorga, *O luptă literară*, vol. II, ed. cit., p. 377. În acest punct opiniile lui N. Iorga și ale lui C. Stere coincideau. Stere era tot atât de ostil arendașului („de multe ori străin"), considerat „intermediar inutil în economia națională". În articolul „Fischerland", publicat în *Viața Românească*, I, 6, august 1908, liderul poporanist înfățișa cu date statistice edificatoare situația dramatică a țăranilor din nordul Moldovei („grânarul României" în limbajul politicienilor vremii) supuși durei exploatări de către Asociațiunea Fischer. Presa naționalistă antisemită a exploatat tendențios subiectul, aruncând vina asupra străinilor. Dar răscoalele țărănești din 1888 reprimate sângeros de armată (1.000 de morți și răniți) au izbucnit în zona Urzicenilor, unde arendașii și marii proprietari

(1874–1927) este elogiat în același articol fiindcă ar fi un „om întreg" care „recunoaște în toate înfățișările pe acest protivnic firesc, al lui și al nostru al tuturora, care trebuie atacat în frunte, răpus și zdrobit, dacă nu voim să perim și noi".

Sabotor al normei, al armoniei sociale, metecul e factorul de disoluție, devastatorul paradisului terestru care era satul românesc medieval. Prin extensie și regie tendențioasă, acestei figuri dizarmonice i se alăturau moșierul străin și bancherul din afară, fără nici o milă pentru pământul pe care îl strică. „Am secat câmpul, am ras pădurea, am scormonit pretutindeni pământul după petroliu"[1] – vitupereaza Iorga. Nu e însă de neglijat amănuntul că această orientare nu e exclusiv xenofobă. Critica iorghistă se îndreaptă în egală măsură și spre exponenții capitalului național, recte împotriva liberalismului protecționist promovat de Brătieni ce clamau sloganul „prin noi înșine" și impuneau subvenții și restricții al căror cost îl plătea tot contribuabilul român. Adept al satului patriarhal, al lumii agrare, Iorga nu excludea dezvoltarea industrială, dar o limita, cum o vor face și poporaniștii, la acele ramuri ce prelucrează produsele agricole: „o țară poate fi și «eminamente agrară», fără a mai sprijini prin cartele «industria în țară». O agricultură bună poate hrăni o țară care e anume făcută pentru aceasta și ea poate da din trunchiul ei mlădițele industriei firești, care nu poartă flori de hârtie, de zahăr sau de sticlă... Într-o țară «eminamente agricolă», gândul tuturora trebuie să fie întors către agricultură"[2].

---

erau prioritar români, iar cele mai violente ciocniri din timpul marii răscoale țărănești din 1907 au avut loc nu în „Fischerland", ci în Oltenia, unde proporția alogenilor era minimă, aproape inexistentă.

1. N. Iorga, „Congresul petroliștilor", în *loc. cit.*

2. N. Iorga, „Bogăția țării", în *Neamul Românesc*, nr. 66, 1908, pp. 1029–1030.

România satelor și România orașelor

Anticitadinismul – extrem de vizibil – al literaturii sămănătoriste este îmblânzit în manifestările doctrinare ale curentului. Cel care i-a dat turnura teoretică nu adopta totuși logica lui *nici-nici*, ci pe aceea a lui *și-și*: „Ni trebuie o Românie a satelor, din care să se alimenteze România orașelor, o Românie a satelor, care să fie în stare a hrăni necontenit și a preface sângele proaspăt al României orașelor. Ni trebuie și una, și alta. [...] Este o necesitate a vieții moderne ca satul să fie stăpânit de orașe“[1]. Necesitate acceptată totuși cu strângerea de inimă a celui care cunoștea „Viața ticăloșită a muncitorului industrial“ privat în România de foloase care nu-i lipseau celui occidental.

Chiar dacă mai târziu, după rezolvarea problemei naționale (în 1918) și a celei agrare (prin reforma din 1921), Iorga a reflectat și asupra „situației claselor muncitorești de la orașe“, propunând umanizarea mediului de fabrică prin reabilitarea relațiilor interpersonale într-o lucrare ce anticipează *in nuce* teoriile lui Elton Mayo și ale Școlii de la Chicago[2], el a rămas purtătorul de cuvânt al sufletului rural reticent față de ritmurile și condițiile vieții impuse de civilizația modernă. A vrut, după propria lui mărturisire, să edifice prin ridicarea culturală un nou regim bazat pe două elemente ale puterii: libertate jos și autoritate sus. Nu avea în vedere un instrument de autoritate și dominație în genul celui identificat de Max Weber în *Economie și societate*, ci o formă de libertate țărănească tradițională în care șeful era respectat nu numai fiindcă avea dreptul la respect, dar și pentru că era vrut, era ales, tocmai în calitatea lui de „cel mai bun și înțelept“ apărător al „moștenirii bătrânești“.

E reacția unui om vechi, nu neapărat în sensul de anacronic, ci în acela de doctrinar atașat tradiției care transformă țărănimea în corp politic, o uniune de oameni „liberi, de o libertate

1. N. Iorga, „Conferință rostită la Ploiești“, în *loc. cit.*, p. 7.
2. V. N. Iorga, *Evoluția ideii de libertate*, Meridiane, București, 1987, pp. 424–427.

asigurată după datini“, cu „rădăcini în antichitate“. Uzurparea acestei libertăţi de către marii proprietari l-a determinat după 1910 să se pronunţe pentru reforma agrară, după cum minarea de către bancheri a micii proprietăţi ţărăneşti generalizate după 1921 l-a dus la Legea conversiunii datoriilor agricole adoptată la 19 aprilie 1932 de guvernul său de tehnicieni. Soluţia o aflase în istorie, atenianul Solon fiind cel dintâi care operase în 594 î.Hr. o conversiune asemănătoare. Sămănătorismul şi dezvoltările lui politice ulterioare au fost o formă a democraţiei ţărăneşti, căreia Iorga i-a rămas ataşat toată viaţa. Este motivul pentru care după 1910 va colabora adesea cu adversarul său poporanist C. Stere.

Idealului democraţiei rurale i-a dedicat Stere toată activitatea lui politică de până la Primul Război Mondial, dar şi după aceea. Casa rurală, băncile populare, reforma agrară, votul universal au fost principalele lui fronturi de acţiune, pe care a câştigat victorii parţiale. Dar lipsa unei adevărate poziţii de influenţă în PNL i-a zădărnicit multe iniţiative. Când războiul mondial a izbucnit, iar el, vechi inamic al Rusiei autocrate, s-a pronunţat pentru Tripla Alianţă, destinul lui politic a fost marcat ca izotopii radioactivi. Reformele agrară şi electorală vor fi până la urmă realizate de alţii (în speţă liberalii), dar pe ruinele vechii Românii, ale populismului său, se vor ridica alte forţe politice (naţional-ţărăniştii), prima în ordine cronologică fiind Liga Poporului (întemeiată la Iaşi în 3 aprilie 1918) şi transformată apoi, în 1920, în Partidul Poporului.

Partidul Poporului sau ţărănismul selectiv

Liderul său, generalul (ulterior mareşalul) Alexandru Averescu (1856–1938), judeca evoluţia României de după 14 august 1916 (ziua intrării în război de partea Antantei) în termeni similari celor folosiţi de Stere. În scrisoarea-program din 7 martie 1918, aşadar ulterioară armistiţiului cu germanii, figurau două pasaje semnificative, care conturează tipica dihotomie populistă popor integru/elite corupte. E mai întâi un proces intentat

„claselor diriguitoare“: „Necinstea, nepriceperea și nelegalitatea și-au dat în ele mâna într-o criminală înfrățire, pentru a ne duce pe povârnișul pe care ne-am rostogolit și ne rostogolim încă“. Urma însă și glorificarea păturii sănătoase – poporul: „Poporul, care nu are nici o răspundere în tragedia ce am trăit, dar care a dus tot greul ei și suferă toate urmările greșelilor altora, s-a arătat în trista noastră epopee mai presus de orice așteptare“. „În fundul conștiinței mele de român – continua generalul aureolat de victoriile de la Mărăști și Mărășești – un glas îmi spune că este o datorie pentru toți care își iubesc neamul [...] să-și dea mâna pentru a scăpa ceea ce este sănătos și a tăia ceea ce este putred“[1].

Cu un program rezumat în câteva puncte cardinale: reforma agrară, electorală și administrativă, Partidul Poporului, o formațiune *catch-all*, câștigă alegerile din 7–8 februarie 1920[2] și se instalează la putere până în decembrie 1921. A fost o guvernare efemeră, ineficientă, proprie tuturor ligilor. În străfundurile societății se profilau însă alte forțe: național-țărăniștii (la care se va duce și C. Stere), dreapta extremistă a lui A.C. Cuza și Corneliu Zelea Codreanu și comuniștii (constituiți în partid la 8 mai 1921). Fiecare dintre ele își va tăia porțiuni mai mari sau mai mici din patrimoniul teoretic populist.

Țărănismul, un populism politic

După epopeea Primului Război Mondial în care România a intrat în 15 august 1916 de partea Antantei, pierzând în prima fază două treimi din Vechiul Regat, căci cele 15 divizii românești slab echipate au fost atacate de 43 de divizii ale Puterilor Centrale (20 dintre ele, de elită, fiind retrase de pe frontul

1. Mareșal Alexandru Averescu, *Răspunderile*, Albatros, București, 1999, p. 111.

2. Averescu avea în acei ani aura salvatorului, a omului providențial. Propaganda Partidului Poporului recurgea și la elemente din recuzita creștină. La sate se vindeau tablouri în care generalul avea aureolă de sfânt și levita deasupra poporului ca Isus.

Verdunului), după clipele glorioase din vara lui 1917, când armata refăcută cu sprijin francez al misiunii Berthelot[1] a administrat dureroase înfrângeri germanilor și austro-ungarilor, după drama păcii separate impuse în 1918 de prăbușirea frontului rusesc, în fine, după momentele electrizante ale reîntregirii României prin voința românilor din Basarabia, Bucovina, Transilvania, noul stat, mult mărit din punctul de vedere al teritoriului și al populației, rămăsese în fața unor probleme nerezolvate (sau rezolvate doar pe hârtie).

Reforma agrară și votul universal erau primele pe lista de priorități. Deși în vara lui 1917 parlamentul de la Iași adoptase în principiu decizia de a se da pământ țăranilor, decretele-lege de expropriere din 14 și 15 decembrie 1918, care stabileau normele concrete de expropriere în Vechiul Regat, au fost transformate în legi definitive abia în iulie 1921, când la putere se afla Partidul Poporului (inițial Liga Poporului) a lui Alexandru Averescu, iar aplicarea lor efectivă a căzut în sarcina Partidului Național Liberal, revenit la guvernare în 19 ianuarie 1922. Decretul-lege de reformă electorală emis în 14 noiembrie 1918, care prevedea vot obștesc, direct, egal și secret pentru bărbații de la vârsta de 21 de ani în sus pentru un loc în Camera Deputaților și de la 40 de ani în sus pentru Senat, a fost aplicat la alegerile desfășurate la începutul lui noiembrie 1919. (Femeile vor avea drept de vot abia din 1946.) Rămâneau însă de soluționat problemele industrializării, a unificării legislative, administrative, monetare, învățământului, ale reprezentării parlamentare prin partide cu rază de acțiune națională, reforma fiscală ș.a. Față de România Veche în care doar liberalii și conservatorii își disputau fotoliile parlamentare, acum erau zece partide de diverse orientări și cu bazine electorale de dimensiuni și situări variabile.

O caracteristică politică esențială a momentului postbelic este dispariția Partidului Conservator (reforma agrară – cea mai radicală din Europa – scosese definitiv de pe scenă moși-

1. Vezi pe această temă Jean-Noël Grandhomme, Michel Roucaud, Thierry Sarmant, *La Roumanie dans la Grande Guerre et l'effondrement de l'armée russe*, l'Harmattan, Paris, 2000.

erimea, rezervându-i un rol secundar în conglomeratul burghez) și apariția unei forțe noi: Partidul Național Țărănesc, care devine un competitor redutabil al liberalilor. Capătul de drum al conservatorilor (al căror partid fusese înființat în 1880) e punctat de metamorfoze amuzante[1], disidențe[2] și afilierea – pe grupuri de interese – la Partidul Național Român și Partidul Poporului. Cu meteoricul guvern Take Ionescu (17 dec. 1921 – 19 ian. 1922) se încheia existența unui partid odinioară esențial în configurația politică a României. Dacă ideea conservatoare murea, se manifesta cu vigoare aceea țărănistă, care ia forma unui curent – țărănismul – și a mai multor partide ajunse într-o albie unică după dispute acerbe. Nu este un fenomen izolat, ci parte a celui de-al doilea val istoric populist, cel interbelic est-european al mișcărilor agrariene (*the Green Uprising*).

Pe linie maternă, ascendența țărănismului e certă – țărănimea. Paternitatea lui e însă multiplă. Din ecuația lui genetică nu poate fi exclus N. Iorga și al său Partid Naționalist-Democrat pe care îl înființase în 1910. Până în decembrie 1918, primul loc în lista de urgențe îl ocupa înfăptuirea unui „stat național și popular, cuprinzând cu aceleași drepturi pe românii din toate clasele și pe românii din toate țările“[3]. Mai devreme, Iorga își gradase semnificativ obiectivele: „Noi suntem întâi naționaliști și pe urmă democrați, pe urmă țărăniști [...]. Căci noi nu vedem mai presus de națiune nimic, nici chiar dreptatea socială“[4]. După război, programul difuzat în octombrie 1919 prevedea măsuri de atragere la conducerea țării a

1. Într-o cuvântare ținută la 1 decembrie 1918 la Clubul Partidului Conservator din București, Al. Marghiloman (1854–1925) anunța noua titulatură a formațiunii sale politice: Partidul Conservator-Progresist.

2. O altă ramură, condusă de „marele european“ Take Ionescu (1858–1922), s-a intitulat Partidul Conservator-Naționalist, devenit în 1919 Partidul Democrat-Unionist, apoi Conservator-Democrat.

3. N. Iorga, *[Despre hotărârea ce va lua România în marele război]*, cuvântare la discuția Adresei, ședința Camerei din 14 decembrie 1915, Tipografia Neamul Românesc, Vălenii de Munte, 1915.

4. N. Iorga, „Nu sântem un partid țărănesc?“, în *Neamul Românesc*, VIII, nr. 52–53, 13 iun. 1913, p. 802.

„românilor celor mai harnici și mai trecuți cu vederea, țăranii", de luminare a lor în vederea îndeplinirii optime a acestui deziderat, stabilea o limită maximă a proprietății funciare (100 ha), încuraja obștile sătești ca unice beneficiare ale exploatării pădurilor și pășunilor, impozite progresive, realizarea „fără zguduiri și ostracizare" a armoniei între clase.

Bizuindu-se pe popularitatea generalului Averescu, pe care foștii săi ostași (în majoritate țărani) îl idolatrizau, Partidul Poporului, ajuns la putere în martie 1920, își prezenta cabinetul drept guvern al „speranțelor țărăniste", al „ordinii și armoniei sociale". Activitatea lui (încheiată în decembrie 1921) va fi marcată de piruete între cele două obiective contrarii, în încercarea de a împăca pe toată lumea. Exasperați de încetineala cu care se împlinea vechea promisiune din vara lui 1917: exproprierea moșiilor și împărțirea lor celor care le munceau, țăranii începuseră să ocupe cu forța latifundiile. Pe de altă parte, marii proprietari intrați în rândurile Partidului Poporului încercau să temporizeze reforma și proporțiile ei, iar eforturile lor erau ajutate discret, dar eficient, de ministrul de interne C. Argetoianu, care, după propria-i mărturisire din *Memorii*, se străduia să salveze proprietatea rurală între 1913–1921 și să ușureze refacerea ei după 1921. În plus, ministrul reformei, băgat pe gâtul lui Averescu de același C. Argetoianu, era conservatorul C. Garoflid, teoreticianul marii proprietăți. Cinicul și inteligentul Argetoianu, de la care au rămas câteva volume de *Memorii* de o incontestabilă valoare literară, editate din păcate doar după 1990, își închipuia că, în atmosfera de mistică a generalului învingător, privit după război ca „tată al țăranilor", Liga Poporului ar fi putut capitaliza în contul și interesul său „țărănismul", dacă nu s-ar fi abținut să participe la alegerile din noiembrie 1919. „Dacă Liga Poporului – scria el în *Memorii* –, s-ar fi prezentat în primele alegeri ale României întregite, «țărănismul» ar fi rămas mai departe un subiect pentru articolele de reviste social-politice"[1]. Se înșela; la acea

1. Mult mai limpede a văzut lucrurile criticul G. Ibrăileanu (1871–1936), eminent teoretician al poporanismului și bun prieten al lui C. Stere. Lui i se datorează această prețioasă distincție de termeni:

dată țărănismul nu mai era doar o idee, prinsese consistență materială, *id est* politică, prin diverse partide. Marea proprietate rurală nu mai putea fi salvată prin subterfugii și paliative.

Cazon, autoritar, încrezător în steaua lui încă în ascensiune, generalul Averescu, populist din instinct, credea că poate stinge incendiul social prin promisiuni *sine die* ale fericirii viitoare. „Pe țăran – perora el – îl interesează să fie sigur că i se dă pământ, indiferent când, și dacă nu se poate să i se dea mai mult, se mulțumește cu cât i se va da“[1]. Ca atare, a inaugurat reforma agrară prin „împroprietăriri provizorii“, cum a fost aceea din comuna Gurbănești (județul Ilfov), unde prima brazdă a fost trasă la 22 septembrie 1920 de militarul aureolat de victoriile de la Mărăști și Mărășești.

Țărănismul acestui premier care abia își lepădase uniforma era selectiv; nu toți țăranii erau avuți în vedere, ci doar cei înstăriți, cunoscuți drept chiaburi. Doctrinarul formațiunii averescane, filozoful P.P. Negulescu, ministru la Culte și Instrucțiune, avea să afirme, câțiva ani mai târziu, că prin reforma agrară „Partidul Poporului voia nu numai să ridice țărănimea, dar și să provoace în sânul ei o selecție, care să dea naștere unei clase de mijloc rurale“[2]. De aici oscilațiile în

„Astăzi singurul partid democrat care dă semne de viață și al cărui program înseamnă schimbarea politicii vechi, oligarhice de dinainte de război, e Partidul Țărănesc. Partidul țărănesc nu e poporanismul. Dar e partidul născut din schimbările preconizate de poporanism. Acele schimbări nu le-a făcut poporanismul. Teoreticienii nu fac schimbări. Schimbările le face istoria; se fac fatal de la sine. Poporanismul nu se confundă cu Partidul Țărănesc. (De fapt, unii poporaniști, naturile politice militante sunt țăranii; alții nu.) Nici nu s-ar putea confunda! Țărănismul este o luptă practică, cu un scop practic anumit, poporanismul e o atitudine în fața vieții, o ideologie“ (v. P. Nicanor *et al.* [„G. Ibrăileanu“], în *Viața Românească*, XVII, nr. 1, 1925, p. 147).

1. V. Dezbaterile Adunării Deputaților, p. 1084; *apud* Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, vol. II, Partea I: 1918–1933, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986, p. 255.

2. P.P. Negulescu, *Partidele politice*, Cultura Națională, București, 1926, p. 243.

stabilirea suprafeței de pământ expropriabile, limitată inițial la 2.000.000 ha, a modalității de expropriere (se prevedea exproprierea pe moșie, nu pe proprietar, ceea ce favoriza pe cei cu mai multe moșii), a cuantumului despăgubirilor acordate proprietarilor. Acest țărănism fără țărani a îngustat rapid audiența electorală a Partidului Poporului, care a încercat să-și relanseze poziția amenințată prin exproprierea a 66% din suprafața latifundiilor. În final au fost expropriate 6.008.098 ha (din totalul de 9.242.930 ha) care au fost distribuite la 1.500.000 de gospodării țărănești. Mica proprietate era în sfârșit generalizată în țara eminamente agrară, dar epopeea țărănismului, ca mișcare politică și curent de idei, nu trecuse de primele capitole. Esența acestui „populism guvernamental“ practicat de Averescu a fost surprinsă de Hermet, care nota că „în cabinetele pe care le-a format se regăsesc elemente disparate, de la marii latifundiari [...] la liberali“, pentru a clarifica apoi mizele fiecăruia: „Această lipsă de unitate maschează în realitate preocupări strategice încrucișate și antagonice. Fiecare dintre aceste curente i se raliază lui Averescu numai spre a putea să facă față cât mai bine, în funcție de interesele sale particulare, necesității unei noi reforme agrare cerute de o mișcare agrară cu adevărat țărănească. Dar mareșalul își face propriul joc, iar marii boieri sunt perdanții legii sale agrare din 1921, care îi pulverizează“[1].

Începuturile țărănismului, ca și cele ale sămănătorismului sau poporanismului, erau mai vechi. Un învățător, C. Dobrescu-Argeș, fondatorul *Gazetei țăranilor*, înființase în 1895 Partidul Țărănesc, ce avea să dispară în 1899 sub loviturile liberalilor (care i-au intentat un proces nedrept și infamant) și, surprinzător, ale socialiștilor ortodocși, ale căror priviri se îndreptau numai spre muncitorime. Un lider al acestora, scriitorul C. Mille (1861–1927), îl numise pe Dobrescu-Argeș „țăran de carnaval“. Un partid țărănesc au încercat să înființeze în 1906 Vasile M. Kogălniceanu (fiul lui Mihail Kogălniceanu) și Al. Valescu, dar în timpul răscoalei din 1907, când autori-

1. Hermet, *op. cit.*, pp. 260–261.

tățile căutau „instigatori“, cei doi au fost arestați, iar activitatea partidului interzisă. Represiunea n-a putut discredita ideea, care-și afla propagatori în straturile inferioare ale societății, îndeosebi printre învățători.

Un purtător de stindard a fost învățătorul Ion Mihalache (1882–1963) din Topoloveni, un sat mare, subcarpatic, din Valahia. Absolvent al Școlii Normale din Câmpulung Muscel, tânărul învățător a condus la început reviste și publicații pedagogice prin care căuta să-și ralieze confrații, a colaborat apoi la *Neamul Românesc* al lui N. Iorga, istoricul fiindu-i ani de-a rândul un model venerat. La Congresul Învățătoresc din 17 iulie 1910, aprigul muntean constata revoltat că puterea și cultura nu sunt la îndemâna țăranilor. Resortul injustiției sociale era indicat silogistic: „țăranii sunt privați de drepturile politice, căci n-au acces la cultură. Și nu li se dă cultură «că bugetul se face sub înrâurirea partizanilor politici»“. După el, sita statului cernea părtinitor. Un absolvent urban vota direct în Colegiul II, unul rural nu putea vota direct în Colegiul III, dacă nu plătea un cens individual de 300 lei anual.[1] Un profesor de la oraș, își continua el raționamentul vindicativ, putea fi ales în parlament, un învățător de la țară nu avea acest drept. „La noi – încheia Ion Mihalache – cântarul social arată mult mai grei pe cei câteva mii de proprietari și orășeni, decât pe cele câteva milioane“[2].

Spre deosebire de poporaniști, Ion Mihalache considera că o clasă nu se poate emancipa cu ajutorul alteia, că numai energiile sale o pot impune pe scena socială: „N-avem a ne lăsa în nădejdea făgăduielilor, ci a ne bizui pe noi înșine“[3]. Era o altă înțelegere a cunoscutei devize brătienești. Brătienii judecau cu categoria naționalului, Mihalache cu aceea a socialului. Partidul Țărănesc s-ar fi născut probabil mai devreme dacă învățătorul muscelean n-ar fi trebuit să plece în 1916 pe front, unde s-a purtat cu bravură. Când s-a întors, în 1919, la

1. În epocă un leu valora 2$, moneda românească fiind una dintre cele mai puternice din lume.

2. Ioan Adam, *Panteon regăsit*, ed. cit., p. 328.

3. *Ibidem*.

catedră, căpitanul demobilizat era cavaler al Ordinului „Mihai Viteazul“, distincție pe care puțini ofițeri de rezervă au primit-o.

Din tranșee, radicalismul lui social a ieșit întărit. În această privință, contactul cu realitățile din Basarabia nu fusese lipsit de repercusiuni. În iarna lui 1918, Averescu, șef al unui guvern efemer (29 ian./11 febr. – 5 mart./18 mart.), îl selectase în echipele de învățători trimiși să cutreiere satele dintre Prut și Nistru pentru câștigarea sufletului țăranului basarabean. Acolo lumea era în fierbere, iar Sfatul Țării proclamase Republica Democratică Moldovenească și anunțase, în 2 decembrie 1917, că pământul va fi împărțit, fără despăgubiri, țăranilor. Avea astfel dovada clară că se poate inversa „balanța socială“ care-l exasperase cândva.

Nașterea și ascensiunea Partidului Țărănesc

Și în dreapta Prutului se prăbușeau zăgazurile și domnea aceeași efervescență. În 5/18 decembrie 1918, 160 de țărani, învățători, preoți, delegați ai băncilor populare fondau la București Partidul Țărănesc, pe care întemeietorii lui îl socoteau drept „singurul instrument politic care garantează țărănimii împlinirea întreagă și nefățarnică a tuturor nevoilor ei materiale și sufletești“. Programul acestuia, prezent *in nuce* în procesul-verbal de constituire, conținea câteva accente diferențiatoare și de vechiul poporanism și de socialismul care începea să aibă priză în noul stat unificat. Conform fondatorilor, țărănimea ar fi trebuit ferită de două primejdii cruciale: bolșevismul (în respingerea lui se manifesta ancestralul spirit conservator al clasei) și transformarea ei în zestre guvernamentală a „partidelor boierești“ (refuz ce trăda, iarăși, un specific al mișcărilor țărănești care, se știe, sunt cel mai des reacții împotriva a ceva decât acțiuni pentru ceva).

În comparație cu radicalismul de peste Prut, țărănismul din Vechiul Regat era mai temperat, preconiza despăgubiri la prețuri admisibile, restabilirea vechilor drepturi la păduri

și islazuri, autonomia comunei rurale, pătrunderea culturii în popor prin așezăminte culturale conduse de elemente „bine alese și bine plătite", descentralizarea cooperativă (termen prin care se înțelegea cooperația liberă, dar cu control de stat). Revoluționare cu adevărat erau cererea de desființare a jandarmeriei – doleanță care a provocat tocmai intensificarea acțiunilor jandarmerești[1] – și apelul la colaborare adresat „muncitorilor orașelor" și intelectualilor neînregimentați în „vechile partide oligarhice".

Pe această bază doctrinară (ce conține și sâmburele unui antielitism propriu oricărui populism), constituită mai degrabă din bune intenții decât din planuri concrete, Partidul Țărănesc s-a extins treptat în Moldova (de unde a asimilat prin absorbție Partidul Muncitor de la Iași și Partidul Muncii, o disidență liberală de stânga), s-a metamorfozat tactic și temporar în Partidul Țărănesc și Muncitor, care a afișat un radicalism exacerbat în preajma alegerilor din 1919. La concurență cu Partidul Socialist, țărăniștii voiau acum nici mai mult, nici mai puțin decât exproprierea fără limite a moșiilor, socializarea pădurilor, minelor, carierelor, petrolului, etatizarea Băncii Naționale (atunci și mai târziu monopol liberal), sprijinirea cooperației populare, desființarea Senatului, egalitatea în drepturi a naționalităților conlocuitoare, înlocuirea jandarmeriei printr-o miliție comunală ș.a.m.d.. Gazeta partidului, *Țara nouă*, având în redacție publiciști excelenți precum Cezar Petrescu, Pamfil Șeicaru, Dem. Teodorescu, Gib Mihăescu, Victor Ion Popa ș.a. (unii dintre ei vor ajunge scriitori reputați), i-a popularizat programul cu atâta eficacitate, încât până și în Transilvania, tradițional fief al Partidului Național Român, un membru al redacției, țăranul Ion Florea, a câștigat

---

1. La Arhivele Statului din București, în fondul Președinția Consiliului de Miniștri, se păstrează dosarul „sovietului" din Scornicești (localitatea natală a dictatorului Nicolae Ceaușescu), înființat în 1920 de doi preoți țărăniști. Activitatea acestora și a adepților lor în direcția desființării jandarmeriei a generat o vie corespondență între diverse organe ale statului din București și din provincie, activă cu deosebire fiind Legiunea de jandarmi din Caracal.

la alegerile din mai 1920 un loc în Cameră în detrimentul candidatului manist.[1]

Ceva din spiritul legalist și împăciuitor al sămănătorismului și al naționalismului democratic dornic de „armonie socială" stăruie totuși în formula acestui țărănism incipient. Se amestecau în ea iluzia unei țărănimi omogene, fără diferențieri materiale, orgoliul de clasă unică, majoritară în proporție zdrobitoare, deci practic identică cu „poporul", în fine, elanuri revoluționare neclare, vizând „distrugerea oligarhiei ca clasă și a marilor proprietari"[2]. Lupta de clasă, principiu ostentativ și imprudent etalat la începuturi (opțiune ce va atrage dușmănia vechilor partide, a național-liberalilor în primul rând), era înțeleasă în chip atipic. Clasele parazitare nu trebuiau exterminate, ca în statul muncitorilor și țăranilor care se va numi în curând URSS, ci cucerite, înglobate în rândurile categoriilor productive, socialmente utile. Și mai curios e faptul că poate din nevoia de a nu apărea drept anarhiști, țărăniștii începutului de drum, *ergo*, reprezentanții unei clase în ofensivă, au ales defensiva subordonată echilibrului social. Ajuns om politic popular, fostul învățător Ion Mihalache

1. Pamfil Șeicaru, redactor-șef al oficiosului țărănist, oferă detalii semnificative asupra impactului gazetei asupra țăranilor ardeleni: „Într-o zi s-a primit la redacția ziarului *Țara nouă* o telegramă din Arad, prin care un grup de țărani cereau ca un «domn redactor» să candideze în numele Partidului Țărănesc. [...] Și ca să nu mâhnim pe țăranii arădeni, am decis să-l desemnăm pe Ion Florea. Era omul de serviciu al redacției, un țăran isteț din Argeș, pe care îl avusese în companie Ion Mihalache. Funcția pe care o îndeplinea Ion Florea? Ne cumpăra țigări, ducea manuscrisele la tipografie, lipea adresele la ziare pentru abonați. Un flăcău voinic, veșnic surâzător, purtând costumul țărănesc totdeauna curat. După trei săptămâni, rezultatul ne-a buimăcit: acest candidat necunoscut, fără nici o calitate care să-l impună atenției alegătorilor, fără să fie susținut de un partid organizat, a întrunit îndoitul voturilor obținute de candidatul Partidului Național! Era un avertisment și Iuliu Maniu l-a înțeles" (v. Pamfil Șeicaru, *Istoria partidelor Național, Țărănist și Național-Țărănist,* Editura Victor Frunză, București, 2000, p. 225).

2. V. „Normele de organizare a Partidului Țărănesc", în *Țara nouă*, II, 193, 2 oct. 1920, p. 3.

mai păstra din lectura *Sămănătorului* și a *Neamului românesc* ceva din concepția organicistă. El se declarase de altminteri cu câțiva ani în urmă adeptul unei politici conciliatorii, care nu generează conflicte sociale. Alesese de atunci „nu lupta de clasă în înțeles socialist, care tinde la desființarea claselor suprapuse, ci aceea care tinde la stabilirea unui echilibru normal între clase ca organe sociale“[1], și voia să rămână consecvent. Răbufnirile lui revoluționare, câte au fost, ar trebui înțelese ca replici la opinii disprețuitoare ale doctrinarilor liberali, care nu ezitau să susțină că „țărănimea este o simplă masă pasivă“, o „forță oarbă și elementară“ al cărei rol „a fost totdeauna secundar în mișcările sociale, și neexistent în mișcările politice“[2].

Opțiunile lui Ion Mihalache și ale celor din jurul lui din primii ani de existență ai Partidului Țărănesc merită mai multă atenție decât li s-a acordat de obicei tocmai pentru că, în pofida tatonărilor, indeciziilor, impreciziilor, acestea definesc politica lui de mai târziu. Cercetătorii problemei din perioada comunistă (Z. Ornea, Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, Ioan Căpreanu ș.a.) au supradimensionat contribuția poporanistului C. Stere la constituirea doctrinei țărăniste. Lui C. Stere însuși, personaj dramatic, predestinat parcă marilor nefericiri[3], ajuns la bătrânețe în pușcăriile românești după surghiunul siberian din tinerețe, după ce jucase un rol important în revenirea Basarabiei la patria-mamă, îi plăcea să creadă el însuși asta. Într-un discurs justificativ ținut la 4 martie 1921, în fața Camerei, politicianul abia scăpat din ghearele Curții Marțiale afirma orgolios că „istoria va spune că eu sunt teoreticianul care a formulat doctrina din care s-a născut ideea

1. V. *Vremea nouă*, II, 9, mai 1913, p. 9, *apud* Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, vol. II, Partea I: 1918–1933, ed. cit., p. 98.

2. Șt. Zeletin, *Burghezia română. Origina și rolul ei istoric*, Editura Cultura Națională, București, [1925], pp. 166, 178.

3. Formula, care prelua o formulă a lui Maurice Barrès, a fost propusă de Z. Ornea în *Viața lui C. Stere*, vol. II, Editura Cartea Românească, 1991, p. 609.

însăși a partidului țărănist". Ideea – da, dar despre doctrină se poate discuta și nu e lipsit de importanță amănuntul că vorbitorul sublinia mustrător că în luările de cuvânt ale deputaților țărăniști puteau fi auzite „poate chiar și fără voia lor" reflexe ale cuvântărilor și scrierilor sale de altădată. Dar C. Stere a devenit membru al Partidului Țărănist abia la 17 iulie 1921 și asta pe o cale ocolitoare: Partidul Țărănesc din Basarabia, mai radical decât omologul lui din dreapta Prutului, îl inclusese în rândurile sale. Prin fuzionarea lor, „trădătorul" C. Stere (care nu era germanofil, ci rusofob) a ajuns automat mentor al organizației naționale – organizație pestriță, îmbogățită prin fuziuni și aluviuni de elemente divergente din punct de vedere ideologic. Unele proveneau din Partidul Muncii, fondat în aprilie 1917 prin desprinderea din Partidul Național Liberal a unei aripi radicale conduse de dr. N. Lupu și Grigore Iunian, compusă din G. Diamandy, Gr. Trancu-Iași, M. Macovei, Matei Carp, P. Bogdan ș.a., care cereau imperativ împroprietărirea tuturor „muncitorilor de pământ" cu loturi de 5 ha indivizibile, exproprierea imediată și integrală a domeniilor Coroanei, naționalizarea subsolului, dreptul la vot pentru toți cetățenii trecuți de 20 de ani (inclusiv femeile), adoptarea unei legislații muncitorești care să prevadă dreptul la grevă și contractul colectiv, protejarea muncii femeilor, copiilor, igiena muncii, lichidarea analfabetismului etc.

În comparație cu obiectivele acestor radicali, programul lui C. Stere părea modest și nu poate fi o simplă întâmplare că peste câțiva ani, adică în februarie 1927, din rândurile lor se va forma Partidul Țărănesc al dr. N. Lupu, ce va avea o independență parlamentară până în martie 1934, când va reveni la matcă pentru a lupta „împotriva tendințelor dictatoriale, împotriva aventurierilor" (în speță, contra legionarilor).

Un alt filon era alcătuit din țărăniștii din teritoriile de peste Prut și Carpați ale României recent întregite. Sub influența revoluției rusești, în Basarabia se formase încă din 1917 un Partid Țărănesc ce reunea într-o simbioză precară deputați aparținând „fracției țărănești" și Blocului Moldovenesc din

Sfatul Țării. Printre ei se numărau Pantelimon Halippa, D. Buzdugan, Ion Inculeț[1] și, nu în ultimul rând, C. Stere, cel ales în unanimitate ca președinte al Parlamentului Moldovenesc.

În Transilvania țărăniștii erau deocamdată acoperiți de mantaua fostului căpitan de artilerie Iuliu Maniu (1873–1953). Partidul Național Român era condus cu o mână de fier ascunsă *pro forma* într-o mănușă de catifea și acționa energic împotriva acelora care fie și numai prin verbiaj revoluționar amenințau „solidarismul social și național". Vorbind, în 24 aprilie 1920, la congresul partidului, Iuliu Maniu enunța principiul că „indivizii și clasele nu trebuie să se lupte între ele, ci să se ajute și să se proteagă reciproc"[2]. Bine protejați erau însă cei care-i executau disciplinat dispozițiile. Celorlalți nu le rămâneau decât pierderea în anonimatul politic sau afilierea la partidele de peste munți. În martie 1920, o grupare a foștilor „oțeliți"[3] condusă de Octavian Goga, Octavian Tăslăuanu, Victor Hotăran, Anton Mocsonyi a trecut la Partidul Poporului, în timp ce o alta a întărit rândurile liberalilor. Ideea țărănistă era apărată însă în Transilvania de un grup de intelectuali

1. Traiectoria zigzagată a acestuia poate servi pentru ilustrarea diferenței dintre politician și omul de stat, așa cum o va preciza W. Churchill. După pragmaticul britanic, primul s-ar gândi la viitoarele alegeri, celălalt – la viitoarele generații. Or, Inculeț, comisarul politic al guvernului de la Petrograd trimis în Basarabia pentru a revoluționa masele, s-a visat întâi lider al unui stat moldovenesc independent, dar a virat imediat spre conservatorii lui Al. Marghiloman, care i-au încredințat postul de ministru secretar de stat, apoi spre naționalii ardeleni ai lui Al. Vaida-Voevod, pentru a se stabiliza la liberalii ce l-au inclus succesiv în cabinetele lui Vintilă C. Brătianu, I.G. Duca, Gh. Tătărescu (ilustrându-se îndeosebi ca un dur ministru de interne), a fost fără îndoială un politician sau, cu un termen de dată recentă, un traseist.

2. Iuliu Maniu, *Discursul-expozeu rostit de dl dr..., președinte P.N.R., în congresul Partidului Național ținut la 24 aprilie 1920 în Alba Iulia*, Orăștie, 1920, p. 17.

3. Termenul îi denumea pe acei membri ai Partidului Național Român din Transilvania care se pronunțau pentru activism politic și denunțau pasivismul celor din generațiile vârstnice care îl întemeiaseră în 1869.

ce scoteau la Sibiu revista *Renașterea română*. Confruntat cu aceste dezertări care-i subțiau frontul și, mai ales, cu ofensiva național-liberalilor ce-și implantau rețeaua de bănci în interiorul arcului carpatic, Maniu a înțeles să reacționeze printr-o contraofensivă politică, aliindu-și Partidul Țărănist. Deși își păzea cu gelozie fieful, Iuliu Maniu își dorea un partid „regnicolar", ceea ce însemna în limbajul latinizant al politicienilor ardeleni formați la școala Imperiului Austro-Ungar partid național, nu regional. Plaja electorală a acestuia (țărani înstăriți, preoți, profesori, învățători, mici comercianți) era în bună parte asemănătoare[1], ca și orientarea antioligarhică ce-i viza în special pe liberali.

Alianța și fuziunea cu Partidul Național Român

Țărăniștii aveau propriile planuri de expansiune. Încercaseră într-un rând să dobândească anvergură națională propunându-i generalului Averescu conducerea Partidului Țărănesc, cu condiția ca orgoliosul militar să-și epureze anturajul de „ciocoi" și să le accepte programul. Ceea ce s-a dovedit imposibil, iar consecința a fost apriga campanie pornită de țărăniști împotriva Partidului Poporului și a sateliților săi politici. În această luptă, sprijinul ardelenilor era esențial. Istoria Partidului Țărănist, devenit în 1926 Partidul Național-Țărănist, este o veritabilă saga a populismului agrarian ce se configurează doctrinar prin fuziuni, destrămări, regrupări inspirate, toate, de dorința de a se prezenta ca expresie a voinței naționale, a poporului care se opune lor, pumnului de ciocoi și oligarhi ce nu vor să țină seama de voința noastră. Utilizarea acestui antagonism recurent respiră populism de școală veche, care, scrie Hermet, „se închipuia drept un popor unanim confruntat cu o nedemnă minoritate a celor puternici uniți împotriva lui"[2].

1. Prezența burgheziei financiare era mai vizibilă în PNR, liderii acestuia știind să-și ralieze prosperii bancheri români din Ardeal.
2. Hermet, *op. cit.*, p. 129.

A urmări, fie și în treacăt, istoria acestor lupte (uneori intestine) este și un prilej de a sesiza cum s-a construit prin adeziuni și adversități continue conceptul de *Stat Țărănesc*, așa cum l-au propovăduit actorii și doctrinarii țărănismului, idee în numele căreia s-au înfruntat stânga cu dreapta, adepții industrializării cu cei ai economiei agricole, liber-schimbiștii cu protecționiștii, internaționaliștii cu autarhicii, practicienii cu teoreticienii ș.a.m.d. Ultima lui cristalizare, probabil cea mai definitorie, s-a produs de altfel când țărăniștii pierduseră de mult puterea și mai erau puțini ani până când își vor pierde și libertatea (unii chiar viața). Ion Mihalache definea Statul Țărănesc într-o cuvântare ținută la 29 octombrie 1944, spunând că acesta „nu poate fi decât după chipul și asemănarea structurală a poporului – adică Statul Național Țărănesc sau pur și simplu «Statul Țărănesc», într-o Românie de țărani“[1]. Era prea târziu, forțe mai puternice decât țărăniștii acționau atunci în România, iar inteligentul politician înțelegea perfect situația. De aici răspunsul dat ambasadorului Angliei la Moscova, sir Archibald C. Kerr, care-l chestionase cum vede situația: „Am răspuns că am impresia că România intră în zodia (constelația) URS, care pe românește înseamnă și urs [engl. – *bear*, n. m.] și URSS. Văd cum intrăm, nu știu când și dacă vom mai ieși, și cum vom ieși. Asta nu depinde de noi“[2].

La începutul anilor '20 credea însă că evoluția viitoare a României depindea de ei. Deși încercarea de a-și extinde influența pe teritoriul întregului stat prin înghițirea lui Al. Averescu și a Partidului Poporului eșuase, cum a eșuat și o tentativă similară de a-și impune strategia prin Blocul parlamentar[3] unde nu fuseseră totuși decât vioara a doua, țărăniștii

1. Ion Mihalache, „«Statul Țărănesc». Cuvântare la adunarea din 29 octombrie 1944, ținută la București, de Partidul Național Țărănesc“, *apud* Ioan Adam, *Panteon regăsit*, ed. cit., p. 343.

2. *Ibidem*, p. 332.

3. Constituit la 25 decembrie 1919, Blocul parlamentar era o alianță alcătuită din 5 partide: Partidul Național Român din Transilvania, Partidul Democrat al Unirii din Bucovina, Partidul Țărănesc din Vechiul Regat, Partidul Țărănesc din Basarabia și Partidul Național-Democrat

n-au abandonat ideea. Ca bază electorală naționalii ardeleni erau cei mai apropiați și cei mai influenți. Perspectiva fuzionării le surâdea și unora, și altora. Dar soluțiile erau diferite. Partidul Național Român era un partid burghezo-democratic pentru care prioritatea priorităților fusese problema națională, pe când cea socială nu conta. La țărăniști primau însă aspectele sociale. Ion Mihalache judeca (încă) în termeni de clasă. Mult lăudata constituție din 1866 o cântărea în termeni de clasă. În 1920 o eticheta astfel de la tribuna Camerei: „...d-lor, nu cunosc constituțiile din alte țări, dar am avut întotdeauna impresia că această constituție e o haină largă, dar cu un guler strâmt care sugrumă, pentru că constituția a sugrumat clasa țărănească pe care a lipsit-o de orice mișcare politică“[1]. În 21 martie același an îi răspundea în termeni de clasă unui reporter de la oficiosul țărănist: „Partidul Țărănesc îl ducem mai departe cât timp va dura procesul de lichidare al vechii oligarhii agrare politice și financiare. Noi rămânem partid de clasă, nu însuflețiți de ura de clasă“[2]. Câteva luni mai târziu, când potențialii aliați își dezvăluiseră deja reticențele față de accentele revoluționare ale programului său, toarnă prudent apă în vin: „Partidul Țărănesc, partid de clasă al țăranilor, nu este exclusivist: organizarea țărănească nu exclude pătura muncitorilor, negustorilor și meseriașilor de la orașe. [...] Partidul Țărănesc nu urmărește distrugerea celorlalte clase sociale...“[3]

Pe fondul acestei glisări principiale, al îmblânzirii elanului revoluționar, intră în partid, invitat și curtat chiar de Ion

---

al lui N. Iorga. Guvernul format de ele, condus de Al. Vaida-Voevod, a înregistrat remarcabile succese în planul politicii externe, dar a fost ineficient pe plan intern. În acest cabinet Ion Mihalache a fost ministrul agriculturii și al domeniilor și autorul unui plan de reformă agrară radicală. La alegerile din noiembrie 1919 Partidul Național obținuse 199 de mandate de deputați și senatori, iar Partidul Țărănesc – 130.

1. V. „Naționalismul constructiv“, în Ioan Adam, *Panteon regăsit. O galerie ilustrată a oamenilor politici români*, ed. cit., p. 329.

2. „Țărăniștii și socialiștii“, interviu cu d. I. Mihalache (reprodus din ziarul *Chemarea*), în *Țara nouă*, II, nr. 42, 21 mart. 1920, p. 3.

3. *Țara nouă*, II, nr. 193, 2 oct. 1920, p. 2.

Mihalache, dinamicul, neliniştitul C. Stere. Îl însoţea un grup de 10 deputaţi ai Partidului Ţărănesc din Basarabia şi un alt radical, dr. Nicolae Lupu (fost socialist în tinereţe). Din confluenţa acestor grupuri ia fiinţă în iulie 1921 Partidul Ţărănesc Unitar din România, al cărui prim congres s-a desfăşurat în noiembrie. *Proiectul de program* al noului partid e îmbibat de frazeologia revoluţionară a lui C. Stere care pare a-l fi citit cu atenţie pe Marx: „Imperialismul capitalist, ajuns în ultimele decenii la dominaţiunea universală, s-a dovedit neputincios de a asigura omenirii o muncă paşnică şi de a feri societatea de o năprasnică risipă de vieţi şi de avuţii. Astfel se prăbuşeşte însăşi justificarea istorică a dominaţiunii capitaliste“[1]. Sub pana unui poporanist ataşat ţărănimii, convins de datoria pe viaţă ce-o avea faţă de aceasta, unele fraze sună neobişnuit: „Clasele muncitoare [...] în faza istorică deschisă prin războiul mondial, întrupează interesele generale ale omenirii“[2]. Proletariatului, în vizibilă creştere numerică în România, îi rezerva iarăşi un rol surprinzător, socotind că acesta „nu poate fi faţă de Partidul Ţărănesc decât un corp de avangardă, care în confraternitate desăvârşită de arme va duce lupta comună pentru emanciparea şi înălţarea întregii muncitorimi“.

În acest punct intervine o neaşteptată schimbare de poziţie ce-l trădează pe vechiul poporanist, deghizat de circumstanţă în marxist. Avangarda fraţilor de luptă nu conduce, nu deschide drumuri, ci se subordonează cuminte eşalonului principal: „în România, ca stat ţărănesc prin excelenţă, acţiunea tuturor categoriilor de muncitori *trebuie subordonată* [s. m.] intereselor şi aspiraţiilor ţărănimii în năzuinţa acesteia de a crea un stat ţărănesc ideal ca singura cale spre forme sociale

1. *Aurora,* II, nr. 25, 21 noiembrie 1921, pp. 3–5. *Proiectul de program al Partidului Ţărănesc din România* a apărut în broşură în acelaşi an, la Editura Viaţa Românească, instituţie controlată de C. Stere. *Aurora* era organul central al PŢ, plasat sub direcţia dr. N. Lupu, ziar ce înlocuia *Ţara nouă*, sucombată din lipsă de fonduri la 21 iunie 1921. Titlul său îl relua pe acela al cunoscutei publicaţii *L'Aurore* din epoca procesului Dreyfus.

2. *Ibidem.*

superioare". C. Stere se iluziona că poporanismul său reprezintă o adevărată *filozofie socialistă*[1], dar aplicată la „condițiile specifice ale țării noastre"[2]. Ca stat țărănesc populat de un popor de țărani, România prezenta un contrast paradoxal între concentrarea industrială și proliferarea micii proprietăți. În agricultură – constata tot C. Stere – se înregistra triumful formelor de producție țărănească: „peste tot, sub presiunea muncitorimii sătești, latifundiile dispar și întinderi mari de pământ cad în mâinile țărănimii". Sinteză a claselor antagonice, țăranul „este muncitor fără a fi proletar, el posedă vitele și uneltele necesare gospodăriei lui fără să fie capitalist". Mai mult, susține *Proiectul...*, „în sânul producțiunii țărănești nu se produce diferențierea între salar, rentă și profit", ceea ce ar da țărănimii șansa de a sări „peste ultimele faze ale regimului capitalist", prin intermediul unui cuprinzător sistem de organizare cooperatistă.

Această teză nu putea displace țărăniștilor ponderați, necontaminați de retorica protestatară. Dar C. Stere, intelectualul care-i domina prin cultură, elocvență și logică, avea dezavantajul de a fi socotit în presa oficială și în cercurile liberale drept trădătorul care a rămas în București și a colaborat cu germanii scoțând ziarul *Lumina*. Iar acest inconvenient era agravat de inflamările contestatare, antielitiste, ce displăceau violent colegilor săi abia instalați în *establishiment* și în fotoliile de deputați. Când își recunoaște paternitatea *Programului* țărănist, Stere dă interviuri explicative deranjante pentru ei: „Vom introduce în program formele de viață ale maselor și legea partidului maselor muncitorești – trebuie s-o spunem – *vine de jos*. Anteproiectul nostru acolo se va discuta, acolo, în sate, se va discuta, acolo în sate se va aproba. Numai după aceasta va deveni proiect de program. Până atunci însă programul este anteproiect. Noi nu putem da,

1. Sublinierea îi aparține lui C. Stere. Afirmația a fost făcută într-o scrisoare adresată lui N.N. Mateescu, care a fost publicată de acesta în volumul *Țărănismul și clasa mijlocie*, 1937, p. 7.
2. Formula va cunoaște o nouă tinerețe după 1965 în cuvântările lui Nicolae Ceaușescu și în documentele de partid din timpul dictaturii lui.

nici decreta nimic. *Masele populare decretează și noi trebuie să ne supunem*"[1] [s. m.].

În gazete și în reviste, incomodul Stere nu punea zăgazuri torentului contestatar: „Războiul și criza economiei mondiale au învederat pentru muncitorimea de toate categoriile și toate țările – de la minerul sau lucrătorul artist din Apus până la țăranul din Orient și chiar până la «felahul» sau «culi» chinez ori corean – solidaritatea lor adâncă în fața molohului capitalismului imperialist. Astfel procesul istoric, care impune necesitatea inexorabilă a renovării sociale, a creat și forțele necesare pentru săvârșirea ei. Revoluția [...] va avea, în primul rând, menirea de a aduce la cârmă masele muncitorești în toate țările, cuprinse în complexul economiei mondiale"[2]. Companionii săi erau însă departe de a subscrie la această concluzie. Ne limităm aici la a aminti cazul G. Bogdan-Duică (1866–1934), liderul țărăniștilor ardeleni grupați în jurul revistei *Renașterea română*, care se exprimase chiar în gazeta partidului împotriva ruperii echilibrului social postbelic, „căci asta ar însemna revoluție și noi nu vrem revoluție, ci schimbarea treptată, pas cu pas"[3].

Congresul Partidului Țărănesc Unitar a adoptat până la urmă acest program de conciliere capro-varzistă, stipulând concomitent că numai lupta de clasă ar fi indicatorul real de putere dintre clase, dar admițând deocamdată, tactic, că țărăniștii nu-și pot îngădui „o politică revoluționară, deoarece România nu poate avea putința de a o lua înaintea altor țări cu vechime în civilizație". Să fie aici un reflex al teoriei marxiste care prevedea triumful revoluției proletare mai întâi în țările avansate industrial? Nu este exclus, dar evoluția viitoare a partidului – ce înainta cu ezitări și hopuri spre fuziunea cu Partidul Național Român – a decolorat progresiv radicalismul doctrinar, orientându-l spre moderația proprie societății, deci și politicienilor ei. În politică reformatorii sociali, doctrinarii

---

1. *Aurora*, I, nr. 16, 11 nov. 1921.

2. C. Stere, „Criza mondială", în *Viața Românească*, XVII, nr. 5, 1923, p. 275.

3. *Aurora*, I, nr. 26, 23 nov. 1921, p. 2.

sunt temperați, ba chiar înlăturați de practicienii conștienți de valoarea compromisului, a plierii la jocul schimbător al conjuncturilor. Demisii succesive ale unor lideri de la centru ori de organizații județene (Dem. Dobrescu, Simion Mehedinți, Gr.T. Coandă), disidențe intempestive (Șt. Morărescu, C. Spânișteanu) ale unor politicieni cu orientări dinastice ostile stângii și internaționalismului, dar mai ales dorința de a redeveni prin fuziunea cu PNR un puternic partid național (la alegerile din 1922 PȚ obținuse 14,5% din totalul voturilor pe țară, un procentaj în ușoară creștere față de cel din mai 1920, când dobândise 13,47%) au împins spre o fuziune bazată pe excluderea elementelor și tezelor radicale.

Platforma-program a fuziunii, publicată la 14 iunie 1924 în *Aurora*, constă într-un decalog redactat de C. Stere, dar incluzând la punctul 9 și soluțiile economice propuse de Virgil Madgearu (1887–1940). Două puncte sunt cu deosebire importante în cadrul platformei: articolele 2 și 9. Sunt recognoscibile în ele și stilul, și diferențele doctrinare specifice celor care le redactaseră. În structurarea punctului 2 sociologia poporanistă cu o minimă coloratură țărănistă a lui C. Stere își spune din plin cuvântul. Prin reluarea concentrică a argumentelor partidul se identifica întâi cu țărănimea, iar finalmente cu națiunea, *ergo* poporul: „partidul – întemeindu-se pe solidaritatea tuturor claselor muncitoare și producătoare cu țărănimea, care este factorul principal de producțiune națională, baza structurii noastre sociale și astfel temelia vieții noastre de stat – înțelege să reprezinte interesele colective ale națiunii române".

Dubla paternitate teoretică a tezelor de la punctul 9 îi punea pe țărăniști în fața unor dileme cruciale care îi vor diviza și după fuziunea din 1926 cu naționalii ardeleni și în timpul anevoioasei și sincopatei guvernări din anii 1928–1933: cooperație sau etatism? agricultură sau industrie? protecționism sau liber-schimbism? Din dispunerea principiilor călăuzitoare ale programului economic se poate deduce accentul hotărâtor pus, în linie steristă, pe cooperație și protecția largă a proprietății țărănești, ca mijloc de ridicare a producției naționale. În paragraful următor, *b*, consacrat dezvoltării industriei naționale,

aceasta era gândită, tot în spirit poporanist, ca o rețea de întreprinderi de valorificare a produselor agricole, fiind preferate cele mici și mijlocii. Completarea acestui paragraf cu o prevedere vizând excluderea regimului protecționist pentru industriile lipsite de bazele materiale de dezvoltare avea mai curând un tăiș antiliberal. Liberalii inițiaseră încă din 1919 politica de industrializare forțată, obiectiv care nu putea fi atins decât printr-un regim protecționist, ce apăsa grav asupra producătorilor agricoli. Taxele mari (100.000 lei la vagonul de grâu exportat) ruinaseră producătorii agricoli, iar aceștia așteptau de la țărăniști măsuri eficiente în sprijinul lor. Or, țărăniștii preferau să-i saboteze pe liberali prin măsuri șicanatorii nechibzuite (realitatea arăta atunci că și alte țări lipsite de materii prime – minereu de fier, de pildă –, ca Anglia, Belgia, Italia, Japonia, le importau), decât să-i sprijine efectiv pe cultivatorii agricoli. Iar paragraful *c* ducea antiliberalismul și mai departe, stipulând recursul la capitalul străin, până atunci obstaculat de burghezia financiară a Brătienilor.

Programul Partidului Țărănist Unitar evita, paradoxal, problemele țărănești, pentru a nu supăra alt sector al burgheziei financiare ardelene din jurul Partidului Național Român. Pentru realizarea fuziunii, prețul cel mai mare l-au plătit tocmai țărăniștii. Spre compromis a împins până la urmă și C. Stere. Apărătorul țărănimii, revoluționarul *à outrance* C. Stere nu mai vorbea în 1924 de statul țărănesc, ci de „statul poporului românesc unit, liber și independent“[1]. Iar alt radical, dr. N. Lupu, recunoștea cu un umor cam forțat: „E drept că am turnat puțină apă în vin, dar o s-o turnăm ca la Cana Galileii“[2].

La Cana Galileii, vinul cel mai bun fusese la urmă. Pentru festinul fuziunii, la nunta țărăniștilor cu naționalii apa s-a adăugat progresiv pentru a împăca și armoniza toate aspirațiile și interesele în joc. Când mult invocata fuziune se produce efectiv, în 10 octombrie 1926, divergențele și incertitudinile doctrinare

1. *Aurora*, III, nr. 797, 20 iunie 1924.

2. „Fuziunea partidelor țărănesc și național-român, înfăptuită“, *Aurora*, IV, nr. 800, 25 iun. 1924, p. 2.

persistau. Se unificaseră, scriau publicațiile timpului, organismele politice și mijloacele aferente de propagandă, nu și ideologiile. Observator cinic și perspicace, C. Argetoianu constata că prin fuziune doctrinele celor două partide „în loc să se întărească, s-au neutralizat una pe alta"[1]. Verdictul lui câștigă în exactitate prin corelare cu afirmațiile unui fruntaș țărănist influent, Mihail Manoilescu, care credea că prin unificare „s-a decolorat caracterul regional al fostului Partid Național și caracterul de clasă al fostului Partid Țărănesc"[2].

PNȚ sau ambiguitățile unei ideologii hibride

Două programe ale noului partid, unul din 1926, altul din mai 1928, vor încerca să elimine disparitățile și ambiguitățile proprii unei ideologii hibride. Primul survola rapid problemele agriculturii punând un accent compensatoriu pe „descentralizarea și autonomia locală", independența magistraților, statutul funcționarilor publici, întărirea armatei și a industriei de apărare. Agricultura, considerată factorul principal al producției țării, beneficia îndeosebi de reglementări tehnice, corective. Se preconiza înlăturarea abuzurilor săvârșite pe parcursul reformei agrare, rezolvarea proceselor agrare aflate pe rolul instanțelor, revizuirea dispozițiilor excepționale în cazul moșiilor arendate, flexibilizarea circulației pământurilor (conform legii din 1921 acestea nu puteau fi înstrăinate de noii proprietari timp de 30 de ani) și organizarea creditului rural ieftin pentru stimularea „cultivatorilor serioși", desființarea taxelor vamale de export și libertatea acestuia, sprijinirea cooperației.

Conștienți de imprecizia și ambiguitatea tezelor programatice, doctrinarii țărăniști au elaborat în 1928 un alt program.

1. *Săptămâna politică*, I, nr. 15, 1927, p. 14. Un alt fruntaș țărănist, Grigore Filipescu, vedea partidul ca pe „un tren cu două locomotive care trag în sens contrar și veșnic stau pe loc" (v. *Cuvântul*, III, nr. 740, 20 aprilie 1927, p. 4).

2. M. Manoilescu, *O mărturisire de credință...*, discurs ținut la Adunarea Deputaților din 11 decembrie 1926, București, 1926, p. 40.

Un loc special ocupa în el „codul cooperației“, bazat pe înlesniri de credit din partea Băncii Naționale. Disputele programatice din Partidul Național Țărănesc (în interiorul său existau cinci direcții, de la dreapta cu simpatii liberale la stânga socializantă) au fost ținute sub capac de taciturnul și impenetrabilul guru Iuliu Maniu[1], și subordonate unui țel fundamental – spargerea monopolului politic liberal și venirea la putere. Pentru pregătirea acestui moment îndelung așteptat s-a pus la punct un ritual propagandistic (și nu numai) de un național-populism exacerbat.

Pe scena politică, oficial dominată încă de Partidul Național Liberal, balanța puterii se schimbase în defavoarea liberalilor. Moartea regelui Ferdinand I (iulie 1927), urmată în noiembrie de aceea a prim-ministrului său, autoritarul Ionel I.C. Brătianu, adusese în fruntea țării o regență șovăielnică formată din trei persoane și un guvern liberal condus de Vintilă Brătianu (fratele premierului defunct), un politician lipsit de inteligența și prestigiul predecesorului său. Țărăniștii au respins apelurile la colaborare ale acestuia și au chemat la rezistența cetățenească împotriva „dictaturii“. Oratori înfierbântați instigau în adunările publice la revoltă împotriva „sclaviei liberale“ și a guvernului etichetat ca „dușman al patriei“ și surd la „voința țării“. Lucrurile păreau chiar că se îndreaptă spre un război civil.

Maestru neîntrecut al pertractărilor[2], Iuliu Maniu etala iarăși fermitatea tăioasă, duritatea, tonul imperativ, categoric care-l impuseseră în 1918 în prim-planul politicienilor transilvăneni cu un rol esențial în înfăptuirea Marii Uniri. Atunci acționase pentru convergența cu Bucureștii. La zece ani după Unire îndrepta fulgere împotriva capitalei. Și-a atras alături

1. Ziarele epocii îl numeau „sfinxul de la Bădăcin“.

2. Înainte de război, Iuliu Maniu fusese jurisconsult al Mitropoliei Unite din Blaj, unde învățase arta replicii, a incidentului de efect, a reluării progresive a argumentelor, tehnica atacurilor piezișe, știința perorației calme, fluența care șterge opozițiile întâmpinate printr-o cascadă de silogisme și sofisme rostite cu o voce suavă și cu o politețe ceremonioasă ce ascundeau o fermitate de oțel.

liderii Partidului Social Democrat din Bucovina și Transilvania care se pronunțau pentru un „regim de legalitate și democrație", dar și reprezentanți ai Partidului Maghiar. Concomitent, trimisese emisari (după alte surse și bani) la Londra ex-prințului Carol (care renunțase la tron în 4 ianuarie 1926 pentru a trăi alături de metresa lui, infamant cunoscuta Elena Lupescu), promițându-i înscăunarea.

Triumful „revoluției" țărăniste

La 6 mai 1928 s-au adunat la Alba Iulia (orășel aureolat de gloria de a fi găzduit la 1 decembrie 1918 marea adunare națională a românilor ardeleni care a hotărât Unirea cu patria-mamă) tot 100.000 de oameni ca și în urmă cu 10 ani. Mulțimea a ascultat Hotărârea redactată de cei 677 de deputați la Congres care prevedea „folosirea oricăror mijloace" pentru înlăturarea guvernului liberal. Mijlocul avut în vedere de țărăniști era marșul asupra Bucureștilor, pentru care erau pregătite forțe de șoc: mii de mineri defilaseră la Alba Iulia cu târnăcoapele pe umeri.[1] Lor li s-au adăugat „roatele de voinici", veritabile formațiuni paramilitare de existența cărora Iuliu Maniu nu era cu totul străin. Violente manifestații antiliberale desfășurate la București, Iași, Cluj, Craiova ș.a. dădeau un contur revoluționar mișcării pentru „democrație țărănească" inițiate de Iuliu Maniu și Ion Mihalache. Ea a eșuat pe de o parte datorită intervenției energice a unităților de jandarmi și de cavalerie, pe de alta, fricii liderilor față de posibilele consecințe interne și internaționale.

Presiunile exercitate asupra regenței, guvernului și parlamentului[2] au avut până la urmă efectul dorit de insurgenți.

1. Mineriadele din 1990 și 1991, care au consolidat regimul Ion Iliescu, par a se fi inspirat din scenariul de la 1928. Și atunci manifestanții au ocupat gările (Teiuș, Sebeș) și garniturile de tren pentru a pleca spre București.

2. Urmând indicațiile liderilor, parlamentarii țărăniști s-au retras din Cameră și Senat, alcătuind o „constituantă" aparte.

Instalat la putere în 24 noiembrie 1927, guvernul Vintilă Brătianu a demisionat la 3 noiembrie 1928. După eșecul încercării lui Nicolae Titulescu de a forma un guvern de concentrare națională, Iuliu Maniu este desemnat premier. A doua zi acesta dizolvă Camerele și fixează noi alegeri parlamentare la mijlocul lunii decembrie. Un *Manifest către țară al Partidului Național Țărănesc*, conceput ca o expresie a „voinței adevărate a națiunii", relua tezele *Programelor* menționate anterior, rezervând agriculturii partea leului. Se promitea desăvârșirea aplicării reformei agrare, revizuirea tarifelor vamale și de transport, reducerea dobânzilor la capitalurile investite în agricultură, crearea și asigurarea de debușeuri, favorizarea introducerii de mașini și unelte, lărgirea creditului agricol, organizarea creditului funciar, dezvoltarea largă a vieții cooperative.[1]

Exceptând interludiul în care a funcționat cabinetul Iorga–Argetoianu[2], țărăniștii au stat la putere exact cinci ani[3], schimbând intermitent premierii prin permutări care confirmau fragilitatea echilibrului de putere între facțiunile lor. Iuliu Maniu, G.C. Mironescu și Al. Vaida-Voevod și-au disputat ori și-au pasat conducerea cabinetelor, un rol decisiv în această privință având primul dintre ei, care evita să-și lege numele de vreo decizie impopulară. Alegerile din decembrie 1928 au adus PNȚ o majoritate zdrobitoare (77,76%) din voturi, procentaj nemaiatins niciodată după 1918 (se spune că PNȚ ar fi avut cam trei sferturi dintre voturile exprimate la alegerile fraudate din 1946), iar țara care-i acordase cu atâta încredere

1. Dispăreau (sau erau mult edulcorate) obiectivele de stânga vehiculate anterior precum desființarea Senatului, reorganizarea poliției și a jandarmeriei, dreptul de vot pentru femei, referendumul popular, desființarea tribunalelor excepționale.

2. Pe fundalul certurilor dintre Iuliu Maniu și Al. Vaida-Voevod, regele Carol II a chemat la guvernare cabinetul Iorga–Argetoianu (18 aprilie 1931 – 6 iunie 1932). Conceput ca guvern de uniune națională, acesta a inclus în componența lui și politicieni țărăniști ca Mihail Manoilescu, Nicolae Ottescu.

3. Ultimul guvern țărănist, condus de Al. Vaida-Voevod, a venit la putere în 14 ianuarie și a demisionat la 13 noiembrie 1933.

sufragiile aştepta nerăbdătoare împlinirea promisiunilor făcute în opoziţie. A fost un moment în care românii (ţărani îndeosebi), naţiune de sceptici şi individualişti, credeau şi nădăjduiau într-un miracol. Cu un total de 348 de mandate în parlament, Iuliu Maniu – ajuns atunci în culmea prestigiului său – putea începe reformele pe care le anunţase cu atâta vehemenţă.

Două au fost cele mai importante cauze care au discreditat totuşi guvernările ţărăniste. Cea dintâi a fost incongruenţa doctrinară[1], confuzia ideologică a partidului rezultat prin fuziune, ceea ce a dus la fixarea capricioasă a priorităţilor economice. Liberalismul premierului nu excludea etatismul, după cum radicalismul ministrului agriculturii şi domeniilor (Ion Mihalache) nu abhora – încă – lupta de clasă. A doua cauză, esenţială, a fost concomitenţa guvernărilor ţărăniste cu criza mondială din 1929–1933. În locul promiselor legiferări agrare, industriale, administrative, ele au trebuit să răspundă mai întâi unor grele chestiuni financiare, dereglării progresive a mecanismelor producţiei. Cu specialişti cu strălucite studii în străinătate ca Virgil Madgearu (la Industrie şi Comerţ), Mihail Manoilescu (Lucrări Publice şi Comunicaţii), Dimitrie Gusti (Instrucţiune, Culte şi Arte), Grigore Iunian (Justiţie), în vremuri normale se puteau realiza multe. Dar timpurile nu erau normale, tonul crizei îl dăduseră chiar Statele Unite, iar România nu putea face excepţie. Energiile au fost cheltuite nu atât pentru modernizarea corăbiei statului, cât pentru salvarea ei de la naufragiu.

1. Pamfil Şeicaru a sesizat expresiv ambiguitatea: „Dacă un istoric al vieţii politice în România ar încerca să definească ideologia Partidului Naţional-Ţărănesc din 1928, în momentul când lua conducerea statului, s-ar găsi în imposibilitate. Aşa cum la vărsarea unui mare fluviu în mare, pe un spaţiu vast este un amestec de apă dulce şi apă sărată, în ideologia ţărănească era, la acea dată, un amestec de ideologie liberal-burgheză şi ideologie ţărănistă cu tot ce implica concepţia unui partid de clasă" (v. Pamfil Şeicaru, *Istoria Partidelor Naţional, Ţărănist şi Naţional-Ţărănist*, ed. cit., pp. 231–232).

Carul statului prin hârtoapele crizei mondiale

Deși a plecat la drum cu planuri mari, Sfinxul mai mult a revizuit, stabilizat, ajustat decât a întemeiat. Deși *Programul* partidului susținea că „Cooperativa și Sindicatul sunt cele două roate pe care se mișcă statul țărănesc“, guvernanții le-au schimbat de la început cu altele mai aderente la o realitate economică dramatică. Carul statului a fost pus în mișcare prin mari (și anevoioase) împrumuturi externe, contractate la diverse carteluri bancare occidentale, prin măsuri de stabilizare monetară. Stabilizarea s-a dovedit a fi provizorie, precară, iar politica porților deschise în fața capitalului străin, convertibilizarea leului au favorizat hemoragia de fonduri interne.[1] Împreună cu Virgil Madgearu (politician cu orientări de stânga asasinat în noiembrie 1940 de legionari), Ion Mihalache a impus totuși adoptarea unor legi de care populiștii agrarieni de pretutindeni s-au simțit mereu atrași: Legea circulației pământurilor cultivabile (1929), Legea pentru organizarea Creditului Rural și Agricol (1929), Legea pentru organizarea Învățământului Agricol (1929), Legea pentru înființarea Casei Rurale (1930), Legea pentru ameliorarea terenurilor degradate (1930) ș.a.

Legea circulației pământurilor cultivabile a însemnat în fond o reformă a... reformei agrare din 1921. Aceea prevedea indivizibilitatea loturilor obținute prin împroprietărire (scopul fiind împiedicarea fărâmițării acestora) și comasarea micilor proprietăți țărănești din 30 în 30 de ani. În numai opt ani fărâmițarea se produsese, în pofida îngrădirilor legislative, iar producția agricolă scăzuse considerabil. Contraziși de realitate, țărăniștii se înscriu în sistem, acceptă ceea ce tăgăduiseră altădată. Ion Mihalache însuși se pronunță pentru „dezvoltarea unei clase de agricultori harnici“ prin „selecție naturală“, lăsând țăranilor posibilitatea de a-și înstrăina

1. În numai câteva luni (noiembrie 1929 – mai 1930) au ieșit din țară circa 8,1 miliarde de lei (v. Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, vol. II, Partea I: 1918–1933, ed. cit., p. 874).

sau a-și mări terenurile obținute prin împroprietărire[1]. Efectele legii s-au făcut repede vizibile prin diferențierea clasei țărănești: alături de o burghezie sătească prosperă a apărut un proletariat agricol în creștere.

Pentru sprijinirea selecției cultivatorilor s-au înființat Institutul de Credit Ipotecar (1930) și Creditul Agricol Ipotecar (1931), care acordau credite pe termene diverse. Lor li s-au alăturat în curând Societatea de credit agricol ipotecar a României și Banca Agriculturii Românești. Prima acorda împrumuturi în numerar, cea de-a doua transforma creanțele pe termen scurt și cu dobânzi mari în creanțe pe termen lung și cu dobânzi mici.

Țărănismul și ideile cooperatiste în România

Problemele cooperației și ale creditului, cărora țărăniștii credeau a le găsi soluțiile prin legile menționate anterior, nu erau noi în România. În domeniu existau și o experiență, și o doctrină. Când Iuliu Maniu invoca necesitatea solidarismului social, pledând pentru un pact între clase prin care acestea să se ajute și să se protejeze, se ralia unor luări de poziție – străine sau românești – cu o tradiție considerabilă. Experimentul „cinstiților pionieri“ țesători din Rochdale în domeniul cooperației de consum (experiment care se baza pe tezele reformatorului Robert Owen), ideile lui Hermann Schulze-Delitzsch și cele ale lui Friedrich Wilhelm Raiffeisen au avut ecouri timpurii în România. E suficient să menționăm că în 1870, deci la două decenii de la înființarea de către H. Schulze în orașul Delitzsch a primelor cooperative de credit, aprovizionare și desfacere în comun a produselor, tezele lui sunt popularizate sistematic de către economistul Petre S. Aurelian[2], care a și întemeiat cooperativa de credit Economia.

1. Legea lui Ion Mihalache stipula totuși că cei ce cumpărau pământ nu puteau deține mai mult de 25 ha cultivabile de familie. Restricția respectivă viza împiedicarea renașterii marii proprietăți.

2. Petre S. Aurelian (1833–1909), coborâtor dintr-o familie nobilă din Transilvania stabilită în 1819 în România, a studiat dreptul în țară și științele economice și agrare în Franța și Italia. Profesor de econo-

Un ecou românesc al mișcării cooperatiste inițiate de Raiffeisen au fost și primele cinci bănci populare întemeiate în 1893 în județele Dâmbovița și Prahova de învățătorul C. Dobrescu-Argeș. Temerarul întreprinzător și reformator muntean a căzut victimă vindictei liberalilor, al căror monopol politic și financiar îndrăznise să-l încalce, dar ideea a prins și s-a dezvoltat tocmai sub auspiciile PNL. Sub ministeriatul lui Spiru Haret, în 1903 existau deja 700 de bănci populare, în 1904 erau 1580, iar în 1907, și datorită eforturilor lui I.G. Duca, directorul Casei Centrale a Cooperației, numărul acestora crescuse până la 2000[1], având un capital de 25 de milioane de lei aur. Duca nu era adeptul capitalismului sălbatic, ci al unui liberalism social. În 1907, anul marilor revolte țărănești reprimate atât de sângeros, conservatorii și liberalii bătrâni îl socotiseră printre instigatori fiindcă contribuise la redeșteptarea țărănimii prin intermediul băncilor populare. Era partizanul reformei agrare, disprețuia moliciunea și egoismul latifundiarilor și visa „o clasă de mici cultivatori cât se poate de numeroasă legată de această țară prin pământul pe care îl stăpânește, care să fie aici un element de civilizațiune, de ordine și de putere“[2].

Duca făcuse studii juridice la Paris și susținuse în 1902 la Sorbona o substanțială teză de doctorat în drept și științe juridice, *Les sociétés coopératives en Roumanie*, publicată în același an în Orașul-Lumină. Politician de perfectă moralitate,

---

mie politică la Școala de Poduri și Șosele, a fost și un influent politician liberal, de mai multe ori ministru de lucrări publice, domenii și interne, președinte al Camerei și Senatului, prim-ministru (21 nov. 1896 – 31 mart. 1897). A fost de asemenea președinte al Societății Centrale Agricole din București (1896–1898), fondator al publicațiilor *Economia națională*, *Economia rurală*, *Revista științifică* și autor al unor lucrări științifice substanțiale.

1. Cifrele sunt extrase din volumul lui A.G. Galan, *Patruzeci de ani de experiențe cooperative în România*, 1935, Extrase din *Analele Statistice și Economice* (oct.–dec. 1934), Tipografia I.C. Văcărescu, București, 1935, pp. 14, 16.

2. Ioan Adam, *Panteon regăsit. O galerie ilustrată a oamenilor politici români*, ed. cit., pp. 308–309.

deloc arghirofil, el își alesese ca principii existențiale „munca încordată, cinstea neîntinată, ordinea deplină“, care aveau nevoie ca de aer de „armonia socială“ pentru a-și produce efectele. În progresismul său de tânăr studios făcea din securizarea materială a păturilor productive românești (a țărănimii îndeosebi) un ideal național. A spus-o limpede în ianuarie 1904, de la tribuna primului Congres al băncilor populare: „Noi suntem, economicește vorbind, supuși străinătății, acelorași mari și puternici bancheri. Rolul generațiunii noastre e să facă independența economică a țării și ar fi admirabil dacă am putea ajunge la acest scop mare și prin Băncile Populare“[1].

Vedea în băncile populare (în fond niște cooperative de credit) un punct de conjuncție, mai exact spus, cureaua de transmisie între interesul individual și cel colectiv. E evidentă, mai ales în operele lui de tinerețe, influența teoriilor lui Raiffeisen. Și când a fondat, în 1874, la Neuwied, Casa Centrală de Împrumut pentru Agricultori, și când a întemeiat, în 1892, Casa Raiffeisen din Belgia, acesta își subordonase activitatea unor principii fundamentale. La loc de cinste figurau printre ele accentul pe responsabilitatea individuală, adică pe conduita probă, conjugată cu răspunderea solidară și nelimitată a tuturor membrilor cooperatiști. Desigur, ca în orice activitate comercială, primau interesele, nu elanurile filantropice, însă la „casele de economie și credit“ aveau acces doar persoanele care recunoșteau religia, familia și dreptul la proprietate drept piloni esențiali ai societății și dădeau dovadă în acțiunile lor de onestitate, abnegație, corectitudine, solidaritate. Evident că solidaritatea avea și un tăiș antimarxist, era soluția prin care se evitau puseele socialist revoluționare.

I.G. Duca n-a fost singurul liberal fascinat de doctrina (de sorginte germană) a solidarismului social-economic. I.N. Angelescu[2], doctor în științe economice al Universității din

1. *Ibidem.*

2. I.N. Angelescu era un economist liberal pragmatic. Pentru el, „Cooperativele nu sunt nici asociații religioase, nici asociații politice, nici societăți pentru studiul filozofiei, metafizicii ori sociologiei, nici asociații filantropice, [ci organizații] curat economice și pe terenul economic e

München, ulterior ministru de finanţe şi profesor de ştiinţă şi legislaţie financiară al Academiei de Înalte Studii Comerciale şi Industriale din Bucureşti, socotea cooperaţia un panaceu miraculos prin care se evitau şi relele capitalismului sălbatic şi excesele socialiste, marxiste şi anarhiste. În 1914 îşi afirma punctele de vedere polemice într-o carte cu multiple ecouri: *În jurul scrierii „Cooperaţia şi Socialismul în Europa“*. Ulterior, în plină guvernare liberală, premier fiind autoritarul I.I.C. Brătianu, nu se sfia să declare: „Doctrina politică a cărei înfăptuire o impune civilizaţia timpului nostru este doctrina solidaristă“[1]. I.N. Angelescu cunoştea perfect bibliografia solidarismului şi a cooperativismului, îi admira pe Schulze-Delitzsch şi pe Raiffeisen, dar remarca şi originalitatea poziţiilor româneşti: „În România, mişcarea cooperativă adevărată porneşte întâi la sate şi acum, de abia sub înrâurirea rezultatelor cooperativelor agricole, se fac încercări de organizări cooperative la oraşe“[2].

Între solidariştii liberali şi cei ţărănişti exista în pofida similitudinilor de vocabular o diferenţă esenţială. Primii considerau cooperaţia o întreprindere al cărei teren de manifestare era capitalismul.[3] Ceilalţi credeau în virtuţile sistemului

---

scopul lor“ (v. I.N. Angelescu, *Cooperaţia şi socialismul în Europa*, Stabilimentul de Arte grafice Albert Baer, 1912–1913, pp. 692–693). Scrierile lui au apărut şi în română şi în limbi străine.

1. I.N. Angelescu, *Solidarismul social-economic*, conferinţă ţinută la 25 martie 1923 la Universitatea Carol I, extras din cartea *Doctrina Partidelor Politice*, Editura Cultura Naţională, 1923, p. 7.

2. I.N. Angelescu, *Cooperaţia şi socialismul în Europa*, ed. cit., p. 291. Originile preponderent rurale ale cooperaţiei româneşti vor fi semnalate mai târziu şi de un alt doctrinar, eminent, al ţărăniştilor: „În ţinuturile româneşti, cooperaţia, în forma ei modernă, a apărut către anii '90 ai secolului trecut [...] la sate, din nevoia plugărimii de a scăpa de sub jugul cametei“ (v. Gr. Mladenatz, *Cooperaţia în vremurile de azi*, Institutul Naţional al Cooperaţiei, Bucureşti, 1942, p. 7).

3. Un comentator marcant al neoliberalismului, Ştefan Zeletin (1882–1934), vedea în cooperaţie un fenomen specific capitalismului modern, constructiv, o modalitate eficace de luptă împotriva exploatării ce nu implica totuşi schimbarea regimului social: „Cooperaţia nu distruge capitalismul, numai capul i-l taie, încolo îl lasă teafăr“ (v. Şt. Zeletin,

„cooperatist integral" propriu unei etape (și societăți) postcapitaliste. Pentru ei „adevărata cooperație" reprezenta a treia cale, diferită și de capitalism, și de socialism, prin care țărănimea evita și excesele individualismului și abuzurile colectivismului. Din punct de vedere doctrinar, țărănismul și cooperația sunt inseparabile. Dacă țărănismul este neîndoios un populism agrar, cooperația poate fi privită drept un populism economic. O observație făcută în 1967, în toiul dezghețului ceaușist (1965–1971), de același infatigabil cercetător al curentelor sociologice românești, Z. Ornea, mi se pare valabilă și acum: „țărănismul și cooperația s-au însoțit simbiotic mereu, încă de la etapele indecise ale începuturilor, ca două laturi complementare ale unui proces unitar. Studierea lor separată (sau, mai grav, prin eliminarea uneia dintre laturile procesului) nu poate duce la rezultate viabile, de vreme ce [...] exponenții țărănismului au afirmat întotdeauna răspicat că, de fapt, cooperatismul este fondul economic al concepției lor, că idealul ordinii sociale este pentru ei cooperația. Aceste declarații nu erau afirmații gratuite cu funcții oportun propagandistice. Erau, dimpotrivă, puncte de vedere structurate pe o anume înțelegere sociologică a problemelor specifice din țările preponderent agrare, în care industria capitalistă era relativ insuficient dezvoltată"[1].

Mitul stabilității gospodăriei țărănești

Teoreticienii țărănismului românesc aveau cu toții studii economice solide, la universități prestigioase. Formați în Franța, Germania (mai ales), Anglia, împărtășeau toposuri ideologice similare. Credeau în revoluția agrară, în stabilitatea și superioritatea micii proprietăți țărănești asupra celei latifundiare. David Mitrany, economist român stabilit în Anglia, ulterior

---

Neoliberalismul. Studii asupra istoriei și politicii burgheziei române, ediția a III-a, Editura Scripta, București, 1992, p. 206).

1. Z. Ornea, *Țărănismul. Studiu sociologic*, Editura Politică, București, 1969, pp. 221–222.

profesor la Harvard, Yale și Princeton, teoretician al funcționalismului, ajuns purtător de cuvânt al agrarianismului european, publica în 1924 în *The Labour Magazine* un articol cu un titlu incitant pe care *Aurora* din București îl traducea și reproducea cu promptitudine fiindcă tezele de acolo consunau cu cele vehiculate în România: „În toate aceste țări, marile domenii, formele «capitaliste» au dispărut sau sunt violent atacate de țărănimea flămândă de pământ. Tot atât de semnificativ este faptul că marile domenii nu vor putea reînvia. Toate reformele aplicate de la război limitează întinderea de pământ pe care o poate deține o persoană. Rezultatul acestei prefaceri este o uriașă revoluție agrară. Este uriașă în extinderea ei, ca și în contrastul ei viu față de tendința lucrurilor în Apus. În același timp în care capitalismul celebrează orgiile sale cele mai mari, aici pe aproape întreaga regiune agricolă, bogată și îndepărtată, aflată la răsărit de o linie trasă de la Danzig la Triest, a ajuns să fie exploatată de țărani. [...] În scurt, țăranii din Europa răsăriteană au devenit, printr-o revoluție pașnică, stăpâni economici ai acestei regiuni“[1].

Cel mai important teoretician țărănist din România, Virgil Madgearu, care-și susținuse doctoratul la Leipzig cu o teză ce nu prevestea preocupările lui de mai târziu: *Zur industriellen Entwickelung Rumäniens* (*Despre dezvoltarea economică a României*), aborda în același an tema într-un studiu cu titlu semnificativ: *Revoluția agrară și evoluția clasei țărănești*. Lecturile lui preferate, frecvent citate, fiind *Sozialismus und Landwirtschaft*, de Eduard David și *Landwirtschaft*, de Karl Bücher, el constata satisfăcut expansiunea exploatărilor mici, care ar corespunde cu necesitățile progresului și care nu s-ar angrena niciodată complet în sistemul capitalist. În același studiu identifica și resortul esențial al respectivei evoluții: „cauza acestui proces stă în deosebirea fundamentală care există între producția agricolă și industrială: procesul de producție propriu-zis este în agricultură organic și în industrie mecanic. Aceasta implică o altă metodă de lucru și un rol deosebit

1. D. Mitrany, „Țărănismul – o cruciadă politică“, în *Aurora*, IV, nr. 747b, 18 apr. 1924, p. 1.

al muncii omenești. Biruința industriei mari se datorește cooperării, diviziunii muncii și mașinăriei. În agricultură, avantajele cooperării pe picior mare sunt limitate“[1].

În 1924, când scria aceste rânduri, optimismul lui Madgearu, încrederea lui în stabilitatea gospodăriilor țărănești nu erau încă lipsite de temei. Reforma agrară din 1921 instituise într-adevăr o nouă repartiție a proprietății. Dacă gospodăriile țărănești ocupaseră înainte de reformă 52,3% din pământul arabil, acum cota lor urcase la 86,9%. Sub guvernarea liberală a lui I.I.C. Brătianu România cunoscuse o veritabilă dezvoltare economică. Numărul întreprinderilor crescuse spectaculos. Se mărise considerabil producția de petrol și, firește, și exportul. România era cel mai mare exportator de cereale din zona dunăreană. În 1925, era al patrulea exportator de grâu din lume. În general, exporturile surclasau sensibil importurile, în 1923 înregistrându-se un excedent de 5 miliarde de lei.

În puțini ani, lucrurile se vor schimba radical. Exporturile masive de cereale din SUA, Canada, Argentina, dumpingul cu grâu practicat în 1929 de URSS cu prețul înfometării propriei populații, în general pierderea debușeelor externe, au răsturnat balanța în defavoarea micilor agricultori români. Dar acestea, subliniez, sunt evoluții posterioare înfloririi teoriilor țărăniste din primii ani ai deceniului al treilea al secolului trecut. Situația, încă roz, îi permitea lui Virgil Madgearu (un țărănist de stânga) să se despartă de postulatele economiei clasice de tip David Ricardo – bazată pe teoriile plusvalorii, a rentei diferențiale și a costurilor comparative de producție – și să pună, pretindea el, piatra unghiulară a unei noi discipline: știința național-economică, apărută în „mediile social-economice agrare din răsăritul și sudul Europei“[2]. România se afla, firește, în zona respectivă, iar pe teritoriul ei se manifestau fenomene pe care teoriile clasice nu le explicau mulțumitor. După Madgearu, economia țărănească „se deosebește fundamental

1. Virgil Madgearu, *Agrarianism, capitalism, imperialism*, 1936, pp. 33–34.
2. *Ibidem*, p. 80.

de întreprinderea capitalistă, bazată pe salariați, printr-o concepție definită despre profit și printr-un alt fel de a calcula, precum și printr-o întreagă psihologie economică". Teza nu era nouă în absolut. O enunțase practic în premieră economistul Alexander Tschajanow în *Die Lehre der bäuerlichen Wirtschaft. Versuch einer Theorie der Familienwirtschaft im Landbau* (1923), lucrare în care susținuse că între teoria economică clasică și teoria economică a unei comunități țărănești pare să existe aceeași relație ca între geometria euclidiană și cea neeuclidiană. Pentru Tschajanow, plaga tuturor economiilor din țările agrare subdezvoltate era suprapopulația, explozia demografică, un aspect ce pare să-i atragă mai puțin atenția lui Virgil Madgearu. O explicație ar fi rata mare a mortalității infantile care o tempera pe aceea excepțională a natalității. În capitolul „Populația României" (realizat de dr. Sabin Manuilă și Matei Georgescu) din *Enciclopedia României* (1938) se constata că într-un grup de 32 de țări (între care Iugoslavia, Japonia, Portugalia, Bulgaria, Polonia, Spania, Italia, Canada, Cehoslovacia, Belgia, Franța, SUA, Germania, Anglia, Norvegia, Suedia) România avea în perioada 1931–1934 cea mai mare natalitate: 33,4‰. Din nefericire, subliniau autorii, ea ocupa locul întâi și în ceea ce privește mortalitatea: 20,5‰ în aceeași perioadă, 17,4‰ fiind procentul mortalității infantile. Această situație, subliniau autorii, „se datorește exclusiv lipsei de organizare, atât a mijloacelor sanitare de combatere a mortalității, cât și a cadrelor generale de viață socială și economică. Populația țării noastre are un spor considerabil, însă efortul său vital se risipește în mare parte prin mortalitatea foarte ridicată, mai cu seamă aceea a primei copilării. Mor în România, în fiecare an, în mijlociu, 120.000 copii înainte de a împlini un an, iar în al doilea an, un număr impresionant mor din cauza gastro-enteritelor de origină alimentară și bronhopneumoniilor, cauze cari, chiar dacă nu s-ar înlătura cu totul, pot fi însă considerabil reduse"[1].

1. *Enciclopedia României*, vol. I, *Statul*, Imprimeria Națională, 1938, p. 159.

Demografia și economia sunt discipline care pot oferi indicii prețioase asupra unei țări. Țărăniștii credeau în rentabilitatea gospodăriei țărănești și polemizau cu cei care le contestau tezele. N. Cornățeanu, un specialist din rândurile lor, într-un studiu comparativ asupra rentabilității micilor proprietăți țărănești din România și din alte țări conchidea categoric: „Putem spune, bazați pe cercetările ultimilor ani, [...] că datele din România confirmă datele obținute de instituțiile de economie rurală din străinătate. În lumina acestor cifre, proprietatea mică țărănească apare într-o situație favorabilă, iar critica îndreptată în contra ei apare cu totul nefondată"[1].

Privită din punct de vedere strict statistic, constatarea era exactă. Producția de cereale, prin tradiție majoritară în agricultura românească, a crescut constant (cu o singură excepție) în timpul guvernării țărăniste. Bizuindu-se pe datele din *Anuarele statistice* ale vremii, doi istorici din perioada comunistă semnalau o creștere constantă: „...în raport cu media perioadei luată drept bază (1925–1929 = 100), nivelul producției de cereale a fost după cum urmează: 1929 – 131,1; 1930 – 116,7; 1931– 117,9; 1932 – 95,7; 1933 – 105,7"[2].

Ce nu comunică statisticile este felul în care s-a obținut această creștere constantă și care au fost efectele ei perverse. Confirmă acest spor cantitativ afirmațiile economiștilor țărăniști asupra rentabilității micii proprietăți? Unii dintre ei (același N. Cornățeanu, de exemplu) pun necesarul punct pe *i*: „Din nefericire, munca omenească și munca animală, aceste mijloace de producție ale gospodăriei țărănești, sunt întrebuințate extensiv. Cu aceleași brațe, cu aceleași vite care stau și consumă, țăranul ar putea prăși porumbul cu prășitoarea de patru ori în loc de o singură dată cu rarița"[3]. Când venea însă în discuție problema mecanizării agriculturii, a dotării

1. N. Cornățeanu, *Cercetări asupra rentabilității agriculturii țărănești*, 1935, p. 101.

2. Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, vol. II, Partea I: 1918–1933, ed. cit., p. 375.

3. N. Cornățeanu, *Cercetări asupra rentabilității economiei țărănești*, ed. cit., p. 19.

cu instrumentar modern, țărăniștii (unii teoreticieni eminenți precum Virgil Madgearu) intrau într-un impas. Fideli tezelor lui Eduard David, supralicitau caracterul organic al procesului de producție din agricultură și minimalizau compensator „avantajele cooperației pe picior mare“. Tot N. Cornățeanu demonstra, luând în calcul unitatea de suprafață, că arătura cu vitele țăranului ar fi fost mai rentabilă decât aceea cu tractorul[1]. Alt doctrinar țărănist, Gh. Ionescu-Șisești (1885–1967), considera că dată fiind structura solului, mecanizarea agriculturii ar fi dus la dublarea recoltelor. Ceea ce nu se putea realiza, dată fiind structura proprietăților funciare. Reforma agrară din 1921 acordase țăranilor loturi de câte 5 ha, dar explozia demografică, numărul mare al însurățeilor, înstrăinarea pământurilor pentru plata unor credite neonorate la timp modificaseră sensibil repartiția terenurilor agricole. Pe baza recensământului din 1930, *Anuarul Statistic al României* evidenția următoarea situație.

Din totalul celor 3.280.000 de exploatări agricole cu o suprafață de 19.750.000 ha, existau 2.460.000 de gospodării țărănești sub 5 ha, totalizând 5.535.000 ha și reprezentând 74,9% din numărul exploatărilor, respectiv 28% din suprafața totală. Între acestea, cele având 1–3 ha erau în număr de 1.100.000, însumând 2.200.000 ha, reprezentând 33,5% din totalul exploatărilor și 11,1% din suprafața totală. În schimb, 25.000 de gospodării având de la 50 ha în sus, reprezentând 0,8% din

1. În 1927 în România nu existau decât 3.257 de tractoare, adică unul pentru 3.800 ha. Numărul lor a început să crească după ce țărăniștii nu mai erau la putere. În privința tractoarelor se poate discuta de o incoerență și de lipsa unei gândiri economice pe termen lung a politicienilor români măcinați de rivalități în detrimentul interesului general. Beneficiind de majoritate parlamentară, generalul Al. Averescu impusese în 1921 legea motoculturii, care acorda considerabile înlesniri la importul tractoarelor. S-au încheiat contracte cu întreprinderi din Germania (care erau dispuse să accepte termene lungi de plată), dar guvernul liberal a abrogat apoi legea promovată de Partidul Poporului, România fiind obligată să plătească despăgubiri de 100.000.000 de lei, fără ca în țară să intre nici un tractor.

totalul acestora, deţineau 42,2% din suprafaţa totală. Tabelul următor este complet şi elocvent[1]:

Categoriile de exploatări	Numărul de exploatări (în % din total)	Suprafaţa (în % din total)
Sub 5 ha, din care:	74,9	28,0
Sub 1 ha	18,6	1,6
De la 1–3 ha	33,5	11,1
De la 3–5 ha	22,8	15,3
De la 5–10 ha	17,1	20,0
De la 10–20 ha	5,5	12,0
De la 20–50 ha	1,7	7,8
De la 50–100 ha	0,4	4,5
De la 100–500 ha	0,3	10,6
Peste 500 ha	0,1	17,1
TOTAL	3.280.000	19.750.000 ha

Categoriile de exploatări	Numărul de exploatări (în % din total)	Suprafaţa (în % din total)
Sub 5 ha, din care:	74,9	28,0
Sub 1 ha	18,6	1,6
De la 1–3 ha	33,5	11,1
De la 3–5 ha	22,8	15,3
De la 5–10 ha	17,1	20,0
De la 10–20 ha	5,5	12,0
De la 20–50 ha	1,7	7,8
De la 50–100 ha	0,4	4,5
De la 100–500 ha	0,3	10,6
Peste 500 ha	0,1	17,1
TOTAL	3.280.000	19.750.000 ha

Se manifestau, aşadar, în ciuda previziunilor optimiste ale lui Eduard David, D. Mitrany şi Virgil Madgearu, şi fărâmiţarea,

1. V. Mircea Muşat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, vol. II, ed. cit., p. 367.

și concentrarea proprietății funciare. Practic, se produsese capitalizarea ei și eșuase înscrierea României pe o a treia cale. Dar țărăniștii (îndeosebi cei de stânga) refuzau să vadă adevărul. Reforma agrară, avusese dreptate Șt. Zeletin, nu desființase răul, ci îl amânase doar.[1] Legea circulației pământurilor cultivabile nu dusese la prosperitate globală gospodăriile țărănești, ci le avantajase pe cele mijlocii și mari ce recurgeau la munca salariată efectuată de cei circa 700.000 de țărani proletarizați în urma durului proces de selecție naturală. O selecție provocată simultan de scăderea dezastruoasă a prețurilor produselor agricole și a prețului pământului însuși[2], de dobânzile cămătărești impuse de bănci, care ajunseseră până la 50% din valoarea creditului acordat.

Mai realiști, mai exacți în aprecieri, erau în schimb cei cu vederi de dreapta, care nu se îmbătau cu vorbe frumoase, ci se bizuiau pe jocul liber al legilor economice ce nu țin seama de utopii și elanuri romantice. Gh. Ionescu-Șisești, agronom și economist, format tot în Germania (își luase doctoratul în 1911 la Universitatea din Iena), nu împărtășea ideile lui Eduard David și pe cele ale lui Alexander Tschajanow. După părerea lui, „exploatarea țărănească nu se poate sustrage modului de producție capitalist și, de fapt, în Occident marea, covârșitoarea majoritate a exploatărilor țărănești sunt mici întreprinderi capitaliste. Principiul beneficiului e acela care domină toată întreprinderea țărănească, cu satisfacerea directă a trebuințelor. Se produce pentru piață ceea ce e mai rentabil în împrejurările date și se cumpără de pe piață cele trebuincioase, chiar și produse de hrană... De fapt, agricultura în forma ei de economie familială a dispărut în Occidentul Europei și e pe cale să dispară și din Orientul acestui continent“[3].

---

1. Vezi în acest sens Șt. Zeletin, *Burghezia română. Origina și rolul ei istoric*, ed. cit., p. 194.

2. „În anii crizei, prețul pământului a scăzut la jumătate din valoarea înregistrată în 1929“ (v. Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, vol. II, Partea I: 1918–1933, ed. cit., p. 369).

3. Gh. Ionescu-Șisești, „Agricultură și Capitalism“, în *Arhiva pentru știința și reforma socială*, 1927, nr. 3–4, p. 295. Licențiat, în 1908, al

Mai relaxat, mai lucid în privința toposurilor ideologice agrariene, Gh. Ionescu-Șișești avea neîndoielnic dreptate când scria aceste rânduri. Danemarca, etalonul privilegiat al țărăniștilor[1], așa cum Belgia fusese în perioada antebelică modelul mitizat al liberalilor români, confirma această realitate. Un alt expert în chestiunea agriculturii românești, N. Cornățeanu, oferea un tablou edificator[2] al repartiției proprietății agrare daneze în 1930, pe care îl vom reproduce aici:

Categorii de exploatare	Numărul exploatărilor în %	Suprafața deținută în %
0–5 ha	29,66	4,20
5–10 ha	24,01	10,00
10–20 ha	13,04	9,58
20–50 ha	31,11	56,47
50–100 ha	1,66	10,14
100–1.000 ha	0,52	9,61
Peste 1000 ha	–	–

În Danemarca gospodăriile familiale mici erau preponderente numeric: 53,67%, dar dețineau numai 14,20% din

Înaltei Școli de Agronomie din Hohenheim, autorul acestui studiu a cunoscut o spectaculoasă carieră politică și științifică, fiind ministru al agriculturii și domeniilor în guvernele N. Iorga (1931–1932), Miron Cristea (1938–1938), G. Tătărescu (1939–1940) și academician (din 1936). Sub comuniști i s-a acordat titlul de om de știință emerit și Premiul de Stat. Câteva dintre lucrările lui sunt prețioase abordări interdisciplinare.

1. Mistica Danemarcei o aveau nu numai țărăniștii, ci și precursorii lor poporaniști. Iată ce scria unul dintre cei mai inteligenți poporaniști, G. Ibrăileanu: „Să dea Dumnezeu ca Partidul Țărănesc să poată face din România o Danemarcă, cu libertatea și egalitatea din Danemarca, cu cultura ei răspândită până în ultimul cătun, cu știința și literatura ei, cu civilizația și omenia ei“ (Nicanor *et al.*, „Ce este poporanismul“, în *Viața Românească*, nr. 1, 1925, p. 147).

2. *Apud* N. Cornățeanu, *Cercetări asupra rentabilității agriculturii țărănești*, 1935, p. 54.

suprafața agricolă, în timp ce acelea mijlocii (20–50 ha), care apelau la munca salariată, reprezentau 31,11% și dețineau 56,47% din suprafața agricolă. Mai putea fi vorba, în aceste condiții, de evitarea capitalismului prin recursul la a treia cale, *intermundium*?

Un eșec numit cooperație

Ce se putea face însă în România, unde numărul gospodăriilor familiale, așadar al exploatărilor mici (sub 5 ha), reprezenta 74,9% din totalul exploatărilor și 28% din suprafața totală, iar producătorii agricoli nu beneficiau de debușeul englez precum colegii lor danezi?

Un prim remediu țărănist, marcând revenirea, după un veac, a învățăturilor protopopuliștilor gen Gh. Asachi, Petrache Poenaru, Timotei Cipariu, era „luminarea" sătenilor asupra avantajelor muncii sistematice a pământului, ale ameliorării metodelor de cultură. În 1940, când țărănismul – ca experiență politică – aparținea trecutului, același Virgil Madgearu propunea „o acțiune de stat social-agronomică menită să generalizeze în toate gospodăriile țărănești măsuri tehnice elementare fără de care nu se poate concepe o agricultură rațională" și deplângea conservatorismul țărănimii: „aceste împrejurări se complică în evoluția agriculturii țărănești prin dificultățile de a învinge tradiționalismul și rezistența față de procedee noi care caracterizează psihologia țărănească [...] și datorită procentului ridicat de analfabeți"[1].

Al doilea remediu, esențial, a fost cooperația. Un fruntaș țărănist, ministru în mai multe guverne de după 1928, chiar conchidea sentențios: „Formula economică țărănistă trebuie să se confunde cu cea cooperatistă"[2].

---

1. V. Madgearu, *Evoluția economiei românești*, 1940, pp. 87–88; 89–90.

2. I. Răducanu, „Cooperația în statul țărănesc", în *Dreptatea*, 11 sept. 1934.

Desigur, formula nu era inedită. Poporanistul C. Stere o indicase cu mai bine de un sfert de veac în urmă în „Social-democratism sau poporanism?“[1], amplul eseu sociologic care stârnise verva contestatară a lui C. Dobrogeanu-Gherea. C. Stere scrutase atunci „perspectivele nesfârșite ale viitorului“, convins (ca și țărăniștii canonici și comuniștii de mai târziu) că ora „idealului luminos“ va sosi târziu, poate „peste câteva decenii, peste o sută, două sau trei sute de ani“, pentru că apostolii fericirii întrezărite vor avea de luptat *sine die* cu „inerția și ignoranța țărănimii“, cu „lipsa de conștiință și de educație politică a micii burghezimi orășenești“, cu – iarăși – „lipsa de cunoștinți economice și de simț politic la intelectuali“.

Scepticismul său avea să fie infirmat, măcar parțial, de evoluția României din anii următori primei conflagrații mondiale. Mai curând „copil al nevoilor“ (după expresia lui Gr. Mladenatz) decât al educației, cooperația a cunoscut imediat un avânt neașteptat. Experiența cooperativă pornită de sus (Spiru Haret, Fotin Enescu, I.G. Duca), ce presupunea intervenția statului (adesea tutela lui), a fost echilibrată, o vreme, de experiența cooperativă plecată de jos (figura ei proeminentă fiind Ion Mihalache, care transformase „federala“ de la Topoloveni într-o veritabilă stațiune-pilot). Țăranii trecuți prin experiența obștilor de arendare[2] sprijinite de Centrala băncilor

---

1. Ultimul capitol, VI, al studiului se subintitula chiar „Formele progresului nostru industrial“ Desprindem aici, din el, un citat edificator: „O țărănime liberă și stăpână pe pământul ei; dezvoltarea meseriilor și a industriilor mici, cu ajutorul unei intense mișcări cooperative la sate și orașe; monopolizarea de către stat, în principiu, a industriei mari“ [...]; aceasta este formula progresului nostru economic și rural, ce ni-o impun condițiunile înseși ale vieții noastre naționale“ (v. „Social-democratism sau poporanism?“, în *Viața Românească*, II, nr. 4, apr. 1908, p. 68. Studiul a fost republicat în întregime pentru prima oară în volumul C. Stere, *Social-democratism sau poporanism?*, Editura Porto-Franco, Galați, 1996).

2. „Cele mai bune rezultate s-au obținut în 1912, când au funcționat 18 asemenea obști, care izbutiseră să arendeze minuscula suprafață de 27.167 ha, plătind o arendă de 1.163.787 de lei“ (Z. Ornea, *Țărănismul, Studiu sociologic*, ed. cit., p. 231).

populare, apoi prin aceea a obştilor de împroprietărire (înfiinţate în 1919) şi-au învins individualismul cronic şi au intrat în varii cooperative, înregimentare care le-a provocat unor teoreticieni ţărănişti stări euforice.[1] Euforie neconfirmată de studiul atent al realităţilor. În absenţa unor memorii, jurnale, scrisori din epocă (gen de literatură confiscată sub totalitarism şi încă nesistematic cercetată actualmente, când accesul la arhive a fost liberalizat), va fi greu să mă pronunţ dacă aserţiunile lor optimiste sunt sincere sau constituie o formă de manipulare de care populismul n-a rămas niciodată străin. Admit, drept circumstanţă atenuantă, idealismul ori naivitatea unora dintre ei. Gromoslav Mladenatz, de pildă, şi-a afirmat textual încrederea în „virtuţile de ordin economic, etic şi social ale sistemului cooperativ". După el, „organizaţia cooperativă depăşeşte cercul de interese al unui grup de particulari, fie el chiar mai larg şi ia caracterul unei economii colective, pusă în serviciul interesului general"[2].

Mai prudent, A.G. Galan nu credea în caracterul anticapitalist al cooperaţiei, ci socotea, dimpotrivă, că „mica agricultură trebuie şi ea să se încadreze în regimul capitalist al producţiei actuale, bazată pe *rentabilitate*"[3]. Tot A.G. Galan semnala degradarea sistemului cooperatist prin intruziunea

1. „Trecând în domeniul observaţiilor directe ale realităţilor sociale de la noi, vom spune că cel mai capital element sufletesc, cerut pentru dezvoltarea cooperaţiei în ţara noastră, adică *aderarea maselor* (s. a.), îl avem. Niciodată nu ne-am putut plânge în ţara noastră că sătenii n-au răspuns la toate iniţiativele" (vezi dr. A.G. Galan, *Patruzeci de ani de experienţe cooperative în România, 1893–1934*, Extras din *Analele Statistice şi Economice*, oct.–dec. 1934, Tipografia I.C. Văcărescu, Bucureşti, p. 62).

2. Gr. Mladenatz, *Cooperaţia în vremurile de azi*, Institutul Naţional al Cooperaţiei, Bucureşti, 1942, pp. 9–10. Raliat comuniştilor câţiva ani mai târziu, economistul ţărănist va identifica, în finalul unui amplu studiu, în sistemul cooperatist „socialismul perioadei de tranziţie" (v. „Socialismul şi cooperaţia", *Independenţa economică*, Bucureşti, 1947, p. 131).

3. A.G. Galan, *Patruzeci de ani de experienţe cooperative în România, 1893–1934*, ed. cit., p. 56.

NUMĂRUL COOPERATIVELOR ÎN ANII 1932–1933

Felul cooperativelor	**Numărul cooperativelor**					
	Credit	Consum	Forestiere	Producție	Cumpărare	[illegible]
1) Anul 1932						
Românești	4.696	1.320	248	132	223	[illegible]
Minoritare	568	476	–	77	–	
Total	5.264	1.796	248	209	223	[illegible]
2) Anul 1933						
Românești	4.632	1.274	240	191	222	[illegible]
Minoritare	575	450	–	97	–	
Total	5.207	1.724	240	288	222	[illegible]

partidelor politice care acordau avantaje materiale partizanilor lor și avertiza: „Oamenii politici și cooperatorii cu răspundere să înceteze cu jocul și cu iluzia de a atribui ideii cooperative virtuți mai mari decât ea le poate avea și să nu puie în spatele mișcării cooperative sarcini mai grele decât ea le poate duce“[1].

Cel puțin în epoca interbelică „ideea cooperativă“ a fost marcată de severe disfuncții și contraste. Între practică și teorie exista un incontestabil defazaj. Momentul de maximă afirmare economică nu a coincis cu cel al înfloririi doctrinare. Pe măsură ce scădea numărul cooperativelor se înmulțeau scrierile despre virtuțile lor. Diagrama evoluției cooperatismului înregistrează un vârf excentric momentului guvernărilor țărăniste. În 1926 existau 11.000 de cooperative.[2] La finele lui 1940, an în care România pierduse în urma ultimatumului sovietic și a Dictatului de la Viena o treime din teri-

1. *Ibidem*, p. 62.
2. În 1920 funcționau 6.000 (cifra e avansată de Z. Ornea în *Țărănismul. Studiu sociologic*, ed. cit., p. 236).

Situația în procente						
Credit	Consum	Forestiere	Producție	Cumpărare	Arendare	Total
70,2	19,7	3,7	2	3,3	1,1	100
50,7	42,5	–	6,8	–	–	100
67,4	23	3,2	2,7	2,8	0,9	100
69,9	49,2	3,6	2,9	3,3	1,1	100
51.2	40,1	–	8,7	–	–	100
67,2	22,2	3,1	3,7	2,9	0,9	100

toriu, numărul cooperativelor trecea de 5.800 de unități.[1] În 1932 și în 1933, ani de criză când la putere s-au aflat țărăniștii, numărul acestora era de 7.812, respectiv 7.751.[2] O involuție ce contrazice în bună măsură teza agrariană frecvent uzitată conform căreia cooperația ar fi stimulată de impactul „nevoilor" asupra „elementelor mai slab situate din punct de vedere economic". Fizionomia mișcării cooperatiste din România a fost marcată de disparități, chiar de diformități congenitale, pe care criza economică nu le-a putut elimina. Același A.G. Galan, reputat specialist în problemele cooperației, consemna situații edificatoare în privința configurației cooperativismului și a numărului de membri.

1. „Două mii de societăți cu 400.000 de membri au fost deslipite din trupul cooperației românești" (v. Gr. Mladenatz, *Cooperația în vremurile de azi*, ed. cit., p. 11).

2. V. A.G. Galan, *Patruzeci de ani de experiențe cooperative în România, 1893–1934*, ed. cit., p. 65.

După cum se poate constata, cu puține excepții, numărul cooperativelor a scăzut sensibil în toiul guvernării național-țărăniste. Proces însoțit, firește, de diminuarea numărului cooperatorilor de la un an la altul.[1] La un examen, fie și sumar, al cifrelor, două lucruri sunt evidente. O primă realitate este numărul mic al cooperativelor de producție, gen de cooperație ce implică activități complexe: achiziționarea de semințe și instrumente de lucru, muncă în comun, transformarea industrială a materiei prime (lapte, carne, ouă, cereale etc.), desfacerea produselor etc.

O a doua realitate – întru totul contrastantă – este numărul impunător al cooperativelor de credit, acestea reprezentând ramura cea mai veche. Cum am arătat și anterior, băncile populare (care erau în fond tot niște cooperative de credit) aveau până la propulsarea agrarienilor în avanscena vieții politice din România o tradiție considerabilă. După reforma agrară din 1921, nevoia de credite a agricultorilor a crescut foarte mult. Micii proprietari aveau trebuință îndeosebi de credit ieftin, cu termene de rambursare lungi sau măcar medii. Legea creditelor votată de național-liberali în 22 iunie 1923 permitea înființarea de societăți civile de credit funciar rural cu condiția ca acestea să includă minimum 100 de proprietari, ale căror pământuri să valoreze cel puțin 50.000.000 lei. Ea îi favoriza însă pe moșieri și pe cei cu proprietăți mari, care au avut acces prioritar la împrumuturi. Diferența de regim în privința acordării de credite era vizibilă pe mai multe planuri: „Moșierimii și burgheziei satelor – scriau doi analiști ai perioadei respective – le-au fost accesibile aproape toate instituțiile specializate, timp în care țărănimea n-a putut contracta de drept împrumuturi decât de la băncile populare, Casa rurală și Casele de împrumut pe gaj"[2].

Național-țărăniștii au încercat să remedieze inegalitatea de tratament, dar fără a-și echilibra scopul cu mijloacele. Au

---

1. A.G. Galan nota că în 1931 numărul membrilor cooperatori era de 1.131.827, iar în 1932 era de 1.099.946.

2. Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, vol. II, Partea I: 1918–1933, ed. cit., p. 400.

recomandat zgomotos țăranilor, în limbaj populist împănat cu citate evanghelice, recursul la credite. Într-o „Scrisoare către plugari“ publicată în ziarul *Universul* din 10 noiembrie 1929, așadar într-un moment în care criza economică mondială răvășea și România, Ion Mihalache îmbina discursul economic cu cel religios: „Agricultura nu se mai face azi numai cu «oasele». Trebuie să ne grăbim și noi ca să nu ne dea cumpăna lumii peste cap. «Credit, organizare și educație» sunt «Tatăl, Fiul și Sfântul Duh» al agriculturii române“[1].

Recomandarea venea însă pe fundalul inflaționist al existenței paralele a unor organizații de credit cooperatist cu atribuții inegale. Pe lângă Centrala băncilor populare mai existau Centrala cooperativelor sătești de producție și consum, Centrala obștilor sătești și a exploatărilor agricole. Prin Legea pentru organizarea cooperației propusă de ministrul muncii Ion Răducanu[2] și adoptată la 28 martie 1929 sunt puse în lichidare primele două, înființându-se Banca Centrală Cooperativă, cu un capital social autorizat de 1.000.000.000 de lei, participația statului fiind de 500.000.000 de lei, virați în mai multe transe până în anul 1933. Cealaltă jumătate a capitalului ar fi trebuit acoperită prin vărsăminte operate de cooperative și „federale“. Ceea ce nu s-a întâmplat. La finele anului 1929 Banca Centrală Cooperativă avea 1595 de asociate, al căror capital subscris abia atingea suma de 59.270.000 de lei, iar capitalul vărsat nu se ridica nici măcar la jumătatea celui subscris, el fiind de numai 23.967.488 de lei. În expunerea proiectului său de lege, Ion Răducanu precizase că aceasta „nu este pentru noi o lege oarecare, este un act care face parte din crezul nostru politic și social“.

Lipsa capitalului (de stat și privat) a zădărnicit bunele intenții, ca să nu zicem iluziile, legiuitorului. Credit extern

---

1. V. Ion Mihalache, *Scrisori către plugari. 1929–1930*, Editura revistei „Cooperativa“, nr. 5, București.

2. Ion Răducanu (1884–1964), profesor din 1915 de știința și legislația financiară la Academia Comercială din București, apoi rector al prestigioasei instituții și membru corespondent al Academiei Române, era un expert de primă mână în problemele cooperației.

n-a fost găsit decât în 1931, dar până atunci datoriile micilor proprietari (agravate de dobânzile mari ale băncilor comerciale și de cămătăria practicată de chiaburimea satelor) crescuseră atât de mult încât nu mai puteau fi plătite. Partizanatul politic, discriminarea „pozitivă" a clientelei electorale dăduseră un relief bizar conglomeratului datornicilor: „în 1930, mai puțin de un sfert din numărul total al împrumutaților dețineau 2/3 din totalul împrumuturilor la băncile populare"[1]. Lipsa unui eficient control de stat asupra băncilor a făcut ca acestea să pretindă în mod curent dobânzi de 30%. Dobânzile apăsau, desigur, asupra micilor proprietăți atât de tare, încât, „în 1929, juridic, țăranii erau expropriați de bănci, dobânzile reprezentând îndoitul valorii pământului și inventarului pe care și-l cumpărase"[2]. Locul marelui proprietar de altădată îl luase bancherul, situație asemănătoare celei împotriva căreia se revoltaseră populiștii americani cu jumătate de secol mai devreme.

În această situație grea, național-țărăniștii au căzut victima propriei retorici demagogice. Deși la început au făcut reclamă deșănțată creditelor, Banca Centrală Cooperativă întemeiată de ei le-a scăzut progresiv și drastic. Dacă în 1929–1930 volumul creditelor acordate se ridica la 598.880.049 de lei, în 1933, când Creditul agricol ipotecar al României (instituție înființată tot de agrarieni în 1931) dispunea de un capital de 330.000.000 de lei aur și de 200.000.000 de franci francezi, în obligațiuni, nivelul creditelor a scăzut la 16.953.737 de lei. În dezorientarea lor, național-țărăniștii au avut chiar ideea de a trimite un inginer agronom (Marin Chirițescu-Arva[3]) să învețe din experiența...

1. Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, vol. II, Partea I: 1918–1933, ed. cit., p. 405.

2. Pamfil Șeicaru, *Istoria partidelor Național, Țărănist și Național-Țărănist*, ed. cit., p. 257.

3. Marin Chirițescu-Arva (1889–1935), inginer agronom cu studii la Berlin și Königsberg, ulterior profesor la Academia de Agricultură din Cluj, autorul volumului *Agricultura noastră în fața concurenții sovietice* (1931), în care recomanda „organizarea producției agricole țărănești pe baze cooperative, cu păstrarea proprietății individuale". Aceste cooperative erau un posibil model al întovărășirilor înființate în primii

agricultorilor sovietici, care se dovediseră concurenţi redutabili. Dar atunci când Gh. Ionescu-Şişeşti, în calitatea lui de ministru la Agricultură şi Domenii în guvernul Iorga–Argetoianu, a propus o lege[1] care prevedea crearea unor cooperative de producţie ce urmau să „grupeze pe agricultorii de diferite categorii ale căror proprietăţi formează un tot economic", iniţiativa sa legislativă a fost vehement criticată de naţional-ţărănişti chiar prin vocea lui Ion Mihalache, care invoca (nu chiar fără temei) „psihologia individualistă a ţăranului român".

În timp ce ţărăniştii îşi fondau terapia agricolă pe considerente psihologice, spirala datoriilor „plugarilor" ajunsese la cote atât de înalte încât s-a impus o lege a conversiunii acestora, pe care guvernul de uniune naţională Iorga–Argetoianu a adoptat-o la 19 aprilie 1932. Asanarea avea o geometrie variabilă. Agricultorilor ce posedau până la 10 ha li se reduceau datoriile cu 50%, restul de 50% fiind convertit într-o creanţă amortizabilă în 30 de ani, cu o dobândă de 4% pe an. Au beneficiat de prevederile legii 2.474.738 de gospodării ţărăneşti mici, care prin acest act erau însă excluse de la contractarea altor împrumuturi. Un detaliu bizar al acestei legiuiri este că de prevederile ei au profitat şi marii proprietari care folosiseră creditele acordate pentru achiziţionarea altor pământuri. Cum statul luase asupra lui despăgubirea creditorilor (în speţă băncile), acestea aveau acum un debitor sigur în locul unuia îndoielnic. Legea pentru asanarea datoriilor agricole (pe care, după multe ezitări, naţional-ţărăniştii au votat-o totuşi) a fost o veritabilă lespede pe mormântul cooperaţiei de credit. „Ţărănimea pierduse în calitate de părtaşă la capitalul şi rezervele băncilor populare prin legea conversiunii 2,75 miliarde de lei, iar pierderile cooperaţiei de credit prin conversiune se ridicau la 2,4 miliarde de lei."[2] În 1934, când naţional-ţărăniştii se aflau din nou în opoziţie, V. Madgearu

---

ani ai regimului comunist şi transformate apoi prin ucaz de partid în gospodării agricole colective.

1. Ea se intitula Lege privitoare la avantajele acordate asociaţiilor pentru îmbunătăţirea agriculturii şi a fost adoptată la 17 iulie 1931.

2. V. Z. Ornea, *Ţărănismul. Studiu sociologic*, ed. cit., p. 234.

recunoştea panicat: „Cooperaţia de credit se găseşte astăzi în pericol de a fi desfiinţată din cauza insolvabilităţii unei părţi din debitorii ei şi din cauza aplicării legii de asanare a datoriilor agricole"[1].

Momentul trecerii în opoziţie, din care n-au mai ieşit cât timp a mai durat vechiul regim parlamentar în România, i-a găsit pe agrarieni în postura jenantă a celor ce aprobau cuminţi ceea ce dezaprobaseră categoric la începutul guvernării. Adepţii cooperatismului miraculos şi prodigios se transformaseră în adepţi ai economiei dirijate, iar detestata primă de export[2] revenea în forţă. De pe urma acestor indecizii, incoerenţe, viraje şi rocade surprinzătoare, cooperaţia nu şi-a mai revenit niciodată. Invitat de oficialităţi în România în anii 1938–1939, expertul danez M. Gormsen a conchis laconic după un îndelungat studiu al realităţilor rurale româneşti: „Cooperaţia română este un eşec"[3].

Panaceul cooperativismului, în jurul căruia teoreticienii naţional-ţărănişti ţesuseră ani de zile un văl de iluzii ademenitoare, era calificat cu exactitate de un expert sosit din ţara ce reprezenta în ochii lor etalonul suprem. Nu era singurul lor eşec. Din 10 februarie 1938, prima zi a dictaturii regale a lui Carol II, Partidul Naţional-Ţărănist nu mai exista legal. Dispărea pentru o vreme, nu înainte de a-şi fi întinat suplimentar panaşul prin încheierea – la 20 decembrie 1937, în preajma ultimelor alegeri parlamentare din România interbelică – unui pact de neagresiune cu Garda de Fier a lui Corneliu Zelea Codreanu, scopul politicianist urmărit fiind alungarea de la putere a liberalilor.

1. V. Madgearu, „Economia dirijată şi cooperaţia", în *Independenţa economică*, nr. 4, 1934, p. 135.

2. Prima de export era în valoare de 10.000 de lei la vagonul de grâu şi 13.000 de lei la vagonul de făină de grâu. Pentru acoperirea ei s-a instituit un impozit suplimentar: timbrul pe pâine.

3. M. Gormsen, „Studiu critic asupra cooperaţiei române", în *Independenţa economică*, nr. 3–4, 1940, p. 145.

Cruciații fascismului creștin

Sfârșitul Primului Război Mondial, survenit în România cu un an mai târziu decât în celelalte state ale Antantei, alături de care luptase, găsea statul în fața unor probleme și dificultăți noi. Suprafața lui se mărise considerabil[1], populația practic se dublase (16.500.000 de locuitori), dar se schimbase simțitor și structura ei etnică. Dacă în Vechiul Regat ponderea minorităților nu era ridicată, în România Mare ele însumau 28,1% din numărul locuitorilor.[2] Puternice minorități maghiare și germane se aflau în Transilvania și Banat, o numeroasă populație evreiască se găsea în Bucovina, Basarabia, Moldova, Crișana, Maramureș, în timp ce rutenii, ucrainenii și rușii dădeau o notă specifică Maramureșului și Basarabiei.[3] Unele dintre ele fuseseră în trecut fragmente ale populației privilegiate civic și politic de fostele puteri dominante (Austro-Ungaria, Rusia) și se împăcau, așadar, mai greu cu noua lor condiție. Armonizarea unor structuri, culturi, mentalități, instituții de învățământ diferite era un proces dificil care cerea timp și tact. Or, tocmai aceste elemente indispensabile lipseau la începutul anilor ’20.

Democrație vulnerabilă și amenințată

România Mare se năștea pe fundalul neliniștitor al unei grave crize economico-sociale. Distrugerile războiului fuseseră imense[4], industria, agricultura, transporturile erau la pământ. Dacă în 1915 funcționau 845 de întreprinderi încurajate de stat,

1. De la 116.000 km² aceasta crescuse la 295.000 km².
2. Avem în vedere cifrele evidențiate de recensământul din 29 februarie 1930, când România avea 18.053.000 de locuitori.
3. Conform aceluiași recensământ, ungurii reprezentau 7,9% din totalul populației țării, germanii 4,1%, evreii 4%, rutenii și ucrainenii 3,2%, rușii 2,3%, bulgarii 2%. Ponderea altor minorități era foarte redusă.
4. Economiștii timpului le-au evaluat la 72 de miliarde de lei aur, dar Comisia de reparații constituită în baza articolului 233 al Tratatului de la Versailles a recunoscut doar 31 de miliarde.

în 1917–1918 mai erau doar 217. Prăbușirea producției a fost catastrofală.[1] În agricultură, lipsa animalelor și a brațelor de muncă, a inventarului agricol, a sămânței pentru culturi a transformat, în 1919, România într-o țară importatoare de cereale și produse alimentare. În 1920, producția de cereale reprezenta doar 65% din media anilor 1911–1915.[2] Dezorganizarea transportului feroviar, fluvial și maritim atingea cote inimaginabile altădată într-un stat care se mândrea anterior cu regularitatea lor metronomică. Exporturile României postbelice nu acopereau în 1919 decât 2,5%, iar importurile doar 37,7% din media perioadei 1910–1914.[3] Nu e de mirare deci că deficitul balanței s-a ridicat pentru anul bugetar 1919–1920 la suma uriașă de 3.499.517.756 de lei.[4] România avea un teritoriu mare (ocupa locul 11 în Europa interbelică), o populație numeroasă (preponderent rurală), dar o forță economică redusă.

Pentru a depăși acest statut ingrat era nevoie de o schimbare la față, de alte orientări, alte politici socio-economice, pe scurt, de o radicală modernizare. Votul universal și reforma agrară le făceau posibile, dar consensul social asupra lor era greu de realizat. Politic, România de după 1918 nu mai semăna cu aceea de dinaintea războiului. Zeci de ani, două partide cu bazine electorale relativ modeste și destul de bine definite alternaseră ritmic la putere, sub bagheta regală. Deși se declarau roșii (liberalii) sau albi (conservatorii), politicienii erau de fapt de centru. Liberalii evitau excesele stângiste (când

---

1. „Extracția petrolului reprezenta la sfârșitul anului 1918 numai 47% față de 1913–1914, a cărbunelui 41%, industria siderurgică 19,4%, a cimentului 40%, a cherestelei 50%, a hârtiei 30%, a zahărului 34,5% etc. În Hunedoara producția siderurgică era în 1919 abia de 2,8%, iar la Reșița de 33% în comparație cu 1913. [De reținut că cele două orașe se află în Transilvania, regiune mai puțin devastată de război – n. m.]" (V. Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, vol. II, Partea I: 1918–1933, ed. cit., p. 6.)

2. *Analele Statistice și Economice*, nr. 3–4, mart.–apr. 1923, p. 56.

3. *Enciclopedia României*, vol. IV, Imprimeria Națională, [1943], p. 1007.

4. *Ibidem*, p. 658.

acestea s-au manifestat, în 1884, cu prilejul revizuirii Constituției de la 1866, promotorii lor – C.A. Rosetti, de pildă – au fost izolați de clasa politică). Legată de masonerie, „noua dreaptă“ conservatoare ocolea, la rându-i, excesele naționaliste și avea evidente simpatii xenofile, filosemite chiar, luările de poziție ale lui P.P. Carp și Titu Maiorescu fiind edificatoare din acest punct de vedere. Într-un discurs din 7 februarie 1895 pe marginea proiectului Legii minelor, P.P. Carp rostea aceste memorabile cuvinte ce definesc o luare de poziție sincronistă și europeană: „Este timpul ca și partidele și guvernele să facă front în fața acestei uri a străinismului; să zică odată sus și tare în această țară, fără teamă de a-și pierde popularitatea, fără a alerga după aplauzele efemere și necugetate ale cutărei sau cutărei adunări de nepricepuți, să zică sus și tare: avem nevoie de străini. [...] Odată ce am intrat în concertul european, în vârtejul de cultură modernă, ori avem să ne punem cât de iute la nivelul acestei culturi, ori avem să disparem“[1].

Politica de *juste milieu* a implicat aproape o jumătate de veac excluderea de pe eșichierul electoral a stângii și dreptei. Persecutați, anatemizați, arestați, socialiștii, constituiți în 1893 în partid, au fost înlăturați de pe scena politică prin asimilarea abilă, de către liberali, a conducătorilor lor. „Trădarea generoșilor“ din 1899 a însemnat îndepărtarea pentru două decenii a opțiunii socialiste în România. Nici dreptei naționaliste nu-i bătea vântul în pânze. Partidul Naționalist-Democrat întemeiat în 1910 de Nicolae Iorga a avut scoruri electorale mici, iar puținii lui deputați au fost supuși în parlament unei carantine profilactice, un adevărat cordon sanitar, după expresia care definește în Franța contemporană blocul republican care izolează Frontul Național în aproape orice tur secund al alegerilor. Când deputatul N. Iorga, viitorul lider al partidului, ține primul său discurs, „În chestia amnistierii țăranilor răsculați“ (14 iunie 1907), „instigatorul“ și „anarhistul“ se vede apostrofat de P.P. Carp în plină Cameră: „Ce faci, dezechilibratule?“[2]

---

1. *Apud* Ioan Adam, *Panteon regăsit. O galerie ilustrată a oamenilor politici români*, ed. cit., p. 90.
2. *Apud* Z. Ornea, *Sămănătorismul*, ed. cit., p. 204.

„Dezechilibraţii" erau însă alţii, printre ei virulentul antisemit A.C. Cuza (1857–1938), universitar ieşean care se pronunţa pentru „eliminarea jidanilor" încă din 1889 în studiul *Generaţia de la'48 şi era nouă*[1].

După 1 decembrie 1918, zi pe care majoritatea istoricilor români o numesc Ziua Marii Uniri, păstrarea vechiului echilibru devenise imposibilă. Multitudinea de partide apărute imediat era un semn de efervescenţă, alianţele, disidenţele şi excomunicările mutuale ale liderilor indicând febrilitatea clasei politice. Votul universal impusese – naţional şi regional – actori noi, îndeosebi din rândurile micii burghezii urbane şi rurale, dar apăruseră şi agitatorii – de stânga şi de dreapta – ce nu mai acceptau tradiţionala „cuminţenie" românească. Înseşi guvernele încep să poarte amprenta acestei febre maladive care nu i-a ocolit nici măcar pe liberali, partid al marii burghezii acum tot mai tentată de autoritarism şi de monopolul politic. Dar tocmai această atitudine acutiza stările conflictuale şi genera instabilitate guvernamentală, fenomen pe care România nu-l mai cunoscuse din primii ani ai domniei lui Alexandru Ioan Cuza.[2] Simţindu-se vulnerabile, guvernele, indiferent de coloratura politică, recurg frecvent la decretarea stării de asediu. E unul dintre semnele cele mai clare ale fragilităţii democraţiei româneşti şi de aceea subscriu integral la afirmaţiile istoricului Ioan Lăcustă: „Oricât de bune ar fi fost, instituţiile modernităţii şi ale democraţiei nu au putut funcţiona la realele lor capacităţi, îndeosebi

1. „Era nouă" era titlul sub care P.P. Carp îşi publicase în 1888 primele discursuri parlamentare, unde accentele xenofile erau certe.

2. Plecând de la volumul lui Dimitrie Costescu, *Fazele ministeriale în România* (Tipografia „Universul", Bucureşti, 1936), un istoric manifestat şi înainte, şi după decembrie 1989, constată: „Atât de frecventă era înlocuirea cabinetelor înainte de expirarea mandatului celor patru ani de guvernare, încât, timp de două decenii – de la 29 ianuarie 1918 şi până la 10 februarie 1938 –, s-au succedat la conducerea ţării nu mai puţin de 28 de guverne, fiecărei perioade la guvernare de patru ani revenindu-i, în medie, mai mult de cinci cabinete" (v. Constantin Petculescu, *Mişcarea legionară. Mit şi Realitate*, Editura Noua Alternativă, Bucureşti, 1997, p. 41).

după Primul Război Mondial, atâta timp cât aplicarea lor se făcea sub regimul autoritar și restrictiv al multor libertăți, instituit de starea de asediu“[1].

Instituirea stării de asediu n-a împiedicat totuși nici acțiunile internaționaliștilor (roșiii), nici reacțiile contrarii ale naționaliștilor ce vor sfârși prin a folosi ca semn distinctiv cămășile albastre (cuziștii) sau verzi (legionarii). Dar – tragică simetrie de destin – România Mare începe a fi construită în 1918 sub spectrul amenințării bolșevice din Est și se prăbușește în 1940 tot sub presiunea ei.

Revoluția din Octombrie n-a rămas fără urmări în dreapta Prutului. Monarhiști și individualiști, românii acelor vremi s-au arătat indiferenți la chemările totalitarismului.[2] În

---

1. Ioan Lăcustă, *Cenzura veghează 1937–1939*, Curtea Veche, București, 2007, p. 17. Același autor face un clarificator calendar al proclamărilor stării de asediu în România. Un amănunt demn de luare-aminte este că democrația pluripartidistă s-a născut în România sub semnul stării de asediu decretate la 14 august 1916 și suspendate la 14 ianuarie 1920 (exceptând Dobrogea), pentru a fi reinstituită pe termen de 6 luni la 21 octombrie (același an), la 14 martie 1921, 16 ianuarie 1923, 5 octombrie 1924, 4 februarie 1933, 30 decembrie 1933. Din 1933, observa Ioan Lăcustă, „s-a instituționalizat starea de asediu“, aceasta fiind prelungită succesiv la 15 septembrie 1934, 16 martie 1935, 13 septembrie 1935, 14 martie 1936, 15 septembrie 1936, 15 martie 1937, 11 septembrie 1937, 11 februarie 1939. Vezi și V. Pantelimonescu – *I. Starea de asediu. Doctrină, jurisprudență și legalitate. (Toate legile și Decretele-legi de la 1864–1939). II. Legea pentru apărarea ordinei în stat (cu expunerea de motive și adnotări pe articole)*, Editura ziarului „Universul“, București, 1939.

2. Doar 500 de oameni, din cei 20.000 de soldați, marinari și muncitori militarizați de pe vasele și din porturile dunărene și ale Mării Negre (Galați, Tulcea, Chilia, Sulina, Odessa, Nicolaev, Herson, Sevastopol) s-au înscris în Batalionul revoluționar român înjghebat la Odessa de bulgarul Cristian Racovski (1873–1941), fost membru al comitetului executiv al Partidului Social-Democrat din România. Arestat în 1917 – la Iași – ca agitator, fusese eliberat la 1 mai de soldații ruși bolșevizați, purtat pe străzi în triumf, apoi trimis peste Prut, unde și-a continuat activitatea revoluționară. Stalin i-a răsplătit devotamentul, stabilindu-i un domiciliu forțat la Tbilisi (unde l-a întâlnit Panait Istrati), iar apoi împușcându-l ca vechi adept al lui Troțki.

majoritate covârşitoare ţărani, ei aşteptau să li se dea pământul promis de regele Ferdinand I în vara lui 1917, nu triumful revoluţiei mondiale ce voia să-l „naţionalizeze". Când trupele sovietizate din Iaşi vor să-l aresteze pe rege şi să extindă regimul comunist şi în România, iar alte unităţi anarhizate se transformă în bande care jefuiesc, ucid, maltratează şi violează la sate, reacţia ostaşilor români a fost fermă. Cu foştii aliaţi se duc în ianuarie 1918 bătălii înverşunate la Galaţi, Paşcani, Spătăreşti, Mihăileni, în urma cărora sunt dezarmaţi şi aruncaţi peste Prut: „Către sfârşitul lunii ianuarie 1918, nu mai exista armata rusească în Moldova"[1]. Exista însă în Basarabia, unde unităţile alungate din România, întărite de altele cantonate acolo anterior[2], terorizau populaţia, prădau depozitele alimentare, incendiau şi devastau proprietăţi, arestau şi ucideau membri ai Consiliului directorilor şi ai Sfatului Ţării[3], adică conducerea Republicii Democratice Moldoveneşti proclamate la 2/15 decembrie 1917. Din 5 ianuarie 1918, pe stil vechi, trupele bolşevice aflate sub comanda *Front Otdel*-ului ocupaseră practic Chişinăul şi-i vânau pe directori şi deputaţi.

După apeluri repetate şi ineficiente la Berthelot şi Şcerbacev, la Vinicenko (şeful guvernului ucrainean) de a trimite în Basarabia trupe „disciplinate şi sigure", deputaţii cer sprijinul guvernului român. La 13/25 ianuarie două brigăzi din Divizia a 11-a a armatei române intră fără lupte în Chişinău. În estul şi sudul Basarabiei s-au purtat însă bătălii înverşunate până la mijlocul lunii martie, când unităţile române ating

1. Constantin Kiriţescu, *Istoria războiului pentru întregirea României 1916–1919*, vol. II, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1989, p. 213.

2. Numai la Chişinău Armata a 6-a rusă, bolşevizată, dispunea de două divizii de cavalerie, de puternice unităţi de infanterie şi artilerie.

3. Consiliul directorilor era guvernul Republicii Democratice Moldoveneşti ce-şi declarase autonomia în cadrul Republicii Federative Democratice a Rusiei, a cărei „stăpânire vremelnică" era recunoscută încă de fruntaşii moldoveni. Sfatul Ţării, alcătuit din 120 de membri, era un parlament multietnic format prin alegeri indirecte. Lucrările lui s-au deschis la 4 decembrie 1917.

pretutindeni granița Nistrului și a vechii Moldove amputate în 1812. La 27 mart./ 9 apr. 1918 Sfatul Țării proclama Unirea Basarabiei cu România, o unire condiționată însă.

Se stingea un incendiu la est în clipa în care izbucnea altul la frontiera de vest. La Budapesta, guvernul eterogen al contelui Mihály Károlyi demisionează – la 22 martie 1919 –, „lăsând puterea în mâinile proletariatului națiunii ungare". În Proclamația prin care-și anunța demisia, contele „făcea apel la proletariatul din toate țările cerându-le ajutor împotriva deciziilor nedrepte ale Conferinței de Pace de la Paris". Cum scria cu o formulă bine găsită același Constantin Kirițescu, dădea foc țării sale pentru a amenința Europa cu incendiul general. Comisarul poporului Béla Kun, noul om forte, proclama în aceeași zi Republica Sovietică Ungară. Era cel dintâi succes bolșevic în Europa centrală, iar singurul bastion „proletar" capabil să-i dea ajutor, era, desigur, Rusia sovietică. Fost ostaș în Armata a 3-a revoluționară rusă, Kun îl salută telegrafic pe Lenin ca șef suprem al proletariatului internațional și propune o alianță ofensivă și defensivă cu guvernul sovietelor. Firește, joncțiunea forțelor proletare nu se putea realiza decât prin teritoriul României! Sub paravanul declarațiilor pacifiste, o nouă armată – *Roșie* – e organizată în grabă. La sfârșitul lui mai, aceasta învinge armata cehoslovacă, îndreptându-se rapid spre Maramureș, Galiția și Bucovina, unde presau bolșevicii ucraineni. Ofensivele – din aprilie și iulie – împotriva armatei române sunt zdrobite și la 4 august marile unități ale acesteia ocupă Budapesta. Un braț al cleștelui roșu era frânt... Paza Nistrului, a Carpaților Apuseni, apoi a Tisei, menținerea sub arme a unor mari efective, deplasarea rapidă a diviziilor în puncte amenințate când la est, când la vest, acțiunile de sabotaj ale inamicilor, penuria alimentară, militarizarea economiei și a transporturilor, comploturile iredentiste nu puteau rămâne fără ecou în societatea românească.

Multipartitismul împins la extrem, rivalitățile diverselor populisme, de stânga sau de dreapta, n-au putut favoriza manifestările unei societăți civile, în sensul de astăzi al termenului. Funcțiile ei au fost preluate, maladie mai veche la români,

de stat. În variantele europene mature, așezate, societățile civile impuneau reforme statului. În cele estice, balcanice, constituționalismul, diminuat și prin starea de asediu, era geamănul paternalismului. Caragiale – pe care l-am mai menționat – a fost nu doar un excelent dramaturg, ci și un gânditor politic redutabil, care a sesizat încă din 1896, în eseul „Politică și cultură", o carență a statului tânăr întemeiat la 1859: „Statul tânăr, înființat după împrejurări, are nevoie grabnică de o societate [...] în loc de a fi forma de echilibru al forțelor sociale la un moment dat, caută să fie fondul și izvorul născător al acestor forțe. De unde statul ar trebui să fie rezultatul natural al societății, ne pomenim că societatea trebuie să fie produsul artificial al statului"[1].

Incoerent, supus unor „zguduiri neîntrerupte"[2], împins pe drumuri divergente, când spre industrializare forțată, alegere impusă de autoritarismul liberal, când spre „democrația rurală" la care visau țărăniștii, pentru a reveni la linia industrializării, în momentul în care utopia agrariană a fost năruită de marea criză din 1929–1933, statul n-a putut propune un proiect de durată. Cel de până în 1918, edificarea unui stat unitar, se împlinise, iar oamenii noi propulsați de vremi pe creasta valului nu se mai înțelegeau asupra căii de urmat. De aici o discontinuitate fatală și o confruntare acerbă între extreme.

Favorizată de realitățile externe, dar și de criza economică internă, opțiunea socialistă începe a câștiga teren chiar și în timpul în care cârma statului e în mâna sigură și neezitantă a lui I.I.C. Brătianu[3]. Socialismul monden, legalist, cumva de salon, al vechilor lideri avea atunci și un geamăn întunecat, radical și revendicativ. Dacă liderii clasici, canonici, mențineau lupta maselor în sfera economicului, nucleele comuniste

1. I.L. Caragiale, *Opere*, III, Univers Enciclopedic, București, 2001, p. 90.

2. Mircea Eliade, „O generație", în *Cuvântul studențesc*, IV, nr. 2, 4 dec. 1927.

3. Ion. I.C. Brătianu (1864–1927) e iarăși prim-ministru din 29 nov. 1918 până la 27 sept. 1919.

chemau prin manifeste incendiare la revoluție cu topoarele. Întors de câteva zile în Capitala eliberată, regele Ferdinand e molestat și injuriat pe Calea Victoriei, artera centrală a Bucureștilor, de manifestanți ațâțați de un misterios „comitet de teroare“[1]. Urmarea a fost că armata deschide focul la 13 decembrie 1918 împotriva demonstranților violenți, făcând 16 victime.

Odată pornit, caruselul violențelor devine greu de oprit. Socialul, economicul, politicul se amestecă într-un torent demolator pentru fragila democrație liberală de suprafață. Mișcarea contestatară are două fețe care în public se recuză, dar în secret colaborează, subordonându-se aceleiași directive externe. Revoluția mondială avea nevoie și de una, și de cealaltă. Iar rezultatele nu întârzie. În timp ce la cumpăna anilor 1917–1918, ideea socialistă (comunistă) n-avea un ecou social notabil, nu peste mult timp lucrurile se schimbă. Dacă la alegerile din toamna lui 1919 socialiștii se abțin, mulțumindu-se cu inițierea unei greve generale de protest împotriva „terorii electorale“, la cele din primăvara anului viitor participă și obțin 21 de mandate în Camera Deputaților și 3 în Senat. Printre deputați se numără și M. Gheorghiu Bujor, unul dintre organizatorii Batalionului revoluționar român din sudul Rusiei. Mandatul lui va fi invalidat. Tribuna parlamentului conferă vizibilitate și (buni practicieni de astă dată) reprezentanții stângii profită de ea, îmbinând activitatea legală cu aceea conspirativă. Emisari din Est și din Vest aduc mesaje, cuvinte de ordine, stipendii, recrutează spioni, întrețin zelul fidelilor, organizează greve, proteste, comploturi și în România Veche, și în teritoriile reunite cu Țara. În Transilvania agitatorii sunt unguri care „mobilizează masele muncitoare“ pentru „revoluția proletară“, dar luptă de fapt pentru integritatea statului maghiar. Iuliu Maniu, din 1 decembrie 1918 președinte al Consiliului Dirigent din Transilvania și ministru de interne, va mărturisi peste ani de ce a luat măsuri radicale:

1. Informația e furnizată în volumul *Socialismul în România*, de Constantin-Titel Petrescu (1888–1958), secretarul general al Partidului Social Democrat din România, reînființat în 1927.

„Eu, fraților, când am fost în Consiliul Dirigent, am luptat în contra bolșevicilor din Budapesta și de grijă ca bolșevicii să nu treacă peste Tisa, aici în Ardeal și în Banat, într-o singură zi am adunat peste 6.000 de comuniști și i-am închis“[1]. În iulie 1919, când Republica Sovietică Ungară declanșează un atac masiv împotriva României, la cealaltă extremitate a țării e lichidat un complot vizând răscularea marinarilor din flotila de Dunăre. Revoluționarii voiau instalarea la București a unui guvern „ca în Rusia“.

În 1920 acțiunile de destabilizare a autorităților de la București continuă în aceeași alternanță de clar-obscur. În octombrie se declanșează greva generală. În noiembrie, Max Goldstein aruncă în aer vagonul ministrului de interne C. Argetoianu. Ținta scapă. În 8 decembrie același Max Goldstein, ajutat de Gelbert Moscovici, Leon Lichtblau și Saul Osias, organizează un atentat la Senat în care mor ministrul justiției, Dimitrie Greceanu, și doi senatori. La procesul din Dealul Spirii, în care sunt judecați liderii care au votat la 8 mai 1921 transformarea Partidului Socialist în Partid Comunist și afilierea lui la Internaționala a III-a, interfața legală a acestuia se dezice de teroriști. Gheorghe Cristescu clamează patetic din boxă: „Noi, comuniștii, nu dărâmăm o construcție socială. [...] Noi lucrăm numai cu mijloace legale. [...] Noi, care facem parte din Internaționala a III-a, nu am făcut decât propagandă legală, prin organizarea maselor, și nu am avut nici o legătură de fapt cu teroriștii“. Cum se făcea însă că Gelbert Moscovici (alias Al. Bădulescu), Leon Lichtblau (Hugo) și Saul Osias (Sandu) luaseră parte în iunie 1921 la Congresul al III-lea al Internaționalei comuniste, iar primul fusese ales în comitetul executiv al acesteia? Reacția guvernanților a fost cazonă și lipsită de inteligență. Procesele politice din 1919 și 1920 au trimis după gratii fruntași socialiști legaliști, netezind drumul diversiunii comuniste din umbră. De gafele acestora profită Moscova care are planuri pe termen lung.

---

1. *Discursul domnului Iuliu Maniu rostit la Vințul de Jos la 28 iunie 1936*, f. l., [1936], p. 31.

Acesta e contextul neguros și tensionat în care își fac apariția în România și alți actori. Fără concursul stângii totalitare, dreapta ultranaționalistă nu s-ar fi manifestat, probabil, atât de virulent. Printr-un proces care pare a fi repetitiv la români, extrema dreaptă se separă mai întâi de dreapta. Partidul Naționalist-Democrat înființat de N. Iorga în aprilie 1910 se divide în aprilie 1920. Iorga și puținii săi partizani rămân sub vechea titulatură, o altă facțiune, rivală, firește, se intitulează Partidul Naționalist-Democrat Creștin și-l are ca lider pe profesorul universitar ieșean A.C. Cuza. În acel moment A.C. Cuza era deja vârstnic, schimbase școli, doctrine, credințe, partide, afișase vagi idealuri progresiste (în tinerețe fusese socialist), aspirații pedagogice tulburi (în 1897 înființase, împreună cu A.D. Xenopol, Liga în contra alcoolismului), votase în 1917 pentru reforma agrară și votul universal, dar eșuase într-un antisemitism bizar, grobian și sălbatic, care postula „eliminarea jidanilor“ nu prin exterminare fizică, ci prin „așezarea lor pe un pământ liber, pe care să-și creeze și ei cultura lor proprie, muncind productiv“[1]. Despărțirea de Iorga s-a produs exact din cauza opțiunilor diferite în „chestiunea evreiască“. Istoricul acceptase „clauza minorităților“ impusă României prin tratatul de pace cu Austria[2], pe când A.C. Cuza, doctor în drept, în științe politice și economice, cu

1. A.C. Cuza, „Doctrina naționalistă creștină“, în *Apărarea națională*, VI, nr. 16, 15 apr. 1928; text reprodus în *Ideea care ucide: Dimensiunile ideologiei legionare*, Institutul de Teorie Socială al Academiei Române, 1994.

2. Articolul 60, secțiunea a IV-a, instituia controlul marilor puteri în privința respectării de către România a drepturilor minorităților: „România este de acord cu inserarea într-un Tratat cu Principalele Puteri aliate și asociate a dispozițiilor pe care aceste Puteri le vor considera necesare pentru protecția în România a intereselor locuitorilor care diferă de majoritatea populației prin rasă, limbă sau religie“ (v. *Desăvârșirea unității național-statale a poporului român. Recunoașterea ei internațională. 1918, documente interne și externe, iulie 1919 – octombrie 1919*, vol. IV, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986, p. 172).

diplome obținute la Paris, Berlin și Bruxelles, văzuse acolo intrigi oculte ale „iudeo-masoneriei“.

Nu e mai puțin adevărat că cei doi savanți fondaseră împreună, în 1895, Liga Antisemită Universală, dar N. Iorga și-a revizuit exclusivismul etnic din tinerețe, tonul catilinar din *Istoria evreilor în țerile noastre* (1913), mergând până la propunerea lui Moses Gaster ca membru al Academiei Române. A.C. Cuza, decan al Facultății de Drept din Iași, înțelegea să rămână consecvent celor spuse în *Despre poporație* (1899) și *Plagiatul poporației. O calomnie „More Iudaico“, sau cum lucrează Cahalul în contra „Goimilor“, după Talmud* (1911), în care trăgea semnale de alarmă în privința unui pericol imaginar: „Poporul românesc trebuie să stăruie a-și apăra existența împotriva parazitismului jidovesc, care a acaparat toate funcțiile lui economice, care a nimicit clasa de mijloc, care tinde să se ridice în clasă conducătoare, amenințându-i cultura“. Un paradox al acestui naționalist *à outrance* care vedea în biruința lui Adolf Hitler la alegerile din 1930 „izbânda doctrinei și programului cuzist“ e tocmai recursul la documente externe (unele false, precum *Protocoalele înțelepților Sionului,* text fabricat de *Ohrana* țaristă), imitația tenace, fără ecou, a modelelor străine. Charles Maurras și Léon Daudet sunt două dintre ele, alți clasici ai antisemitismului francez, german, austriac (J.A. Gobineau, E. Drumont, Vacher de Lapouge, H.S. Chamberlain, K. Lüger), citați în studii, în articole descusute și pasionale sau invocați cu pietate „creștină“ de la tribuna Camerei, probează iarăși lipsa gândirii originale. E curios cum acest om cu ambiții de pionier al antisemitismului simte mereu nevoia să-și ralieze, să „paraziteze“ (un cuvânt ce revine des sub pana lui) inteligențe, talente și temperamente superioare propriei lui înzestrări. Cu N. Iorga înființase un partid și o ligă. Cu doctorul Nicolae Paulescu, potențial descoperitor al insulinei, dramatic privat de premiul Nobel, întemeiază Uniunea Națională Creștină (1922) și editează revista *Apărarea Națională*[1], cu poetul Octavian Goga

---

1. Publicația relua titlul unei reviste editate de savantul B.P. Hasdeu între 15 ianuarie 1900 – 9 febr. 1903. Mort în 1907, savantul nu-și mai

fondează Partidul Național-Creștin chemat la guvernare de Carol II în decembrie 1937.

Hotărât lucru, A.C. Cuza n-a fost un om politic (în sensul pe care-l dădea termenului Churchill), ci un politician. Evoluția lui, lungă, pe scena politică românească nu confirmă o viziune, ci o remarcabilă iscusință în trasul sforilor, în născocirea de combinații, alianțe, fuziuni, absorbții ș.a.m.d. Dacă formațiunea sa, Liga Apărării Național Creștine (denumită ulterior Partidul Național-Creștin), a cărei „președinție supremă“ a deținut-o până la moarte, a ajuns finalmente, la alegerile din 20 decembrie 1937, la un scor electoral notabil: 281.167 de voturi sau 9,15% din totalul acestora, rezultatul a fost posibil nu printr-o creștere organică, printr-o activitate intensă, sistematică, de recrutare a aderenților, ci prin aducerea la numitorul comun al antisemitismului a unor partidulețe și grupuscule de inspirație externă, mussolinistă (inițial), maurrasiană sau hitleristă precum Fascia Națională Română, Acțiunea Românească, Frăția de Cruce, Liga Creștin-Socială, Partidul Național-Socialist. A.C. Cuza reducea naționalismul la antisemitism, iar idealul său, despre care pretindea că ar fi „al tuturor românilor creștini“, se limita la „curățirea pământului strămoșesc de neghina jidovească“[1]. Este interesant – și totodată semnificativ – că singurul filon naționalist cu fundamente în religia, mitologia și imagologia românească, acela reprezentat de legionarism, este excomunicat și expulzat din LANC[2] în 1927 și reprimat polițienește în 1937–1938, când PNC este instalat meteoric la putere de Carol II. Practic

putea revendica paternitatea titlului. Descendent din principii moldavi, dar și cu sânge evreiesc în vine, Hasdeu fusese totuși unul dintre cei mai aprigi antisemiți.

1. *Apărarea națională*, V, nr. 1, 17 apr. 1927.

2. Ambele părți și-au aruncat acuzații grave. Legionarii lui Corneliu Zelea Codreanu afirmau că separarea s-a produs pe criterii de generație (tinerii – susținea Corneliu Zelea Codreanu – detestau „atmosfera de vrăjmășie care măcina rândurile bătrânilor“, iar vârstnicii spuneau, prin vocea lui A.C. Cuza, că Liga fusese „purificată de elementele putrede care încearcă să modifice doctrina naționalistă“).

era vorba de două feluri de naționalism, unul paseist, regresiv, atent doar la umbrele trecutului, când voievozii întemeiaseră state etnocratice, altul cu fața spre viitor, spre omul nou, viguros și puritan, capabil să creeze o altă Românie, decomplexată, energetistă și strălucitoare „ca soarele sfânt de pe cer". Mai succint, cel dintâi restaura, al doilea revoluționa, efectele în planul acțiunii sociale fiind la fel de reprobabile.

În climatul prielnic „revoluțiilor naționale" (de dreapta) de după Primul Război Mondial, ambele orientări și-au disputat un electorat progresiv dezamăgit de corupția și ineficiența noii clase politice, mai numeroasă, mai vorace, mai neinstruită decât aceea anterioară lui 1914, urnele dând câștig de cauză celei de-a doua, care a izbutit o insolită mixare a discursului populist cu eclatanța stilistică și ideatică a unor intelectuali de prim ordin ca Mircea Eliade, Nae Ionescu, Emil Cioran, Constantin Noica, Mircea Vulcănescu, P.P. Panaitescu, Traian Herseni, Traian Brăileanu, Vasile Băncilă, Dragoș Protopopescu *et alii*. Alăturarea a devenit posibilă grație unui tânăr provincial necunoscut, fără antecedente familiale care să-i favorizeze ascensiunea, ambițios și sărac ca Rastignac, dar inventiv, meticulos, calculat ca Julien Sorel, în linia căruia va îmbina, de altfel, roșul și negrul.

Omul negației multiple

Născut la 13 septembrie 1899, tânărul se numea Corneliu Zelea Codreanu, își avea rădăcinile familiei în Bucovina samavolnic anexată de Imperiul Habsburgic la 1775 și transformată într-un veritabil poligon al multiplelor amalgamări și anihilări interetnice. Refugiat în România, tatăl său, Ion Zelea Codreanu, profesor, apoi director la liceul din Huși și naționalist înfocat[1], i-a dat o educație ascetică și resentimentară în privința străinului „pângăritor" de tradiții și neam. Între 1912–1916, adolescentul înalt, cu „alură marțială și spor-

1. Era secretar general al Partidului Naționalist Democrat înființat în 1910 de Nicolae Iorga.

tivă"[1], este elevul liceului militar de la Mănăstirea Dealu, școală a elitelor militare și intelectuale unde se intra numai după examene extrem de exigente și o concurență acerbă pentru cele 20 de locuri rezervate anual bursierilor. Între școlari, vlăstare regale ca principele Nicolae, odrasle de moșieri și de mari negustori ce puteau plăti taxa de studii exorbitantă de 2.000 de lei aur, dar și fii de țărani, funcționari, profesori, modelați tenace în spiritul camaraderiei și al armoniei sociale.

O inscripție cu litere albe în chenar albastru avertiza încă de la intrare că școala era „cuibul șoimilor"[2]. Educația era spartană, „de cavaleri cu spada și crucea", după spusele comunistului Petre Pandrea, elev al aceluiași liceu și coleg cu Corneliu Zelea Codreanu. Rugăciunile repetate[3], lecturile din Psalmi și Evanghelii, spovedania se îmbinau cu marșuri extenuante. După marșuri, obligatoriu cu cântece naționale vechi, exerciții militare, tabere de muncă, întreceri sportive, cadeții trebuiau să-și treacă seara impresiile *sincere* în „carnetul de confesiuni". Cultul eroilor (îndeosebi al voievodului Mihai Viteazu, primul unificator – la 1600 – al Principatelor Române, ucis de Habsburgi, al cărui craniu era păstrat în biserica școlii), al monarhului, al onoarei și disciplinei militare, amestecul de devoțiune mistică și bravură erau obsesive. Acest tipar va avea urmări pe viață în cazul lui Corneliu Zelea Codreanu, care va rămâne până la capăt un ins scindat între pulsiuni monahale și elanuri belicoase, între tămâie și sânge.

Când România intră în război, în vara lui 1916, cadetul se oferă voluntar, însoțește trupele pe front, dar este respins din cauza vârstei și constrâns să-și continue studiile la Școala

---

1. Petre Pandrea, *Garda de Fier. Jurnal de filosofie politică. Memorii penitenciare*, Editura Vremea, București, 2001, p. 189.

2. Unitatea de bază a viitoarei mișcări legionare va fi *cuibul* compus din 13 membri. Legionarii aveau o costumație militară (centiron, diagonală, cizme, cămașă verde, pantaloni bufanți). Sediile lor departamentale se numeau garnizoane, unitățile mici – plutoane, iar cele mari – batalioane.

3. În *Garda de Fier...*, Petre Pandrea enumeră 11 rugăciuni zilnice obligatorii (v. *op. cit.*, pp. 33–34).

Militară din Botoșani. În primăvara lui 1919, când puternice detașamente bolșevice trec Nistrul cu bărcile și ocupă Tighina, iar Cicerin, comisarul pentru afacerile externe ale Rusiei Sovietice, somează guvernul român să evacueze Basarabia și Bucovina, elevul alcătuiește în pădurea Dobrinei de lângă Huși un detașament de gherilă care ar fi trebuit să lupte împotriva invadatorilor. După ce inamicul extern e respins, atenția lui se îndreaptă împotriva celui intern. Studentul la Facultatea de Drept din Iași nu aderă la socialismul ce îi molipsise colegii, ci se înscrie în Garda Conștiinței Naționale a muncitorului Constantin Pancu. Cu trupa, puțin numeroasă, a acestuia, pătrunde, în primăvara lui 1920, printre muncitorii greviști de la Atelierele CFR Nicolina, coboară steagul roșu arborat de aceștia, îl înlocuiește cu tricolorul, strigând „Regele, Cristos și Națiunea!". Curajul cu care amorțește mulțimea ostilă îl face să guste (pentru prima dată?) beția pericolului, atât de frecventă printre fasciști. Ideea pe care i-a inculcat-o instalatorul Constantin Pancu, așa cum muncitorul Dressler o făcuse cu Hitler, era că proletarii aveau patrie, contrar părerii lui Marx. Dar, credea viitorul Căpitan, „patria" lui, „națiunea" lui erau primejduite de bolșevici (în mintea lui toți evrei[1]), de plutocrați și de politicieni corupți și demagogi.

Ideologia legionară, căreia capete teoretice mai bine mobilate intelectual îi vor conferi o pernicioasă strălucire și forță de fascinație, se bizuie integral pe șirul negațiilor acestui jurist în devenire ce oscila între atracția sacrificiului cristic și violența fanatică. Legionarismul este un discurs antisistem. Corneliu Zelea Codreanu, pustnicul sanguinar care postea și se ruga mult, a fost anticomunist, antisemit, antipoliticianist, antiliberal, antidemocrat, antimodernist. Pe acești piloni, ce

1. Evocându-și în *Pentru legionari* începuturile, Căpitanul citează nume de evrei aflate în fruntea Partidului Socialist (ulterior Comunist) ca Gheorghe Grigorovici, Ilie Moscovici, Litman Ghelerter, Marcel Pauker, David Fabian. Însă, chiar dacă anarhiștii și complotiștii infiltrați de peste Nistru erau în numeroase cazuri evrei, stânga cuprindea și români. Mentorul din acea vreme, A.C. Cuza, îi cultiva însă stereotipul reducționist *evreu = comunist*, sinonimie eronată ce n-a dispărut din nefericire în România nici azi.

nu-l puteau duce decât la dezastrul final, a construit tenace, pe parcursul a 18 ani, un partid care a izbutit să capteze într-un flux unic nemulțumirile și frustrările unor categorii sociale defavorizate de fragilul *establishment* românesc interbelic. Micului meseriaș sau negustor ruinat de criză și de concurența externă îi vorbea de „iudeo-masonerie", de „tipul coroiat și ahtiat după câștig al jidanului". Pentru captarea adeziunilor firavei pături medii flutura stindardul etatismului controlat de spiritul național. „Crearea clasei mijlocii a comercianților și a industriașilor, prin ajutorul legal al statului și încurajarea energiilor românești capabile"[1] era un punct aparte în decalogul doctrinar al mișcării. Proletarului i se promitea o eră a fraternității și a demnității, când „muncitorul va fi stăpân, nu rob, va fi frate, nu dușman, va fi camarad, nu servitor". Pentru țăran, adică pentru România profundă, mai greu de schimbat la față chiar și prin triumful ipotetic al Mișcării Legionare, era folosit un limbaj și mai neaoș: „În statul legionar întemeiat pe omul nou, corect și gata de jertfă, țăranii chiar dacă vor fi săraci, cum sunt și acum, vor fi însă stăpâni, nu slugi"[2]. Niște stăpâni ce trebuiau însă menținuți în ignoranță și analfabetism, întrucât cunoașterea, școala importatoare fără personalitate de „fraze troglodite", adecvate „turmelor create de capitalism în Apus, oprimă și distruge sufletul românesc", îi nimicește „rezistența morală, garanția mistică a înțelepciunii, a puterii, a biruinței sale". Sedus de mistica jertfei, de mesianismul Căpitanului, un *poeta doctus*, intelectual subtil, cu obsesia absolutului, ca Dan Botta (1907–1958), prescria solemn viitorul puiului de țăran: „Acesta e menit să crească liber, în contact cu acel pământ din care să extragă, ca Anteu, izvoarele personalității sale. În condițiile actuale, țara analfabetă să ne fie un ideal"[3].

1. *Legiunea „Arhanghelul Mihail". Garda de Fier. Programul și caracterul general*, Câmpulung, 1931, p. 10.

2. Tr.[aian] Herseni, *Mișcarea legionară și țărănimea*, București, 1937, p. 17.

3. Dan Botta, „Țara analfabetă", în *Buna Vestire*, I, nr. 7, 28 febr. 1937.

Intelectualului i se adresează un dublu discurs care poate fi identificat în cuvântările, circularele, discursurile, edictele și ieremiadele lui Zelea Codreanu, dar și în eseistica din presa (nu chiar puțină) afiliată Legiunii. Intelectuali de elită osândesc, în pură linie populistă, tocmai elita căreia îi aparțin: „Elita țării, care ar fi trebuit să cuprindă pe cele mai curate exemplare ale rasei, s-a transformat într-o pătură suprapusă, fără legătură de sânge cu comunitatea etnică și fără aderență la tradițiile și idealurile naționale. Însușiri de rasă care ar fi permis poporului românesc să încresteze o perioadă strălucită în istorie, s-au tulburat și au degenerat până la totala lor dispariție“[1]. Dar chiar această vituperație, rostită în clipa în care Legiunea se apropia de capătul efemerei sale guvernări[2], ascundea ca un palimpsest și mărturia unei decepții. În ciuda eforturilor de captare a bunăvoinței, a recriminărilor virulente, a gesturilor pedepsitoare (unele sângeroase, precum atentatele contra profesorilor universitari Traian Bratu, Petre Andrei, Florian Ștefănescu-Goangă), Legiunea n-a reușit să-și apropie elitele intelectuale mature și senioriale. Alt doctrinar legionar, altminteri istoric prestigios, P.P. Panaitescu, recunoștea în aceeași clipă a vremelnicului triumf: „Totuși nu se poate spune că intelectualii, în majoritate, au fost câștigați de ideile legiunii. Foarte mulți au rămas la o parte, neîncrezători, unii chiar ostili“[3].

Mișcarea a prins însă printre tinerii intelectuali exasperați de omnipotența bătrânilor și de indigența materială. Mulți făcuseră războiul, se obișnuiseră cu ororile și violența, iar experiențele prăpădului, va constata patetic unul dintre analiștii lor, Mircea Eliade, „i-au istovit, i-au disperat, i-au dezorientat“. Efectul pervers al acestei disperări e un malthusianism generaționist feroce, transformarea scenei politice

1. Traian Herseni, „Rasă și destin național“, în *Cuvântul*, XVII (serie nouă), nr. 91, 16 ian. 1941.

2. Mișcarea Legionară s-a aflat la putere între 6 septembrie 1940 – 21 ianuarie 1941, adică 137 de zile.

3. P.P. Panaitescu, „Legiunea și intelectualii“, în *Cuvântul*, XVIII (serie nouă), nr. 19, 1 nov. 1940.

într-o arenă cu gladiatori prinşi într-o luptă fără cruţare: „N-aţi înţeles încă adevărul că între *noi* şi *ei* nu există punte, ci numai zvârlituri de lănci? Nu trebuie să ne înspăimântăm de gloria lor, de cărţile şi bogăţiile lor. Virilitatea noastră va fi pusă la grele încercări – dar va birui. [...] Ce-au făptuit ei *al nostru* în munca lor de atâtea decenii? Critica aduce întotdeauna acelaşi răspuns: *nimic*“[1]. Această critică nimicitoare, conjugată cu viziunea unei naţiuni renăscute, emancipate de putreziciunea şi corupţia politicianistă, este unul dintre semnalmentele esenţiale ale „fascismului universal“ din anii '20 ai veacului trecut, a cărui „strălucire uluitoare“, dar maladivă, i-a putut atrage, exemple printre altele, la un capăt al Europei, pe Robert Brasillach, cel ce rememora extatic „acel *mal du siècle* al nostru, fascismul“, iar la celălalt, pe Mircea Eliade.

Populismul legionar sau fascismul necanonic

Asemănător în unele privinţe celui profesat de alte fascisme, populismul legionar are însă culorile lui specifice. N-aş folosi în privinţa lui termenul *aberant* propus de Michael Mann[2] decât cel mult în sensul etimologic de abatere de la raţiune, de la drumul drept. Prefer termenul *necanonic,* fiindcă legionarismul a fost o construcţie spirituală şi politică care a prins la români tocmai pentru că se sprijinea pe o ideaţie şi un fel de a fi în lume de sorginte autohtonă. Populismul naţional-socialist era ateu şi aşa se explică între altele de ce papa Pius XI le-a interzis tinerilor catolici să intre în Hitlerjugend. Fascismul mussolinian presupunea o legătură specială cu Biserica Catolică şi papalitate, ce implica restricţii consimţite de ambele părţi prin Acordurile de la Laterano din 1929, precum şi o concurenţă acerbă, la nivel imagologic. Legiunea, ulterior Garda de Fier, era mai aproape de modelul italian decât de cel german, dar din punct de vedere doctrinar nu poate fi

1. Mircea Eliade, „O generaţie“, în *Cuvântul studenţesc*, IV, nr. 2, 4 dec. 1927.

2. Michael Mann, *Fascists*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004, pp. 266–267.

definită doar prin simple raporturi de contiguitate cu mişcări contemporane. Sigur că populismul legionar prezintă similitudini cu naţionalismul etnic şi cu cel religios, dar are în structura lui şi ceva vechi, care vine din istorie. Chiar dacă voia să întărească identitatea naţională prin religie, Legiunea nu preconiza un stat teocratic. Exalta însă biserica luptătoare cu Scriptura şi sabia, biserică pe care şefii Mişcării Legionare o voiau confundată cu Ţara, trăind cu ea într-o armonie indestructibilă.[1] Corneliu Zelea Codreanu era o natură mistică, un om cu o educaţie religioasă care l-a marcat profund. Scindat între agresivitate şi asceză, între autoritarism neînfrânat şi sentimentul culpei, al păcatului, soldat şi monah în acelaşi timp, postea şi se ruga îndelung, abţinându-se cu anii de la împărtăşanie, fiindcă nu se socotea vrednic de iertare. Camarazii săi cei mai apropiaţi, unii fii de preoţi ca Ion I. Moţa[2], un

1. Ideea aceasta va supravieţui Legiunii şi va avea reflexe literare. Scriitorul Vintilă Horia (1915–1992), în tinereţe simpatizant al Legiunii şi colaborator la periodicul de extremă dreaptă *Sfarmă Piatră*, apoi distins, în 1960, la maturitate, cu premiul Goncourt, niciodată înmânat, pentru romanul *Dieu est né en exil* (*Dumnezeu s-a născut în exil*), va insista în celelalte romane ale trilogiei exilului, *Le Chevalier de la résignation* (1961), *Persécutez Boèce* (1987), asupra rolului Bisericii ca păstrătoare a tradiţiei, al suferinţei izbăvitoare care acuză şi trezeşte din letargie.

2. Plecând pe frontul din Spania împreună cu alţi şapte camarazi (între care şi preotul Ion Dumitrescu-Borşa), Ion I. Moţa a lăsat profesorului Nae Ionescu, alt doctrinar al Legiunii, câteva scrisori testamentare din care spicuim această mărturisire: „Se trăgea cu mitraliera în obrazul lui Christos! Se clătina aşezarea creştină a lumii! Puteam noi să stăm nepăsători?" (v. Ion Moţa, *Testamentul lui Ion Moţa*, col. Europa, München, 2003, p. 1). Combatanţii aveau un mesaj din partea Căpitanului, pe care conducătorul lor, generalul Gh. Cantacuzino-Grăniceru, îl comunică generalului Moscardo, „eroul de la Alcatraz" atât de lăudat de presa de dreapta a vremii: „Căpitanul legionarilor români, Corneliu Zelea Codreanu, trimite Spaniei naţionaliste, ce apără crucea şi credinţa, şapte capi ai Legiunii, pentru ca să lupte şi să moară, de va cere Dumnezeu, apărând idealul pe care, ca şi aici în Spania, în îndepărtata ei soră, România, îl au Legiunea şi Căpitanul" (v. Răzvan Codrescu, *În căutarea Legiunii pierdute*, Editura Vremea, Bucureşti, 2001, p. 59).

credincios fanatic, mort în 13 ianuarie 1937 la Majadahonda, în Spania, luptând contra republicanilor, aveau aceleași trăiri mistice, simțeau aceeași nevoie a jertfei, a sacrificiului pentru credință prin care și-ar fi spălat păcatele. Erau cu toții victimele consimțitoare ale unei ficțiuni, ale unei sinecdoci care confunda partea cu întregul. Istoria românilor cunoaște numeroase cazuri de preoți combatanți pentru „Țară“ și Hristos. Unul dintre cei mai capabili comandanți ai lui Mihai Viteazul (1593–1601) fusese Popa Stoica din Fărcaș. În revoluția munteană de la 1848 s-au distins între alții Popa Radu Șapcă[1] din Celei și stareţul Iosafat Snagoveanul[2] (1797–1872), viitor fondator al capelei române din Paris, azi catedrală mitropolitană.

În Transilvania, printre comandanții armatei revoluționare a lui Avram Iancu (1824–1872) au fost numeroși preoți care au dovedit excelente calități militare în luptele victorioase duse cu armata profesionistă a lui Kossuth și Bem. „Crăișorul munților“ (așa îl numeau moții care îl idolatrizau) își botezase armata lui de țărani *legiune*, având, desigur, în vedere modelul roman, confirmat și de împărțirea ei în centurii și decurii, conduse însă de căpitani. Crăișorul își mai numea legiunea *auraria gemina*, făcând astfel trimitere la legiunea XIII Gemina, dislocată de împăratul Traian la Apulum (azi Alba Iulia). Mulți dintre căpitani purtau anteriu în viața civilă, unii fiind atestați în documente ca Popa Simion Balint, Popa Amos Tobias, Popa Simion Groza, Popa Vasile Moraru din Bicălata, Popa Ioan Gomboș, Popa Ioan Fodoreanu, alții fiind consemnați laconic doar ca Popa Nicolae din Certeje sau Popa Vlăduțiu. Că lecția lui Avram Iancu stăruia în mintea înfierbântată a lui Corneliu Zelea Codreanu o dovedește faptul că unul dintre primele marșuri ale Legiunii[3] înființate la

1. Figura preotului Radu Șapcă a intrat în folclor, un cântec de vitejie elogiindu-l în acești termeni: „Să trăiască Popa Șapcă / C-a scăpat țara de clacă“.

2. Tot un vechi cântec popular îl elogia pe „Părintele Snagoveanu / care-a dezrobit țiganu“.

3. Ipoteza fostului său camarad de la Liceul Militar de la Mânăstirea Dealu, Petre Pandrea, conform căruia legionarismul ar fi o adaptare românească a modelului fascist paramilitar din Polonia e falsă și se

24 iunie 1927 a avut drept țintă Munții Apuseni, unde trăiau urmașii moților Crăișorului, la fel de mizer ca și în urmă cu un secol, pe care Căpitanul căuta să-i câștige pentru cauză prin discursuri justițiare și acțiuni împotriva „străinilor“ (la acea dată evrei, nu unguri ca odinioară) care luaseră în stăpânire pădurile seculare de acolo. Cel puțin în prima parte a carierei lui politice, Căpitanul a trăit în trecut, nu în prezent, într-un Ev Mediu cețos pe care se încăpățâna să-l vadă glorios, vitejesc, ca în manualele lui de cadet în suferință pentru că fusese privat de războiul *lui*, de victoria crucii și a Bisericii Ortodoxe, adică *naționale*. (Refuzul modernității era atât de net în cazul acestui bizar personaj istoric, încât ocolea distracțiile mondene și n-a intrat vreodată într-un cinematograf.) Un om cu mai multă cultură teologică decât el (și cei din preajma lui) ar fi știut că Pseudo-Dionisie Areopagitul îl numea pe arhanghelul Mihail arhonte al poporului evreu, că alți îngeri sunt arhonți ai altor națiuni, iar atunci și-ar fi ales alt protector ceresc. El l-a preferat însă pe Mihail ca învingător al dragonilor, nu pe vestitorul și inițiatorul Gavril. Mihail era un arhanghel militar ca și celălalt erou al său, voievodul Mihai, a cărui țeastă se păstra în paraclisul liceului său. Codreanu visa un ortodoxism combativ, dur, agresiv, care „să facă ordine“ și să ridice etnia de la condiția umilă, docilă, ancilară la trufia imperială, invincibilă, a stăpânului – ceea ce îi dă dreptate o dată în plus lui Hermet, potrivit căruia „resortul central“ al populismului nu este altul decât „exploatarea sis-

explică printr-un complex de inferioritate: „Corneliu Zelea Codreanu a adoptat numele de *legionari* în anul 1930–1931, după legionarii lui Piłsudski“ (v. Petre Pandrea, *Garda de Fier...*, ed. cit., p. 20). Legiunea și Biserica, ortodoxia și națiunea sunt toposuri ale Mișcării Legionare încă din faza ei incipientă. Primul său „ordin de zi“ are ceva din misticismul belicos, inclement și nešovăitor al fondatorilor occidentali de ordine militaro-călugărești: „Astăzi, Vineri 24 iunie 1927 (Sf. Ioan Botezătorul), ora zece seara, se înființează: Legiunea Arhanghelului Mihail, sub conducerea mea. Să vină în aceste rânduri cel ce crede nelimitat. Să rămână în afară cel ce are îndoieli. Fixez ca șef al gărzii de la Icoană pe Radu Mironovici. Corneliu Z. Codreanu“ (v. Corneliu Zelea Codreanu, *Pentru Legionari*, ed. cit., p. 229).

tematică a visului"[1]. În același timp, se credea predestinat și prin prenume condiției de martir al credinței, căci se născuse în 13 septembrie 1899, zi rezervată în sinaxarul ortodox Sfântului Corneliu Sutașul, primul legionar roman convertit la religia lui Isus.

Populismul legionar stă sub semnul cronic al spectacolului și al regiei. Scena lui poate fi minimă: *cuibul* de 3–13 membri ori camera de gardă în care trona icoana protectorului venerat pentru că era pur, nemilos și drept[2]. Ședințele cuibului începeau cu o rugăciune. Zelul novicelui era cultivat cu inscripții mobilizatoare: „Cel ce n-are sabie să-și vândă haina și să-și cumpere; Luptați cu vitejie pentru credință; Feriți-vă de poftele cărnii, care omoară sufletul; Fiți treji; Nu alunga eroul din tine; Frați la bine... și la rău; Cine știe să moară, nu va fi rob niciodată; Aștept învierea Patriei mele și nimicirea cetelor de vânzători"[3]. Asta la sediul central, inițial modest, care va fi înlocuit abia în 1933 prin Casa Verde din insalubrul cartier Bucureștii Noi, construită de legionari prin muncă voluntară (practică pe care comuniștii de mai târziu o vor numi emfatic muncă patriotică) și inaugurată cu tam-tam mediatic concertat în publicațiile Legiunii: „Acolo unde lumea veche, cu gospodăria și spiritul ei, nu era în stare să depoziteze decât gunoaie, generația de muncă a lui Corneliu Zelea Codreanu ridica, din pământ până la acoperiș, palat care să vorbească și celor de acum și celor ce vor veni"[4]. În centrele de garnizoană (deci județene) și în cuiburile de rând novicii

1. Hermet, *op. cit.*, p. 50.

2. Pe icoana arhanghelului Mihail din sediul Legiunii era scris acest sever avertisment: „Spre inimile necurate care vin întru preacurata casă a lui Dumnezeu – fără milă întind sabia mea!" Erau cuvinte ce figurau și pe icoana Sf. Arhanghel Mihail din Biserica Încoronării de la Alba Iulia, catedrala în care regele Ferdinand I își pusese pe creștet coroana de suveran al României Mari, așa cum o făcuse cu trei veacuri în urmă și Mihai Viteazul.

3. Adrian Gabriel Lepădatu, *Mișcarea legionară: între mit și realitate*, ed. cit., p. 86.

4. Ion Banea, *Căpitanul*, Serviciul Propagandei Legionare, Sibiu, f. a., p. 124.

trebuiau să parcurgă stagii pregătitoare, să depună legăminte ce le anulau personalitatea, pornirile individuale, inculcându-le în schimb ideea de echipă, de rotiță într-un angrenaj perfect condus de sus de Marele Inițiat, Căpitanul, care numea șefii în funcție de vigoarea cu care știuseră să se impună camarazilor. Votul, alegerea, infam procedeu burghez, politicianist, era abhorat.[1]

Unii contemporani, printre care și disidentul Mihail Stelescu, care avea să sfârșească sub gloanțele și topoarele camarazilor, au apropiat ritualul ședințelor de cuib de practicile masonice. *Cărticica șefului de cuib*, adică regulamentul organizatoric redactat în 1933 de Corneliu Zelea Codreanu, conținea probe inițiatice precum muntele suferinței, pădurea cu fiare sălbatice și mlaștina deznădejdii. Unor comentatori de azi acestea li se par „neobișnuite“[2]. În realitate, fac parte din imaginarul basmelor românești în care piatra, peria, oglinda se transformă în munte, pădure, lac, imaginar ușor travestit și adaptat la nevoile politice. Pădurea cu fiare sălbatice putea fi la o adică lumea politică românească, crudă și măcinată de lupte acerbe, dar nici legionarii nu erau acolo în rolul Scufiței Roșii, ci în acela al unui Făt-Frumos care răpune balaurii și căpcăunii. Ascensiunea pe muntele suferinței trimite la același imaginar, dar și la escatologia creștină. Cine-l urcă până în vârf, cine ia pe umerii săi – așa cum îi cerea Căpitanul – jugul Mântuitorului se inițiază în moarte, dar și în nemurire, devine părtaș la sacru[3].

1. Mihail Polihroniade, unul dintre apropiații lui Corneliu Zelea Codreanu, înfățișa edificator stilul de lucru al liderului său: „«Căpitanul», adică d-l Corneliu Zelea Codreanu, este dictator în gruparea sa, nestânjenit de comiții și comitete care hotărăsc cu majoritate de voturi. Adăugăm că dictatura «căpitanului» e rațională și că șefii regionali au deplină libertate de acțiune în limitele largi trasate de șeful suprem“ (v. Mihail Polihroniade, „Tot «Garda de Fier»“, în *Calendarul*, I, nr. 225, 17 nov. 1932).

2. V. Adrian Gabriel Lepădatu, *Mișcarea legionară: între mit și realitate*, ed. cit., p. 91.

3. Mircea Eliade, zelator în tinerețe al Căpitanului, va explica în 1949 rolul „ascensiunii anevoioase“: „Regiunile superioare sunt satu-

Căpitanul ştia excelent să-şi manipuleze ciracii. Nu avea doar talentul de organizator, talent „real şi din născare" pe care i-l recunoştea până şi adversarul său declarat Petre Pandrea[1], ci şi o bună intuiţie în alegerea publicului-ţintă. În interior cultiva elitismul (devianţă clară de la dogma populistă), în exterior – populismul. Arbora consecvent imaginea de justiţiar devotat celor mulţi, de conducător al unei „armate în zdrenţe, purtând în ochi cea mai cumplită suferinţă"[2]. Oastea lui era creştină ca-n vechiul imn de la 1848 *Deşteaptă-te, române!*, deci sensibilă la chemările bisericii.[3] Spiritul religios

---

rate de forţe sacre. Tot ce este mai aproape de cer participă, cu o intensitate variabilă, la transcendenţă. «Înaltul», «superiorul» este asimilat trancendentului, supra-umanului. Orice «ascensiune» este rupere de nivel, o trecere dincolo, o depăşire a spaţiului profan şi a condiţiei umane" (v. Mircea Eliade, *Tratat de istorie a religiilor*, Humanitas, Bucureşti, 1992, p. 107).

1. Opiniile lui Petre Pandrea, duşman înverşunat al Căpitanului, coincid cu acelea ale unui zelator celebru, Emil Cioran. În 1940, când se împlineau doi ani de la asasinarea conducătorului mişcării, autorul *Schimbării la faţă a României* scria aceste rânduri: „Acel ce a dat ţării altă direcţie şi altă structură, unea în sine pasiunea elementară cu detaşarea spiritului. Soluţiile lui sunt valabile în imediat şi în veşnicie. Istoria nu cunoaşte un vizionar cu un spirit mai practic şi atâta pricepere *în lume*, sprijinită pe un suflet de sfânt. Tot aşa, ea nu cunoaşte o a doua mişcare în care problema mântuirii să meargă mână în mână cu gospodăria. A face ispravă şi a te salva, politică şi mistică, iată cărei ireductibilităţi i-a pus el capăt. Îl interesa, în egală măsură, organizarea unei cantine şi problema păcatului, comerţul şi credinţa. Nimeni nu trebuie să uite: *Căpitanul a fost un gospodar instalat în Absolut* (s. a.)" (v. *Corneliu Zelea Codreanu şi opera sa*. Crestomaţie de Gabriel Stănescu, Criterion Publishing, 2001, coperta a IV-a).

2. Corneliu Zelea Codreanu, *Scrisori studenţeşti din închisoare*, Editura Ramida, Bucureşti, 1998, p. 14.

3. Temperament mistic şi combatant în acelaşi timp, Corneliu Zelea Codreanu repeta cu un simţ regizoral ieşit din comun chemările paşoptiştilor ardeleni. Manifestul liric de la 1848, care a devenit după 1989 imnul României emancipate de sub totalitarism, are o istorie pe deplin limpezită abia în anii din urmă. Textul imnului, intitulat iniţial *Un răsunet* (fiindcă era ecoul din Ardeal al poemului programatic *Către români* compus în martie 1848 de revoluţionarul moldovean

al țăranilor era ațâțat prin spectacole grandioase cu călăreți, drapele, cavalcade amintind coloanele grele ale cruciaților plecați să elibereze Sfântul Mormânt. E ceva grav, apăsător, auster în spectacolele de masă regizate de Căpitan, un refuz evident al pitorescului policrom care n-a lipsit niciodată din alaiurile triumfale ale românilor. Când Mihai Viteazul – eroul său preferat – intra în octombrie 1599 în Alba Iulia, în coada oștirii în zale erau lăutarii gălăgioși ce cântau arii naționale.

Omul care, susțin contemporanii, „n-a intrat 14 ani într-o berărie sau cinema", detesta zarva, ludicul, bucuriile profane. Etalonul lui în materie de civilizație nu era nici Italia mussoliniană, nici Germania, profund afectată în ochii lui de spiritul protestant (ceea ce ne-ar putea duce cu gândul la lecturi din Max Weber), ci Franța provincială, creștină, naționalistă,

---

Vasile Alecsandri), purta semnătura poetului transilvan Andrei Mureșanu (1816–1863). Una dintre imaginile esențiale ale poemei era tocmai aceea a preoțimii care ritmează pașii oștirii revoluționare gata să treacă „prin sabie și foc": „Preoți, cu crucea-n frunte! căci oastea e creștină, / Deviza-i libertate și scopul ei prea sânt". Dar și melodia pe care a fost pusă această Marseilleză a românilor are o poveste cu iz ecleziastic. Autorul ei, George Ucenescu, cântăreț la biserica Sf. Nicolae din Brașov, a adaptat axionul ortodox *Din sânul maicii mele* la strofele 1, 2 și 4 ale poeziei lui Mureșanu, dând cântecului drept titlu primul hemistih din versul inițial „Deșteaptă-te, Române". Imnul, care a început să circule din primele zile ale revoluției române din Transilvania, a fost intonat pentru prima dată în fața protopopului Ioan Popazu, fiind reluat apoi în fața mirenilor adunați în grădina preotului Bonifație Patiș. „Naționalist" și „mistic", cum avea să-l eticheteze Ion Antonescu, Căpitanul cunoștea rolul preoților în revoluția ardeleană și-l evidenția într-una din „circularele" lui: „Preotul cu crucea și cu pușca? Întreb: cine va putea scoate din Istoria Românilor sau care Sinod va putea afurisi pe Popa Balint și pe alții ca el, care în adevăr au stat cu pușca într-o mână și cu crucea în alta" (v. Corneliu Zelea Codreanu, „Mișcarea Legionară și Biserica", în Constantin Petculescu, *Mișcarea Legionară. Mit și realitate*, ed. cit., p. 287). Nu e, desigur, o simplă întâmplare că unul dintre cuiburile legionare din București se numea „Popa Balint". Șeful Legiunii știa că România profundă era înclinată spre misticism și se folosea abil de această propensiune. De altminteri, și după 1989 Biserica ocupă constant unul dintre primele trei locuri în lista instituțiilor pe care le respectă românii.

istorică, alergică la ateism și modernism, de care s-a atașat în timpul studiilor nefinalizate de doctorat în economie (1925–1927) la Universitatea din Grenoble. Doctorandul sărac, dar ambițios ca un Rastignac, nu și-a putut permite pe termen lung luxul unei locuințe în orașul lui Hugues de Lionne, al lui Condillac, Barnave, Stendhal, Fantin-Latour, așa că a închiriat căsuța unui pensionar din cătunul Pinet d'Uriage, muncind cu ziua la culesul cartofilor. Îi plăcea, desigur, să admire vechea catedrală din Grenoble și bisericile Saint-André și Saint-Laurent, dar îl atrăgeau și mai mult castelele ruinate din împrejurimi.[1] Din lecturile unor cărți cu cavaleri în sutană, din contemplarea procesiunilor catolice, din poveștile în *patois* ale țăranilor cu care se întreținea frecvent, s-a conturat până la urmă în mintea lui cutreierată de viziuni mistice imaginea mitică a Căpitanului creștin ducându-și oastea spre victoria asupra celor răi.

Întors în țară, supune realitatea imaginii pe care și-o făurise... Coboară și el în popor, ca narodnicii de odinioară, dar nu pentru a-l lumina, ci spre a-l mântui. Doctorandul în economie nu părea a se simți prea bine printre congenerii intelectuali, iar aceștia l-au privit inițial și ei cu suspiciune. Prin ce s-ar fi putut impune acest haiduc cu asprimi monahale unui erudit ca Mircea Eliade? Retorica lui era simplă, funcțională, laconică, nepreocupată, în aparență, de efecte.[2] Și-a

---

1. Contemplarea unor situri antice i-ar fi produs o revelație: „într-o biserică veche din secolul al IV-lea a găsit pe plafon un motiv ornamental care l-a surprins: peste 50 de svastici aurite" (v. Adrian Gabriel Lepădatu, *Mișcarea legionară: între mit și realitate*, ed. cit., p. 80).

2. Ca orator, Corneliu Zelea Codreanu miza, paradoxal, pe tăcere, pe pauzele semnificative, neîndoielnic regizate, dintre cuvinte și fraze, pe efectele vizuale. Și-a definit singur canonul unei retorici care a prins la mulțimi: „Legea tăcerii: vorbește puțin. Vorbește ce trebuie. Vorbește când trebuie. Oratoria ta este oratoria faptei". Tăcerea ca exercițiu pregătitor al faptei, ca prag al armoniei între camarazi, face parte din ritualul ședințelor de cuib, al rugăciunilor colective pentru eroii căzuți pentru Legiune, al depunerilor de legăminte pe drapel. Când vine vorba de respectarea tăcerii, Căpitanul e drastic și intransigent: „În linii generale, în cuib nu se va da loc la discuții înfocate, violente, contradictorii.

exersat-o, ca și tatăl său, bun orator, conform amintirilor camarazilor, vorbind fără înflorituri țăranilor. Alegea zonele sărace și momentul ieșirii țăranilor de la slujba religioasă. În 15 decembrie 1929, la Berești, în sudul Moldovei arse de sărăcie, tânărul înalt, în costum popular, le-a vorbit țăranilor de-a călare, haiducește, lângă biserică. Totuși, nu mergea singur. Căpitanul „Furtună“[1] era însoțit de la o distanță securizantă de călăreți cu pene de curcan la căciuli, precum dorobanții ce cuceriseră în 1877–1878, pe dealurile însângerate din Bulgaria, independența de stat a României. Țăranii, nota un biograf al lui Codreanu, îi așteptau cu lumânări aprinse și, superstițioși, le turnau la picioarele cailor găleți cu apă, ca să le aducă noroc. Căpitanul îi stăpânea cu o privire grea, sfredelitoare, și le anunța în cadențe militărești clipa miraculoasă în care trâmbițele dreptății vor chema „la înviere sufletul necăjit al românilor“.

Privind la rece lucrurile, dezbărând spectacolul de latura lui emoțională care producea doar efecte de moment, vacuitatea acestei retorici iese însă repede la iveală. Legiunea, ulterior Garda de Fier sau Totul pentru Țară, nu avea un program social-economic coerent. Conștient de deficitul său doctrinar, Zelea Codreanu preîntâmpina abil obiecțiile inamicilor și îndoielile partizanilor susținând că legiunea „are un program precis, care se va publica la timpul potrivit“. Până la sosirea orei astrale, prefera să ironizeze sofistic în *Cărticica șefului de cuib* zelul statutar al competitorilor politici: „A crea numai statut, program etc. și a crede că ai făcut mișcare, este ca și cum, voind să faci un om, i-ai face numai hainele. A crea o mișcare înseamnă, în primul rând, a crea, a da naștere unei stări de spirit care nu-și are sediul în rațiune, ci în sufletul mulțimii“. Tot în funcție de mobiluri sufletești s-ar fi coagulat, în viziunea Căpitanului, nucleul prim al Mișcării Legionare:

Cât mai puțină vorbă, cât mai multă meditație, nimic să nu tulbure majestatea tăcerii și a bunei înțelegeri“ (v. Corneliu Zelea Codreanu, *Cărticica șefului de cuib*, ed. cit., p. 7).

1. Era numele haiducesc pe care și-l alesese și cu care semna primele edicte.

„Noi nu am avut nici un program. Și acest fapt va naște desigur un mare semn de întrebare. Organizație politică fără nici un program izvorât din *rațiune*, din capul unui om sau al mai multora? Dar nu ne-am legat împreună cei ce *cugetam*, la fel, ci acei ce *simțeam* (s. a.), la fel. Nu cei ce aveam același fel de a gândi, ci acei ce aveam aceeași construcție sufletească“[1].

Format în atmosfera intelectuală germană, Nae Ionescu, un filozof apropiat Legiunii, care magnetiza studențimea și tineretul intelectual prin prelegerile lui, a simțit mai târziu nevoia de a eluda, tot sofistic, această carență de program, scriind: „Pentru naționaliști însă, care sunt și creștini, și care, deci, sunt realiști, istoria nu are «sens». Din care pricină naționaliștii nu au nici ideologie (ideologia e un cuvânt scornit de ideologi, care au fost toți liberali și democrați și care au inventat și teoria omului creator de istorie). Dar neavând ideologie, naționaliștii nu pot avea nici program. Ce program are bobul de grâu care încolțește, ce program are ploaia care cade? Naționaliștii sunt gospodari; iar gospodăria este o stare naturală. Mă rog – plugarul care ară și seamănă are program? Nu. El are, pur și simplu, *rost la treabă,* și *la fiecare soroc face ce trebuie* (s. a.). Asta e. Naționalismul nu are program“[2]. Sofism care nu salvează totuși precaritatea doctrinară a liderului suprem al Legiunii. Țintind sufletul, nu creierul, propunerile Căpitanului se reduceau totuși la sloganuri inconsistente, ce flatau, poate, sensibilitatea unui electorat mai puțin introdus în chestiunile abstracte, dar nu articulau un proiect. Ce altceva decât demagogie puteau însemna aceste formule sacrosancte în discursurile legionare precum „țăranii, temelia țării“, „învierea vechilor moșneni și răzeși“, „igiena pozitivă prin școală“ a lumii rurale într-un timp în care capitalismul infirmase utopiile romantice paseiste?

O lună mai târziu, în Basarabia, revenită la trupul țării după un secol de vitregii în care configurația etnică a populației se schimbase simțitor, scenariul „coborârii în popor“

1. Corneliu Zelea Codreanu, *Pentru legionari*, ed. cit., p. 229.
2. Nae Ionescu, „Unde e programul?“, în *Cuvântul*, XV, nr. 3140, 10 febr. 1938.

câştigă în grandoare. În 26 ianuarie 1930 cruciaţii fascismului creştin intră în Cahul – târguşor de pe malul stâng al Prutului unde populaţia evreiască avea un nivel de trai ridicat, mult peste cel al băştinaşilor şi al ţăranilor invidioşi din împrejurimi – cu aerul celor pregătiţi de luptă cu păgânii. În fruntea coloanei de călăreţi legionari ce aveau ca semn distinctiv o cruce de pânză albă cusută pe haine, Căpitanul păşea ca un Tancred, un Rinaldo ori un Godefroy de Bouillon, ţinând o cruce de lemn în mână. Îl urmau 100 de călăreţi, cu căciuli de „curcani", apoi 100 de pedeştri cu stindarde fluturând în vânt şi 80 de căruţe pline de legionari şi de ţărani care cântau imnul *Scoală, scoală, măi române*. Şocul emoţional a fost enorm: 20.000 de ţărani, mulţi cu ochii în lacrimi, au invadat străzile orăşelului, ascultându-l pe cel ce promitea că-i va salva de hidra „iudeo-comunistă".

Dar nici autorităţile nu dormeau; tocmai atunci guvernul Iuliu Maniu negocia un împrumut de la trustul american J.P. Morgan şi nu voia să indispună marea finanţă internaţională şi nici să-şi urce în cap minorităţile. Aşa că proiectul marelui marş legionar asupra Basarabiei, în care cruciaţii ar fi trebuit să treacă Prutul în şapte coloane, între Cetatea Albă şi Tighina, e interzis de autorităţi, care iau măsuri ferme pentru a-l zădărnici. Prilej de tânguiri amare ale Căpitanului şi recriminări la adresa adversarului obsedant: „Basarabia e dată economiceşte şi politic în stăpânirea absolută a jidanilor, orice încercare de dezrobire românească, orice atingere a acestei negre stăpâniri este considerată o crimă"[1]. Interdicţia i-a frânat o vreme drumul spre mase, dar revolta cu care a întâmpinat-o l-a împiedicat să vadă clar un detaliu ce-ar fi trebuit să-l pună pe gânduri. Firi pragmatice, ţăranii voiau în primul rând pământ şi credite ieftine, nu mântuire şi înviere.

În Basarabia, provincie cu populaţie amestecată, cu minorităţi înclinate spre valorile pozitive ale existenţei, acest pragmatism duce ulterior la un recul spectaculos al simpatiei pentru Legiune. Să mai adăugăm la acestea un amănunt

1. V. Grigore Traian Pop, *Mişcarea Legionară. Idealul izbăvirii şi realitatea dezastrului*, ediţia a II-a, Kullusys, Bucureşti, 2007, p. 272.

ce n-ar trebui neglijat: din 14 noiembrie 1933 până în 17 noiembrie 1937, ministru de interne, iar alteori vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri, este basarabeanul Ion Inculeţ, care, înainte de a fi liberal de frunte, fusese comisar gubernial al Basarabiei şi membru al sovietului deputaţilor muncitori şi ţărani din Petrograd şi cunoştea deci perfect practicile de mână forte şi procedeele eficiente de intimidare şi reprimare a adversarilor politici. La alegerile din 20 decembrie 1937, când Garda de Fier înregistra singurul său mare triumf electoral – 15,58% din voturi şi 66 de mandate în parlament – şi se afirma drept a treia forţă politică a ţării, tocmai în Basarabia obţinea cel mai modest rezultat: 5% din sufragii.

A adunat însă mult mai multe voturi în alte provincii, atât din Vechiul Regat, cât şi din afara acestuia. Mai ales în provinciile recent reunite cu Ţara ponderea electorală a naţionaliştilor a fost mare: Crişana-Maramureş – 20,5%, Banat – 20%, Transilvania – 14,8%; dar nici în alte regiuni bilanţul nu era neglijabil: Muntenia – 18%, Oltenia – 16,1%, Dobrogea – 16,1%. În total, numărul voturilor obţinute de partidul Totul pentru Ţară era de 478.378. Sunt istorici, îndeosebi din perioada comunistă, care susţin că succesul acestor nou-veniţi în politică s-ar datora lui Iuliu Maniu, care prin pactul de neagresiune cu Corneliu Zelea Codreanu şi-ar fi împins aderenţii spre tabăra unui naţionalist mai înfocat decât el, dar după părerea lui uşor manevrabil în viitor... Alţi istorici, afirmaţi într-un regim al libertăţii de gândire, au opinia contrară: Legiunea ar fi fost văduvită de multe voturi, argumentul principal fiind depoziţia lui Eugen Cristescu, fostul şef al Siguranţei, la procesul din 1946 al mareşalului Antonescu. Convocat la bară, succesorul lui Moruzov a declarat atunci: „Au fost obţinute de legionari vreo 500 şi ceva de mii de voturi. Realitatea este că, prin Serviciile Secrete se ştie, că legionarii au avut atunci... [indesc.] 300.000 de voturi au fost camuflate de către Ministerul de Interne“[1]. Or, Ministerul de Interne nu a fost înclinat

1. V. *Procesul mareşalului Antonescu*, Saeculum I.O., Bucureşti, 1998. Cum toate depoziţiile martorilor sunt transcrise cu fidelitate, acest accident fonic din declaraţiile lui Eugen Cristescu dă de gândit...

spre gesturi de amiciţie în favoarea legionarilor, un număr dintre aceştia fiind împuşcaţi fără somaţie chiar şi în timpul guvernării Goga–Cuza (28 dec. 1937 – 9 febr. 1938), afină ideologic Mişcării Legionare.

Cum se explică acest aflux de voturi (şi de membri) spre o organizaţie (ulterior un partid) care în 1928, la un an de la înfiinţarea Legiunii Arhanghelului Mihail, număra doar câţiva fideli în plus, iar la alegerile din 1 iunie 1931, când depusese liste de candidaţi în 17 judeţe, nu ajunsese decât la totalul deplorabil de 34.183 de voturi?[1] Criza economică ce acutizase spaimele fundamentale ale păturilor productive – lipsa locurilor de muncă, a alimentelor, nesiguranţa zilei de mâine şi insecuritatea celei de azi – ar oferi un prim răspuns. Nu şi suficient, pentru că după vârful acesteia din 1933 situaţia economică a României se îmbunătăţeşte progresiv, 1938 (primul an al dictaturii de dezvoltare impusă de Carol II) fiind unul de vârf în istoria interbelică a ţării. La ascensiunea Legiunii au lucrat cel mai eficient duşmanii şi competitorii ei. Prestigiul Partidului Naţional-Ţărănist s-a deteriorat repede, aproape la concurenţă cu acela al Partidului Naţional Liberal, măcinat şi el de multiple disidenţe. Votul pentru Legiune şi avatarii ei (Garda de Fier, Gruparea Corneliu Zelea Codreanu, Totul pentru Ţară) nu e atât în favoarea acesteia, cât un vot de blam adresat celorlalte partide care transformaseră democraţia într-o caricatură detestabilă în ochii electoratului, dar extrem de profitabilă politicienilor.

Ales el însuşi deputat pe listele Legiunii, dar deposedat de mandat, Mircea Eliade a inventariat memorabil viciile structurale ale democraţiei interbelice româneşti: corupţia generalizată, năpăstuirea ţărănimii, distrugerea burgheziei naţionale în folosul elementelor alogene, politicianizarea învăţământului şi administraţiei, deznaţionalizarea profesiunilor libere, surparea lentă a statului românesc modern. Culminaţia acestei deteriorări accelerate, produsă în doar 20 de ani de la Uni-

1. Prezentându-se sub o titulatură neutră – Blocul Muncitoresc-Ţărănesc –, comuniştii adunaseră 73.716 voturi, adică 2,52% din totalul acestora.

rea din 1918, e înfățișată profetic: „Clasa noastră conducătoare care a avut frâiele destinului românesc de la Întregire încoace, s-a făcut vinovată de cea mai gravă trădare care poate înfiera o elită politică în fața contemporanilor și în fața istoriei: *pierderea instinctului statal* (s. a.), totala incapacitate politică. Nu e vorba doar de o simplă găinărie politicianistă, de un milion sau de o sută de milioane furate, de corupție, bacșișuri, demagogie și șantaje. [...] Crima elitelor conducătoare românești constă în pierderea acestui instinct și în înfiorătoarea lor inconștiență, în încăpățânarea cu care își apără «puterea». [...] Democrația de la război încoace a izbutit să zădărnicească orice încercare de redeșteptare națională. Prin piloții orbi de la cârma țării, democrația ne-a adus astăzi acolo unde suntem“[1].

Paradoxul ascensiunii Mișcării Legionare

Paradoxul ascensiunii Mișcării Legionare constă în demonizarea democrației, utilizându-se cu abilitate și consecvență resursele ei, porțile pe care le deschidea aceasta adversarilor săi. Care nu se sfiesc să recurgă ceas de ceas și zi de zi la mijloacele populismului, adecvându-le fiecărui sector de electorat vizat. Axată pe ierarhie și disciplină, Mișcarea Legionară nu lăsa lucrurile la voia întâmplării, a elanurilor momentane, ci era capabilă, grație charismei și neobișnuitei capacități organizatorice a liderului său și a camarazilor din nucleul dur conducător, „să absoarbă controlat membri provenind din medii diverse, operând cu un discurs și tactici de tip *catch-all party*“[2]. Alternând discursul interclasă cu acela multiclasă, ea aduna prozeliți pe care îi supraveghea și manipula apoi strâns, excluzându-i pe șovăielnici și pedepsindu-i pe trădători.

---

1. Mircea Eliade, „Piloții orbi“, *Vremea*, X, nr. 505, 19 septembrie 1937, p. 3.

2. Mihai Chioveanu, „Trecutul inutilizabil și fabrica memoriei“, studiu introductiv la vol. Mariana Conovici, Silvia Iliescu, Octavian Silvestru, *Țara, Legiunea, Căpitanul. Mișcarea Legionară în documente de istorie orală*, Humanitas, București, 2008, p. 15.

Pentru țărani, care i-au furnizat totuși un contingent limitat, se făcea apel la retorica justițiară și emoțională, care cere, proclamă, promite, dar nu oferă nimic concret. Binele, dreptatea, echitatea, învățătura vor veni după victoria Legiunii și „învierea neamului". Pentru asta n-ar fi nevoie de programe, ci de încredere nelimitată, de aliniere fără șovăire în oastea Căpitanului. Prin urmare, dacă țăranii „vor să li se facă dreptate deplină, să nu le fure alții munca și să le fie truda pe degeaba, să nu le moară copiii de sărăcie și murdărie, să nu trăiască mai rău decât vitele, fără nici o lumină a minții și căldură a inimii, atunci să-și pună nădejdea fără șovăire în Căpitan și în legionarii săi"[1]. În țara cu cea mai mare mortalitate infantilă din Europa, cu 1.200.000 de ftizici, cu 600.000 de paludiști și 300.000 de pelagroși o astfel de retorică putea prinde ușor, canalizând voturile spre un partid care se pretindea a fi unul al justiției sociale. Știind individualismul funciar al țăranului român, propagandiștii Legiunii îl anihilau (sau măcar îl atenuau) exploatând inteligent alt resort psihologic al ființei sale: spiritul religios, bigotismul. Colectivismul, care-i apropie pe legionari de comuniști, lua în cuvântările lor electorale o coloratură creștină, postulându-se, de pildă, prioritatea „nevoiei celor mulți înaintea (și contra) lăcomiei unuia singur" sau fluturându-se sloganul egalitar „omul și pogonul".

În propaganda lor la sate legionarii recurg la un evantai de mijloace care-i diferențiau de competitori și le sporeau priza la popor. Chiar dacă printre lideri și simpatizanți existau și oameni cu o bună stare materială (Nae Ionescu, Mihail Sturdza, Mircea Eliade ș.a.), echipele legionare de propagandă nu descindeau din mașini, ci se deplasau pe jos (rar, în căruțe), în haine modeste, cântând ariile Legiunii: *Imnul tinereții legionare*, *La luptă, muncitori!*, *Marșul Moța-Marin*, *Imnul legionarilor căzuți*, *Imnul biruinței legionare*, *Imnul românilor secuizați* ori arii patriotice cu efect verificat în timp ca *Ștefan Vodă al Moldovei*. Sărăcia de mijloace, de multe ori reală, era

1. Traian Herseni, *Mișcarea legionară și țărănimea*, București, 1937, pp. 17–18.

exagerată programatic, după cum a recunoscut tardiv unul dintre membrii lor: „Noi nu veneam cu mașini, noi veneam pe jos. Cum să-și închipuie un țăran că niște oameni care vin pe jos acasă se lăfăie sau sunt milionari, sau se bucură de știu eu ce bunuri adjudecate necinstit?"[1] Oratorii erau selectați cu strictețe, în funcție de capacitatea de a răscoli lumea, de a valorifica „o coardă care suna bine la țăran", îmbinând detalii ținând de viața și gospodăria personală cu problematica națională și cea religioasă.[2] Ținutei, repet, deliberat modestă, i se acorda de asemenea o atenție sporită. Însuși Căpitanul, care ca autor de succes avea o avere deloc neglijabilă, cultiva demagogic indigența vestimentară, sobrietatea spartană. Ca deputat, n-a purtat joben și nici cămașă de mătase. În 1937, fiind naș, în comuna Galbeni, județul Tecuci, Zelea Codreanu a venit la nuntă încălțat cu bocanci. Efectul printre țăranii veniți să-l vadă a fost considerabil, zvonul circulând din gură în gură. După numai șase luni, județul – prin tradiție fief guvernamental – avea un deputat legionar.

Imnografia legionară. Extremele discursului manipulator

Cântecul substituia frecvent discursul. Milităros, șeful Legiunii iubea marșurile cadențate care impuneau un tonus viril

1. Vezi mărturia lui Mircea Nicolau, coleg de propagandă legionară cu Mircea Eliade în județul Ialomița, în vol. *Țara, Legiunea, Căpitanul*, ed. cit., p. 122.

2. *Teatralitatea,* proprie existenței legionare, era o coordonată insistent exploatată. Același Mircea Nicolau o subliniază retrospectiv: „Aveam o sumă de vorbitori pentru mase, care-și creaseră un stil... Și mai era ceva: regia acestor cuvântări, momentele preliminare adresării la public! Pentru că una era să intri într-o comună nestingherit, [...] și alta să fi trecut printr-un cordon de jandarmi, să fi parlamentat cu ei, jandarmii să înconjoare lumea și tu să apari în postura de viteaz, de erou, de luptător. Altfel reacționează lumea! Dacă intrai fără oprelişti, n-aveai nici un fel de rezistență, te-nvăluia mai puțin aura aceasta de erou, de martir, care era reală pentru că a te bate cu jandarmii era un risc!" (*ibidem*, p. 124).

și impulsionau nu doar pe cei încolonați, ci și pe privitori.[1] Proslăvind virtuțile rasei, mesajul lor, frecvent ultranaționalist, inducea stări mistice, prielnice jertfei pentru Țară și Neam. Șansa nesperată – iar dacă examinăm lucrurile din perspectiva timpului, nemeritată – a Legiunii a fost atragerea în rândurile ei a unui poet de mare talent, Radu Gyr[2], și a unui compozitor renumit în epocă, Ion Mânzatu. Compuse îndeobște în lagărele în care au fost internați autorii lor, mar-

1. Ca fost elev al Liceului Militar de la Mânăstirea Dealu, Căpitanul sublinia în *Cărticica șefului de cuib* valoarea terapeutică a marșurilor: „Marșul este sănătos. Marșul repausează și reface nervul și sufletul omenesc. Dar mai presus de toate, marșul este simbolul acțiunii, al explorării, al cuceririi legionare".

2. Radu Gyr (1905–1975), poet, eseist și universitar afiliat Mișcării Legionare. Ca poet, a evoluat de la un neoclasicism creștin și naturist, în genul lui Francis Jammes (din care a și tradus) și al românului Ion Pillat, spre balada eroică și rafinată, cu rădăcini folclorice, prin care a construit un panteon liric ce adună figuri reprezentative ale istoriei poporului român. Lungii ani de închisoare (aproape 20) l-au transformat într-unul din marii cântăreți ai bolgiilor carcerale. Volumele *Cerbul de lumină* (1928) și *Cununi uscate* (1938) i-au adus Premiul Societății Scriitorilor Români, respectiv Premiul Academiei Române. Biografia, cu multe accidente și răsturnări, și-a pus un stigmat de neșters asupra creației sale. (Un ciclu interbelic de poeme se intitula chiar *Stigmate*.) Cercetaș de nici 12 ani, însoțește în Primul Război Mondial o ambulanță pe câmpul de luptă și e rănit într-un bombardament german. Arestat și internat în lagăre de mai multe ori în timpul domniei lui Carol II, ajunge director general al Teatrelor în scurta existență a Statului Național Legionar. Îndemnându-și în ianuarie 1941 camarazii la rezistență împotriva ofensivei lui Antonescu, e arestat și condamnat la 12 ani de închisoare; din penitenciar e trimis pentru reabilitare pe frontul antisovietic, unde e rănit grav. E unul dintre puținii supraviețuitori din rândurile celor încadrați în cele 20 de batalioane disciplinare prin care Antonescu a vrut să-și lichideze adversarii politici. Arestat iar în 1944, după întoarcerea armelor, e condamnat la 12 ani de detenție severă. Eliberat în 1955, e arestat din nou în 1958 și condamnat la moarte pentru zguduitorul manifest liric anticomunist *Ridică-te Gheorghe, ridică-te, Ioane!*; sentința fiind comutată în detenție pe viață, e grațiat în 1963, dar este constrâns să colaboreze la *Glasul patriei,* oficină propagandistică pentru românii de peste hotare. Opera lui poetică a putut fi (re)publicată abia după 1989.

șurile preamăreau eroii Legiunii: Nicadorii[1], Moța–Marin[2], „mucenicii“ din închisorile carliste, situați în coloana lungă a martirilor care începea de la daci, slăveau magnificența Căpitanului, „sfânta tinerețe legionară“, amenințau și blestemau trădătorii („avem doar gloanțe pentru trădători“ e versul final din *Imnul tinereții legionare*), deplângeau suferințele muncitorimii și o chemau la luptă, în fine, vesteau mesianic „luminile biruinței“ și „destinul de fier“ al neamului spre care acesta este condus de o nouă trinitate: Garda, Căpitanul și Arhanghelul din cer.

Ca parte a discursului de persuasiune în masă, imnografia și poezia legionară, prezente în periodicele Mișcării Legionare sau măcar simpatizante ale acesteia: *Pământul strămoșesc, Axa, Buna-Vestire, Calendar, Curentul, Cuvântul, Porunca vremii, Rânduiala, Iconar*, în *Gândirea* chiar, revistă prestigioasă care reia cu un orizont intelectual și estetic superior direcția *Sămănătorului*, oscilează între cele două extreme ale retoricii

---

1. Nicadori, acronim ce reunește numele legionarilor Nicolae Constantinescu, Iancu Caranica și Doru Belimace, care l-au împușcat în 29 decembrie 1933, pe peronul gării Sinaia, pe prim-ministrul liberal I.G. Duca, vinovat în ochii lor pentru că scosese în afara legii Garda de Fier, arestase 10.000 de legionari și, în plus, ar fi acceptat relocarea în România a 300.000 de evrei persecutați în Germania hitleristă. Conform mitologiei „creștine“ a Legiunii, atentatorii s-au predat autorităților pentru a „ispăși“ prin suferință și pedeapsă păcatul. Tribunalul militar i-a condamnat la muncă silnică pe viață. În noaptea de 29 spre 30 noiembrie 1938, cei trei, împreună cu Corneliu Zelea Codreanu și alți zece legionari, au fost strangulați de jandarmi din ordinul lui Carol II.

2. Ion I. Moța (1902–1937), doctor în drept al Universității din Grenoble, scriitor, ziarist, și Vasile Marin (1904–1937), doctor în drept al Universității din București, ambii lideri ai Legiunii, au murit la 13 ianuarie 1937, la Majadahonda, luptând împotriva blindatelor republicane. Moartea lor a provocat o mare emoție în România. La înmormântarea lor, la Casa Verde din Bucureștii Noi, au participat în cortegiu 400 de preoți, legionari în uniformă, reprezentanți diplomatici ai statelor totalitare, soldați din Garda Regală, mii de simpatizanți din toate straturile societății. Anterior, chiar N. Iorga, adversar decis al Legiunii, le-a consacrat în *Neamul Românesc* din 19 ianuarie articolul-necrolog „Doi băieți viteji“, sistematic ignorat de istoriografia comunistă.

creştine: *adoratio* şi *imprecatio*. Universitarul Eugen Negrici remarcă persistenţa modelului creştin în poezia comunistă din România primilor ani de după 1948, poezie care „are toate datele unei creaţii de aspect religios imnografic“. Liturghia laică oficiată sub auspiciile bisericii protectoare (partidul) are, susţine criticul, legături subterane cu slavoslovia ortodoxă: „Definitorie (şi precumpănitoare ca număr de piese reprezentative) este *proslăvirea* izbânzilor şi a eroilor, aşa cum se şi cuvine într-o politică precum era comunismul în faza lui fundamentală. Dar aceasta nu se face fără rememorarea biruinţelor, fără apelurile repetate la «veghe» sau fără stimularea urii împotriva Răului şi a consecinţelor lui morale. Liturghia ortodoxă este, cum se ştie, alcătuită dintr-o ţesătură de imnuri de slavă şi rugăciuni şi spiritul în care e redactată este funciarmente encomiastic, deşi nu sunt absente referirile la uneltirile Răului şi nici pasajele de afurisenie (în cadrul slujbelor speciale)“[1].

Tiparul creştin, deghizat în poezia propagandistică comunistă, e, desigur, mult mai vizibil în lirica legionarilor. Schemele analizei semiotice adaptate de Eugen Negrici pentru decriptarea liricii totalitarismului roşu pot fi aplicate cu mai multă uşurinţă celei subordonate totalitarismului brun, în speţă verde, dacă ne referim la poeţii Legiunii. Aici cei doi piloni esenţiali – *adoratio* şi *imprecatio* – se dezvăluie în toată nuditatea lor. Şi într-un caz, şi în celălalt, contează cântecul ca mijloc de omogenizare şi manipulare psihologică a maselor. „Or, cântecul, expresie adesea a unui eu colectiv, e în mare măsură indiferent la logică. El nu face uz de argumente, ci narcozează raţiunea“[2]. Mizând pe funcţia mnemonică, majoritatea pieselor intonate la ieşirile în popor ale Legiunii sunt imnuri alerte, cu refrene ritmate în versuri scurte, prielnice memorizării care adoarme dreapta judecată. *Imnul tinereţii legionare* compus de Ion Mânzatu pe versurile lui Radu Gyr oferă în acest sens exemplul cel mai elocvent: „Garda, Căpitanul / Ne preschimbă-n şoimi de fier, / Ţara, Căpitanul / Şi Arhanghelul din cer“.

---

1. Eugen Negrici, *Literatura română sub comunism. Poezia (I)*, Editura Fundaţiei Pro, Bucureşti, 2003, p. 68.
2. *Ibidem*, p. 25.

E suficient acest refren pentru a descoperi alt ax al discursului manipulator: magnificarea, accentul encomiastic persistent. În imnografia legionară Căpitanul e mitizat, e noul Zeu, „arhanghelul dreptății", ce-și duce fidelii „cu pas fanatizat" spre Paradisul Creștin, o Românie legionară „mai mândră decât soarele de pe cer". Aureolat de glorie ca de niște „flăcări mari", statuar, el înfruntă prigoana și „crivățul nebun" al vrăjmașilor „mișei", pe care-i calcă „cu pași grei", sfidează vitregiile meteorologice și, cu „aripi la glezne" ca Hermes ori ca Victoria din Samotrace, dă „neamului dezrobit" măsura forței imperiale: „Cu pieptul ars de grindini și de vânt, / Tu, Căpitane, trădări ai frânt / Și mari destine românești / Împărătești, / Tu împlinești" (*Imnul biruinței*). Lângă altarul Marelui Zeu sunt și altele secundare, ale „martirilor credinței", amintiți nominal ca „jertfe sfinte" ori omagiați în bloc, ca într-un fel de laică duminică a tuturor sfinților. „Cântăm și ne gândim la Nicadori", mărturisește altă dată același Radu Gyr. Într-un moment de tipică oboseală a inspirației, lui Moța și Marin (penați legionari de rangul doi) li se acordă onorurile poetice rezervate Căpitanului-Pantocrator: „Moța, Arhanghel și munte / Marin ca o flacără mare" (*Imnul eroilor Moța Marin*), dar o umbră de bun-simț îndreaptă encomionul și spre eroul necunoscut legionar, adorat în sunetele de romanță ale micului romantism proliferat sub mantia lui Eminescu: „Plânge printre ramuri luna, / Nopțile-s pustii, / Căci te-ai dus pe totdeauna, / Și n-ai să mai vii" (*Imnul legionarilor căzuți*, versuri și muzică: Simion Lefter). Celor vii (încă), creștinilor în cămașă verde, Legiunea le rezervă, în spiritul eticii evanghelice, cultul sărăciei neprihănite, al muncii și al jertfei ziditoare: „Din jertfe și din trăsnet de ciocane / Ne-om făuri destin de fier" (*La luptă, muncitori!*).

În registrul opus, al imprecației destinate Satanei plutocrate, nu lipsește „împărtășania cu ură" semnalată de același Eugen Negrici în lirica comunistă. Resentimentul identitar unește ura împotriva alogenului spoliator și deznaționalizator cu revolta împotriva „trădătorilor" din propriul neam. „Căci ne-am pierdut și limba, și credința / Sub biciul crunt al fostei

stăpâniri" – exclamă în *primo tempo* ardeleanul Horaţiu Comăniciu, răzvrătit retrospectiv împotriva ocupanţilor maghiari de odinioară, pentru a continua, în *secundo tempo*, cu dezvăluirea eului „chinuit de mişelia-atâtor trădători" „de un sânge şi de-o lege cu el" (*Imnul românilor secuizaţi*).

Majoritatea cântecelor Gărzii de Fier glorificau însă moartea, în conformitate cu ideile Căpitanului, care scria în *Cărticica şefului de cuib*: „Legionarul iubeşte moartea, căci sângele lui va servi la plămădirea cimentului României legionare". Dar Radu Gyr, poet cu o serioasă cultură filologică, bun cunoscător al folclorului românesc şi balcanic nu se limitează la versificarea doctrinei codreniste, nu se ancorează doar în ortodoxia canonică. Răzbate ceva precreştin, ancestral, tracic în poemele sale despre care pretinde că le „tencuieşte cu sânge dac". Dacii, se ştie, iubeau moartea, plecau bucuroşi la întâlnirea cu Zalmoxis, iar evocarea şi apoteozarea lor ar fi fost acum o „pildă bună" pentru neamul ros de „cuminţenie" şi de mentalitatea ancilară. Filonul dacic, care-l atrăgea şi pe un poet clasic român: George Coşbuc (1866–1918), a cărui poezie *Decebal către popor* a fost menţionată de Zelea Codreanu în *Pentru legionari*, e unit de Radu Gyr cu un motiv folcloric infinit mai preţios: acela al nunţii funerare din *Mioriţa*, capodopera poeziei populare româneşti, descoperită şi publicată de Vasile Alecsandri în 1850.

Fatalismul mioritic – „caracter" etnic speculat de legionari

Ecoul european al *Mioriţei* a fost amplu şi prompt. Jules Michelet a tradus-o (sau probabil stilizat-o) cel dintâi în franceză în 1854 şi a tipărit-o în *Légendes démocratiques du Nord*. Wilhelm von Kotzebue a elogiat-o în 1856 în prefaţa traducerilor adunate în *Rumänische Volkspoesie*, volum apărut concomitent cu eleganta *Rouman Anthology* a britanicului Stanley of Alderley, viaţa ei critică prelungindu-se şi îmbogăţindu-se

prin aportul austriacului Leo Spitzer[1], al italianului Lorenzo Renzi[2] și al românului Mircea Eliade, care îi dedică o exegeză fundamentală în *De la Zalmoxis la Gengis-Han*[3]. Exegetica românească, abundentă și incluzând nume de autoritate ca: Duiliu Zamfirescu, H.H. Sanielevici, N. Iorga, O. Densușianu, Th.D. Speranția, D. Caracostea, Lucian Blaga, Dan Botta, C. Brăiloiu, H.H. Stahl, Adrian Fochi, Al.I. Amzulescu, Vasile Lovinescu, Ion Mușlea, a disecat un mit național, arborându-l din perspective divergente.

Nucleul epic al baladei e sumar. Într-un spațiu paradiziac, coboară cu turmele lor trei ciobani. Doi dintre ei, invidioși pe turmele și câinii celui de-al treilea, hotărăsc să-l omoare la asfințitul zilei. Planul lor e auzit de o mioară năzdrăvană, care-l avertizează pe tânărul păstor (de-o frumusețe apolinică) asupra iminentei crime. În loc să se apere, acesta îi comunică mioarei ultimele lui dorințe: să fie îngropat în strunga oilor pentru a auzi glasul lor și lătratul câinilor, să-i pună la căpătâi trei fluiere prin care va cânta vântul și să nu le spună oilor că a fost omorât, ci că s-a însurat „c-o mândră crăiasă / a lumii mireasă", că la nunta lui a căzut o stea, că soarele și luna i-au ținut cununa, că preoți i-au fost munții mari, păsărelele lăutari, iar stelele au luminat convoiul nupțial. În fine, ca o ultimă dorință, să-i zică și „măicuței bătrâne" care-l va căuta numai că s-a cununat cu „mireasa lumii", dar – interdicție tabuistică! – să nu-i dezvăluie componența alaiului. Când a citit balada, Michelet a socotit-o „un lucru atât de sfânt și de emoționant că-ți sfâșie inima", dar a obiectat existența unei „trăsături naționale" românești: „prea ușoara resemnare", acceptarea „fără murmure" a „nunții": „Omul nu luptă împotriva morții. [...] Abia ieșit din natură, dulce i se pare să se reîntoarcă în sânul ei".

---

1. Leo Spitzer, *L'archétype de la ballade Mioritza et sa valeur poètique*, în *Romanische Literaturstudien*, 1936–1956, Tübingen, 1959, pp. 835–867.

2. Lorenzo Renzi, *Canti narativi tradizionali romeni*, Firenze, 1969, pp. 97–127.

3. Mircea Eliade, *De la Zalmoxis la Genghis-Han*, Humanitas, București, 1995, pp. 233–265.

Pe tema acestui fatalism oracular (care nu este totuși unul radical, căci păstorul își consideră moartea o ipoteză, adică un lucru posibil, dar nu obligatoriu: „Și de-a fi să mor") s-a scris în România o imensă bibliografie, unii comentatori osândindu-l, alții (cei mai mulți) ridicându-l la valoare de simbol etnic. După Lucian Blaga, „dragostea de moarte" ar fi o caracteristică a spiritualității poporului român.[1] Opțiunile legionare ale lui Lucian Blaga sunt învăluite în mister. Ar fi fost, afirmă Adrian Gabriel Lepădatu, membru acoperit al asociației Prietenii legionarilor și asta ar explica poezia *Noiemvrie* (publicată după asasinarea Căpitanului), în care exclama: „Am pierdut soare și lună / Golul cine mi-l răzbună?" Dan Botta era însă legionar pe față. În 1936, în eseul *Unduire și moarte* el preamărea „moartea nupțială" petrecută „în sferele albe ale Bucuriei", ca vestigiu al rădăcinilor trace ale românilor. Este chiar ideea centrală a *Imnului tinereții legionare* scris și pus pe muzică în 1936.

Manevrarea proletariatului

Îmbinând cântecul cu retorica radicală și simplificatoare[2], Mișcarea Legionară a atras în rândurile sale un masiv contingent muncitoresc, aspect trecut sub tăcere în timpul regimului totalitar de după 1944, dar recunoscut în presa din ilegalitate a Partidului Comunist din România. Nu e, desigur, un fenomen specific numai României. Una dintre temele favorite ale fascismului italian de pionierat era aceea a conspirației „imperialismului bancar străin" contra „națiunii proletare" care se sacrificase în tranșeele Primului Război Mondial. Și Partidul Național-Socialist din Germania hitleristă se pretindea a fi unul al „muncitorilor germani". Când începuse „cucerirea poporului", Hitler stabilise ca regulă nr. 1 că un partid național trebuie să câștige în primul rând muncitorii.

1. V. Lucian Blaga, *Spațiul mioritic*, București, 1936, p. 120.
2. Cu toată lipsa lui de atracție pentru Germania, Căpitanul dovedea că înțelesese bine esența discursului populist hitlerist.

Sunt istorici ai Legiunii care nu se sfiesc să afirme că meritul esențial al Căpitanului a fost atragerea de partea ei a proletariatului: „cea mai mare victorie a lui Corneliu Codreanu a fost, fără îndoială, cucerirea maselor muncitorești“[1]. Cucerirea s-a făcut prin utilizarea aceluiași limbaj tranșant și reducționist. Programul legionar din 1931 exhiba demagogic problema protecției sociale pentru muncitorimea defavorizată: „Să se asigure existența muncitorului român și a familiei lui, să se facă legea de proteguire a brațelor de muncă românești, muncitorul român trebuie să găsească de muncă în România“[2]. Conștienți de impactul sloganurilor stângii asupra păturilor proletare, unii teoreticieni legionari le asimilează uneori, deturnându-le și utilizându-le în folosul propriei cauze. Filozoful și sociologul Traian Herseni, pe care l-am mai menționat pe parcursul cărții, prelua chiar limbajul marxist, susținând, de pildă, că „exploatarea omului de către om este o situație care trebuie să înceteze“[3].

Motivația socială era însă mult mai frecvent substituită de fluturarea unui egalitarism etnic ce excludea „parazitul“ alogen. Muncitorimea a fost sedusă cu viziunea paradiziacă a unei *Românii a românilor* (teza, veche, era a lui Iorga, politician preocupat mai curând de destinul țărănimii ca pătură productivă; acesta dăduse însă formulei un caracter și mai exclusivist: „România să fie a românilor, a tuturor românilor și numai a românilor“), în care proletarul își va asuma condiția mirobolantă a stăpânului ce domină orașul tentacular. Căpitanul știa să zgândăre instinctul național când scria: „Muncitorul va păși cu pas de stăpân, nu de rob, pe străzile pline de lumini și luxuri, pe unde astăzi nu îndrăznește să își ridice ochii în sus. Pentru prima dată el va simți bucuria, mândria de a fi stăpân, de a fi stăpânul țării

1. N.S. Govora, „Corneliu Zelea Codreanu“, în *Corneliu Zelea Codreanu și epoca sa*, ed. cit., p. 114.

2. *Legiunea „Arhanghelul Mihail“. Garda de Fier. Programul și caracterul general*, ed. cit., pp. 4–15.

3. Traian Herseni, „Concepția socială a Legiunii“, în *Însemnări sociologice*, IV, nr. 5, noiembrie 1940, p. 8.

lui“[1]. Dar proletarul era închis de Legiune în cercul strâmt al propriei națiuni (țări) și dezinfectat preventiv de microbii solidarității internaționale. Un camarad și-l amintește pe Codreanu perorând în fața lucrătorilor: „Dreptatea și pâinea ta trebuie să le cauți numai la umbra tricolorului românesc, tricolor sub care au murit strămoșii tăi“[2].

Considerabil ecou în cercurile muncitorești a avut cuvântarea deputatului Corneliu Zelea Codreanu în ședința Camerei din 23 februarie 1933, consacrată evenimentelor tragice din 16 februarie, zi în care jandarmii și armata reprimaseră sângeros greva muncitorilor feroviari de la uzinele Grivița din București. Guvernul național-țărănist justificase dura represiune invocând acțiunile subterane ale Moscovei, iar Armand Călinescu ceruse chiar proclamarea stării de asediu pentru a le zăgăzui. Căpitanul demontase falacioasa argumentație a ministrului de interne, G.G. Mironescu, punând populist punctul pe i: „mie, ca și tuturor oamenilor de bun-simț din această țară, nu ne este frică de comunism și bolșevism. Nouă ne este frică de altceva, de faptul că oamenii de la acele ateliere nu au ce mânca. Le este foame. (aplauze) Unii din acei muncitori au 1.100 lei pe lună și au 5,6,7 copii. [...] Având cinci, șase, șapte copii, acea leafă nu le ajunge nici măcar pentru pâinea de toate zilele. Mie, în al doilea rând, mi-e frică și de altceva: de setea de dreptate. [...] Atunci, d-voastră veți trebui să satisfaceți aceste două: foamea și setea de dreptate (aplauze pe băncile Gărzii de Fier și ale Partidului Țărănesc) și va fi ordine deplină în această țară“[3].

Opiniile istoricilor asupra popularității Legiunii în rândurile muncitorimii sunt împărțite. Examinând-o retrospectiv, Constantin Petculescu o consideră slabă și „manifestată în

1. Corneliu Zelea Codreanu, *Circulări și manifeste*, Editura „Totul pentru Țară“, București, 1937, p. 181.

2. N.S. Govora, „Corneliu Zelea Codreanu“, în *Corneliu Zelea Codreanu și epoca sa*, ed. cit., p. 214.

3. V. Dezbaterile Adunării Deputaților, în *Monitorul Oficial*, nr. 41, 23 febr. 1933, p. 230. Omisiunile din text aparțin cenzurii epocii, ceea ce dă o idee asupra limitelor democrației românești interbelice.

rândurile lumpenproletariatului“[1], muncitorii din marea industrie rămânând imuni la cântecele de sirenă ale Mișcării Legionare. E o concluzie ajustată și cosmetizată în concordanță cu tezele propagandei ceaușiste care vedea în muncitorime clasa cea mai înaintată a societății. Comuniștii contemporani evenimentelor au văzut mai bine cum au stat în realitate lucrurile, din moment ce organul partidului suna alarma: „Sectarismul din sânul membrilor de partid, sădit adânc din trecut, a împiedicat ducerea energică de zi de zi a luptei contra partidului Totul pentru Țară. Acest partid a reușit să capete influență nu numai asupra țăranilor și micilor burghezi de la orașe, dar și asupra muncitorilor din marile întreprinderi la Brașov, Valea Jiului, Reșița, Arad, Prahova“[2]. Această creștere a audienței se explică și prin factura instrumentarului propagandistic populist folosit de legionari. Oratorii lor îmbrăcau mantia justițiarilor, a cavalerilor dreptății sociale care exclude corupții, trântorii, paraziții. Oferta Legiunii pentru muncitori se reducea la sintagme simple și tentante (fără a se indica însă resursele făgăduitei prosperități): „Un pat mai moale, o pâine mai albă, ei [*muncitorii*] își vor face legile care socotesc ei că sunt mai potrivite pentru ei, în cadrul neamului însă, și nu împotriva neamului, și se vor conduce după aceste legi“[3]. În avanpremieră s-au folosit chiar teze ale capitalismului

---

1. „Muncitorimea propriu-zisă [...] a dat un contingent relativ redus de membri sau susținători. [...] O entuziastă aderență a întrunit gardismul în lumpenproletariat, în păturile descalificate și marginalizate ale muncitorimii, [...] muncitorii cu ziua, pavatorii, salahorii, hamalii ș.a.“ (Constantin Petculescu, *Mișcarea Legionară. Mit și realitate*, ed. cit., pp. 34, 37.)

2. *Scânteia* din 31 ianuarie 1938, *apud* Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, vol. II, Partea a II-a: noiembrie 1933 – septembrie 1940, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988, p. 739.

3. V. depoziția lui Dumitru Groza, comandantul Corpului Muncitoresc legionar, în *Țara, Legiunea, Căpitanul. Mișcarea legionară în documente de istorie orală*, ed. cit., p. 96. Marcat de trecerea anilor, veteranul Legiunii schimbă într-o oarecare măsură apelul către muncitorime al Căpitanului: „În țara nouă, Mișcarea Legionară [...] va da muncitorimii

popular. Muncitorul, retorizau propagandiştii Legiunii, trebuia transformat în acţionar la întreprinderea unde lucrează, „şi atunci va munci cu drag, pentru că acolo cresc şi acţiunile lui“[1]. Sintagme suficiente însă pentru ca Mişcarea Legionară să facă prozeliţi în asemenea proporţii încât la 25 octombrie 1936 s-a putut înfiinţa Corpul Muncitoresc Legionar, comandat la început de inginerul Gheorghe Clime, iar după asasinarea acestuia de către poliţie, de procuristul Dumitru Groza. După spusele acestuia din urmă, era cea mai puternică unitate din Mişcarea Legionară. Conform documentelor existente în Arhiva Serviciului Român de Informaţii[2], la finele lui 1937 acesta avea 60 de garnizoane, cu 1.130 de unităţi. Numărul celor încadraţi în ele nu e cunoscut cu exactitate. Pierre Milza, o autoritate în domeniul studierii mişcărilor fasciste, avansa numai pentru Bucureşti cifra de 8.000 de membri[3], evaluare care o depăşeşte pe cea făcută de Dumitru Groza însuşi, care estima un număr de 6.000 de muncitori înregimentaţi.

Se întâmplă curiozitatea că Legiunea, în principiu organizaţie a micii burghezii urbane şi rurale, utilizează muncitorimea ca vector al propagandei populiste la sate. Parcă pentru a confirma paradoxul potrivit căruia extremele se atrag, legionarii devansează tacticile comuniştilor din 1945 (când PCR-ul trimitea la sate muncitori pentru a „dumeri“ ţăranii conservatori), folosind intens proletarii în propaganda electorală a formaţiunii lor extremiste. Succesul electoral al legionarilor în plasa Domneşti, judeţul Ilfov, recunoştea tardiv Titi Dobre, un veteran al Mişcării, a avut drept resort prezenţa a „două maşini de muncitori“.

---

dreptul de a se simţi stăpână peste ţară, deopotrivă cu toţi ceilalţi români. [...] Muncitorul stăpân îşi va avea legile, organizarea în stat şi soarta pe care singur şi le va face cu mâna, cu cap şi conştiinţă de stăpân“ (v. *Corneliu Zelea Codreanu şi epoca sa*, ed. cit., p. 375).

1. V. mărturia lui Constantin Teja, membru în Corpul Muncitoresc legionar, în *Ţara, Legiunea, Căpitanul*..., ed. cit., p. 95.

2. Vezi A.S.C.I., fondul A, dosarul 7494, filele 21–22.

3. V. Pierre Milza, *Les fascismes*, Imprimerie Nationale, Paris, 1985, p. 281.

Cântecul, tradițional instrument propagandistic legionar, a fost și el adecvat acestei categorii sociale defavorizate. Gândit ca replică la *Internaționala*[1], imnul *La luptă, muncitori!* (versurile: Radu Gyr, muzica: Ion Mânzatu) s-a dovedit a fi un eficient mijloc de manipulare naționalistă a proletariatului din România. Dacă *Internaționala* chema „la lupta cea mare“ pe „damnații Terrei“, înfrățindu-i peste granițe pe „osândiții la foame“ de pretutindeni, imnul legionar vorbea „pentru-ntregul neam sărac“. Radu Gyr, poet cu resurse metaforice ieșite din comun, înfățișa în imagini apocaliptice tragismul vieții proletare, vestind mesianic clipa aurorală când cei „încovoiați de foame și nevoi“ vor făuri „din jertfe și din trăsnet de ciocane“ un „destin de fier“. Efectul acestei lamentații fioroase și vindicative a putut fi măsurat rapid: în 1937 Corpul Muncitoresc Legionar avea circa 20.000 de membri, iar în septembrie 1940 depășise cifra de 100.000. Cifră impunătoare, ce reunea nu doar pe veteranii Mișcării, ci și pe oportuniștii, declasații și aventurierii care însoțesc orice schimbare de regim.

---

1. Ion Mânzatu a menționat în acest sens „directiva“ Căpitanului într-o evocare târzie din exil: „Cunoști, desigur, faimoasa melodie a *Internaționalei* comuniste, care s-a întins ca o pecingine, fiind intonată de toți adepții universali ai ideologiei sovietice. D-ta împreună cu Radu Gyr aveți o grea misiune. Noi luptăm pentru cucerirea nu numai a țăranilor, dar și a muncitorimei române. [...] În general viața muncitorilor este dureroasă, dramatică, sunt sleiți de puteri, storși de patroni până în măduva oaselor. Nu ovreiul este marele inamic național, ci însuși Românul. Aș dori să compuneți un cântec de luptă al muncitorilor, *mai tare decât Internaționala* (s. a.)“ (v. Ion Mânzatu, „Imnul tinereții legionare“, în *Corneliu Zelea Codreanu și epoca sa*, ed. cit., p. 170). Evident, ecoul acestui imn naționalist a fost mult mai restrâns decât al *Internaționalei*. În interiorul României însă, efectul lui a fost considerabil. Ion Mânzatu l-a descris în același loc: „Am trăit realitatea cântecului în minele de aur de la Brad sau [de] cărbuni de la Petroșani, unde muncitorii, tușind, scuipau sânge, supuși la grele, inumane munci. În câteva luni răsculasem țara, trezind o nouă conștiință în lumea muncitorească. Adeziunile la Mișcarea legionară fură masive, enorme.“

Recurența etnicismului: antisemitismul

Antidemocratismul și antisemitismul sunt maladiile congenitale ale Mișcării Legionare. Însă istoricul patologiilor diferă. Dacă prima este de dată recentă, cauza, insistent evocată, fiind prestația decepționantă a noii generații de politicieni de după 1 decembrie 1918 – am relevat deja faptul că Mircea Eliade îi considera, nu fără un dram de dreptate, „piloți orbi" –, cea de-a doua are rădăcinile înfipte într-un trecut mai vechi. Antisemitismul din România, nu cel românesc, e paradoxal. Este boala liderilor politici, nu a poporului, iar cea mai grăitoare dovadă e inexistența pogromurilor, a persecuțiilor violente până spre anii '40 ai secolului trecut. Dacă trecem în revistă opiniile politicienilor naționaliști, poporul îi dezamăgește[1] prin pasivitatea și lipsa lui de reacție. Fruntașii lui, în schimb, provoacă impresia contrară. Un istoric străin emancipat de apăsarea idiosincrasiilor operante în istoriografia comunistă, Nicholas M. Nagy-Talavera, născut în Ardeal, conchide, generalizând la rându-i, că: „Toți marii români erau antisemiți la fel ca toți marii unguri din secolul XIX"[2]. Concluzie pe marginea căreia se poate discuta. Nicolae Bălcescu, neîndoielnic un „mare român", se pronunța pentru „Dreptate, Frăție", inclusiv în chestiunea minorităților din Principate.

1. Ca fondator al „științei antisemitismului", A.C. Cuza se arăta decepționat de absența structurală a naționalismului la români: „Clasa noastră dirigentă – artiștii, învățații, bărbații politici –, societatea, în mare parte, e inconștientă de menirea ei națională; masele populare sunt chiar inconștiente de naționalitatea lor" (v. A.C. Cuza, *Naționalitatea în artă. Principii, fapte, concluzii*, „Minerva", Institut de Arte Grafice și Editură, București, 1908, p. 5). Același limbaj, identic uneori și la nivelul cuvintelor, va fi folosit un sfert de veac mai târziu de Mircea Eliade: „Niciodată în istoria României contemporane n-am atins o treaptă mai josnică, un nivel moral mai degradant. Niciodată nu s-au atins asemenea culmi de inconștiență și de lașitate" (v. Mircea Eliade, „1918–1931", în *Vremea*, VIII, nr. 411, 27 oct. 1935).

2. Nicholas M. Nagy-Talavera, *Fascismul în Ungaria și România*, trad.: Măriuca Stanciu și Ecaterina Geber, Hasefer, București, 1996, p. 68.

Proclamaţia de la Islaz (9/21 iunie 1848) a revoluţionarilor din Valahia prevedea la articolul 21 emancipaţia izraeliţilor şi drepturi politice pentru orice compatrioţi de altă credinţă. (În contrapondere, guvernul revoluţionar maghiar instalat la putere la Budapesta în 15 martie 1848 gira în aprilie acelaşi an un pogrom.) Preocupat de probleme mai presante: emanciparea clăcaşilor, alcătuirea unei armate, dejucarea comploturilor interne organizate de marii proprietari funciari de conivenţă cu ofiţeri superiori (Odobescu, Solomon *et alii*), prevenirea intervenţiilor străine prin sensibilizarea opiniei publice europene şi a cabinetelor aliate (cel de la Paris fiind în prim-plan), dar marcat şi de retorica bombastică a „concordiei sociale“, guvernul provizoriu de la Bucureşti n-a putut face prea multe în existenţa lui de numai trei luni.

Ideea a prins însă şi părea a cunoaşte un început de materializare în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza. Ca moldovean, ofiţer superior şi demnitar al principilor Mihail Sturza (1834–1849), Alexandru Ghica (1849–1853, 1854–1856), personaj influent şi sub caimacami, Cuza avea o mai bună cunoaştere a problemei. Dacă prezenţa evreilor în Principatele Române avea antecedente seculare – se ştie că medicul domnitorului Moldovei Ştefan cel Mare (1457–1504) era israelit –, proporţiile ei fuseseră reduse. În Valahia cel puţin, la 1829, în Bucureşti nu existau decât 150 de familii evreieşti. Peste Milcov însă numărul lor era considerabil. Domn al unui principat înjumătăţit de ruşi în 1812 şi deposedat de provincia lui cea mai roditoare, Basarabia, Mihail Sturza încurajase în 1839 stabilirea în Moldova a evreilor alungaţi din Rusia şi Galiţia. Cuza a mers pe linia aceleiaşi ospitalităţi. Codul civil intrat în vigoare la 1 decembrie 1865 acorda evreilor drepturi cetăţeneşti. Se răspundea astfel amiabil doleanţelor evreilor reunite de Iuliu Barasch într-un opuscul de circulaţie internaţională: *L'émancipation des Israélites en Roumanie* (Paris, 1861). Cuza a fost însă răsturnat de conjuraţi două luni mai târziu şi aplicarea drepturilor promise s-a amânat. Totuşi, prinţul reformator, dar ghinionist, nu încheia seria marilor români cu viziuni largi în problema minorităţilor.

Cultivați și masoni, politicienii junimiști de prim-plan au fost filosemiți pe față sau măcar *in petto*. P.P. Carp, liderul lor până în 1912, incrimina de la tribuna Camerei „dibăcia patriotică“ și-i îndemna pe politicieni să facă front comun împotriva obișnuitei „uri a străinismului“[1]. Consecvent convingerilor sale, el a propus în 1893 o lege (ulterior adoptată) pentru admiterea evreilor în școlile de meserii, lege criticată atunci vehement de A.C. Cuza.[2] Rector al Universității din Iași, cel mai avizat coleg de partid al său, criticul literar și filozoful Titu Maiorescu, viitor prim-ministru (1912–1913), amenda decis în iunie 1866 ideea universitarilor Petre Suciu și Alexandru Gheorghiu de a întemeia un comitet de acțiune antisemită: „eu sunt cel dintâi care mă opun în contra lor“. Cu aceste nume galeria personalităților culturale și politice eminente, cu atitudini comprehensive, nediscriminatoare în „problema evreiască“ e departe de a se sfârși. Ei i s-ar putea adăuga cu îndreptățire cărturari și oameni politici din secolul următor, de-ar fi să-i enumerăm doar pe Duiliu Zamfirescu (1858–1922), ministru de externe și președinte al Camerei Deputaților în ultimii ani de viață[3], pe E. Lovinescu, M. Ralea și, nu în ultimul rând, pe I.G. Duca, premierul asasinat în decembrie 1933.

1. Vezi *supra*, nota 1, p. 138.

2. Paradoxal, această lege a fost contestată tardiv pentru ceea ce s-ar putea numi antisemitismul ei potențial. Francisco Veiga se va referi peste un secol la „meșteșugarii evrei care-și riscau viața pe acoperișurile caselor românilor, zeci de alte profesiuni artizanale presupunând o duritate de risc asemănătoare“ (v. Francisco Veiga, *Istoria Gărzii de Fier 1919–1941. Mistica ultranaționalismului*, Humanitas, București, 1993, p. 59).

3. Într-o scrisoare din 11/24 ianuarie 1903 către Titu Maiorescu, Duiliu Zamfirescu avertiza profetic asupra riscurilor rigidității naționaliste în „chestiunea evreiască“: „Eu socotesc că chestiunea asta are să ne facă mult rău în viitor, dacă nu vom ști să ne îndulcim unele asperități de astăzi. Să dea D-zeu să fiu prooroc mincinos“ (v. *Duiliu Zamfirescu și Titu Maiorescu în scrisori (1884–1913)*, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II“, București, 1937, p. 270). Tot Duiliu Zamfirescu publica și în revista *Convorbiri literare* din același an studiul *Istoria diplomatică a chestiunei israelite în România*, studiu refăcut în sensul observațiilor lui Titu Maiorescu dintr-o scrisoare care s-a pierdut.

Mişcarea Legionară nu s-a revendicat însă de la acest filon. Deşi legionarii îşi propuneau să construiască un om nou, Legiunea fiind, după spusele Căpitanului, „mai mult o şcoală şi o oaste, decât un partid politic“, examenul atent al doctrinei lor demonstrează că omul nou intra în arena luptei politice cu bagajul de aprehensiuni şi prejudecăţi al celui vechi. Omul nou legionar este prin excelenţă conservator şi resentimentar în raport cu modernitatea, cu teoriile egalei îndreptăţiri a tuturor segmentelor unei societăţi, indiferent de apartenenţa lor etnică. Caracteristica lui esenţială este etnicismul exacerbat, suspiciunea şi adversitatea faţă de *ceilalţi*, îndeosebi faţă de evreu.

Ca şi antidemocratismul, antisemitismul legionar are o traiectorie şi o substanţă contradictorii şi neomogene, din cauza multelor izvoare ideologice din care provine. Deşi vehement, declarativ, cu erupţii verbale spectaculoase şi necontrolate, acest antisemitism are o natură social-economică, nu religioasă, cum ar fi de aşteptat din partea unei mişcări caracterizate de mistica ultranaţionalismului. De altminteri, dimensiunea religioasă e în general firavă, puţin concludentă în arsenalul ideologic al antisemitismului din România. O ilustrează, de pildă, călugărul Neofit, rabin evreu convertit la vârsta de 38 de ani la ortodoxism, care adăuga la 1803, în *Înfruntarea jidovilor asupra legii şi a obiceiurilor lor*, încă o contribuţie pe tema – de pe atunci decredibilizată – a omorului ritual. Broşura, tipărită sub patronajul mitropolitului moldovean Iacov Stamati (1749–1803) şi arsă imediat după apariţie, n-a avut mare ecou, fiind resuscitată tardiv de propagandiştii cuzişti şi legionari. E semnificativ că îngrijitorul ediţiei din 1935, reluată în 1938, un obscur dr. Marin Popescu, nu abordează în prefaţă chestiuni de dogmatică, nici subtilităţi legate de puritatea „sângelui creştin“. Satana pe care îl conjură el violent împrumută postura întreprinzătorului concurent, evreul, a cărui energie şi abilitate sunt admirate involuntar: „Comerţul creştin este gata de înmormântare, industria creştină aproape că nu mai există; toate felurile de profesiuni se jidovesc văzând cu ochii şi pe zi ce trece, iar creştinii noştri

bat în retragere cu o viteză catastrofală. Dar mecanismul de stat? Administrație, armată, telefoane, tutunuri, chibrituri, alcooluri etc. nu sunt împuiate și se împuiază pe zi ce trece cu elemente ale satanei? Aceasta este realitatea, cruda realitate!“ Nu e greu de constatat că pentru doctrinari de această factură prioritară și obsesivă este naționalitatea capitalului, nu efectele lui în planul social, posibilele lui repercusiuni benefice asupra economiei în curs de modernizare și sincronizare după lunga anchiloză feudală. Iar, pe de altă parte, e ușor de văzut că tocmai naționalitatea capitalului adună pe aceeași baricadă a antisemitismului întreprinzători liberali exclusiviști, adepți *à-outrance* ai principiului parnellian „prin noi înșine“, și conservatori ireductibili atașați moșierimii în declin.

Desigur, nu românii au inventat antisemitismul. Rădăcinile lui sunt identificabile în alte culturi și civilizații, de la romanii care au distrus templul lui Solomon și spaniolii lui Torquemada până la teoreticienii hitleriști ai Holocaustului. Când Corneliu Zelea Codreanu este judecat în 1924 pentru participarea la complotul Văcăreștenilor, avocatul Miltiade E. Cutava construiește în pledoaria lui un veritabil lexicon al antisemiților din toate țările și toate timpurile. Figurau în el în devălmășie Voltaire, Rousseau, Diderot, Napoleon, Proudhon, Fourier, Michelet, Renan, Frederic cel Mare, Goethe, Schopenhauer, Feuerbach, Kant, Marx (ultimul e singurul care abordează chestiunea prin prisma economică: „Baza iudaismului e o mare pasiune practică și o mare poftă de câștig; cultul lor religios se reduce la împilare, iar adevăratul lor Dumnezeu este banul“[1]), Nietzsche, Mendelssohn, Bismarck, Kropotkin, Dostoievski, Lev Tolstoi, Bakunin, Richard Cobden, Burnouf, Lazare, Diodor, Tacit, Sfântul Petru, Hamann

1. Karl Marx, *La question juive*, capitolul secund și ultim, „La capacité des juifs et des chrétiens actuels de devenir libres“, al studiului publicat în 1843, ca răspuns la publicația eponimă a profesorului său Bruno Bauer. Nu am găsit o ediție de referință în limba română, astfel încât citez o versiune franceză care nu menționează numele traducătorului, disponibilă online la adresa: http://www.marxists.org/francais/marx/works/1843/00/km18430001d.htm, consultată în 18 septembrie 2018.

şi... Spinoza („exterminarea lor ar fi o binefacere pentru omenire"), Portalis, Lambelin *et alii.* Îndeobşte sagace şi disociativ, Grigore Traian Pop (care prezintă documentul respectiv în *Mişcarea Legionară. Idealul izbăvirii şi realitatea dezastrului*) a pierdut ocazia de a remarca diferenţa de atitudine dintre motivaţia morală, psihologică, religioasă a străinilor şi aceea social-economică a românilor incluşi în bizarul lexicon.

În privinţa toleranţei religioase în spaţiul românesc, Andrei Oişteanu, autorul recentului excelent studiu de antropologie culturală *Imaginea evreului în cultura română*, consideră că, pe lângă toleranţa autorităţilor şi a bisericii de-a lungul Evului Mediu românesc „a existat un grad de toleranţă şi la nivel popular; [...] populaţia din spaţiul românesc nu s-a situat, de regulă, pe poziţii doctrinare foarte rigide, exclusiviste, şi, prin urmare, intolerante faţă de doctrinele altor religii (mozaism, islamism) sau faţă de diversele erezii creştine"[1].

Antisemitismul apare în România odată cu intrarea în era burgheză, manifestarea lui trădând un complex de inferioritate. Puţin numeroasă, fără relaţii externe eficiente, burghezia română nu putea face faţă concurenţei întreprinzătorilor evrei mai bine organizaţi, mai solidari şi cu tradiţie în domeniu. Arealul lor favorit era oraşul (legislaţia autohtonă nu le permitea achiziţionarea proprietăţilor funciare), mediu familiar zarafilor, funcţionarilor din sucursalele băncilor străine[2], cămătarilor, negustorilor, misiţilor, adică intermediarilor care facilitau cumpărarea, transportul şi exportul cerealelor, dar şi importul de produse străine şi plasarea lor pe piaţa internă. Rezistau greu concurenţei şi micii meseriaşi: blănari, tăbăcari, binagii, lemnari, boiangii, pietrari, alţi reprezentanţi ai industriei domestice, situaţia lor devenind de-a dreptul catastrofală

1. Andrei Oişteanu, *Imaginea evreului în cultura română*, Polirom, Iaşi, 2012, p. 40.

2. Până la domnia lui Carol I (1866–1914), leul era doar un ban de calcul, o monedă *fictivă*, Principatele Române fiind spaţiul ecumenismului monetar favorabil tranzacţiilor complexe sau, cu un termen modern, ingineriilor financiare. Banca Naţională a României a fost înfiinţată de liberali în 1880 şi pentru a limita operaţiile speculative frauduloase.

după semnarea la 20 mai 1875 a Convenției comerciale cu Austro-Ungaria. Că nemulțumirile lor au putut fi ațâțate și din afară, adică din Rusia, e neîndoielnic. Apărându-i pe creștinii ortodocși, punându-i în conflict cu străinii nepravoslavnici, guvernanții de la Petersburg încercau să atenueze presiunile occidentale de după războiul Crimeii și să stabilească un cap de pod. Rusia țaristă a diluat astfel prevederile inițiale ale Convenției de la Paris, cu valoare de constituție a Principatelor Române până în 1866, introducând un paragraf potrivit căruia numai moldovenii și muntenii creștini vor avea drepturi politice și civile egale, extinderea acestora asupra membrilor altor culte urmând să se facă *sine die* prin dispoziții legislative. Constituția de la 1866, adoptată după instalarea pe tron a lui Carol I, prevedea la articolul 7: „Însușirea de român se dobândește, se conservă și se pierde potrivit regulelor stabilite prin legile civile. Numai străinii de rituri creștine pot dobândi împământenirea".

Această subliniere ostentativă a calității etnice nu avea totuși un caracter religios, ci era doar un paravan ce masca abil o luptă economică subterană între burghezia românească în curs de formare și burghezia evreiască.[1] Nu religia, nu moda[2]

---

1. Articolul 16 din Codul civil al lui Cuza lăsa o portiță deschisă alogenilor de rit necreștin: „străinul care voiește a se naturaliza va face cerere către Domn arătând capitalurile, starea, profesiunea sau meseria ce exercită și voința de a se statornici pe teritoriul României. Dacă străinul, după o asemenea cerere, va locui 10 ani în țară și dacă prin purtarea și faptele sale va dovedi că este folositor țării, Adunarea legiuitoare, după inițiativa Domnului, ascultând și opiniunea Consiliului de Stat, îi va putea acorda decretul de naturalizațiune, care va fi sancționat și promulgat de Domn. Cu toate acestea, va putea fi dispensat de stagiul de 10 ani străinul care ar fi făcut țării servicii importante sau care ar fi adus în țară o industrie, invenții utile sau talente distinse sau care ar fi format în țară stabilimente mari de comerț sau de industrie" (v. *Enciclopedia României*, vol. I, ed. cit., p. 188). Cu multe vămi, traseul naturalizării era, evident, anevoios.

2. Un cercetător actual al problemei afirma chiar: „Să nu uităm că în cercurile mai selecte ale Bucureștilor sau Iașilor antisemitismul era de *bon ton*" (v. Victor Neumann, „Repere culturale ale antisemitismului din România în secolul al XIX-lea", în *Ideea care ucide*, ed. cit., p. 41).

stau la baza antisemitismului, ci – după cum scriam – banul, capitalul. B.P. Hasdeu, exponentul unui antisemitism virulent (chit că avea el însuși o măsură de sânge evreiesc în vine), nu situează discuția în planul purității morale, al incompatibilității religioase, ci o fixează, cu argumente tipic populiste, în sfera economicului. Erudiția lui uriașă i-ar fi permis să se miște cu ușurință pe diverse paliere, dar el își limita pătimașa luare de poziție la dificultățile industrializării într-o țară în care burghezia națională nu avea încă în mâini pârghiile puterii. E discutabil că analiza operată în *Studiu asupra iudaismului. Industria națională, industria străină și industria evreiască față cu principiul concurenței* ar fi „științifică". Patriotismul industriașilor români nu putea fi atât de mare încât ei să-și asume doar ramurile ce presupuneau o mare cantitate de muncă, în timp ce evreii s-ar fi mulțumit cu postura comodă de prăvăliași și de zarafi. Dar tenta antagonismului pe care-l observă și-l pune în scenă cu o vehemență ce merge până la sloganul exclusivist *Populus Romanus sine Judaeos* e semnificativă pentru modul resentimentar în care abordează nevralgica problemă a concurenței: „Peste puțin timp ovreii se înavuțesc, fiind lesne a se înavuți pentru cine câștigă lesne, pe când industria națională urmează a merge cu greu, căci pășește muncind... Bătându-și joc de respectul altora, jidanul se îngrașă pe specule, oprite de legislator sau dezaprobate de conștiința popoarelor, uzură, contrabandă, prostituțiune"[1].

Prințul Ion Ghica (1816–1897), literat și economist din tabăra conservatoare a moșierilor încă puternici, evită în *Ovreii*[2]

---

1. B.P. Hasdeu, *Studiu asupra iudaismului. Industria națională, industria străină și industria evreiască față cu principiul concurenței*, ediția a II-a, București, 1901, pp. 110–111.

2. Apărut inițial în *Convorbiri literare*, XVIII, nr. 8, 1 noiembrie 1884, pp. 293–303, sub titlul neutru „Corespondența cu d. Vasile Alecsandri" și menționat neangajant în sumar ca fiind „Scrisoarea XVIII. Wilson Ormsby", deoarece Ion Ghica era atunci ambasadorul României la Londra, textul e inclus cu titlul peiorativ „Ovreii" în volumul *Scrisori către V. Alecsandri*, „edițiunea nouă", Editura Socec, București, 1887. După 1944 a fost omis sistematic din toate edițiile operelor lui Ion

rememorarea sentimentală și policromă a vremurilor „bune" de altădată pentru a-și formula diatriba naționalistă tot din unghiul economicului. Pornind de la un caz de proxenetism petrecut în Anglia în care erau implicați traficanți evrei, prozatorul evocă seria împrumuturilor oneroase impuse României de băncile Stern, Oppenheim, Strussberg, Bleichröder, trăgând concluzia că „nu este nici moral, nici uman a permite un negoț stricăcios și dărăpănător sănătății locuitorilor, și că orice societate are dreptul și datoria de a lua măsura în contra mizerabililor cari se hrănesc și se îmbogățesc din asemenea meserii. [...] cu anevoie acești oameni de bine o să se poată lupta cu o confrăție care s-a întins ca o pecingine asupra Europei întregi, cu o putere care dispune de mari mijloace, cu oameni cari în mai puțin de un secol au concentrat în mâinile lor sute de miliarde, fără a munci nici cu brațele, nici cu spiritul, numai prin niște mutări de cifre, a căror cunoștințe nu trece peste marginile științei celei mai elementare de aritmetică".

Implicarea scriitorilor în confruntări exterioare literaturii extinde raza antisemitismului și în universul rural. A identifica în scrierile lor un accent protosămănătorist n-ar fi o ipoteză riscantă. Mihail Kogălniceanu, prozator ocazional, dar politician de mare calibru, sublinia că evreii „mai cu deosebire cei care locuiesc pe la sate, sunt o pacoste pentru țăranul român". Alecsandri, căruia Neagu Djuvara îi identifica o „origine evreiască nemărturisită"[1], a scris o piesă, gustată în epocă, intitulată *Lipitorile satului* (1863). Lipitorile sunt arendașul grec și cârciumarul evreu care vinde băuturi falsificate, primejduind astfel vigoarea, „primitivismul sănătos" al sătenilor. Un naționalism, de fapt un etnicism medieval, practic epuizat, datând din faza finală a domniilor pământene[2] și a

Ghica. Prima retipărire postbelică este efectuată în volumul Ion Ghica, *Scrisori către V. Alecsandri*, Albatros, București, 2001. Citatul oferit este preluat din această ediție, pp. 245–277.

1. În volumul colectiv Andrei Oișteanu, Andrei Pleșu, Neagu Djuvara și Adrian Cioroianu, *Evreii din România*, Hasefer, București, 2013.

2. Cronicarul moldovean Ion Neculce (1672–1745) menționează o răscoală din 1672 împotriva domnitorului Gheorghe Duca, al cărui an-

celor fanariote (1714–1821), e în acest chip aliat artificial cu unul mai nou, ce va constitui un filon esențial al ideologiei legionare. Publiciștii raliați Legiunii vor exploata copios acest motiv literar prin paralelisme insistente între ravagiile alcoolului contrafăcut vândut de cârciumarii evrei țăranilor din România și cel desfăcut de coloniștii americani în rândurile pieilor roșii. Sănătatea biologică era pusă de ei simplist în relație directă cu caracterul.[1] Oricât de modernă ar fi referința istorică, ea este reflexul unei gândiri conservatoare, idealizând românul medieval sănătos și cumpătat, în pofida relatărilor călătorilor străini în Principatele Române care remarcau complezența deosebită a localnicilor față de Bacchus.[2]

---

turaj cuprindea mulți greci: „Iară în al triile anu a domniei lui, la vleato 7180 [1672], rădicatu-s-au Hânceștii cu toți orheienii și lăpușnenii cu oaste asupra lui, pentru urâciunea grecilor ce adusesă pre mulți de la Țarigrad. [...] Dece viind Hânculu și cu Durac sărdariul aice în Ieși, cu toate oștili, strâga să prindză pe greci, să-i omoare. [...] Iară Hânceștii au intrat în curte și prin casăli boierești și negutitorești, strâgându și jăcuind. Și prindzându pre greci, pre câți i-au găsitu, pe toți i-au omorât“ (v. *Letopisețul Țării Moldovei, Cronici*, Hyperion, Chișinău, 1990, p. 285).

1. Corneliu Șumuleanu, profesor de chimie medicală și biologică la Facultatea de Medicină din Iași și unul dintre primii intelectuali prestigioși seduși de ideologia legionară, își menționa în 1937 una dintre faptele sale de arme: „Încă din 1896, ca șef al Laboratorului comunei Iași și apoi, din 1901, ca director al Institutului de Chimie din Iași, am avut prilejul să mă conving de primejdia pe care o reprezintă pentru societatea noastră jidanii ca falsificatori de alimente și băuturi, ca exploatatori nerușinați ai poporului nostru și corupători de caractere. Fiindcă nu căutam decât să-mi îndeplinesc datoria de slujbaș conștiincios, la câte injurii n-am fost expus din partea jidanilor și a jidăniților? În cele din urmă, prinzându-i cu un memoriu defăimător pentru mine, semnat de 109 cârciumari jidani din Iași, tipărit și răspândit în public, i-am acționat în judecată și Curtea cu Juri din Vaslui i-a condamnat pentru calomnie (1908)“ (v. „«De ce cred în biruința Mișcării Legionare» – Răspunsul d-lui dr. Corneliu Șumuleanu, prof. univ.“, în *Buna Vestire*, I, nr. 241, 14 dec. 1937, text reprodus în *Ideea care ucide*, ed. cit., p. 280).

2. „...acest neam [...] e aplecat la beție...“ (Michele Bucignoli din Raguza, 1524). „Adeseori se îmbată, nesocotind acest lucru – după cât am văzut – drept păcat“ (Franco Sivori din Genova, 1588). Ambele

Viziune paseistă are și Mihai Eminescu (1850–1889), redactor-șef la oficiosul conservator *Timpul*, când se opune revizuirii Constituției din 1866: „Camerele actuale de revizuire nu vor avea oare nimic alta de făcut decât de-a da o soluțiune oarecare cestiunii izraelite? Opinia noastră intimă este că, deși evreii în numărul mare ce a inundat țara – dar mai cu seamă Moldova – constituie un pericol imediat pentru existența economică și națională a țării, totuși ei constituie mai mult o boală acută decât organică și că, printr-o organizare mai conservatoare ei ar fi siliți să emigreze în alte țări ale Orientului. Evreii se grămădesc în țările unde semicivilizația e unită cu pseudoliberalismul și fug de civilizația adevărată și de libertatea adevărată“[1].

Antisemitism „științific“ au avut însă pretenția de a face doar Vasile Conta (1845–1882) și A.C. Cuza. Există totuși între ei o diferență de ambitus intelectual și de notorietate internațională. Ca filozof materialist ale cărui cărți, unele de pionierat în domeniu, precum *Teoria fatalismului* (1875, 1876), *Teoria ondulațiunii universale* (1876, 1877), *Încercări de metafizică* (1879), au apărut și în franceză la Bruxelles și Paris, corespondentul lui Ch. Darwin, L. Büchner și al altor celebrități europene se arăta alarmat de perspectiva stabilirii unei „împărății jidovești“ în România. Temerile lui erau alimentate de faptul că sionismul nu se impusese definitiv în mediile israelite, iar cercuri politice influente din Occident propuneau coloniștilor evrei patrii alternative ca Madagascarul, Uganda, Canada ș.a. Antisemitismul lui Conta avea o turnură surprinzătoare, oximoronică, părea o formă de invidie și ură amoroasă: „Putem zice că jidanii sunt națiunea cea mai bine constituită și cea mai distinctă din toate națiunile cari sunt

---

mărturii figurează în *Firea românilor*, volum coordonat de Daniel Barbu, Nemira, București, 2000, pp. 15, 18. Etniciștii au admis existența năravului beției, justificând înclinațiile potatorice prin aceea că domnii și boierii buni, solidari cu neamul, interziceau contrafacerea băuturilor.

1. Vezi M. Eminescu, [„Camerele actuale de revizuire...“], în *Opere, X, Publicistică, 1 noiembrie 1877 – 15 februarie 1880, „Timpul“*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1989, pp. 300–301.

pe lume. Mai întâi nu le lipsește nimica pentru a constitui o națiune. Lucrul principal, că descind dintr-o rasă care s-a păstrat totdeauna pură. Apoi, în complexul lor de legi, în Talmud, au legi politice, civile, administrative, legi de ordine publică și privată, astfel că nu le lipsește nici o lege dintre acele cari au ca scop constituirea unei națiuni. Mai mult decât atâta, au chiar o patrie. E adevărat că nu o patrie reală, ci o patrie imaginară, Palestina: însă o patrie, pentru care au atâta iubire, atâta patriotism, încât nu le rămâne iubire și patriotism pentru o altă patrie. [...] Acea Palestină, împărăție jidovească, va putea fi stabilită și la noi“[1].

E o mare deosebire între acest limbaj identificabil și în Occidentul deloc epurat de antisemitismul manifestat chiar în sferele puterii – procesul Dreyfus care va diviza Franța va oferi proba cea mai concludentă – și tonul pamfletar, grobian al lui A.C. Cuza, „naționalistul creștin“ care, după propriile lui spuse, a divorțat de antisemitismul „unilateral, variabil și nehotărât“ pentru a crea un sistem „propriu, complet, unitar, științific“ subordonat unei marote: „eliminarea jidanilor, poporul diavolului“. Decalogul cuzist prezentat cu emfază de creatorul lui atinge culmile violenței verbale și-l descalifică în actualitatea imediată și în posteritate. Simpla citare a tezelor IV și V e suficientă spre a vedea ce esențe reprobabile distilează cuzismul:

„IV. Nația jidănească: este o nație corcită și degenerată, sterilă, fără pământ, și care nu formează un organism social

---

1. Vasile Conta, „Chestia evreiască“, în *Opere complete*, București, 1914, p. 648. Același amestec de resentiment și admirație e vizibil și în publicistica de tinerețe a lui Mircea Eliade: „Oamenii aceștia, care sunt oameni vii și clarvăzători, își apără primatul economic și politic, pe care l-au dobândit cu atâta trudă, risipind atâta inteligență și atâtea miliarde. Ar fi absurd să te aștepți ca evreii să se resemneze de a fi o minoritate, cu anumite drepturi și cu foarte multe obligații, după ce au gustat din mierea puterii și au cucerit atâtea posturi de comandă. Evreii luptă din răsputeri să-și întrețină deocamdată pozițiile în așteptarea unor viitoare ofensive și, în ceea ce mă privește, eu le înțeleg lupta și le admir vitalitatea, tenacitatea, geniul“ (v. Mircea Eliade, *Piloții orbi*, în *loc. cit.*, p. 3).

complet, productiv, întrucât îi lipsește clasa rurală, producătoare, trăind astfel, de la început și până în zilele noastre, suprapusă celorlalte nații, din exploatarea muncii lor productive, așadar, ca nație parazitară.

V. Religia nației jidănești: este productul acestei rase corcite și degenerate, sterile, fiind expresia imediată a parazitismului ei, pe care îl justifică prin dogma fundamentală, diabolică, a minciunii «legământului» ce l-ar fi încheiat Dumnezeul lor, Iahu (Iehova), cu jidanii, ca «popor ales» dintre toate popoarele, ca să-i fie lui «popor sfânt» (*am codeș*), prin care dar să se sfințească pe întregul pământ, ocupându-l, ceea ce le impune să «alunge» popoarele care nu i se închină, «goimi»“[1]. În derapajul lui fanatic, A.C. Cuza anula una dintre tezele fundamentale ale etnicіștilor autohtoni: puritatea și exclusivismul rasial al evreilor, care, scria Eminescu în *Timpul*, „au o lege deosebită de aceea a celorlalți locuitori și nu s-amestecă cu ei prin căsătorii“[2]. Or „corcirea“ înseamnă tocmai metisajul, deci eliminarea prejudecăților rasiale...

Cel puțin în prima parte a vieții sale, Căpitanul a evoluat în siajul tezelor lui A.C. Cuza.[3] Dar doctrina lui și, firește, antisemitismul lui rămân tot variabile și nehotărâte. Ca om politic, Corneliu Zelea Codreanu s-a format sub duble auspicii: universitare și proletare.[4] Colorat mistic, legionarismul adună

---

1. A.C. Cuza, „Doctrina naționalistă creștină – cuzismul“, în *Apărarea Națională*, VI, nr. 16, 15 aprilie 1928. Dat fiind că la Biblioteca Academiei Române colecția acestui periodic este deteriorată, respectivul text al teoreticianului antisenitismului românesc poate fi consultat în *Ideea care ucide. Dimensiunile ideologiei legionare*, ed. cit., pp. 190–195. Citatul figurează la p. 193.

2. M. Eminescu, [„Ne e silă...“], în *Opere*, X, ed. cit., p. 306.

3. A.C. Cuza era nașul de botez al lui Corneliu Zelea Codreanu și nașul de cununie al părinților săi.

4. Evocându-și începuturile luptei politice, Codreanu scapă în *Pentru Legionari* o mărturisire elocventă: „Din seara aceea, drumul meu se bifurca: jumătate în lupta de la universitate și jumătate cu Constantin Pancu, în rândurile muncitorimii. Eu m-am legat sufletește de acest om și am rămas cu el, sub conducerea lui tot timpul până la desființarea organizației“.

izvoare diferite și divergente. Conturată târziu, în *Pentru Legionari* (1936), contribuția teoretică a Căpitanului e marcată de momente de indecizie, incoerență, inconsecvență. Ea va fi citită, intuită și dezvoltată de oameni de carte cu o pregătire superioară: Nae Ionescu, Mihail Manoilescu, Mircea Eliade, Ernest Bernea, C. Noica, Traian Herseni, Traian Brăileanu, P.P. Negulescu, Dan Botta, Alexandru Cantacuzino, Nichifor Crainic, Emil Cioran, Vintilă Horia, Octav Onicescu, Mihail Polihroniade, Petre Țuțea, Radu Gyr ș.a., care – fiecare în parte și toți împreună – au dat legionarismului un aer compozit ce stârnește și astăzi controverse. Se îmbină în el elitismul exacerbat[1] cu populismul deșănțat și egalitarismul, totalitarismul cu autoritarismul, antisemitismul declarativ și virulent cu ortodoxismul principial tolerant, iar lista antinomiilor ar putea continua. Anii de ucenicie politică a Căpitanului s-au scurs într-un decor proletar, Garda Conștiinței Naționale a muncitorului Constantin Pancu îmbinând programatic revendicări socialiste sau măcar social-democrate cu imperative ale naționalismului creștin de nuanță ortodoxă. Pancu nu părea străin, nici imun la tezele comuniste, din moment ce edicta în *Conștiința*: „Încolo, noi vrem socializarea mijloacelor de producție,

1. Într-o Circulară din 1936 C.Z. Codreanu îi semnala alarmat generalului Gh. Cantacuzino-Grăniceru, liderul oficial al partidului Totul pentru Țară: „O mare primejdie amenință organizația legionară. Intrarea în cadrul organizației a o mulțime de elemente slabe, sau chiar rele. [...] Cu durere am putut să văd o serie de mici haimanale, pleava satelor și orașelor, oameni fără nici un căpătâi, purtând și batjocorind Sf. Cămașă Verde în care au murit martirii noștri. [...] Elementele slabe vor fi îndepărtate imediat. [...] Pe viitor, șefii de județe, plăși, cuiburi etc. să nu uite următoarele legi: (a) Cât mai puțini legionari și cât mai mulți prieteni. (b) Din 20 de cereri de înscriere se resping 19 și se primește una, cea mai bună“ (v. Circulara nr. 41, în Constantin Petculescu, *Mișcarea Legionară. Mit și realitate*, ed. cit., p. 285). Oricum am privi lucrurile, această exigență pare demagogică. Dacă după prezumata îndepărtare a elementelor slabe Legiunea număra în 1938 circa 200.000 de membri și s-ar fi aplicat „legile“ lui Codreanu, atunci ar fi trebuit respinse 3.800.000 de cereri, adică tot electoratul activ al României din acele vremuri...

vrem ca nimeni să nu mai tragă foloase din brațele muncitorilor, îmbogățindu-se din biata lor trudă. Fabricele sunt ale muncitorilor și pământul al țăranilor". (Acesta să fie motivul pentru care burghezia l-a aruncat în neagră mizerie, nu înainte de a-l fi folosit împotriva comuniștilor?) Imperativul etnicist și autohtonist intervine numai în privința păturii suprapuse: „iar cei ce conduc să fie români, *purtând sfântul nostru tricolor pe piept și trăind în sfânta credință a lui Hristos*"[1]. Prin juxtapunere, ajungem (via Lüger și Otto Bauer) la doctrina socialismului național-creștin, de care Codreanu pare tentat la începuturi. Pancu era un naționalist înverșunat, lunile de anarhie rusească din vara, toamna lui 1917, iarna lui 1918 îl înrăiseră și-i dăduseră convingerea că răul relelor, *maleficus maleficorum*, era evreul bolșevic în ipostază de comisar politic discreționar. Pentru el „revoluția mondială" troțkistă era „operă jidovească curată" care năruia edificiul național.

La fel judecă și discipolul său vremelnic! Dacă Corneliu Zelea Codreanu este autorul articolului „Socialismul național-creștin și antisemitismul nostru", semnat în *Conștiința* doar cu inițiala C., atunci lecția lui Pancu pare bine asimilată, căci socialismul lui e restrictiv și dictatorial față de alogenii cu mandat parlamentar: „Declarăm că nu avem nimic contra populației pașnice evreiești care nu se amestecă la conducerea treburilor în statul român. Am semnat un tratat de pace care asigură liberă propășire minorităților.

Prin urmare, dr. Ghelerter și Ilie Moscovici, ocupați-vă, vă rog, de propășirea evreilor!...

Nu vă tolerăm să faceți internaționalism pe pământul românesc și tuturor jidanilor care fac socialism internațional la noi, le strigăm: «*Plecați de-aici la Palestina și faceți-vă acolo republica bolșevică pe care v-o doriți*»"[2].

Universitatea din Iași era polarizată politic, stânga având poziții dominante în corpul profesoral și în mediul studențesc. Germenii comuniști pe care voiau să-i izoleze profilactic na-

1. „Socialismul național", în *Conștiința*, I, 9, 8 dec. 1919, p. 1.
2. Vezi C., „Socialismul național-creștin și antisemitismul nostru", în *Conștiința*, I, 13–14, 5 ian. 1920, p. 1.

ționaliștii radicali acționau eficient direct sau prin interpuși. În Senatul universitar profesori ca Paul Bujor, C.I. Parhon (instalat după abdicarea regelui Mihai la 30 decembrie 1947 în înalta funcție de președinte al Prezidiului Marii Adunări Naționale), Traian Bratu, Alexandru Myler aveau un cuvânt preponderent, iar opoziția de dreapta (A.C. Cuza, I. Găvănescul, C. Șumuleanu, N.C. Paulescu, C. Tiron), concentrată îndeosebi la Facultatea de Drept, nu-i putea face față eficient. Dirijați de Centrul Studențesc Iași (interfață a Societății Studenților Comuniști), agitatorii stângii aveau audiență considerabilă printre studenți.

Factori de ordin material și religios au zdruncinat această stare de lucruri. Simpatiile de stânga ale profesorilor nu i-au împiedicat să stabilească taxe universitare prohibitive pe care studenții români (mulți proaspăt demobilizați) nu le puteau plăti. Mai înlesniți din punct de vedere material, studenții evrei erau în stare să le achite. În anul universitar 1922–1923, semnala acuzator profesorul N.C. Paulescu, din 160 de studenți înscriși în anul I al Facultății de Medicină din Iași, 130 erau evrei și 30 erau creștini. Deci bun prilej de agitație naționalistă și de reclamare imperativă a instituirii unui *numerus clausus* pentru minoritari.[1]

În acest plan intervin imponderabile ce schimbă raporturile de forțe și dau apă la moară extremiștilor de dreapta. În numele unor principii laice, acceptate azi, dar șocante în societatea conservatoare de atunci, studenții evrei refuză tradiționala slujbă religioasă de sfințire a apei la deschiderea

1. V. în acest sens articolul lui N.C. Paulescu, „Cauzele manifestațiilor studențești“, în *Apărarea Națională*, I, nr. 20, 15 ian. 1923. În *Unirea*, A.C. Cuza a dezvoltat ofensiva pentru *numerus clausus* cu probe noi, prezentate de un istoriograf recent: „în condițiile în care la Universitatea din Iași – argumentează A.C. Cuza –, în anul școlar 1922–1923, peste 60 la sută dintre studenți sunt evrei, *numerus clausus* este perfect îndreptățit. Legea se aplică, de altfel, în Ungaria, din 1920, iar Parlamentul Poloniei a luat-o în dezbatere. Principiul legii a fost recunoscut, la 30 septembrie 1922, de însuși Consiliul Societății Națiunilor de la Geneva“ (v. Grigore Traian Pop, *Mișcarea Legionară. Între idealul izbăvirii și realitatea dezastrului*, ed. cit., p. 192).

anului universitar, act care echivala în ochii lor cu un botez colectiv, iar mediciniștii cer să facă practică numai pe cadavre creștine. Se confruntau surd două naționalisme: cel evreiesc și cel românesc, cu derapaje de ambele părți.[1] Fără invocarea pericolului extern, a primejdiei bolșevice – *reale* – „care amenința Țara, Coroana, Credința", cel de-al doilea nu s-ar fi putut dezvolta. Ceea ce i-a deservit pe evrei a fost propulsarea lor insistentă în organele de conducere ale Internaționalei comuniste și în cele ale Partidului Comunist din România.[2] Realitate care nutrește și încălzește până la incandescență naționalismul nativ al tânărului Corneliu Zelea Codreanu, determinându-l să fie mai fascist decât fasciștii de curând iviți pe scena politică a României. În *Fasciștii constructivi*, organul Fasciei

1. Același Grigore Traian Pop semnalează poziția rabinului Basarabiei Leib Tirelson, care cerea în 1924 învățământ în limba idiș, o catedră de religie mozaică în licee, predarea religiei mozaice în universități de către profesori evrei. Și tot Grigore Traian Pop relevă poziția inteligentului critic literar evreu H.H. Sanielevici: „Naționalismul iudaic, fără o țară de sprijin și fără o temelie țărănească, este boală curată pentru evrei și pentru țară" (*ibidem*, p. 115). Sanielevici avea în vedere o patrie-mamă, atunci inexistentă. Dar o țară de sprijin exista peste Nistru, iar unii atentatori s-au bucurat de concursul ei efectiv. Max Goldstein (vezi *supra*, p. 150 e un exemplu. Dar poate fi adăugat și cazul studentului G. Lungulescu, „tăiat cu o cruce de jidovi" în iarna lui 1923, spre indignarea elevului Mircea Eliade, ori, mai târziu, cel al legionarului Gheorghe Grigor, împușcat în parcul din Cernăuți de comunistul Isidor Koschmann, la instigarea lui Eduard Wagner, membru al organizației Morgenroit.

2. Opțiunile Cominternului sunt clare. O cercetare de după 1989 precizează cine reprezenta România la Congresul VII al Internaționalei Comuniste (Moscova, 1935): „din partea Partidului Comunist din România a fost prezentă o delegație alcătuită din Boris Stefanov (Draganov sau Dragu), Nicolae Golberger (Victor Ardeleanu), Vanda Nicolschi (Elena Feodorovna Nikolskaia) și Marcel Pauker (Marin Stepan Semionovici) – cu drept de vot deliberativ; Moise Dubinski (M. Gorețnovici) și Manea Erlich (Elena Feodorovna Macikovskaia), cu drept de vot consultativ. Din cei șase delegați, unul era bulgar și restul evrei, orice comentariu fiind de prisos" (v. Marin C. Stănescu, Gheorghe Neacșu, *Moscova, Cominternul, filiera comunistă balcanică și România – 1914–1944*, Editura Silex, București, 1994).

Naționale Române, antisemitismul avea alura unei competiții cu evreii pentru asigurarea „armoniei sociale“ și consolidarea căminului comun: „Admirând însușirile evreilor, ambiționând să-i egalăm sau chiar să-i întrecem, vom obține rezultate mai pozitive decât urându-i și trecându-i prin foc și sabie, căci prin asta nu ne întărim cu nimica, ba din contra, vom fi meniți a pieri și noi prin focul și sabia altora“[1].

Ca întemeietor, la 20 mai 1922, al Asociației Studenților Români Creștini, Codreanu e mult mai neguros și exaltat. Imaginația lui aprinsă vede doar „hoarde jidovești“ invadându-i patria, așa cum Céline va întrezări în delirantul pamflet *Bagatelles pour un massacre* „hoarde evreiești“ cotropind Franța[2]; așa că-și asumă rolul Salvatorului providențial care îndreaptă greșelile mulțimii. „Când m-am aruncat în acea luptă – își va rememora el începuturile – n-am făcut-o în urma vreunui îndemn din partea cuiva. [...] N-aș putea să definesc cum am intrat în luptă. Poate ca un om care mergând pe stradă cu gândurile lui, surprins de focul care mistuiește o casă, își aruncă haina și sare în ajutorul celor cuprinși de flăcări. [...] Am înțeles numai atât din toate cele ce vedeam, că ne pierdem țara, că n-o să mai avem țară; că, prin concursul inconștient al bieților muncitori români sărăciți și exploatați, va veni peste noi, stăpânitoare și pustiitoare, hoarda jidovească“[3]. În căutare de spațiu vital, elanul lui salvator, mesianic, depășește la un moment dat granițele României. În Germania, unde pleacă pentru un doctorat în economie politică la Universitatea din Berlin, e „dezamăgit de lipsa de organizare și de orientare doctrinară“ a național-socialiștilor germani, care îi par inferiori „băieților“ de-acasă. Se va împăuna apoi că el le-ar „fi fost profesorul de antisemitism, ducându-le acolo din adevărurile învățate la Iași“.

Ceea ce-i dezvăluie involuntar dependența doctrinară. Nu el descoperise „adevărurile“, ci alții, A.C. Cuza îndeosebi, care,

---

1. N.Al. Niculescu-Ianca, „Antisemitismul care ne trebuie!“, în *Fasciștii constructivi*, I, nr. 3–4, 20 decembrie 1923, p. 1.

2. Louis-Ferdinand Céline, *Bagatelles pour un massacre*, Denoël, Paris, 1937.

3. Corneliu Zelea Codreanu, *Pentru Legionari*, ed. cit., pp. 54–55.

am arătat, vedea în victoria din 1930 a național-socialiștilor germani izbânda doctrinei și programului cuzist. Și mai dezvăluie și un strat mai adânc al psihologiei: tânărului Codreanu îi plac învingătorii care triumfă subit, nu luptătorii metodici și răbdători. De aceea îl atrage Mussolini, care după un marș victorios ocupă Roma, și-l lasă rece Hitler, cu puciul lui de berărie. Dar realitatea românească îl va obliga să pășească pe calea ultimului. Până la urmă lupta nu o duce cu evreii (în timpul vieții sale legionarii au omorât un singur evreu), ci cu „vânduții“ și „trădătorii“ din propriul neam sau asimilați acestuia: Alex. Constantinescu, Gh. Mârzescu, Constantin Manciu, Aurelian Vernichescu, I.G. Duca, Mihail Stelescu, N. Iorga ș.a. Iar când o duce totuși o face în numele unui ipotetic viitor apocaliptic al neamului căruia istoria îi suna „ultima oră“. Ca atare, exagerează fără remușcări, pentru a preveni prăbușirea colectivă. În universitățile românești, se indignează el, 80% dintre studenți ar fi fost evrei. De unde concluzia clamată *crescendo*, retoric, cu disperare: „Urmează ca 80 la sută din conducătorii acestei țări să fie mâine jidani, străini de trecutul nostru, străini de aspirațiile noastre naționale. Urmează ca trei milioane de jidani să stăpânească 11 milioane de țărani români, buni numai să poarte jugul, muncind pământul pentru ca să desfăteze pe fiul lui Israel“.

Întemnițat în toamna lui 1924 pentru uciderea prefectului de poliție Constantin Manciu, înalt funcționar al statului român, nu conștientizează realitatea atroce a crimei, nici măcar nu se consolează cu ideea că a ucis un polițist torționar, cu multe abuzuri la activ, ci se compătimește ca victimă – el și poporul său – a complotului iudaic: „În tabăra dușmană sărbătoresc demonic, sorbind cu aurite cupe și ultima picătură de sânge, din istovit, uscatul, românescul nostru trup: triumfătorii. Sunt vipere cu cap de jidov, cu fețele însângerate și pocite, rânjind ca lupii hămesiți, cu dinți de fiară, în ochii arzători purtând o diavolească perfidie, în palate strălucite, clădite cărămidă cu cărămidă din sudoarea românească, pășind pe covoare de mătasă, îmbrăcați în haine scumpe, sărbătorind

triumful, ridică osanale. E atâta lumină, atâta bucurie, atâta avuţie, atâta desfătare acolo...

Iar pentru tine, sărman român, care stai în stradă, flămând şi tremurând, şi priveşti nedumerit, pentru tine nu este loc în ţara aceasta“[1]. Şarja, fără îndoială, îngroşând expresionist liniile acestui *capricho* goyesc pentru care avea precursori pe teren românesc. (În *Complotul bubei* Hasdeu schiţase imagini similare.) Mai era loc destul pentru români. În absolut, numărul evreilor nu era copleşitor: 800.000 de oameni la o populaţie de circa 18.000.000. Şoca însă prin schimbarea vertiginoasă a proporţiilor: fuseseră aproximativ 165.000 în 1866, 213.000 în 1912, şi, iată, cifra se împătrise nu doar prin creştere organică, ci şi printr-un aflux considerabil de refugiaţi[2] din Rusia sfâşiată de războiul civil, din Ucraina, Polonia (Galiţia), Ungaria, Bavaria. Până şi evreii pământeni erau deconcertaţi de numărul mare al nou-veniţilor, fapt relevat cu onestitate de Francisco Veiga: „Chiar comunitatea iudaică română a ajuns să fie şocată de alăturarea noilor contingente“[3].

Ca idee axială a doctrinei codreniste, antisemitismul are o evoluţie inegală, cu ridicări şi coborâri de ton, cu discrepanţe între planul teoriei şi cel al practicii. El este vehement, radical, la începuturile Mişcării, când Zelea Codreanu era tutelat ideologic de A.C. Cuza, dar realităţile luptei politice, sărăcia de mijloace financiare, transformarea Legiunii în partid parlamentar cu o audienţă crescândă i-au impus Căpitanului o temperare progresivă, chiar un ton conciliator, de neconceput în faza dintâi. Cert, Căpitanul nu s-a dezis făţiş niciodată de antisemitism. Iuliu Maniu, un „adevărat fanatic al democraţiei“, cum se considera singur în depoziţia din 24 mai 1938 la procesul lui Corneliu Zelea Codreanu, indica, drept principal punct diferenţiator între Partidul Naţional Ţărănesc şi Mişcarea

1. Corneliu Zelea Codreanu, *Scrisori studenţeşti din închisoare,* ed. cit., pp. 17–18.

2. Informaţii din epocă susţin că ar fi fost vorba de 135.000 de refugiaţi.

3. Francisco Veiga, *Istoria Gărzii de Fier 1919–1941. Mistica ultranaţionalismului*, ed. cit., p. 61.

Legionară, faptul că „Partidul D-lui Codreanu este un partid antisemit, partidul nostru însă nu este antisemit", dar observa tot atunci câteva puncte de convergență între el și căpetenia legionară: respectul pentru ideea națională, ca „factorul vital în propășirea unei națiuni", încrederea în „calitățile fără seamăn de frumoase ale poporului român, susținător de Stat", încheind, în stilul unui familiar al retoricii ecleziastice învățate cândva la Mitropolia Unită de la Blaj: „Adevărat că Dl. Codreanu, precum am arătat, are în concepțiunea sa un element, acel al antisemitismului, pe care eu nu-l aprob, dar ideea fundamentală este identică și sunt sigur că se va convinge și prin ultimele evenimente că o politică de stat antisemită la noi nu este posibilă. Afară de aceasta, Dl. Codreanu este de aceeași convingere cu mine, că, fără a respecta regulile de corectitudine în viața particulară și publică și fără a ține seamă de morala creștină, nu se poate asigura dăinuirea unei națiuni; și că părăsirea acestora ar însemna și pentru poporul nostru ceea ce a însemnat și pentru multe popoare din trecut: distrugere și pieire! Pentru aceasta suntem de acord în tendința de a impune, în viața particulară, socială și publică, corectitudinea, onoarea și morala creștină, pe care astăzi – durere – atâți o calcă"[1].

Suficiente motive pentru ca ambii să fie *personae non gratae* în ochii monarhului, acesta decizând – conform mărturiei lui Armand Călinescu – să fie asasinați amândoi, sentință pe care confidentul și unealta lui Carol II o limitează doar la Căpitan. Pe 13 martie 1938 acesta notează sibilinic în însemnările sale: „Convorbire cu Urdăreanu. Codreanu și Maniu. Eu nu la Maniu"[2]. Intenție asupra căreia Zelea Codreanu era de

1. Ioan Scurtu (coord.), Corneliu Beldiman, Badea-Florin Pintilie, Tiberiu Tănase, Puiu Dumitru Bordeiu, *Ideologie și formațiuni de dreapta în România*, vol. V, 30 martie 1938 – 6 septembrie 1940, Academia Română, Institutul Național Pentru Studiul Totalitarismului, București, 2006, p. 117.

2. Grigore Traian Pop, *Mișcarea Legionară. Idealul izbăvirii și realitatea dezastrului*, ed. cit., p. 420. Decizie care implica însă și o schimbare de plan: Codreanu nu mai trebuia îndepărtat de pe scena politică a țării printr-un asasinat nocturn efectuat de 200 de pușcă-

mult edificat, fiindcă așa cum regele, camarila lui și organele polițienești aveau informatori infiltrați în rândurile Mișcării Legionare, și aceasta avea, la rându-i, iscoade strecurate cu dibăcie în anturajul puterii. Când în ziarul filolegionar *Buna Vestire* din 3 martie 1937 a fost publicat articolul „Iuliu Maniu" în care se susținea ideea că fruntașul național-țărănist dă semne de amiciție Legiunii pentru „a capta tineretul curat", Căpitanul riposta: „noi credem că dl Maniu este un om corect și de ținută morală într-o țară care moare în fiecare zi din lipsă de ținută morală și de corectitudine interioară. Că pentru această ținută în contra sa se uneltește, după cum se uneltește ceas cu ceas și în contra tineretului [*legionar* – n. m.]. Cerem să ni se dea măcar dreptul de a ne respecta acei care, nefiind din aceleași tabere de păreri, simțim în carnea noastră sulițele acelorași uneltitori"[1].

---

riași dirijați de Gavrilă Marinescu, ci printr-un proces cu aparențe de legalitate.

1. V. Circulara Nr. 62 din 4 martie 1937, în Corneliu Zelea Codreanu, *Circulări și Manifeste 1927–1938*. Carte editată sub egida revistei *Cuvântul Legionar*, București, 24 iunie 2009, p. 131. Prin informatorii lui, Căpitanul va afla și de intenția juristului Istrate Micescu, ministru de externe în efemerul guvern Goga–Cuza, de a-l asasina (prin intermediul prefectului de Neamț) pentru „înalte rațiuni de stat" și de planurile similare ale lui Armand Călinescu. Inabil (sau mizând, poate, pe solidaritatea ostășească), și-a deconspirat singur una dintre surse: „Domnul General [Ion] Sichitiu, fost șef al Marelui Stat-Major, m-a chemat acum două săptămâni pentru a-mi comunica ceva grav. D-sa mi-a spus: «Domnule Codreanu, te-am chemat pentru a te avertiza, într-o discuție pe care am avut-o cu Dl Armand Călinescu despre dispariția D-tale, că D-ta ai putea să dispari, și astfel Mișcarea Legionară ar dispărea și ea.» Domnul Emilian, fiind chemat prin Ministerul de Interne și trimis apoi la Dl Istrate Micescu, cred că Dl Armand Călinescu nu este străin de îndemnurile D-lui Istrate Micescu. De altfel cred cu tărie că D-nii Istrate Micescu și Armand Călinescu sunt expresia, și în această chestiune, a anumitor cercuri pe care voi le cunoașteți prea bine. Camarazi, rog să nu se interpreteze greșit această circulară, să nu se creadă că mi-e teamă de moarte. *Șeful Legiunii râde de moarte și nu se păzește niciodată de ea.* Fac această Circulară pentru că vreau să fiu răzbunat" (*ibidem*, p. 253). Codreanu se referea la avocatul Ion V. Emilian, președintele tineretului cuzist, comandantul Cămășilor

Final însângerat

Aventura național-populistă a Căpitanului și a Legiunii s-a încheiat precipitat și sângeros. Devenit un concurent cu șanse tot mai mari de a cuceri puterea politică pe cale legală, el stânjenea populismul regal, înclinat și el spre spectacolul etnografic ce-ar fi trebuit să demonstreze unitatea națiunii în jurul suveranului, grija lui pentru toate componentele poporului său. Când Corneliu Zelea Codreanu a refuzat cererea regelui de a-i încredința comanda Legiunii, soarta lui a fost pecetluită. Lovitura de stat regală din 10 februarie 1938 a anulat Constituția, înlocuită cu una redactată de Istrate Micescu și validată printr-un plebiscit măsluit, a suprimat activitatea politică, a interzis partidele (cele mai vizate fiind Partidul Național Țărănesc și Totul pentru Țară) și a instalat un guvern de „uniune națională" prezidat de patriarhul Miron Cristea, având la interne, ca mână forte, pe Armand Călinescu, dușmanul de moarte al legionarilor. În 17 aprilie Codreanu e arestat la Predeal și condamnat inițial la 6 luni de închisoare pentru o scrisoare „ofensatoare" trimisă lui Nicolae Iorga (acum ministru fără portofoliu și membru influent în Consiliul de Coroană), apoi condamnat pentru înaltă trădare într-un nou proces ce-i aduce la 27 mai o pedeapsă de 10 ani de muncă silnică.

Legea pentru apărarea ordinii de stat promovată de noul guvern și introducerea pedepsei cu moartea au dat mână liberă lui Carol II și omului său de maximă încredere, Armand Călinescu, să ia măsuri dure contra legionarilor. Elita intelectuală a partidului este arestată pe capete și condamnată la pedepse lungi de închisoare. Un val masiv de arestări și internări în lagăre de concentrare îi vizează și pe membrii de rând. Lui Codreanu îi scapă practic partidul din mână, iar succesorul lui autoimpus, Horia Sima, începe o serie de atentate „revoluționare" în diverse zone ale României: e dinamitată uzina electrică din Cluj, pusă o bombă la teatrul din Timi-

---

albastre (1933–1935) și conducător al „Svasticii de foc" (de la 14 noiembrie 1935). În acel moment era prefect al județului Neamț.

şoara, sunt incendiate sonde şi rafinării pe Valea Prahovei, trimise scrisori de ameninţare magistraţilor şi rezidenţilor regali etc. A fost picătura care a umplut paharul. La 30 noiembrie 1938, Codreanu şi „apostolii" lui, Nicadorii şi Decemvirii (13 la număr, de parcă noile autorităţi ar fi vrut să ironizeze macabru înclinaţia religioasă a liderului legionar), sunt strangulaţi de jandarmi în Pădurea Tâncăbeşti (la 30 km de Bucureşti). Cadavrele lor ciuruite de gloanţe sunt aruncate într-o groapă comună la închisoarea Jilava, unde e turnat conţinutul mai multor damigene cu vitriol. Presei i se furnizează un comunicat că ar fi fost împuşcaţi de jandarmi pe când încercau să fugă. Noul regim instituie un partid unic, Frontul Renaşterii Naţionale, organizat după modelul partidelor totalitare din Italia şi Germania, adoptă salutul roman, are, ca şi legionarii, cultul uniformei. Mai mult, imită limbajul legionar, Armand Călinescu vorbind şi el de ţară, patriotism, familie, muncă, ordine, tradiţie, creştinism, naţionalism, purificarea moravurilor. Îl ajunge răzbunarea legionarilor, aşa cum lăsase cu limbă de moarte Codreanu. La 21 septembrie 1939, Armand Călinescu, premier în funcţie de la 7 martie, e asasinat de un comando legionar. Represiunea regală a fost teribilă şi masivă. Terorismului de partid îi răspunde terorismul de stat. Câteva sute de legionari au fost executaţi în lagăre, cadavrele altora (câte 3–5 din fiecare judeţ) atârnate demonstrativ de stâlpii de telegraf, altele arse în crematorii (au fost şi cazuri de prizonieri arşi de vii). După toate acestea, regele ar fi putut spune „ordinea domneşte la Bucureşti", dar a indispus destui români care, scria Henri Prost în *Destin de la Roumanie*, „refuzau să vadă introduse în România moravurile din Turcia lui Abdul Hamid"[1].

Curând, steaua lui păleşte şi se prăbuşeşte. Cedarea, fără luptă, a Basarabiei şi a Bucovinei de Nord, în urma ultimatumului sovietic din 26 iunie 1940, pierderea (în favoarea Ungariei horthyste) a unei jumătăţi (aproape) din Transilvania, consecinţă a Dictatului de la Viena din 30 august acelaşi

1. Henri Prost, *Destin de la Roumanie (1918–1954)*, Berger-Levrault, Paris, 1954, p. 151.

an, impus de Germania nazistă și Italia fascistă, i-au înstrăinat ultimele simpatii. Omul care timp de zece ani i-a trădat pe toți e trădat de toți la rândul lui. Revoluția legionară pusă la cale de Horia Sima la 3 septembrie 1940 îi dă ultima lovitură. În disperare de cauză îl cheamă la guvernare pe generalul Ion Antonescu pe care până atunci îl ținuse în arest la mânăstirea Bistrița. Nădăjduia ca acesta să facă liniște într-un București zguduit de demonstrații masive și într-o țară în care în orașele mari: Brașov, Sibiu, Timișoara, Constanța, dar și în altele mai mici (Alba Iulia, de exemplu) aveau loc ciocniri cu poliția și jandarmii. De conivență cu Iuliu Maniu, cu alți lideri politici importanți, Antonescu îl obligă pe rege să plece. Cu un rest de felonie balcanică, acesta nu abdică, ci transferă puterea fiului său, Mihai, care devine rege. Populismul regal, de fapt guvernamental, căci Carol II fusese până atunci adevăratul premier, eșua în fața altui populism „totalitar, de stil național-socialist", dar care, sublinia Guy Hermet, „se inspiră totuși mai puțin din hitlerism cât dintr-o dinamică proprie românească"[1]. Venit la putere pe valul revoluției legionare, Antonescu se va debarasa de aliații de circumstanță în 21–23 ianuarie 1941 după rebeliunea legionară care însângerase Bucureștiul, lăsând în urma ei o dâră lungă de răzbunări odioase, de masacre, jafuri și pogromuri. Șefii Legiunii care n-au izbutit să se salveze în Germania sunt executați, membrii valizi de a purta arme vor fi trimiși pe frontul de est în 20 de batalioane de sacrificiu pentru a se reabilita (fără a li se spune că nu o puteau face decât prin moarte), ceilalți sunt internați în închisori, de unde vor fi preluați în 1944 de comuniști. Cu deplorabilul eșec al Mișcării Legionare se încheie o lungă etapă a populismului românesc, elitist totuși, la nivel social și ideologic, deci deviant din punct de vedere al dogmei populiste, după cum era și din cel al ideologiei fasciste. După interludiul dictaturii militare antonesciene și cei trei ani de dificilă supraviețuire pe tron a regelui Mihai I, societatea românească va fi alta, cinică și egalitaristă, iar populismul se va conforma noii realități. Figurile lui de marcă nu vor

1. Hermet, *op. cit.*, p. 262.

mai aparţine elitei intelectuale, ci unui eşalon secund al puterii care îşi face din naţionalism trambulină.

Iluziile pierdute: prăbuşirea tuturor populismelor

De la lovitura de stat a domnitorului A.I. Cuza din 2 mai 1864 până la cea a generalului Ion Antonescu din 6 septembrie 1940, România a fost poligonul de încercare al mai multor tipuri de populism. Varietatea şi diversitatea ideologică a acestora ies din comun. Devansând sau imitând forme ale populismului clasic (dacă îl putem numi aşa, într-atât de neuniform este tratat conceptul de către comunitatea ştiinţifică), populismul românesc a testat variante de o derutantă diversitate. A fost mai întâi populismul guvernamental al lui Cuza, ale cărui veleităţi progresiste au fost remarcate, între alţii, de Hermet în sinteza sa. Mergând pe nisipuri mişcătoare, reformistul principe a încercat „să îşi întărească o autoritate personală asupra ţăranilor pentru a contracara presiunile marilor boieri care doreau să îi dicteze conduita“[1]. Reforma agrară i-a adus exilul şi moartea prematură. Să fi practicat succesorul său la tron, regele Carol I, un populism „de semn inversat“, după cum afirmă acelaşi Hermet? Nu împărtăşesc ipoteza potrivit căreia regele străin „idealizează [...] autenticitatea ţărănească a României spre a-i ţine în frâu pe liberali, ale căror proiecte de modernizare primejduiesc *statu-quo*-ul agrar“[2]. Dimpotrivă: devenit el însuşi mare latifundiar prin Legea privind Domeniul Coroanei din 1884, Carol viza să-i domine pe conservatori, care îl priveau ca pe un fel de înalt funcţionar bine plătit, dar nimic mai mult, cu atât mai puţin drept un boier de viţă. Regele mărturiseşte de altfel în memoriile sale că niciodată nu se simţise mai puţin suveran decât sub guvernele conservatoare, mai ales cele conduse de Petre Carp, care îşi îngăduia un ton foarte liber la adresa „străinului“.

Populismul guvernamental este de asemenea ilustrat de generalul (apoi mareşal) Alexandru Averescu, care înfăptuieşte

---

1. *Ibidem*, p. 259.
2. *Ibidem*, pp. 259–260.

și el o reformă agrară, nici aceasta dusă până la capăt. Am trecut deja în revistă prestația sa contradictorie din primul mandat de premier (13 martie 1920 – 17 decembrie 1921), cu balansul necontenit stânga–dreapta. Al doilea mandat al său (30 martie 1926 – 3 iunie 1927), exercitat pe fundalul stării de asediu, a virat spre o dictatură personală *à la* Boulanger. Cabinetul său, subminat de disensiuni, a căzut și pentru că a încercat o revizuire a reformei agrare, ceea ce i-a atras concomitent ostilitatea liberalilor și a național-țărăniștilor, ultimii fiind pe punctul de a-și codifica în fine populismul agrar. Când au preluat frâiele puterii, sub bagheta lui Iuliu Maniu, agrarienii nu au fost nici ei capabili, în ciuda celor patru guverne pe care le-au avut până la 13 noiembrie 1933, să găsească soluția miraculoasă pentru a edifica un stat țărănesc, al țăranului cetățean, fără a pune la dispoziția acestuia din urmă un sistem educațional performant, un ansamblu de instituții care să îi îngrijească sănătatea precară și în special un instrument de creditare grație căruia gospodăriile țărănești să poată achiziționa mijloace de producție moderne. Cooperatismul lor incantatoriu s-a prăbușit ca un castel de cărți de joc.

Populismele românești antebelice sau interbelice au eșuat rând pe rând din cauza incapacității promotorilor lor respectivi de a rezolva o problemă primordială: chestiunea agrară. Toate vorbeau în numele țăranului, dar îi ignorau dramele reale. Soluțiile lor explorau un nebulos trecut medieval, dominat de o concordie ipotetică și de o la fel de ipotetică solidaritate etnică, cvasifamilială, între marele proprietar și țăranul șerb (cazul sămănătorismului) sau se proiectau într-un viitor îndepărtat, utopic și imprecis (cazul poporanismului). Am putea spune, pe urmele lui André Maurois în paginile sale consacrate *Iluziilor pierdute* ale lui Balzac, că populiștii își preferau speranțele realității și se arătau incapabili să distingă între cele două. Se plasau într-o „temporalitate apolitică“ (iarăși Hermet), fără a-și stabili o agendă de priorități, un program. Ba chiar legionarii și-au făcut din absența programului un titlu de glorie.

Aproape toate populismele românești au fost creația unui lider charismatic. Principele Cuza, Iorga, Stere, Averescu, Nae

Ionescu, Codreanu întreţineau cu naţiunea (o naţiune de ţărani, fireşte) raporturi de natură emoţională, de resortul sensibilităţii mai degrabă decât de ordin raţional, pragmatic şi metodic. Charisma fiecăruia nu a putut suplini inconsistenţa doctrinară (Cas Mudde chiar insista asupra acestei vacuităţi ca fiind esenţială pentru populism) şi nu este nicidecum o întâmplare că toate guvernele populiste – cele autoritare, mai numeroase, dar şi cele democratice – nu au rezistat prea mult. Sedus pentru o clipă de discursul populist, păcălitul *dêmos* le-a abandonat când miracolul promis întârzia să se concretizeze.

Populismele româneşti s-au erodat de asemenea în lupte fratricide. Poporanismul, care sub aparenţele sale romantice era de fapt un radicalism agrar de stânga, ostil totuşi socialismului adoptat în cele din urmă de Gherea, a fagocitat sămănătorismul, privându-l de baza de susţinere. Partidul Poporului al lui Averescu a fost eliminat şi înlocuit de ţărănismul a cărui ascensiune a încercat în van să o îndiguiască. Populismul regal din anii 1938–1940 i-a combătut în acelaşi timp pe legionari şi pe ţărănişti, drapându-se în faldurile unui naţional-populism virulent. Armand Călinescu, unealta regelui, nu avea nici o ezitare să-i reprime pe ţărănişti, foştii săi colegi de partid.

Relaţia Nicolae Iorga–Corneliu Zelea Codreanu merită şi ea măcar o menţiune finală. Ideologic, Căpitanul este un descendent al lui Iorga. Sămănătorismul şi Legiunea au numeroase repere comune: naţiunea, pământul şi credinţa străbunilor, ortodoxismul, cultul suferinţei, voluntarismul social. *Mutatis mutandis*, Codreanu era un soi de Iorga în miniatură, dar mai înclinat spre acţiune concretă şi organizare. Supus concurenţei acestui „fiu“ înstrăinat, „părintele“ doctrinar l-a sacrificat, ca biblicul Avraam. Iorga avea să cadă sub gloanţele răzbunării camarazilor lui Codreanu. Populismul românesc interbelic eşuează într-un lac de sânge şi lasă în urma-i o dâră de iluzii spulberate...

CULORILE POPULISMULUI

Național-populismul românesc după 1989: o retrospectivă sintetică și un studiu de caz

De unde vine național-populismul românesc?

Regimul comunist din România, care a durat până în 1989, nu face obiectul acestui studiu. Prima parte a acestui capitol final este consacrată totuși evoluțiilor ideologice și culturale care au modelat societatea românească de după 1989 și care îi pot explica evoluția ulterioară.

A vorbi despre populism sau chiar despre național-populism în România comunistă ar fi riscant. Regimul comunist din România, de la 6 martie 1945, când așa-zisul guvern „democrat-popular“ al lui Petru Groza este instalat de sovietici, și până la 22 decembrie 1989, s-a revendicat neîntrerupt de la marxismul ortodox. A vorbi despre populism sau chiar despre național-populism în România comunistă ar fi prin urmare riscant. Nu voi putea evita însă o scurtă privire retrospectivă asupra perioadei comuniste. Mi-am propus să cercetez în ce măsură național-comunismul lui Nicolae Ceaușescu, secretar general al Partidului Comunist Român (1965–1989) și președinte al Republicii Socialiste România (1974–1989), constituie matricea național-populismului care avea să se manifeste după prăbușirea comunismului. Voi cerceta prin urmare profilul conducătorilor partidelor, ideologia și poziționarea pe eșichierul politic a formațiunilor care au ocupat, cu mai mult ori mai puțin succes, acest culoar electoral în postcomunismul românesc. De asemenea, voi lua în considerare perspectiva celorlalți actori politici interni și internaționali asupra acestor formațiuni. Voi acorda atenție și unor formațiuni minore, care

nu au înregistrat nici un succes electoral, dar care își asumă (ba chiar își dispută) succesiunea Mișcării Legionare.

Național-comunismul lui Ceaușescu

Pentru România, sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial coincide cu ocupația sovietică și instaurarea treptată, prin teroare, a regimului comunist. Basarabia și Bucovina de Nord, deja ocupate de URSS în urma ultimatumului din 26 iunie 1940, apoi eliberate de ofensiva germano-română din 1941 și în fine recucerite de sovietici în 1944, sunt alipite Republicii Socialiste Sovietice Moldovenești (Basarabia), respectiv RSS Ucrainene (Bucovina). Sudul Dobrogei (Cadrilaterul), cedat Bulgariei la 6 septembrie 1940 sub presiunile germane, rămâne în componența Republicii Populare Bulgare sub control sovietic. România întoarce armele împotriva Germaniei la 23 august 1944 printr-o lovitură de stat care îl dă la o parte pe mareșalul dictator Ion Antonescu, într-un moment în care cursul războiului era ineluctabil. Armata Roșie pătrunsese încă din aprilie pe teritoriul românesc. Românii luptă alături de Aliați până în Ungaria, Austria și Cehoslovacia, cu prețul a circa 170 000 de morți și răniți, ceea ce nu schimbă cu nimic soarta țării: comunizarea.[1]

Primul guvern pro-comunist al doctorului Petru Groza organizează în iunie 1946 un simulacru de alegeri, falsificate masiv, în care Partidul Comunist și aliații acestuia sunt declarați învingători cu 79,86%. La 30 decembrie 1947, regele Mihai I este constrâns să abdice. În 11 iunie 1948, sunt naționalizate marile întreprinderi, apoi toate afacerile private, fără nici o despăgubire. Toate partidele, cu excepția comuniștilor, sunt interzise. În 1949, regimul începe colectivizarea agriculturii, în fapt confiscarea pământurilor și a mijloacelor de producție.[2] România intrase în epoca sa comunistă, pe care

1. Pentru o foarte rapidă survolare a istoriei României în cel de-al Doilea Război Mondial, vezi Ion Bulei, *Scurtă istorie a românilor*, Meronia, București, 1996, pp. 121–131.

2. Bulei, *op. cit.*, pp. 131–133.

istoriografia o împarte consensual „în trei mari perioade: etapa sovietizării (1948–1960); anii destinderii ideologiei (1960–1974); perioada cultului personalității și a socialismului dinastic (1974–1989)“[1].

Epoca lui Nicolae Ceaușescu, cea care ne interesează, se deschide printr-o aparentă liberalizare, urmată de o restalinizare progresivă. Ceaușescu îi succede la șefia partidului lui Gheorghe Gheorghiu-Dej în 1965 și continuă dinamica declanșată de predecesorul său. După ce reușise în 1958 să obțină retragerea trupelor sovietice din România mimând o aliniere totală față de Moscova, Dej urmărea distanțarea de URSS, aflată în plină destalinizare din 1956, și apropierea de China și de Occident[2] Certificatul de naștere al național-comunismului românesc este semnat în 1964 prin respingerea Planului Valev propus de sovietici pentru integrarea economiilor țărilor membre ale CAER. României îi revenea rolul de țară agricolă, în vreme ce dezvoltarea industriilor era rezervată țărilor aflate mai la nord, precum Cehoslovacia și Republica Democrată Germană.

Bucureștiul se va opune pe față reprimării Primăverii de la Praga în august 1968. Nu doar că trupele române nu iau parte la invadarea Cehoslovaciei de către cinci membri ai Pactului de la Varșovia, dar Ceaușescu o și condamnă public. Acesta este ceasul de glorie al dictatorului român, văzut în Occident drept un disident liberal înăuntrul blocului comunist, iar în țară drept un restaurator al demnității naționale. În fapt, Ceaușescu dorea să se emancipeze de tutela marelui frate sovietic și să aibă mână liberă în politica internă. Nu se atingea de structurile instalate de sovietici în România, ci se mulțumea să și le subordoneze metodic, una câte una. Anul 1968 marchează redeșteptarea naționalismului românesc, cu Ceaușescu vârf de lance, pe creasta veritabilului val de entuziasm popular antisovietic.

---

1. Adrian Drăgușanu, „Nicolae Bălcescu în propaganda comunistă (1948–1989)“, în Lucian Boia (coord.), *Miturile comunismului românesc*, Nemira, București, 1998, p. 100.

2. Bulei, *op. cit.*, p. 136.

Criticul literar Eugen Negrici deconstruiește resorturile acestei revigorări a comunismului prin intermediul naționalismului: „Când, în 1968, groaza de a nu fi înlocuit l-a transformat pe conducător în erou și când a crescut vertiginos, chiar printre prezumtivii opozanți, valul cererilor de intrare în partid, s-a creat, pe fondul antisovietismului nostru funciar și al naționalismului coagulant, o adevărată «bază de mase» pentru o organizație privită până atunci cu ostilitate. Se vor fi mirat, în acel fast moment, până și dinozaurii internaționaliști ai minusculului și românofobului partid comunist de la sfârșitul războiului ce se poate întâmpla când atingi la urechea românului coarda pe care altădată nu aveai cum s-o atingi și să nu te aștepți la cinci ani de închisoare“[1]. Mitul patriei în pericol i-a adus lui Ceaușescu până și sprijinul intelectualilor potențial critici, ba chiar eliberați din închisorile politice în 1964.

De altfel, Vladimir Tismăneanu, fin analist al regimurilor comuniste din zonă, îl plasează pe Ceaușescu într-o dinamică național-comunistă regională, alături de Enver Hodja și Slobodan Milošević: „Unii dintre dictatorii comuniști au înțeles că apelul la retorica naționalistă le-ar putea garanta menținerea la putere. România lui Nicolae Ceaușescu și Albania lui Enver Hodja au știut să-și prezinte regimurile autarhice ca reîncarnări ale visului milenar de independență. Întreg sistemul de propagandă ceaușist s-a ambalat cu toată energia pentru a-l prezenta pe Ceaușescu drept reîncarnarea unor șefi de trib dacic sau tracic care au ținut piept invaziei romane. În 1987, liderul comunist sârb, Slobodan Milošević, a apelat la o serie de lozinci naționaliste pentru a-și consolida puterea“[2].

Un nou punct de inflexiune intervine după vizita lui Ceaușescu din iulie 1971 în China și Coreea de Nord, care îi inspiră Tezele din iulie. Gata cu liberalizarea, șurubul ideologic se

---

1. Eugen Negrici, „Mitul patriei primejduite“, în Lucian Boia, *op. cit.*, p. 221.

2. Vladimir Tismăneanu, *Fantasmele salvării. Democrație, naționalism și mit în Europa post-comunistă*, trad.: Magda Teodorescu, Polirom, Iași, 1999, p. 91.

strânge din nou: partidul are rol conducător în toate, propaganda în media este omniprezentă și rarele tribune alternative sunt suprimate.[1] Cultul personalității lui Ceaușescu se intensifică pe model nord-coreean. Dictatorul monopolizează în familia sa pozițiile de vârf și instaurează un socialism dinastic. Momentul zero al acestei a treia faze a regimului comunist din România este îndeobște situat în 1974 (chiar dacă Elena Ceaușescu este promovată în Comitetul Executiv al partidului în 1973), când secretarul general al partidului este ales de Marea Adunare Națională președinte al Republicii Socialiste România, funcție creată special pentru el.[2]

Național-comunismul, pe care Ceaușescu îl ridicase la rang de politică oficială de la preluarea puterii, mizează simbolic pe această dedublare instituțională (președinte al republicii/secretar general al partidului) spre a pune în evidență dualitatea stat/partid și a-l legitima suplimentar pe dictator. Leonid Brejnev va urma la rândul său această cale. Deja secretar general al PCUS din 1964, va fi ales președinte al Prezidiului Sovietului Suprem, deci nominal șef al statului, în 1977 (funcție pe care o mai deținuse între 1960 și 1964).[3] Detaliu burlesc al acestei manii a grandorii, lui Ceaușescu i se înmânează ca însemn al puterii sale un sceptru, simbol al regalității! În țara lui Eugen Ionescu, pionierul teatrului absurdului, ridicolul nu ucide.[4] Salvador Dalí nu ratează momentul și îi trimite lui Ceaușescu o telegramă ironică pe care regimul o ia literal și o publică în oficiosul *Scânteia* din 4 aprilie 1974: „Am dat o profundă apreciere istoricului dv. demers de instaurare a sceptrului prezidențial“[5].

1. Bulei, *op. cit.*, p. 141.

2. *Ibidem.*

3. Lionel Kochan, John Keep, *The Making of Modern Russia*, Penguin Books, London, 1997, p. 462.

4. Comisia prezidențială pentru analiza dictaturii comuniste din România, *Raport final* (ed: Vladimir Tismăneanu, Dorin Dobrincu, Cristian Vasile), Humanitas, București, 2007, p. 146.

5. Există și o altă interpretare, potrivit căreia regalistul Dalí ar fi apreciat cu adevărat gestul, vezi Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, Univers Enciclopedic Gold, București, 2011, p. 507.

Cei doi piloni ai național-comunismului sunt independența față de Moscova și românitatea, exaltată *ad nauseam*. Istoricul român Georges Haupt (1928–1978), emigrat la Paris în 1958, unde avea să predea la École des hautes études en sciences sociales, sublinia încă din 1968, an în care Ceaușescu își expunea în văzul întregii lumi dezacordul cu sovieticii, că această tendință de fuzionare a marxismului cu naționalismul funcționa în România încă din vremea lui Gheorghiu-Dej și că ea constituia soluția găsită de conducătorii comuniști români spre a evita îmbrățișarea prea strânsă a Moscovei fără a o contraria pe față: „Din 1962, în România, partidul nu se prezintă doar ca o forță care se integrează în tradițiile naționale, ci de asemenea ca instrumentul realizării pe termen lung a tuturor tendințelor naționaliste românești“[1]. Haupt cunoștea prea bine arcanele partidului și relațiile comuniștilor români cu sovietele: evreu din Transilvania, fusese deportat în 1944 împreună cu familia la Auschwitz de către autoritățile maghiare care dobândiseră în 1940 nordul provinciei în urma Dictatului (arbitrajului) de la Viena. Supraviețuitorul avea să susțină în URSS un doctorat asupra relațiilor între revoluționarii români și cei ruși în secolul al XIX-lea și asistă în România, ca membru de vază al partidului, la lupta intestină între aripa națională a lui Gheorghiu-Dej și internaționaliștii fideli liniei Moscovei, fiind mai apropiat de aceștia din urmă.

Justifică oare această înclinație naționalistă teza comunismului deviant, organic românesc? *Raportul final* al comisiei prezidențiale pentru analiza dictaturii comuniste din România nu acreditează nici pe departe această idee: „Din moment ce se baza în principal pe supremația nomenclaturii de partid, garantată de teroarea exercitată de poliția politică, regimul lui Ceaușescu nu poate fi descris ca o deviere de la modelul marxist-leninist. Înainte de toate, această ideologie a speculat înclinațiile naționaliste, a exploatat și a cultivat prejudecățile antimaghiare și antisemite, s-a folosit de resentimentele rusești adânc înrădăcinate și a încurajat încercările absurde

---

1. Georges Haupt, „La genèse du conflit Soviéto-Roumain“, *Revue Française de Science Politique*, XVIII, 4, 1968, p. 683.

menite să demonstreze superioritatea românească asupra lumii occidentale în anumite domenii ale științei și culturii (temele așa-numitului protocronism românesc)"[1]. Sociologul francez Michel Dion împărtășește aceeași opinie: „Autogestiunea și românitatea sunt temele celor două propagande, ale celor două liturghii [...] ale comunismului lui Ceaușescu, devenit marele său preot și conducător"[2]. Liberalizarea ceaușistă nu este până la urmă nimic altceva decât un stalinism disimulat de o politică de deschidere spre Occident, căreia anii '80 îi vor pune de altfel capăt. Național-comunismul ceaușist își află la jumătatea anilor '70 expresia culturală în protocronism, doctrină a cărei convertire după 1989 în național-populism mă voi strădui să o probez în cele ce urmează.

Protocronismul: românitate înainte de toate

În august 1964, deținuții politici sunt eliberați printr-o grațiere generală: regimul încearcă să convingă Occidentul că se deschide.[3] Unul dintre aceștia este esteticianul și comparatistul Edgar Papu (1908–1993). În 1974, acesta publică în revista *Secolul 20* articolul „Protocronismul românesc", care va servi drept doctrină a curentului. Papu, cunoscut pentru gusturile literare, dar și larg apreciat pentru cultura sa enciclopedică, ar fi putut fi ales pentru a da o formă acestor idei.[4] Alexandra Tomiță, autoarea monografiei *O istorie „glorioasă". Dosarul protocronismului românesc*, trasează geneza acestei ideologii în chiar primul cerc al puterii politice: „În primii ani de după Tezele din iulie, scriitorii receptivi la indicațiile politice se angajează în explorarea posibilităților de augmentare a spe-

---

1. *Raport final*, ed. cit., p. 148.
2. Michel Dion, *op. cit.*, p. 226.
3. *Raport final*, ed. cit., p. 531.
4. Informația, bazată pe o mărturie anonimă, este vehiculată de Katherine Verdery, *National ideology under socialism: identity and cultural politics in Ceaușescu's Romania*, University of California Press, Berkeley & Los Angeles (US), Oxford (UK), 1991, p. 176. Intens colportată mai apoi, versiunea n-a putut fi niciodată coroborată de o altă sursă.

cificității românești. Simpla listare a unor însușiri abstracte ale «sufletului național» era insuficientă pentru a construi o imagine credibilă a regimului pe plan intern și extern. Era nevoie de cel puțin o idee care să servească drept nucleu tare dezvoltărilor naționaliste pe care le-ar fi inspirat. Un concept prolific, convenabil din punct de vedere ideologic, dar care să nu pară impregnat de influențe politice, pentru a conserva aparența unor autentice dezbateri de idei în cultura română"[1].

Dar ce este protocronismul? El constituie o formă a complexului de inferioritate dezvoltat de culturile periferice față de metropole. Alfred Adler, cel care a teoretizat complexele de inferioritate și de superioritate, explica funcționarea lor conjugată: dacă unul este aparent, celălalt este disimulat. La fel stau lucrurile cu vechiul complex de inferioritate al culturii române, care s-a modernizat prin sincronism[2], concept dezvoltat de criticul literar Eugen Lovinescu, care îl preluase din teoria imitației a lui Gabriel Tarde. Împotriva acestui sincronism dau protocroniștii asaltul. Cultura română, argumentează aceștia, nu avea nevoie să se sincronizeze prin adoptarea formelor și cutumelor occidentale, pentru că le anticipase. Sensul dominant al transferului este inversat: Occidentul a devenit ceea ce este grație contribuțiilor românești, și nu viceversa. De altfel, etimologia acestui substantiv compus nu îngăduie dubiu: în greaca veche, potrivit dicționarului de referință al lui Antoine Bailly, *prôtos* înseamnă „primul, originar", iar *khrônos*, „timp". Doctrina pune în valoare „întâietățile" românești, în științe sau arte. Totul pleacă de la literatură, articolul lui Papu din iulie 1974 vizând o reechilibrare între „forțele creatoare" (*id est* protocroniste) și „forțele receptoare" în cultura română. Odată identificată metoda critică, bogatul potențial protocronist al unei literaturi fals considerate drept tributară marilor curente literare occidentale, adesea cu decalaj temporal, va putea fi pus în valoare. Totuși, Papu nu definește

1. Alexandra Tomiță, *O istorie „glorioasă". Dosarul protocronismului românesc*, Cartea Românească, București, 2007, p. 47.

2. Pentru mai multe detalii: Eugen Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, Minerva, București, 1997, 378 p.

conceptul de protocronism[1], ci doar se mulţumeşte a-l descoperi ca latenţă.

În 1977, Papu îşi dezvoltă ideile în cartea *Din clasicii noştri. Contribuţii la ideea unui protocronism românesc*. Postulează aici intenţia de a recupera întârzierea înregistrată de literatură în domeniul recunoaşterii „anticipărilor româneşti în creaţia universală de valori“[2]. Abil, îşi înscrie demersul într-o coerenţă spre a-l structura ca metodă cognitivă: „În cadrul acestei acţiuni recente eu nu-mi pot revendica decât paternitatea formulei de protocronism românesc, gândită în opoziţie cu ideea sincronismului, adică a năzuinţei ce alimentează o conştiinţă retardatară“[3]. Dând credit lui Dan Zamfirescu şi lui Paul Anghel pentru tezele lor protocroniste, Papu se poziţionează, în filigran, drept lider al curentului şi afirmă: „Identitatea de periferie se transformă în identitate de centru şi răscruce“[4]. În cuvântul explicativ, comparatistul enumeră o întreagă serie de protocronii româneşti, dincolo de literatura totuşi invocată prin trei curente avangardiste majore ale secolului XX ai căror pionieri au fost scriitori români: dadaismul, absurdul şi letrismul (toţi trei creatorii exilaţi la Paris, ceea ce teoreticianul se fereşte să menţioneze): Brâncuşi în sculptură, Enescu în muzică pentru eterofonie şi îmbogăţirea patrimoniului muzicii clasice prin procedee ale muzicii populare, prinţul Dimitrie Cantemir în filozofia istoriei.

Protocronismul câştigă: teren, adepţi, credit pe lângă autorităţi. Îi servesc de tribune revistele *Săptămâna* (condusă de Eugen Barbu, căruia Corneliu Vadim Tudor îi era cel mai apropiat colaborator), *Luceafărul* (Mihai Ungheanu, Paul Anghel, Artur Silvestri, Doru Popovici) şi *Flacăra* (Adrian Păunescu). Cea din urmă consacră reportaje şi foiletoane întâietăţilor româneşti în ştiinţe. Insulina ar fi fost descoperită de savantul român Nicolae Paulescu (campion al antisemitismului, am

1. Alexandra Tomiţă, *op. cit.*, p: 56.
2. Edgar Papu, *Din clasicii noştri. Contribuţii la ideea unui protocronism românesc*, Editura Eminescu, Bucureşti, 1977, p. 7.
3. Papu, *op. cit.*, p. 9.
4. *Ibidem*, p. 11.

mai spus-o), și nu de canadienii Frederick G. Banting și John Macleod, totuși laureați ai premiului Nobel în 1923. Adevăratul întemeietor al ciberneticii nu ar fi americanul Norbert Wiener, ci tocmai românul Ștefan Odobleja (1902–1978).

Cu cât vântul național-comunismului oficial suflă mai mult în pânzele protocroniștilor, cu atât seria anticipatorilor români de geniu tinde la infinit. Conceptul se transformă în pură propagandă (mulți comentatori sunt de altfel tentați să-l disculpe pe Edgar Papu, a cărui operă ar fi fost deturnată de regim[1]): „De la finele anilor '70 protocronismul, deja încurajat și recompensat fățiș de autoritățile comuniste, are o accepțiune mult mai largă, înglobând *tot ceea ce evidențiază cultura românească în raport cu alte culturi*“[2]. Protocronismul se instalează ca normă, iar opozanții săi (grupați mai ales în jurul revistei *România literară*) sunt treptat reduși la tăcere de cenzură. O notabilă excepție survine în 1986, când un înalt lider al partidului, Gheorghe (Gogu) Rădulescu, veteran comunist ilegalist aureolat de dezertarea din armata regală română în URSS în 1941, critică într-o intervenție publicată de *România literară* derivele protocroniste pentru proximitatea cu discursului extremei drepte românești interbelice, dar și cu stalinismul sovietic.[3] De astă dată protocroniștilor li se interzice orice răspuns.

Bătrânul comunist avea dreptate: protocronismul nu era decât o variantă românească a orientării luate de politicile culturale din URSS sub Stalin începând din anii '30. Lucian Boia o confirmă: „Uniunea Sovietică a dat tonul printr-o amplificare fără precedent, începând din anii '30, a înfăptuirilor istorice și valorilor naționale rusești. [...] Prin 1950, un întreg sistem era pus la punct, potrivit căruia, cu puține excepții, întreaga știință și tehnologie mondială fuseseră create de savanții ruși. Protocronismul românesc nu a făcut, câteva decenii mai târziu, decât să preia și să adapteze acest model“[4]. Deși

1. *Apud* Alexandra Tomiță, *op. cit.*, pp. 176–177.
2. *Ibidem*, p. 60.
3. Tomiță, *op. cit.*, pp. 205–214.
4. Lucian Boia, „Cele două fețe ale mitologiei comuniste“, în *op. cit.*, p. 16.

manifestul partidului comunist al lui Marx și Engels (1848) proclama că „proletarii nu au patrie", propaganda sovietică începe de atunci să celebreze în felul ei istoria și pe omul rus pionier în toate domeniile. Miticii eroi ruși precum Ivan cel Groaznic sau Petru cel Mare revin în panteon, iar figurile istorice ale celorlalte naționalități sovietice sunt puse sub obroc, conform sloganului „național în formă, socialist în conținut" formulat de Stalin.[1]

Accentul cade pe prioritățile științifice, fiind postum recuperați și savanți ruși morți înainte de Marea Revoluție din Octombrie. Astfel, inventatorul radioului este Aleksandr Popov, nu italianul Guglielmo Marconi. Mașina cu abur i se datorează lui Ivan Polzunov, nu scoțianului James Watt. Știința sovietică este în avans față de cea occidentală în aceeași măsură în care comunismul a depășit capitalismul. Mitologia științifică este parte integrantă a demonstrației de superioritate. Savanții URSS triumfă asupra naturii și grâul ajunge să fie cultivat pe țărmurile Oceanului Arctic, tot ei descoperă leacul pentru cancer sau elixirul tinereții.[2]

Protocronismul românesc, fără a lăsa de izbeliște științele, privilegiază domeniul literar și „structurile mitologice vehiculate în retorica indigenistă [...] mizau evident pe obsesii și sensibilități naționale diferite" în România față de URSS[3] Inclusiv pe obsesia lui Ceaușescu de a se distanța de sovietici, pe care protocroniștii o alimentau abundent.

Dacă Gogu Rădulescu îi acuza pe protocroniști de îndepărtare de la ortodoxia marxistă și deviaționism legionaroid, Dion conchide spre o convergență a celor două totalitarisme în faza terminală a regimului Ceaușescu: „Partidul a acaparat foarte repede protocronismul pentru a-l transforma într-o piatră de temelie a concepției sale asupra românității. Calea românească

---

1. Martin McCauley„ *Stalin and stalinism*, Longman, New York, 1995, pp. 34–35.

2. Adrian Cioroianu, „Lumina vine de la Răsărit. «Noua imagine» a Uniunii Sovietice în România postbelică, 1944–1947", în Boia, *Miturile comunismului românesc*, ed. cit., pp. 52–58.

3. Tomiță, *op. cit.*, p. 121.

a socialismului, care își afirma verbal diferența așa-zis radicală față de modelul sovietic, era o ilustrare vie a protocronismului în acțiune. [...] delirul protocronist al anilor '80 a urmat același drum precum cel al naționalismului legionar creștin interbelic. Ambele s-au dedat la o exaltare deșănțată a trecutului dacic. [...] Ambele, în goana lor după un imposibil Om nou al viitorului, nu erau oare condamnate la aceste deliruri protocroniste sincrone?"[1]

Dacă asemănări fără doar și poate există, diferențele nu sunt totuși mai puțin flagrante, de la raportarea la proprietatea țărănească (individuală și sacralizată de către legionari, colectivizată de comuniști, apoi sistematizată de Ceaușescu după 1974 într-un faraonic proiect de modernizare) la dimensiunea religioasă. Însă pentru a contextualiza mai bine această constatare a sociologului parizian, va trebui să abordăm o altă dimensiune extrem de încărcată simbolic a național-comunismului românesc, aceea a istoriografiei.

Un trecut nou-nouț: laboratorul unei istorii grandioase

Dacă scopul ultim al protocronismului era acela de a stârni mândria românilor față de patrimoniul lor cultural național[2] a cărui naturală apoteoză era comunismul cu specific național, acesta nu putea fi atins fără un strict control al istoriografiei. Rescrierea trecutului pentru a controla prezentul și a securiza viitorul: aceasta este ecuația regimurilor totalitare, în care istoriografia joacă un rol de prim ordin. Cu cât național-comunismul lui Ceaușescu agoniza, cu atât controlul asupra istoriografiei se intensifica, după cum creștea și importanța relativă a acesteia. Megalomania lui Ceaușescu avea nevoie să fabrice un trecut pe măsura utopiei care înlocuia prezentul. Urbanizare, industrializare, șantiere gigantice (Casa Poporului, Canalul Dunăre–Marea Neagră, Transfăgărășanul, combinatul siderurgic de la Galați), doctrină militară, rolul României în

1. Dion, *op. cit.*, pp. 231–232.
2. Anneli Ute Gabanyi, *The Ceaușescu Cult*, Bucharest, 2000, p. 159.

lume (cu fantasma unei importanţe strategice decuplate de suprafaţa, influenţa reală sau chiar PIB-ul ţării, dar direct proporţionale cu prestigiul conducătorului[1]), totul trebuie să decurgă dintr-o cauzalitate istorică.

Pentru a stabili o continuitate, problema originilor este primordială. Când sărbătoreşte începând din 1980 (data este aleasă arbitrar, astfel că festivităţile pot fi continuate în anii următori) cei 2050 de ani de la întemeierea primului stat dac centralizat sub regele Burebista (82–44 î.Hr.), regimul naţional-comunist al lui Ceauşescu îşi conectează agenda indigenistă, antiimperialistă, centralizatoare şi antioccidentală direct la istoria antică.[2] Dacii, care ocupau actualul teritoriu al României, dar nu numai, înainte de a fi treptat cuceriţi de Imperiul Roman din secolul I î.Hr. până în 106 d.Hr., erau o sinecdocă a României comuniste: aceşti strămoşi mitici ai românilor, autohtoni, se opun imperialismului roman (*ergo* Occidental) motivat de legendarele lor comori. Latinizaţi, ei rămân pe pământurile lor chiar şi după plecarea cuceritorilor (evacuarea Daciei romane de către armata şi administraţia romană în 275, la ordinul împăratului Aurelian). Prin evoluţie organică, vor da naştere poporului român. Burebista este protocronia lui Ceauşescu; Ceauşescu închide cercul istoriei româneşti prin modernizare, centralizare şi rezistenţă în faţa străinului venal care doreşte să se amestece în treburile interne ale românilor spre a subjuga acest neam cu destin unic: alegoria este cât se poate de transparentă.

Tropismul dac nu este însă invenţia lui Ceauşescu. Sursa lui este cartea lui Nicolae Densuşianu (1846–1911) *Dacia preistorică* (1913). Aceasta dezvoltă *in extenso* mirobolanta teorie a unei civilizaţii-matrice a întregii civilizaţii europene pe teritoriul actual al României. În ciuda criticilor celor mai prestigioşi istorici români (Iorga, Xenopol, Pârvan) care o consideră o fabulaţie pseudoistorică, opera respectivă devine una de căpătâi pentru toţi tradiţionaliştii, opozanţii teoriei „latiniste“

1. Lucian Boia, „Destinul mare al unei ţări mici“, în *Miturile comunismului românesc*, ed. cit., pp. 207–219.
2. Vezi Verdery, *op. cit.*, pp. 36–38.

pe care se întemeiase modernizarea Principatelor Române în secolul al XIX-lea prin adoptarea valorilor culturale occidentale ca formă de întoarcere simbolică la originile romane. Totuși, respectiva lucrare nu mai este reeditată înainte ca două edituri să o publice în 1986 și 1987 (fapt rarissim într-un context de plan editorial centralizat aprobat la nivelul instanțelor Partidului Comunist).

Această întoarcere spre un trecut idealizat are rolul de a legitima național-comunismul, confirmă Boia: „În istoriografia românească, regii daci și voievozii Evului Mediu au sfârșit prin a-i marginaliza pe eroii revoluționari ai anilor '50, luptători pentru «lumea nouă». Mitul dacic a fost reînviat în forme apropiate de mitologia «extremei drepte» a anilor '30, statul dac al lui Burebista ajungând să prefigureze România lui Ceaușescu“[1]. Regimul are în comun obsesia dacistă cu un grup de exilați a cărui figură centrală era sulfurosul om de afaceri Iosif Constantin Drăgan (1917–2008). Fost legionar, face avere în Italia și se convertește la cultul mareșalului Antonescu. Colaborator al lui Ceaușescu, președinte al Fundației Europene Drăgan care milita pentru unificarea europeană[2], aliat al protocroniștilor, publică un buletin de cercetări asupra istoriei tracilor și scrie două cărți despre originea dacică a poporului român (dacii fiind o ramură a tracilor). În 1990, Drăgan i-ar fi finanțat pe Eugen Barbu și Corneliu Vadim Tudor pentru a scoate revista *România Mare*. Împreună cu Vadim Tudor, se numără în 1990 printre fondatorii Ligii Mareșal Antonescu.[3] A fost și președinte de onoare al organizației naționaliste Vatra Românească.

Revolta țărănească a lui Horea de la 1784 în Transilvania este avansată de istoriografia oficială la rangul de revoluție

1. Boia, *op. cit.*, p. 16.

2. Thierry Wolton, *Le KGB en France*, Grasset, Paris, 1986, pp. 236–237.

3. Pentru o perspectivă externă asupra acestei controversate personalități, vezi necrologul publicat în *Le Monde*: http://www.lemonde.fr/disparitions/article/2008/08/26/iosif-constantin-dragan-homme-d-affaires-roumain_1088010_3382.html, consultat în 10 septembrie 2018.

al cărei program ar fi anticipat Revoluția Franceză de la 1789.[1] Terenul național nu mai poate satisface ambițiile regimului, care se proclamă actor internațional de prim ordin, apărător al cauzelor juste împotriva marilor puteri, astfel încât istoriografia comunistă trebuie să identifice o tradiție diplomatică la nivel global. Rezultă un veritabil cult al lui Nicolae Titulescu (1882–1941), ministru al afacerilor externe și președinte al Societății Națiunilor, strămoșul ONU, partizan al păcii, al destinderii față de URSS și ferm oponent al nazismului. Se înțelege de la sine, Ceaușescu ar fi continuatorul lui Titulescu, aureolat suplimentar de prestigiul șefului de stat. Moralista istoriografie național-comunistă trece sub tăcere umbrele din portretul marelui om.[2] Cultul lui Titulescu a supraviețuit de altfel național-comunismului: o fundație consacrată relațiilor internaționale și o universitate îi poartă numele. Statuia sa străjuiește intrarea Ministerului Afacerilor Externe de la București. Premierul (mai 2012 – noiembrie 2015) Victor Ponta, la începutul anilor 2000, era supranumit „micul Titulescu“ de către prim-ministrul de atunci, Adrian Năstase (președintele Fundației Europene Titulescu).

Istoriografia militară este chemată și ea să contribuie, pentru a scoate în relief un fir roșu: doctrina lui Ceaușescu despre apărarea patriei de către întregul popor, indivizibil în fața unui eventual invadator, ar fi încununat tradiția națională. Ștefan cel Mare, Mihai Viteazu erau precursori ai geniului Carpaților. De altfel, în spectacolele alegorice care însoțeau diverse ceremonii oficiale ori vizitele de lucru ale secretarului general în țară, nu rareori acesta era întâmpinat de figuranți care întruchipau marile figuri istorice tutelare. În același chip, istoria românilor ar fi fost un lung șir de spectaculoase victorii împotriva marilor puteri: turci, tătari, unguri, polonezi, germani.

---

1. Vezi Verdery, *op. cit.*, pp. 215–255.

2. Armand Călinescu, om politic contemporan cu Titulescu, asasinat de legionari, nici el vreun exemplu de moralitate sau consecvență, îl acuză pe acesta din urmă, între altele, de duplicitate față de Garda de Fier. Pentru mai multe detalii, vezi Armand Călinescu, ***Însemnări politice 1916–1939***, Humanitas, București, 1990, p. 361.

Realitățile obiective ale unei culturi scrise relativ recente (primii cronicari Azarie, Eftimie și Macarie datează din secolul al XVI-lea), ale absenței vreunei universități în principatele române înaintea secolului al XIX-lea înaintat bine (1864 la București, 1860 la Iași, căci școala de la Cotnari – 1564, din Moldova, și Academia princiară fondată la 1694 de Constantin Brâncoveanu la București au avut o existență efemeră) sunt măturate de mit. Desigur, românii nu putuseră construi catedrale și întemeia universități pentru că stătuseră de strajă la hotare să apere Occidentul împotriva invadatorilor turci, iar asta le consuma toate energiile.

O altă dimensiune importantă a național-comunismului este exploatarea propagandistică a performanței sportive pentru a stabili superioritatea modelului social. Dacă România a avut o întârziere în materie față de URSS, RDG și chiar Ungaria, regimul Ceaușescu a urmat aceste modele și chiar și-a avut ceasul de glorie. În 1980, 51 de țări, în frunte cu Statele Unite, boicotează Jocurile Olimpice de la Moscova pentru a protesta împotriva invadării Afganistanului de către sovietici. Patru ani mai târziu, 15 țări din blocul sovietic întorc spatele Jocurilor Olimpice de la Los Angeles (1984), ca represalii. România este singurul membru al CAER și al Tratatului de la Varșovia care face notă discordantă. Delegația românească profită spre a recolta cea mai mare cantitate de medalii din istorie: 20 de aur și 53 în total, ceea ce o situează pe locul al doilea după gazde în ierarhia medaliilor de aur. Absența statelor socialiste, care dominau anumite discipline, ușurează sarcina sportivilor români. Regimul capitalizează acest gest de deschidere ce marca încă o dată independența sa față de Moscova. Campionii îi mulțumesc lui Ceaușescu pentru exemplul său personal și indicații.

Național-comunismul târziu se transformă într-un cult al personalității fără limite. Nu se mai publică pe prima pagină a publicațiilor alte fotografii decât cele ale genialului cârmaci și soției sale, academician doctor inginer (de fapt, aceasta din urmă era precar alfabetizată). În 8 mai 1986, a doua zi după ce Steaua București câștigă finala Cupei Campionilor Europeni, performanță niciodată repetată, ziarul *Sportul* deschide

pe prima pagină cu aniversarea a 65 de ani de la întemeierea Partidului Comunist Român și un tablou alegoric peste care tronează un portret al lui Ceaușescu. În josul paginii, cu litere mari, atât: „Steaua a câștigat Cupa Campionilor Europeni". Cronicile intră pe ultima pagină, a patra.

Toate aceste caracteristici ale național-comunismului ceaușist vor fi preluate fără excepție de național-populismul post-comunist, în special de Partidul România Mare. În paginile săptămânalului *România Mare* se regăsesc semnăturile corifeilor protocronismului (Eugen Barbu, Corneliu Vadim Tudor, Paul Anghel, Dumitru Bălăeț, Ion Lăncrănjan, Edgar Papu, Doru Popovici, Mihai Ungheanu, Dan Zamfirescu), ale unor înalți demnitari comuniști (Eugen Florescu, Manea Mănescu), ale unor foști securiști și ale tracologilor de serviciu.

Culorile naționalismului

În decembrie 1989, prăbușirea regimului comunist duce la o redistribuire a puterii și la o revenire la competiția electorală după mai bine de cinci decenii. Ion Iliescu, președintele Consiliului Frontului Salvării Naționale (CFSN) creat în 22 decembrie 1989 la București, împarte puterea cu premierul Petre Roman. Decizia Frontului Salvării Naționale de a se constitui în partid politic și a participa la alegerile din mai 1990 agită suplimentar ape deja tulburi. Tensiunile etnice explodează în martie la Târgu Mureș, unde în zilele de 19 și 20 au loc înfruntări violente între comunitățile română și maghiară din oraș și din împrejurimi. Naționalismul este un atu politic pe care noii democrați, de orice parte a baricadei s-ar afla, nu ezită să îl joace.

După entuziasmul și confuzia primelor.zile ale „revoluției", naționaliștii români din Transilvania încep să se activeze. Uitați pentru moment de guvernanții de la București, măcinați de disensiunile între disidenții cooptați în Consiliul Provizoriu de Uniune Națională (CPUN) pentru a da iluzia schimbării de paradigmă (Doina Cornea, Ana Blandiana *et alii*) și comuniștii „cu față umană" care monopolizează puterea reală și fac

jocurile, un grup de intelectuali români din orașele transilvane – care se temeau că sfâșierea teritorială din 1940 s-ar fi putut repeta – organizează întâlniri și trimite delegații în capitală pentru a lua legătura cu guvernul provizoriu, conducerea armatei, liderii partidelor istorice abia renăscute. Fără ecou, se pare. Bucureștiul era zguduit de luptele pentru putere, iar prima venire a minerilor în 29 ianuarie 1990 pentru a înăbuși protestele de stradă ale partidelor istorice pune în lumină polarizarea societății.

Transilvania părea deocamdată prea departe pentru noii guvernanți. Naționaliștilor români de acolo nu le-a rămas decât soluția unei rezistențe autonome în fața a ceea ce ei numeau „pericolul hungarist". Grupurile lor de inițiativă au organizat „adunări constituante" la 1 februarie 1990 (la Târgu Mureș) și în 4 februarie (la Cluj-Napoca) și au ales comitetele directoare ale unei uniuni ce avea să se numească „Vatra Românească". Cuvântul *vatra*, ales între 1894–1896 ca titlu al unui cunoscut bilunar literar „pentru toți românii", sugera veleități panromânești și presupunea dorința unității de acțiune. Orgolii localiste, rivalități mai mult sau mai puțin secrete între lideri fără anvergură au dictat o formă de activitate bicefală. Organizația Vatra Românească Târgu Mureș a fost înregistrată la Tribunalul din Târgu Mureș la data de 6 februarie 1990, cu program și statut propriu, în timp ce organizația Vatra Românească din Cluj-Napoca a fost înregistrată la Tribunalul din capitala Transilvaniei la 6 februarie 1990, tot cu program și statut propriu. (Menționez în treacăt că această divizare a conducerii se menține și astăzi, când organizația este umbra aceleia de altădată și nu mai are practic nici o influență.) Vatra Românească a fost înregistrată ca asociație culturală, și nu ca partid politic, ceea ce îi permitea să-și desfășoare activitățile chiar și în interiorul unor instituții precum armata, biserica, poliția și al altor autorități unde propaganda politică era nominal interzisă. Primul său președinte a fost pictorul Radu Ceontea, al cărui cal de bătaie era protejarea unității naționale în Transilvania. Adunarea de la de Târgu Mureș din 8 februarie 1990 a expus divergențele

dintre lideri. În timp ce unii voiau ca uniunea să rămână parte a societății civile, alții doreau transformarea ei în partid politic. Sciziunea care mocnea s-a materializat prin apariția în 15 martie 1990 a PUNTR (Partidul de Uniune Națională a Românilor din Transilvania), fondat la Brașov de inginerul Constantin Ivasiuc, înlocuit la comandă, după numai trei luni. (Asupra evoluției acestei formațiuni politice voi reveni.)

În primăvara lui 1990, veleitățile autonomiste din sânul comunității maghiare, exprimate de unii conducători ai Uniunii Democrate a Maghiarilor din România (UDMR) și susținute de asemenea de politicieni de la Budapesta, suscitau în rândurile majorității românești din Transilvania temeri față de o posibilă secesiune. Odette Tomescu-Hatto și Ronald Hatto amintesc că „în campania electorală din 1990, prim-ministrul maghiar Antall s-a declarat premierul a «15 milioane de unguri», în vreme ce Ungaria nu are decât 10 milioane de locuitori!“[1]. Speranța Dumitru notează la rândul ei că „prin modificarea Constituției în 1989, «Republica Ungaria se consideră responsabilă de soarta maghiarilor care trăiesc în afara frontierelor sale și favorizează menținerea relațiilor acestora cu Ungaria» (*cf.* art 6–3)“[2].

Aceste temeri nu circulă doar în obscure cercuri naționaliste și conservatoare, ci chiar la vârful puterii. Președintele Ion Iliescu (1989–1996, apoi 2000–2004), care în tulburii săi primi ani de mandat a coabitat fără mari scrupule cu naționaliștii, le dădea glas: „Când un prim-ministru se pretinde a fi prim-ministrul tuturor maghiarilor, nu doar al acelora ce trăiesc în Ungaria, dar și al celor ce trăiesc în străinătate, cum să interpretăm aceste declarații paternaliste, altfel decât un amestec în treburile noastre interne? Și noi avem români

1. Odette Tomescu-Hatto, Ronald Hatto, „Les relations roumano-hongroises après 1989: du conflit à la coopération“, în Alexandra Ionescu, Odette Tomescu-Hatto (coord.), *Politique et société dans la Roumanie contemporaine*, l'Harmattan, Paris, 2004, p. 214.

2. Speranța Dumitru, „Le certificat de Magyar et l'émergence du consensus par recoupement“, în Alexandra Ionescu, Odette Tomescu-Hatto (coord.), *op. cit.*, p. 345.

în afară: o treime dintre români trăiesc în afara frontierelor noastre, după cum o treime dintre maghiari trăiesc în afara granițelor lor. Dar noi nu avem pretenția să le conducem viața și comportamentul. Considerăm că trebuie să fie loiali statului care îi găzduiește“[1]. Universitarul britanic Tom Gallagher scria: „chestiunea transilvană care, de când a atras atenția Europei Occidentale în anii 1890, a devenit paradigma unei dispute teritoriale pe fond etnic în Europa de Est, iese din nou la suprafață ca problemă de nerezolvat“[2].

În 19–20 martie 1990, violentele confruntări interetnice dintre români și maghiari în Târgu Mureș au izbucnit după ce o demonstrație organizată de Vatra Românească a inflamat situația.[3] Gallagher trasează un profil sociologic al simpatizanților Vetrei Românești: funcționari cu studii superioare (doctori, profesori, funcționari) al căror interes comun era acela de a frâna ritmul schimbărilor politice spre a-și conserva pozițiile de influență. Paradoxal totuși, conchide că „Vatra s-a născut spontan, cel puțin la Târgu Mureș“[4], doar pe baza argumentului că primul ei conducător a putut fi „un artist visător și adesea incoerent“ precum Ceontea.

De altfel, Tismăneanu descrie PUNR astfel: „Radicalismul lor e o variantă nouă, ce combină teme ale stângii și dreptei într-o alchimie barocă, adesea imprevizibilă. Asemenea partide, care există în majoritatea societăților postcomuniste, au în comun o serie de atribute politice: ostilitatea față de pluralism și diversitate, cultivarea unei tradiții istorice idealizate și autolaudative, xenofobia și bigotismul în ce privește minoritățile, glorificarea, adesea irațională, neoromantică, a valorilor premoderne, ne-urbane, și puternice rețineri, uneori chiar adversitate directă, față de proprietatea privată și de piață“[5].

1. Interviu publicat în *Politique internationale*, nr. 61, 1993, p. 307.

2. Tom Gallagher, *Romania after Ceaușescu. The Politics of Intolerance*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 1995, p. 194.

3. *Ibidem*, p. 88.

4. *Ibidem*, p. 195.

5. Vladimir Tismăneanu, *Fantasmele salvării. Democrație, naționalism și mit în Europa post-comunistă*, ed. cit., pp. 57–58.

Unica platformă politică a Vetrei Românești era naționalismul, la fel și pentru formațiunea reprezentativă a comunității maghiare, UDMR, înregistrată la rândul ei ca asociație culturală, și nu ca partid politic, deși participă la alegeri (ceea ce este permis pentru organizațiile minorităților). Ar fi o eroare să calificăm mișcarea Vatra Românească drept populistă, ea era pur naționalistă. Partidul de Uniune Națională a Românilor din Transilvania, rezultat din Vatra Românească, în alianță cu Partidul Republican, a obținut la primele alegeri democratice din 20 mai 1990 2,12% la Cameră (nouă mandate) și 2,15% la Senat (două mandate). Ion Iliescu este ales președinte cu peste 85% din sufragii, iar Frontul Salvării Naționale obține scorul strivitor de 67,02%. PUNR înregistrează rezultate notabile în Transilvania, dar este invizibil în restul țării. Absența pragului electoral, la fel ca în Polonia, îi permite să acceadă în parlament, precum alte câteva partide minuscule.

Vatra Românească, extrem de mediatizată și de populară după confruntările interetnice de la Târgu Mureș, nu reușește să canalizeze voturile simpatizanților săi spre vitrina sa politică. Discursul ei cheamă la unitatea națiunii împotriva pericolului străin (în special maghiar, dar nu exclusiv) și la depășirea clivajelor partizane, ceea ce ar fi putut să o califice drept populistă. Ea se pretinde însă echidistantă față de partidele politice, iar această fractură între cele două opțiuni antagonice (cea a angajamentului partizan și cea a neutralității spre a putea uni forțele naționale) îi subminează potențialul populist (dacă există forțe naționale în alte partide, atunci apelul populist la mobilizare pe criterii de solidaritate etnică este dezamorsat) și explică rezultatul electoral modest.

Primul congres din 16 iunie 1990 îl alege președinte pe universitarul clujean Alexandru Crișan, iar denumirea devine Partidul pentru Uniunea Națională a Românilor, dispărând particula regionalizantă. La al doilea congres din 16–17 noiembrie 1990, are loc fuziunea cu Frontul Popular din Moldova, creat la Iași în ianuarie 1990. Senatorul Ceontea este ales președintele partidului în 1991, după ce abandonase conducerea Uniunii Vatra Românească. Eforturile de a construi

un vehicul politic național par să fie încununate de succes. Gheorghe Funar câștigă în 1992 primăria Clujului, iar cucerirea celui mai mare oraș din Ardeal îi permite să abordeze alegerile prezidențiale dintr-o poziție favorabilă. În 27 septembrie 1992, strânge 10,88% din voturi, fiind devansat în primul tur doar de președintele în funcție Iliescu (47,34%) și de candidatul Convenției Democrate Române (CDR), rectorul Universității din București Emil Constantinescu (31,24%). Acest scor onorabil îi deschide un bulevard spre președinția partidului, acaparată în octombrie. Până la dispariția sa în februarie 2006, PUNR va mai cunoaște doi alți lideri: Valeriu Tabără și Mircea Chelaru. Iliescu câștigă cu o foarte largă majoritate de peste 61% turul secund, ceea ce totuși reprezintă cea mai puțin categorică dintre cele trei victorii ale sale (1990, 1992, 2000).

PUNR atrage 8,12% din sufragiile pentru Senat și 7,72% la Cameră, în spatele Frontului Democrat al Salvării Naționale (FDSN, formațiunea lui Iliescu, 34,26% la Senat, respectiv 35,67% la Cameră), alianța CDR (20,16% la Senat și 20,01% la Cameră) și Frontul Salvării Naționale (FSN, 10,38% la Senat, 10,19% la Cameră) al fostului premier Petre Roman, debarcat în septembrie 1991 de o nouă venire a minerilor la București și înlocuit din 1 octombrie 1991 de economistul Theodor Stolojan, aflat în fruntea unui guvern care se declară de uniune națională.

Patrulaterul roșu

Viața politică românească se complicase considerabil după ruptura dintre Iliescu și Roman. Plecate din același trunchi, cele două ramuri ale fostului FSN intră într-o competiție care continuă și azi. Aripa Roman a optat pentru o denumire *à l'américaine*: Partidul Democrat, schimbată apoi, în 2007, în Partidul Democrat Liberal, în urma unei fuziuni cu Partidul Liberal Democrat al unei facțiuni desprinse din PNL. Gruparea Iliescu își va denumi succesiv formațiunea FDSN, apoi Partidul Democrației Sociale din România. Ambele formațiuni

sunt în căutare de legitimitate și onorabilitate externă și încep o cursă pentru admiterea în Internaționala Socialistă, competiție câștigată inițial de Partidul Democrat printr-o alianță electorală în 1996 cu istoricul Partid Social-Democrat Român, care va face apoi un serviciu identic și PDSR prin fuziunea din 2001.

Monopolul puterii al FSN se erodează treptat atât din cauza sciziunii, dar și a evoluțiilor societății. Noi concurenți politici reușesc să se plaseze mai spre stânga, precum Partidul Socialist al Muncii (PSM), care obține la alegerile parlamentare din 1992 3,19% la Senat și 3,04% la Camera Deputaților. Formațiunea fusese fondată în 1990 ca Partid Socialist de un fost nomenclaturist comunist, Ilie Verdeț, care încercase fără succes în 22 decembrie 1989 să formeze un guvern neocomunist, dar eșuase, căci, spre deosebire de Ion Iliescu, nu avea binecuvântarea lui Gorbaciov. La 23 ianuarie 1992, partidul adoptă numele de Partid Socialist al Muncii, în urma fuziunii cu un grup venit din Partidul Democrat al Muncii și se proclamă „partid democratic de stânga“ și „partid național-patriotic“[1]. Prin această poziționare, PSM făcea un mare serviciu (voit sau nu) FSN, pe care îl debarasa de balastul statutului de continuator al Partidului Comunist. Conducătorii PSM erau cu toții foști activiști PCR: Ani Matei, Ilie Mohora, Gheorghe Răboacă. Ei se prezentau drept reformatori, dar nu vedeau cu ochi buni apropierea de Occident. PSM se va alia cu FDSN și va susține guvernul „patrulaterului roșu“, la care mă voi referi în paginile următoare. La alegerile parlamentare din 3 noiembrie 1996, nu atinge pragul electoral, cu doar 2,16% la Senat și 2,15% la Camera Deputaților. După moartea lui Ilie Verdeț (în 1999), la conducerea formațiunii vine Ion Sasu. În iulie 2003, o parte din rămășițele PSM s-au raliat PSD, în timp ce o altă parte s-a preschimbat în Partidul Alianța Socialistă, fără audiență electorală.

În 29 ianuarie 1990, chiar în ziua violentei reacții a minerilor instigați de FSN la marile manifestații organizate cu o

1. Cristian Preda, *25 de ani și câteva sute de partide*, Baroque Books & Arts, București, 2015, p. 126.

zi înainte de Partidul Național Țărănesc (PNȚ) și Partidul Național Liberal (PNL), se constituia Partidul Democrat Agrar din România. Grupând agricultori și persoane cu studii superioare din mediul rural, adică ceea ce ar putea fi numit mai târziu drept burghezie sătească (agricultori, tehnicieni, funcționari, ingineri agricoli), formațiunea condusă de agronomul Victor Surdu își propunea să îngusteze și mai mult baza principalului concurent, PNȚ. Acesta din urmă fusese resuscitat în decembrie 1989 de un grup de supraviețuitori ai pușcăriilor politice comuniste. Paradoxal, acesta era mai puternic în marile așezări urbane. Bazinul electoral rural era disputat între FSN, popular printre țărani datorită promisiunii că li se vor restitui pământurile cooperatizate cu forța și PDAR, care juca rolul iepurelui în cursa electorală. Răsplata a venit sub forma portofoliului agriculturii în guvernele Roman și Stolojan. În 1990, PDAR adună 1,83% din voturile pentru Camera Deputaților (9 mandate), însă porțile Senatului îi rămân închise. În septembrie 1992, cu 3,49% la Senat obține 5 mandate, dar la Camera Deputaților nu trece pragul de 3%. Declinul continuă la scrutinul din 1996, unde partidul se înscrie într-o pestriță alianță electorală fără succes, și apoi dispare în urma unei fuziuni în 1998 cu Partidul Noua Românie al lui Virgil Măgureanu, fostul director al Serviciului Român de Informații.

Sub hățurile lui Ion Iliescu, FDSN (ulterior PDSR) și ceilalți membri ai patrulaterului roșu (care includea PRM) și-au dus mandatul de guvernare până la capăt. În 1996, Convenția Democratică din România (CDR, denumire modificată în august 1996) câștigă alegerile parlamentare, iar apoi candidatul acesteia, Emil Constantinescu, se impune la prezidențiale. Țara era în buza falimentului, iar tensiunea socială, intensă. Rambursarea datoriei externe sporite, reducerea deficitului bugetar, închiderea unor mari întreprinderi și a minelor, de la care CDR nu putea să se derobeze, au fost probleme spinoase cu care s-au confruntat cele trei guverne CDR dintre 1996 și 2000. De pe margine, cei care lăsaseră pământul pârjolit așteptau erodarea încrederii populației în succesorii lor la putere. Scena politică românească avea să fie mai apoi dominată

de doi actori majori: PDSR (din 2001 se va numi PSD) și PRM, ale căror raporturi complexe le vom analiza în cele ce urmează.

Legăturile primejdioase. Relațiile între Partidul Social Democrat și Partidul România Mare. Un studiu de caz[1]

Acest studiu de caz are scopul de a dovedi, prin analiza raporturilor complexe dintre cele mai mari două partide de la începutul anilor 2000 (PSD și PRM), că un clivaj clasic occidental stânga/dreapta trebuie utilizat cu precauție în contextul postcomunist.

După alegerile din 26 noiembrie 2000, PSD, care obține 37,09% din sufragii, revine la guvernare. Fosta coaliție de guvernare face implozie la urne. CDR, cu doar 5,04%, nu trece pragul electoral, ridicat la 5% pentru partide plus 1% suplimentar pentru fiecare formațiune politică suplimentară dintr-o alianță. PRM profită la rândul său de situație. Scorurile importante pe care le atinge (21,01% la Senat și 19,48% la Camera Deputaților), coroborate cu ascensiunea președintelui-fondator Corneliu Vadim Tudor în turul secund al prezidențialelor, transformă peste noapte o mișcare marginală în protagonist al politicii românești. Prin redistribuirea voturilor, PSD deține 44,93% din mandate în Camera Deputaților și 46,43% în Senat, iar PRM, respectiv 24,35% și 26,43%. Susținerea a peste 20% din electorat este în general considerată o marcă a partidelor de masă. PSD și PRM sunt primele din România postcomunistă care pot revendica această etichetă,

1. Acest studiu, publicat într-o primă variantă în volumul *Politique et société dans la Roumanie contemporaine*, ed. cit., pp. 137–152, cercetează relațiile între două partide care se aflau la acea vreme în vârful piramidei electorale. Evoluțiile lor ulterioare, după 2004, au fost diametral opuse. PSD s-a menținut în top, monopolizând votul de „stânga“ din România, în vreme ce PRM s-a erodat până la dispariția din parlament. Datele pe care le furnizam în 2004 au fost parțial revizuite în prezenta versiune amplificată, luând drept referință lucrarea lui Stan Stoica, *România după 1989. Enciclopedie de istorie*, Meronia, București, 2010, care preia cifrele din *Monitorul Oficial*.

după FSN din 1990 și înaintea PDL în 2008 și a PNL în 2016. CDR a depășit de două ori pragul de 20%, în 1992 și 1996, dar ea nu era un partid, ci o mare alianță, care îngloba liberali și social-democrați, ecologiști și creștin-democrați, plus asociații civice.

În 2000, PSD și PRM au călărit valul nemulțumirilor din societate față de reformele întreprinse de eterogena coaliție ce aduna creștin-democrați (Partidul Național Țărănesc Creștin-Democrat), liberali (Partidul Național Liberal), social-democrați (Partidul Democrat), reprezentanți ai minorității maghiare (UDMR) și ecologiști. Între 1996 și 2000, PDSR s-a aflat pentru prima dată după 1989 în opoziție și a profitat de această perioadă pentru a se consolida sub conducerea fermă a ex-președintelui Ion Iliescu (1989–1996) și a fostului ministru al afacerilor externe (1990–1992) și președinte al Camerei Deputaților (1992–1996), Adrian Năstase. De altfel, a fost singura legislatură completă în care FDSN/PDSR/PSD s-a aflat numai în opoziție. Între aprilie 2007 și noiembrie 2008, după ruperea Alianței DA (PNL-PD), a acordat sprijin parlamentar cabinetului minoritar al PNL condus de Călin Popescu-Tăriceanu.

Alternanța democratică a ajutat PDSR să se debaraseze de imaginea dezastruoasă din 1996. Cum Iliescu își păstrase popularitatea în rândurile unei părți a electoratului, mai ales vârstnică, PDSR a dezvoltat o strategie ambivalentă. În politica internă, a speculat crescânda impopularitate a coaliției și fricțiunile interne care au dus la demisia prim-miniștrilor Victor Ciorbea (1996–1998) și Radu Vasile (1998–1999), aceștia părăsind apoi PNȚ. PDSR și-a axat comunicarea politică pe o ierarhie clară și pe gestionarea „profesionistă" a politicilor publice, în raport cu „amatorii" de la guvernare. Simpatia de care se bucura Iliescu în rândul păturilor defavorizate a contribuit la credibilizarea programului de protecție socială al PDSR. În ce privește politica externă, partidul a abandonat ambiguitatea poziționărilor din perioada 1992–1996. Deja în iunie 1995, toate cele 13 partide parlamentare, președintele, premierul și președinții celor două camere semnaseră

Declarația de la Snagov, care stabilea consensual obiectivul major al României: integrarea în UE. Sub Emil Constantinescu și CDR, politica externă a României a cunoscut o evoluție strategică majoră și ireversibilă: aderarea la NATO (realizată în 2004, sub Iliescu) și UE (negocierile au fost deschise în 2000) au devenit priorități indiscutabile.

Iliescu, veteran al PCR, fost ministru sub Ceaușescu, student la Moscova în anii '50, s-a pronunțat fără echivoc după momentul Snagov pentru parcursul euroatlantic. Spre a se descotorosi de stânjenitoarea etichetă de moștenitor ilegitim al PCR, PDSR a încercat, în repetate rânduri, să adere la Internaționala Socialistă. Eforturile i-au fost constant sabotate de opoziția Partidului Democrat al ex-premierului Roman, membru al acestui organism prin alianța electorală din 1996 (Uniunea Social-Democrată) cu istoricul Partid Social-Democrat din România (PSDR), condus între 1990 și 2000 de Sergiu Cunescu. Luminița s-a întrezărit în 2000, când PDSR a încheiat la rândul său o alianță cu același minuscul PSDR, membru al CDR și aflat la guvernare. În iunie 2001, elefantul PDSR a fuzionat printr-un congres constitutiv cu șoricelul PSDR (condus de Alexandru Athanasiu, după retragerea lui Cunescu), decizie votată unanim de cei 4000 de delegați. Vechiul PDSR acapara astfel numele și tradiția PSDR, partidul lui Dobrogeanu-Gherea, al lui Titel Petrescu, Iosif Jumanca și Ioan Flueraș, ultimii doi morți în închisorile comuniste când Ion Iliescu era secretarul asociației studenților români la Moscova. Bătrânul PSDR își încheia astfel lungul parcurs ca șerpaș spre Everestul Internaționalei Socialiste pentru Cain și Abel ai defunctului FSN.

Toate deciziile adunării au fost adoptate unanim, fără abțineri. Statutul partidului, proiectul de program politic, cele patru rezoluții privind viitoarea acțiune a PSD, Internaționala Socialistă, integrarea României în NATO și UE au primit girul tuturor participanților la congres. În ceea ce privește Internaționala Socialistă, congresul a dat mandat conducerii PSD spre a intensifica procesul de instituționalizare a raporturilor cu acest organism și partidele membre. A propus de

asemenea obiectivul ca Internaționala să confirme în viitorul cât mai apropiat calitatea de membru cu drepturi depline a PSD.[1]

La congresul XXII de la São Paulo (27–29 octombrie 2003), Internaționala Socialistă a recunoscut PSD drept membru cu drepturi depline, în calitate de succesor al PSD-ului istoric, deja membru al rețelei. Ampla delegație a PSD condusă de premierul Adrian Năstase număra zece persoane (printre care numeroase figuri de prim ordin ale partidului: Viorel Hrebenciuc, Victor Ponta, Hildegard Puwak, Dan Matei Agathon, Adrian Severin, Victor Boștinaru, Titus Corlățean, Corneliu Popescu), însă un singur reprezentant al formațiunii istorice care preda ștafeta, ex-președintele Alexandru Athanasiu. Spre comparație, Partidul Democrat nu trimitea decât o reprezentantă din eșalonul secund, deși virajul spre dreapta al partidului căpitanului Traian Băsescu nu începuse încă. În iunie 2005, PSD intra și în Partidul Socialiștilor Europeni.

PSD-ul istoric, întemeiat în 1893, jucase un rol important în înfăptuirea Marii Uniri din 1918 cu Transilvania, Barasabia și Bucovina. A fuzionat cu Partidul Comunist Român în 1946, dând naștere Partidului Muncitorilor din România (PMR), în urma unei trădări la vârf. PCR, fondat în 1921 și total înfeudat Moscovei, nu reușise să îl concureze ca expresie politică a clasei muncitoare înainte de 1946. Odată schimbarea la față terminată, Iliescu și nou-născutul PSD aveau în fine motive de a fi mândri de originile lor și nu mai erau siliți să se revendice de la zilele tulburi ale revoluției din decembrie 1989.

În privința PRM, o campanie populistă centrată pe naționalism identitar îndreptat împotriva minorităților (în special maghiară, dar romii și evreii erau și ei constant vizați), protecție socială și combaterea corupției (fără reformarea justiției sau alte măsuri concrete) a propulsat partidul de la 5% în alegerile din 1996 la peste 20%. Ascensiunea a fost și mai fulgurantă pentru președintele Corneliu Vadim Tudor, sociolog de formație, jurnalist și scriitor de profesie. El a adunat

1. *Jurnalul național*, „PSD începe cursa pentru intrarea în Internaționala Socialistă“, 18 iunie 2001, p. 5.

28,34% din voturi în primul tur al prezidențialelor din 2000, scor inferior doar cu 8,01% celui al învingătorului Iliescu (66,82% în turul secund)! De fapt, PRM nu ar fi existat fără Vadim Tudor, era un caz tipic de partid populist centrat pe un lider charismatic. Partidul s-a dezvoltat ca o extensie a săptămânalului fondat de Vadim Tudor în mai 1990: *România Mare*. Stilul vitriolant, pamfletele virulente care degenerau sistematic în atacuri la persoană, naționalismul și antisemitismul exacerbat asigurau identitatea acestei reviste. Tirajul ei atingea 600.000 de exemplare la începutul anilor '90 (spre comparație, în martie 2018 nici un cotidian sau săptămânal cu difuzare plătită nu depășea 90.000 de copii conform cifrelor Biroului Român de Audit Transmedia: www.brat.ro). Vânzările spectaculoase au încurajat ideea unei vitrine politice, astfel că PRM vedea lumina zilei la 20 iunie 1991, la un an după revistă. În paginile *României Mari* erau terfeliți liderii opoziției, figurile culturale de prim rang cu orientare civic-liberală, promotorii incipientei societăți civile, dar și, treptat, premierul Roman (care nu dăduse curs ofertei de a finanța apariția publicației) și aripa reformatoare din jurul său, care avea să marginalizeze gruparea Iliescu în luptele intestine din subteranele FSN.

PRM, cu greutatea celor circa 25% din mandate în cele două camere ale parlamentului după alegerile din noiembrie 2000, ar fi trebuit să reprezinte vârful de lance al opoziției. În realitate, el este treptat împins într-un ghetou politic, similar cordonului sanitar care izola Frontul Național (FN) în Franța. Similitudinile nu se opresc aici. Jean-Marie Le Pen și C.V. Tudor își conduceau partidele cu mână de fier, iar opoziția internă era exclusă din partid (puciul lui Bruno Mégret din 1999 în cazul FN, excluderea în 1996 a vicepreședintelui Dan Ioan Mirescu, apoi în 2002 a vicepreședinților Sever Meșca, Ilie Neacșu și Anghel Stanciu în PRM). Le Pen și Vadim Tudor se apreciau reciproc. Le Pen a vizitat România în 1998 și 2002, la invitația liderului PRM, iar o delegație a PRM condusă de istoricul Gheorghe Buzatu, vicepreședinte, asista la congresul FN de la Lyon în februarie 2002.

Sporirea exponențială a audienței PRM a cauzat și o criză de creștere. Spectaculoasa lui izbândă electorală a atras atenția întregii clase politice românești, tot mai dispuse a se conforma criteriilor de la Copenhaga enunțate drept condiții prealabile integrării euroatlantice. Colaborarea cu un partid extremist devenise așadar o strategie puțin plauzibilă, dacă nu chiar sinucigașă, pentru celelalte partide de opoziție (PNL și PD), ambele cu obiectivul de a reveni în prim-plan după aceste alegeri care le îngustaseră serios baza electorală. Acuzațiile extrem de vehemente vehiculate de Corneliu Vadim Tudor au silit autoritățile, în frunte cu președinția și guvernul, să închidă orice dialog cu reprezentanții PRM.

După atacurile teroriste din Statele Unite, în 11 septembrie 2001, la data de 17 septembrie PRM susține că România ar fi antrenat în cadrul Serviciului de Protecție și Pază (SPP), în 1995, treizeci de luptători ai Hamas. În fapt, au răspuns autoritățile, fusese vorba de un program de antrenament, finanțat de UE, pentru treizeci de palestinieni care urmau să constituie serviciul de protecție al lui Yasser Arafat, șeful Autorității Palestiniene. Deși relațiile din mișcarea Fatah a lui Arafat și Hamas erau încordate, ba chiar în 2007 aveau să ajungă până la conflict armat, PRM a insistat că respectivii stagiari întrețineau legături cu organizația teroristă Hamas. Scopul acestei manevre politice era compromiterea PSD, aflat la putere în 1995 (an în care PRM ieșise din cabinetul patrulaterului roșu, în urma unor tensiuni cu PDSR), prin specularea contextului internațional. Incidentul nu a fost lipsit de consecințe. SUA au cântărit îndelung oferta românească de sprijin militar în Afganistan. Represaliile PSD nu s-au lăsat așteptate: imunitatea parlamentară a senatorului C.V. Tudor a fost ridicată, iar justiția l-a invitat să își probeze afirmațiile.

Moțiunile de cenzură ale PRM, considerat prea naționalist și dăunător pentru relațiile internaționale ale României, nu beneficiau de sprijinul celorlalte partide de opoziție.[1] Comisiile parlamentare, precum și plenul Senatului sau al Camerei, le

1. Vezi *Curentul*, „Teoria izolaționismului“, 19 martie 2002.

respingeau sistematic proiectele de legi. În ciuda eforturilor disperate ale preşedintelui C.V. Tudor în Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei, actorii internaţionali ţineau partidul la distanţă: „Ambasadele ţărilor UE la Bucureşti şi fundaţiile europene din România au hotărât să nu mai colaboreze cu membrii PRM şi să nu-i mai invite la diverse manifestări pe care le organizează, a declarat, ieri, Sabine Habersack, reprezentant al fundaţiei Konrad Adenauer în România. [...] Ea a menţionat că reprezentanţii statelor UE la Bucureşti vor sta alături de membrii PRM doar dacă este vorba despre comisii mixte ale unor partide româneşti, din care să facă parte şi PRM"[1].

PSD, candidat la primirea în Internaţionala Socialistă şi promotor al deschiderii spre NATO şi UE, a guvernat între 2000 şi 2004 cu sprijinul parlamentar al UDMR, principala ţintă a atacurilor PRM din ultimii zece ani. PRM contesta dreptul UDMR de a fi reprezentat în parlament, acuzându-l că este înscris ca asociaţie culturală şi nu ca partid politic (ceea ce nu era lipsit de temei) şi că este subvenţionat de Budapesta spre a crea tulburări în Transilvania şi a obţine separarea acestei provincii de statul român. În apărarea sa, UDMR respinge această acuzaţie, interpretând în avantajul său prevederile articolului 62, alineat 2 din Constituţie – „Organizaţiile cetăţenilor aparţinând minorităţilor naţionale, care nu întrunesc în alegeri numărul de voturi pentru a fi reprezentate în parlament, au dreptul la câte un loc de deputat, în condiţiile legii electorale. Cetăţenii unei minorităţi naţionale pot fi reprezentaţi numai de o singură organizaţie" – şi ale articolului 4, alineat 2 al legii 68/1992 care asimilează organizaţiile minorităţilor naţionale cu partidele politice din punct de vedere al procesului electoral.

UDMR făcuse parte din guvern între 1996 şi 2000 (ca şi PSDR, de altfel) şi părea un partener improbabil pentru cabinetul Năstase. Adusese credibilitate internaţională guvernului de coaliţie, care întorsese spatele spiritului naţionalist.

---

1. *Curierul naţional*, „Ambasadele şi fundaţiile statelor UE în România au decis să nu mai colaboreze cu PRM", 6 octombrie 2001, p. 3.

Problema minorității maghiare din Transilvania a fost tratată pragmatic pentru întâia oară, astfel că tensiunile etnice au scăzut, iar maghiarii au ieșit din izolarea politică. Votul maghiar cântărise greu în victoria candidatului opoziției, Emil Constantinescu, asupra președintelui Ion Iliescu în turul secund din 1996. Totuși, cum PDSR era în căutare de parteneri, iar UDMR dorea să își prezerve interesele comunitare, cele două partide au șters cu buretele tensiunile de altădată, iar buna relație continuă și azi. UDMR, partid cu un singur obiectiv, reprezenta aliatul cel mai comod pentru PDSR. Maghiarii au ajutat PDSR, odinioară naționalist, să își amelioreze imaginea externă, cerând în schimb doar un protocol de colaborare și apărarea drepturilor minorității, care evoluaseră considerabil în anii precedenți. PDSR a profitat de acest acord, care i-a permis premierului Năstase să afirme constant că politica guvernului PSD era conformă cu standardele cerute țărilor candidate la UE și chiar cu cele ale statelor membre ale Uniunii. Ce departe păreau vremurile când prim-ministrul FDSN (apoi PDSR, apoi PSD) Nicolae Văcăroiu (1992–1996) asista la o întrunire a PRM! Ba chiar și cele mai recente când Corneliu Vadim Tudor, invitat la congresul PDSR din 1997, era primit cu multă căldură!

Relațiile dintre PSD și PRM nu fuseseră nicicând așa de reci. Unii analiști chiar plasează începutul raporturilor între ele înaintea nașterii respective a fiecăruia dintre partide, căci grupurile de interese care le-au moșit erau active și în România comunistă. Așa procedau Berindei, Combes și Planche, care identificau încă din 1990 „oameni ai lui Ceaușescu în spatele presei de extrema dreaptă“, care beneficiază de protecție și complicități la vârf, pentru a promova o linie ultranaționalistă, șovină, antisemită, în descendența propagandei Gărzii de Fier.[1] Deși refuzase să acorde fonduri publicației pe care Eugen Barbu și Corneliu Vadim Tudor se gândiseră să o numească *Neamul Românesc*, după gazeta interbelică scoasă de Iorga, prim-ministrul Petre Roman le dăduse un sediu, ceea

1. Mihnea Berindei, Ariadna Combes, Anne Planche, *Roumanie, le livre blanc,* La Découverte, Paris, 1990.

ce constituia un sprijin la fel de concret, după cum recunoştea preşedintele PRM într-un interviu din 2010.[1]

Corneliu Vadim Tudor fusese un stâlp al propagandei naţional-comuniste, dar totuşi un simplu executant. Era mâna dreaptă a romancierului şi scenaristului Eugen Barbu (1924–1993) în redacţia *Săptămâna* (deşi era angajat cu carte de muncă la agenţia Agerpres). Derulaseră acolo o campanie antisemită, o incongruitate în presa comunistă românească. Noile autorităţi au desfiinţat *Săptămâna* după „revoluţia" din decembrie 1989, aşadar cuplul îşi căuta un nou angajator. Petre Roman nu a răspuns decât parţial solicitării, astfel încât a devenit o ţintă predilectă a *României Mari*. Revista a făcut jocurile conservatorilor din FSN. Începutul anilor '90 era vârsta de aur a presei scrise, pentru că media electronice erau subdezvoltate. Tirajul cotidianelor şi revistelor atingea sutele de mii de exemplare, iar jurnalistul era un soi de erou justiţiar, un director de conştiinţă, un reper, cu o considerabilă influenţă politică. Pentru cititor, jurnalistul era cel în care îşi punea nădejdea spre a denunţa abuzurile prin anchete (poliţia şi justiţia nereformate nu inspirau nici o încredere), tot el era cel ce trebuia să sugereze prin editoriale soluţii la problemele societăţii ori să servească drept opoziţie la o putere adesea discreţionară (să ne amintim că FSN obţinuse peste trei sferturi din mandate) sau să spună adevărul atâta vreme ocultat. România Mare a practicat constant linşajul mediatic, adversarii săi fiind odios atacaţi pentru opiniile politice[2], originea etnică, credinţele religioase, orientarea sexuală sau incapacităţi fizice. Chiar dacă presa românească era la acea vreme violentă şi mai degrabă entuziastă decât profesionistă (azi a rămas violenţa, dar entuziasmul a dispărut), *România Mare* mergea cu agresivitatea mai departe decât orice concu-

1. Interviul este disponibil aici: http://www.ziare.com/corneliu-vadim-tudor/stiri-corneliu-vadim-tudor/c-v-tudor-toate-revistele-care-au-aparut-odata-cu-romania-mare-s-au-prapadit–1020237 şi a fost consultat online în 18 septembrie 2018.

2. De exemplu, Ion Iliescu era adesea calificat drept „bătrâna şandrama stalinistă".

rență (poate cu excepția săptămânalului *Europa*, care împărtășea aceeași orientare antidemocratică și antisemită). Ideea lui Corneliu Vadim Tudor despre jurnalism ar putea fi comparată cu cea a lui Camille Desmoulins, celebrul procuror general al felinarului din vremea Revoluției Franceze. *România Mare* a servit ca un Mr. Hyde pentru gruparea lui Iliescu, atacând frontal problema minorității maghiare. Discursul era cel național-comunist de pe timpul lui Ceaușescu: ungurii ațâțați de Budapesta și trădătorii români în slujba puterilor străine uneltesc necontenit pentru destrămarea statului român, drept care patrioții trebuie să fie gata mereu și să nu dea înapoi de la nimic.

Compromis în martie 1990 la Târgu Mureș prin conflictul interetnic care a servit drept pretext reabilitării Securității sub noul nume de Serviciul Român de Informații (SRI), regimul Iliescu a încredințat echipei lui Corneliu Vadim Tudor problema minorităților. Vechile metode și strategia „cetății asediate“, moștenite de la Ceaușescu, au funcționat, și astfel Vadim Tudor a putut să exploateze cu succes filonul. Mai întâi, a fondat PRM și a operat cu acest prilej o schimbare de locuri cu protectorul său îmbătrânit, Barbu, luând el președinția partidului. Apoi, după ce minerii au forțat demisia cabinetului FSN condus de Roman, Vadim Tudor se pune sub stindardul președintelui Iliescu într-un moment critic pentru acesta. Roman, șeful FSN, este ultragiat de comportarea lui Iliescu din timpul crizei guvernamentale și de învestirea fostului ministru tehnocrat al finanțelor Theodor Stolojan ca prim-ministru al unui guvern de coaliție, în care intră și reprezentanți ai partidelor de opoziție mai maleabile: Partidul Național Liberal – Aripa Tânără, Mișcarea Ecologistă din România, Partidul Democrat Agrar din România.

În 9 și 23 februarie 1992, primele alegeri locale aduc victorii pentru opoziția unită în CDR în principalele orașe. În 28 și 29 martie, convenția națională a FSN consfințește strivitoarea victorie a moțiunii Roman: 64% dintre participanți îl aleg în nou creata funcție de președinte al partidului, în vreme ce partizanii lui Iliescu sunt marginalizați și chiar umiliți.

Vor părăsi FSN pentru a-și întemeia un nou vehicul politic, Frontul Democrat al Salvării Naționale (FDSN). Atât CDR, cât și FSN îl critică sever pe președintele Iliescu, iar rețelele acestuia din urmă se află sub presiune. Cheia unei noi victorii, destul de surprinzătoare, cel puțin în alegerile parlamentare, este găsită rapid. Iliescu merge pe cartea omului „sărac, dar cinstit“ împotriva „coruptului“ Roman. FDSN atinge coarda socială, cu accente populiste (poporul unit împotriva elitelor corupte), în vreme ce PUNR și PRM exploatează sensibilitatea naționalistă. *România Mare* îl acuză pe Roman că este evreu și îl numește Neulander, după fostul nume al tatălui său Walter, veteran comunist și fost voluntar republican în războiul civil din Spania. Alegerile confirmă justețea respectivei strategii: Iliescu se impune în al doilea tur cu 61,43% împotriva candidatului CDR Emil Constantinescu. FDSN (27,71%), PUNR (7,72%), PRM (3,90%) și PSM (3,1%) al fostului prim-ministru comunist (1979–1982) Ilie Verdeț vor putea pune pe picioare coaliția „patrulaterului roșu“.

CDR (20,1%), afectată de dezertarea fostei sale locomotive, PNL care alege să se prezinte singur în alegeri și nu trece pragul de 3%, și FSN (10,19%) sunt marii perdanți. FDSN formează un cabinet monocolor condus de economistul tehnocrat Nicolae Văcăroiu, care intră în 1995 în partid ca vicepreședinte. Acest guvern, remaniat de mai multe ori, va rezista patru ani, grație susținerii în parlament a PUNR, PRM, PSM și a PDAR (ultimul doar în Senat). Aliații minori PRM și PSM își fac o meteorică apariție în guvern în 1995, dar se retrag în același an din cauza crescândei impopularități a acestuia. PUNR a primit în 1994 mai multe portofolii. În iunie 1993, conferința națională a FDSN votează pentru schimbarea numelui partidului în PDSR și îl alege pe Adrian Năstase președinte executiv.

Încep să se ivească neînțelegeri între PDSR și aliații lui, în special PRM și PUNR. Campania din 1996 găsește PDSR izolat pe scena politică. Partenerii îl folosesc drept țap ispășitor, iar din opoziție nimeni nu era dispus să coopereze cu el. Alegerile locale îi dau un avertisment puternic, dar liderii

partidului nu reușesc să-l scoată din încercuire. Iliescu o va plăti, la a treia sa candidatură. După primul tur, se află în frunte cu 32,25%, înaintea lui Emil Constantinescu (CDR, 28,51%) și Petre Roman (Uniunea Social Democrată, 20,54%). Însă Roman, candidatul UDMR Frunda György, ba chiar și președintele PUNR Gheorghe Funar (3,22%) îndeamnă la vot pentru Constantinescu. Vadim Tudor (4,72%) nu dă nici un consemn, deși PDSR se menținuse la putere cu indefectibilul sprijin parlamentar al unui PRM care simțea vântul suflându-i în pânze. Constantinescu se impune în turul secund, cu 54,41%. PDSR, cu 23,08% la Senat și 21,52% la Camera Deputaților trece în opoziție, dar rămâne cel mai mare partid.

Dintre fostele partide de la putere, PRM este singurul care își îmbunătățește scorul precedent și depășește PUNR (4,54% față de 4,22% la Senat; 4,46% față de 4,36% la Cameră). Diferența ar putea părea nesemnificativă, dar observatorilor atenți ea le revela un mesaj de maximă importanță: PRM reușise să își apropieze discursul naționalist, pe când altădată redutabilul PUNR era în pierdere de viteză. Viitoarele ezitări doctrinare, conflictele interne și alianțele riscante vor mătura această formațiune de pe eșichier. Ceea ce va oferi PRM o importantă marjă de progres. PDSR nu prea poate juca atuul naționalist, pentru că încearcă să-și ispășească păcatele anilor de la putere și să-și croiască o imagine social-democrată modernă. În ciuda unor atacuri permanente la adresa minorității maghiare, PRM a cunoscut un succes limitat în Transilvania, unde CDR a profitat cu precădere de implozia PUNR și a PDSR. PUNR fiind practic scos din joc pentru alegerile din 2000 și după venirea în PRM în 1999, ca secretar general, a primarului de Cluj-Napoca Gheorghe Funar (exclus din PUNR în 1997), scorurile partidului se îmbunătățesc considerabil în Transilvania. Această regiune istorică este motorul succesului electoral din 2000. În 26 noiembrie, după primul tur al prezidențialelor, Vadim Tudor iese primul în 13 județe: întreaga Transilvanie cu excepția județelor cu însemnată populație maghiară, dar un singur alt județ din restul țării (Tulcea).

PRM se află în frunte la Cameră în trei județe și în cinci la Senat, toate din Transilvania. O altă explicație a intrării lui C.V. Tudor în al doilea tur est divizarea foștilor alegători ai lui Constantinescu între doi candidați, prim-ministrul independent Mugur Isărescu, fost și viitor guvernator al Băncii Naționale din 1990 până în 2018, din partea CDR și Theodor Stolojan din partea PNL, ultimul întors în România după o îndelungată perioadă la Banca Mondială. Înaintea campaniei, presa nu excludea în totalitate posibilitatea unui guvern PDSR sprijinit de PRM. Doi dintre cei mai avizați analiști ai sistemului politic românesc, Vladimir Tismăneanu și Mircea Mihăieș, surprinși de amploarea valului PRM, îi decorticau resorturile: „Rolul lui Vadim Tudor în sistem este să facă discursuri antisistemice. Dar e un rol sistemic! El e un debușeu sistemic. E țeava de eșapament de care orice sistem are, la un moment dat, nevoie. Orice sistem are marginalii săi. El joacă în România rolul din Ungaria al lui István Csurka, al lui Miroslav Sládek în Republica Cehia etc., combinând tematica dreptei și tematica stângii, pretinzându-se antifascist, dar reabilitându-l și făcând cultul lui. (V. T.). [...] Vadim Tudor nu are o ideologie clar precizată. El poate fi simultan la stânga extremă și la dreapta extremă. Un fel de PDSR unipersonal și exacerbat. El a confiscat populismul vulgar, deșănțat, mahalagistic" (M.M.).[1]

Dată fiind amploarea succesului lor, PRM și liderul său au renunțat la a fi sistemici. Clasa politică românească s-a confruntat cu această problemă între cele două tururi ale alegerilor prezidențiale. Vadim Tudor, care derulase o campanie de teren extrem de activă și profitase de fiecare dezbatere televizată cu rivalii săi spre a-i ataca violent, atingea limitele acestei tactici. Nu a putut conta pe nici un sprijin pentru turul secund, toate partidele au dat consemn de vot pentru Iliescu, iar liderul PRM a făcut obiectul unui embargo al media. Scorul său nu a progresat decât cu cinci procente, ceea ce l-a incitat să reclame falsificarea alegerilor și să ceară un nou scrutin.

1. Vladimir Tismăneanu în dialog cu Mircea Mihăieș, *Încet, spre Europa,* Polirom, Iași, 2000, pp. 91–92.

După violenta confruntare electorală și ecoul internațional al scorului național-populiștilor, PDSR nu mai putea întrevedea nici un pact cu PRM. Termenii se schimbaseră, chiar dacă înainte de alegeri PDSR recrutase doi tenori naționaliști, poetul Adrian Păunescu, protocronist, bard al lui Ceaușescu, fost senator și vicepreședinte al PSM, și George Pruteanu, fost senator din partea PNȚCD, tocmai spre a capta acest tip de voturi.[1] PDSR a făcut tot posibilul să se demarce de PRM, să demonstreze că nu aceleași resorturi propulsaseră cele două partide în topul preferințelor alegătorilor. PSD neagă apoi până și existența unui nucleu naționalist înăuntrul partidului: „Secretarul general al acestui partid [PSD – n. m.], Cozmin Gușă, a declarat că în interiorul formațiunii nu există nuclee naționaliste. [...] «Probabil că anumiți colegi de-ai noștri au niște poziții care-i caracterizează personal», a precizat Gușă, oferind ca exemplu reacțiile senatorilor Adrian Păunescu și George Pruteanu la adoptarea de către parlament a Legii administrației publice locale. «În momentul în care ei au luat aceste poziții, s-a stabilit foarte clar faptul că ele nu au fost poziții ale partidului și noi nu le-am confirmat, cu toate demersurile lor»“[2].

Totuși, nu toate punțile fuseseră tăiate între foștii aliați. PSD îi primea cu brațele deschise pe toți dezertorii din partidul pe care șefii săi îl înfățișau drept „extremist“, printre care trei deputați și vicepreședinți demisionari din PRM: Ilie Neacșu, Sever Meșca și Anghel Stanciu. Încă mai straniu, Neacșu nu era altul decât autorul unor feroce atacuri antisemite în săptămânalul *Europa* (1990–1996). Cum sosirea sa în PSD coincide, în 2002, cu o ordonanță a guvernului care interzice cultul criminalilor de război și propaganda fascistă, Neacșu mimează amnezia penitentă și își explică trecutul „pe care nu-l reneg, dar îmi aduc aminte cu greu de el“[3]. Din nefericire, defunctul șef-rabin Moses Rosen (1912–1994) nu mai putea să reitereze protestele contra infamelor atacuri antisemite

1. Pruteanu a trecut la PRM în septembrie 2003.

2. „PSD neagă existența unor nuclee naționaliste în interiorul său“, *Curierul national*, XII, nr. 3189, 28 august 2001, p. 3.

3. *Academia Cațavencu*, nr. 13, 2–8 aprilie 2002, p. 4.

din *Europa*, dar memoria președintelui Ion Iliescu ar fi fost suficientă. În noiembrie 1992, el refuzase să primească premiul decernat de *Europa*. Fostul consilier prezidențial Iosif Boda rememora cu mândrie baletul diplomatic pe care îl regizase pentru ca președintele să evite „asocierea nedreaptă a imaginii sale cu tendințele antisemite și șovine“[1].

În total, de la alegerile din 2000 până la finalul legislaturii, paisprezece deputați PRM și un senator au migrat la PSD sau la micul său auxiliar, Partidul Umanist al lui Dan Voiculescu. Aceștia și cinci dezertori din PD (patru senatori și un deputat) reprezentau asigurarea de viață a PSD. Dacă nu ar mai fi fost posibilă colaborarea cu UDMR sau exigențele maghiarilor ar fi depășit marja de negociere a PSD, partidul își croise deja o majoritate alternativă. În Cameră, câștigase în 2000 155 de mandate; a ajuns în cele din urmă la 171 din 345. Ar mai fi trebuit să-i lipsească două pentru majoritate, dar putea conta și pe cei optsprezece deputați ai minorităților, care votează tradițional cu puterea, oricare ar fi aceasta, fie ea și partidul klingonienilor. În camera superioară, PSD a urcat de la 65 la 70 de senatori din 140, adică exact 50%.

Transfugii din PRM au debarcat în PSD în valuri succesive, pentru ca manevra să fie mai puțin bătătoare la ochi. Putem conchide cel puțin că există serioase compatibilități între cele două partide, dacă PSD a primit cu bucurie în grupul său parlamentar 14 deputați (din 84, adică o șesime) și un senator aleși pe listele rivalului cu care la lumina zilei nu voia să aibă de-a face. Unii dintre nou-veniți au urcat în structurile partidului, de exemplu Codrin Ștefănescu, secretar executiv al PSD, foarte influent și virulent încă în 2018, sau Dorin Lazăr Maior, membru al Biroului Executiv Central. Pe lângă antisemiți și șovini, PSD, cel atât de favorabil integrării în NATO, îl recruta și pe Sever Meșca, fost agent DIE, cu misiuni la Roma și Londra. În vederea primirii în NATO, Bucureștiul fusese avertizat fără echivoc să evite prezența unor astfel de persoane în structurile puterii. Însă Meșca nu era vreo excep-

1. Iosif Boda, „Cinci ani la Cotroceni“, Evenimentul Românesc, București, 1999, p. 69.

ție în rândurile noului său partid politic. Unul dintre colegii săi din PSD era deputatul Ristea Priboi, fost președinte al Comisiei parlamentare pentru controlul activității Serviciului de Informații Externe (SIE). Priboi a fost silit să demisioneze în aprilie 2001, după critici intense provenite din întregul spectru politic și de la organizații neguvernamentale. Pe vremea lui Ceaușescu, Priboi fusese și el ofițer de Securitate.[1]

PRM avea chiar un serviciu secret intern. *România Mare* îl evocă pentru prima dată în august 1992, când PRM declară că are nevoie de structuri de protecție. O mare parte din aprecierea pe care o dobândește PRM se datorează informațiilor secrete dezvăluite de *România Mare*. Partidul se bucură de influență în armată și serviciile de informații, pentru că în conducere sunt numeroși ofițeri în retragere. Fratele lui C.V. Tudor, deputatul Marcu Tudor, fusese general în armată și lucrase la Romtehnica, o unitate specială care se ocupa cu exportul de armament. Informațiile privind pretinșii teroriști palestinieni au fost furnizate de deputatul Dănuț Saulea, fost colonel în SPP. Deputatul Constantin Bucur era în mai 1996 căpitan SRI. În 18 mai, a dezvăluit într-o conferință de presă excepțională a PRM că SRI înregistra ilegal conversațiile telefonice ale unor persoane publice. SRI l-a concediat și a depus plângere împotriva lui, dar instanța l-a achitat în 2000 și Bucur a fost ales deputat. Dintre cei 121 de membri ai Consiliului Național de la acea epocă, mulți lucraseră în armată sau în serviciile de informații. Creierul serviciului secret al PRM era considerat a fi deputatul Ilie Merce, colonel în fosta Securitate.

Raporturile ambigue dintre PSD și PRM își au sursa și în problemele de identitate cu care se confruntă cele două partide. PSD a încercat constant să se debaraseze de eticheta neocomunistă și să se poziționeze drept partid social-democrat modern, dar o aripă conservatoare cochetează cu naționalismul. Totodată, PRM nu se recunoștea drept partid de extrema dreaptă, ci se reclama de la un naționalism de centru-stânga.

1. Vezi *Adevărul*, 1 martie 2002; *Realitatea Românească*, 11 martie 2002; *Curentul*, 12 și 19 martie 2002.

Am citat deja comentatori care îl plasează între extrema dreaptă și extrema stângă, în virtutea moștenirii sale național-comuniste.

Moștenirea comunistă încă tulbura apele politicii românești. Elitele, fie ele din PSD sau din PRM, aveau un trecut asemănător. Serviseră înainte de 1989 în eșalonul secund al regimului național-comunist al lui Ceaușescu. Eugen Florescu (1935–2009), membru în Comitetul Central al PCR și șef al secției presă și propagandă, a purtat culorile PRM în Senat (2000–2004): „Obtuz, vehement, insolent, intolerant și incult, Florescu a fost, alături de Mihai Dulea, patronul politicii de intimidare a scriitorimii și de susținere a protocronismului. A rămas de pomină afirmația sa că protocronismul nu este o simplă concepție estetică, ci «viziunea artistică a tovarășului Nicolae Ceaușescu»"[1]. Ca și Florescu, Mihai Ungheanu, critic literar protocronist, a fost senator PRM (două mandate) și secretar de stat la cultură (1993–1996). Exemplul nu era nicidecum izolat. Prima linie din acea vreme a PSD includea numeroși privilegiați ai vechiului regim. Președintele Iliescu fusese ministrul tineretului sub Ceaușescu, premierul Năstase era ginerele fostului ministru al agriculturii Angelo Miculescu. Senatorul Păunescu, înainte să cadă în dizgrație în 1985, după tragedia de la Ploiești, când un spectacol al cenaclului Flacăra s-a terminat cu morți și sute de răniți, fusese menestrelul favorit al Partidului. Gheorghi Prisăcaru, membru al Biroului Executiv Central și expert în politica externă, fusese șef de cabinet al fostului prim-ministru comunist Constantin Dăscălescu. Prudent, PSD a lansat o operațiune de camuflaj. Șefii care avuseseră funcții înalte în comunism nu mai sunt expuși, ci plasați în poziții de influență mai puțin vizibile opiniei publice. Treptat, prin schimbarea în 2008 a sistemului electoral și adoptarea uninominalului cu redistribuire proporțională, influența centrului scade și foștii comuniști sunt înlocuiți de oameni cu influență la nivel local. Chiar

1. Un portret schițat de Vladimir Tismăneanu: http://www.contributors.ro/politica-doctrine/cine-a-fost-eugen-florescu-revansa-rinocerilor/, consultat în 18 septembrie 2018.

dacă în 2016 se revine la sistemul proporțional cu liste județene, epoca mandarinilor de la centru a apus, iar cea a baronilor locali este la apogeu.

Sub 15% dintre voturile exprimate la alegerile parlamentare din 2000 au mers spre partide care asumau o poziționare la dreapta eșichierului politic, CDR și PNL. Cu excepția PNL, dreapta era absentă din parlament. Cum o alternativă de dreapta nu s-a dezvoltat, clivajul stânga/dreapta nu putea explica evoluțiile din politica românească, astfel încât alte criterii trebuiau preferate. De altfel, într-o analiză a poziționării PRM în spațiul politic românesc din 2000, Silviu Matei descoperea că electoratul partidelor corespunde orientării doctrinare: „stânga fiind ocupată de PSD și PRM (PSM situându-se la extrema stângă), centrul de PD și APR [Alianța pentru România a lui Teodor Meleșcanu, facțiune reformatoare desprinsă din PDSR în 1997 și absorbită de PNL în ianuarie 2002, ca urmare a eșecului electoral din 2000 – n. m.], [...] iar dreapta, de CDR, PNL și UDMR“[1]. La nivelul spațiului atitudinilor politice, așadar, „PRM se află, pe toate axele factoriale, aproape de partidele de stânga, mai ales de PSD. Este, prin urmare, surprinzător să constați cât de vecine sunt aceste două electorate pe diverse teme și mai ales că nici măcar întrebările naționaliste nu distanțează prea mult punctele lor mediane respective“[2]. Totuși, în ceea ce privește variabilele socioeconomice, interpretarea lui Matei e că: „acest electorat este mai apropiat de partidele de dreapta. Trăiește în zone urbane, este mai educat și câștigă mai mult decât electoratul de stânga cu care împărtășește aceleași atitudini politice“[3].

Alegerile parlamentare și prezidențiale din 28 noiembrie 2004 reprezintă un moment de tensiune în istoria relațiilor dintre PSD și PRM. Prim-ministrul Adrian Năstase, deținătorul unui avans confortabil după primul tur, pierde turul secund

---

1. Silviu Matei, „Between *Left* and *Right*: Greater Romania Party's location into the political landscape. Explorations of the Romanian political space in 2000“, în Alexandra Ionescu, Odette Tomescu-Hatto, *op. cit.*, p. 110.

2. *Ibidem*.

3. *Ibidem*, p. 111.

din 12 decembrie în favoarea democratului (din PD) Traian Băsescu, susținut de Alianța DA (cu PNL), care adună 51,23% din sufragii. Corneliu Vadim Tudor, de la înălțimea scorului de 12,56% cu care fusese al treilea, îndeamnă la vot împotriva lui Năstase, ceea ce probabil a înclinat balanța. Deși la legislative se plasase pe prima poziție, PSD este împins în opoziție. Noul președinte încredințează mandatul de premier liberalului Călin Popescu-Tăriceanu. Majoritatea guvernamentală se țese prin defecțiunea Partidului Umanist (devenit în mai 2005 Partidul Conservator și în 2015 Alianța Liberalilor și Democraților prin fuziunea cu un grup liberal disident condus de același Tăriceanu), minuscul aliat al PSD, niciodată validat singur la urne, dar care posedă un atu important: trustul mediatic al fondatorului Dan Voiculescu, fost colaborator al Securității care se îmbogățise în comerțul exterior, controlat sub Ceaușescu de Securitate. Voiculescu a fost condamnat în august 2014 la 10 ani de închisoare pentru o privatizare frauduloasă obținută prin influență politică. În iulie 2017, Voiculescu era deja eliberat condiționat. PSD (a cărui Uniune cu Partidul Umanist obținuse 36,61% la Camera Deputaților și 37,13% la Senat) și PRM (12,92% la Cameră, 13,63% la Senat, a treia poziție) se regăsesc împreună în opoziție.

Cele două partide vor fi zguduite de tensiuni interne în 2005, iar relațiile dintre ele vor fi agitate. În 12 martie 2005, în întrunirea Consiliului Național al PRM, Corneliu Vadim Tudor renunță la președinție și partidul încearcă o cosmetizare. Noul nume adoptat este Partidul Popular România Mare (PPRM), iar Corneliu Ciontu este ales președinte. Scopul manevrei este admiterea în Partidul Popular European, dar ea eșuează: popularii europeni închid ferm ușa în nasul (P)PRM.

În aprilie, congresul PSD îl alege pe fostul ministru de externe (2000–2004) Mircea Geoană la președinția partidului, în competiție cu Ion Iliescu. Năstase rămâne președinte executiv. În 31 mai, Biroul Politic al PPRM îl demite pe Ciontu. El și vicepreședintele Anghel Stanciu sunt excluși, sub acuzația că voiau să aservească partidul PSD. Corneliu Vadim Tudor reia hățurile. Trei zile mai târziu, 14 parlamentari PRM părăsesc partidul și îl urmează pe Ciontu care anunță crearea

unui nou partid popular. „Noul“ partid este chiar Partidul Conservator (PC), rebotezat și tras mai la dreapta cu o lună înainte, care are atuul de a se găsi la guvernare. În cursul legislaturii, trei deputați PRM migrează la PSD (printre ei Anghel Stanciu și Lia Olguța Vasilescu, aleasă senator în 2008, primar al Craiovei în 2012 și apoi deputată în 2016 sub noile culori, ulterior ministru al muncii) și opt la PC.

Raporturile între PSD și PRM par compromise, dar foștii aliați pot găsi spațiu de colaborare în chestiunile unde se află încă pe aceeași linie. Astfel, în 18 decembrie 2006, președintele Băsescu prezintă camerelor parlamentului în ședință comună Raportul final al Comisiei prezidențiale pentru analiza dictaturii comuniste din România, cunoscută și drept comisia Tismăneanu. Condamnă regimul comunist „ilegitim și criminal“, într-o ambianță tensionată. În ciuda prezenței unor prestigioși invitați străini (și români de altfel) precum Václav Havel, Lech Wałęsa, Jeliu Jelev, membrii PRM, în frunte cu președintele, perturbă serios discursul solemn al șefului statului[1], cu complicitatea președintelui Senatului, fostul prim-ministru Nicolae Văcăroiu (PSD), care uită să aplice regulamentul ședințelor comune ce îi permitea să evacueze agitatorii.[2] Președintele PSD Mircea Geoană, fiul unui general cu specializare la Moscova în anii ’50, se alătura și el corului detractorilor, judecând că raportul „nu este util și credibil, iar România nu avea nevoie de el în pragul aderării la Uniunea Europeană. [...] Au fost redeschise rănile trecutului“[3].

1. Vezi relatarea semnată de Rodica Palade, Armand Goșu, Andrei Pippidi în *Revista 22* din 22 decembrie 2006, disponibilă aici: http://www.revista22.ro/sedinta-parlamentului–3328.html, link consultat în 18 septembrie 2018.

2. Săptămânalul *Observator cultural* revela această complicitate: *http://www.observatorcultural.ro/Huliganii-PRM-au-transformat-Parlamentul-in-bilci*articleID_16724-articles_details.html,* articol consultat în 18 septembrie 2018.

3. Declarație consemnată de agenția HotNews: http://www.hotnews.ro/stiri-arhiva–1134589-basescu-condamn-explicit-categoric-sistemul-comunist-din-romania.htm, link consultat în 18 septembrie 2018.

În 2008, PRM eşuează sub pragul electoral de 5%, dar în 7 iunie 2009, profitând şi de transferul de ultimă oră al unui personaj controversat, George Becali, bogat speculator şi patronul celui mai popular club de fotbal – Steaua Bucureşti, aflat în detenţie preventivă, PRM realizează un scor de 8,65% la europarlamentare şi trimite la Bruxelles şi Strasbourg trei aleşi. Unul dintre aceştia, Ciprian Claudiu Tănăsescu, fiul doctorului Dan Claudiu Tănăsescu, vechi colaborator la *Săptămâna*, trece în 15 noiembrie 2010 la grupul PSD şi va fi reales apoi în 25 mai 2014.

Declinul PRM și al „tribunului"

Intrarea în turul secund al alegerilor din 2000, după un scenariu similar celor prin care Jean-Marie Le Pen (2002) şi fiica sa Marine Le Pen (2017) au reuşit aceeaşi performanţă în Franţa, iar Volen Siderov în Bulgaria (2006), va rămâne punctul culminant al carierei politice pentru Vadim Tudor şi partidul său. Va fi şi începutul sfârşitului: deja condamnat la izolare politică într-o Românie care încearcă să preia cutumele ţărilor occidentale, PRM îşi semnează cu acel scor condamnarea la moarte.

Pentru adversarul său, dar mai ales împotriva extremismului, societatea românească s-a mobilizat. Ion Iliescu, comunistul metamorfozat care vrea să ducă ţara spre aderarea la NATO şi UE, este votat până şi de foştii disidenţi, deţinuţii politici de odinioară şi de liderii şi simpatizanţii partidelor de dreapta. Scenariul îi este fără îndoială favorabil lui Iliescu, dar arată totodată că electoratul român s-a trezit din confuzia sistematic întreţinută de forţele conservatoare, criptocomuniste. Societatea românească şi-a produs anticorpii. Degeaba a acuzat Corneliu Vadim Tudor complotul şi furtul, sub pretextul că forţele oculte străine voiau să împiedice alegerea unui naţionalist devotat neamului său. În realitate, şi el, şi partidul îşi atinseseră limitele creşterii, iar acest episod va servi de memento privind pericolul extremist.

Dar cine erau alegătorii PRM în culmea ascensiunii sale, în 2000 și imediat după? Sondajele vremii o arătau: erau bărbați, naționaliști, autoritari și antidemocratici, nostalgici ai comunismului (însă nu comuniști), care aveau o competență politică redusă și locuiau în orașe mijlocii și mari etnic omogene. Aveau venituri medii (să ne amintim că Saposs definea din anii '30 fascismul ca o revoltă a celor mijlocii împotriva celor mici) și se aflau în toate regiunile și toate grupurile de vârstă. Înainte de 2000 votaseră pentru Ion Iliescu. După 2000, audiența tribunului și a formațiunii sale s-a erodat constant. De la 121 mandate în parlament, PRM coboară în 2004 la 69. Cota liderului scade și ea la 12,56% în alegerile prezidențiale din acel an, apoi la 5,55% în 2009 și 3,68% în 2014 (al șaptelea scor). În noiembrie 2008, când sistemul electoral se schimbase în uninominal cu redistribuire proporțională, PRM nu trece pragul de 5%. Strânge numai 3,15% la Cameră și 3,57% la Senat. Era cântecul de lebădă. Aventura partidului național-populist crescut dintr-un săptămânal de scandal lua sfârșit. Zvâcnirea din mai 2009, la europarlamentare, nu va schimba nimic. Partidul nu mai are bază. Deriva este însoțită de reglări de conturi. Cadrele partidului și colaboratorii cei mai apropiați sunt țintele atacurilor lui Vadim Tudor, care îi acoperă de insulte în publicațiile sale (adesea, la doar câteva săptămâni după ce îi ridicase în slăvi).

Lista epurărilor, pentru diverse motive, este lungă. Printre victime: Lucian Bolcaș, Daniela Buruiană, Corneliu Ciontu, Sever Meșca, Eugen Mihăescu, Dan Mirescu, Ilie Neacșu, Dorel Onaca, Anghel Stanciu, Codrin Ștefănescu, Dan Claudiu Tănăsescu *et alii*. De pomină a rămas înlăturarea din partid a lui Corneliu Ciontu, omul de maximă încredere al „tribunului". În martie 2005, spre a credibiliza eforturile de intrare în Partidul Popular European, Corneliu Vadim Tudor s-a retras de la șefia partidului, lăsând cârma pe mâinile lui Ciontu. Pilotul a stat la timonă doar trei luni, în iunie C.V. Tudor revenind la conducere și eliminându-l din PRM pe Ciontu. După 14 ani de serviciu credincios, acestuia din urmă i-au fost rezervate într-un comunicat de presă drasticele calificative

de: „electrician pensionar și analfabet“, „fost activist PCR la sectorul 5“, „personaj mediocru pe care l-am instalat, provizoriu, în locul meu pentru că nu găsisem altul mai prost printre cei care îmi duceau servieta“[1]. Nici cu femeile liderul politic n-a fost mai delicat. Despre Daniela Buruiană, care i-a dus o vreme și ea servieta, s-a exprimat în termeni pe care hârtia nu-i îngăduie, iar pe Anca Cârcu, o tânără membră adusă în partid direct din paginile presei mondene, a etichetat-o drept „prostituată“. Pe bună dreptate, politologul Vladimir Tismăneanu îi atribuia „un comportament de macho turbat, specific pentru fantasmele militarismului falocratic cu nostalgii antonesciene și ceaușiste“[2].

România Mare, mașinăria de insulte a partidului, a găzduit declarații și acuzații violente, de tipul „Bombonel [*id est* Adrian Năstase] este homosexual“, „Guvernul României este comandat de jidanul-ungur George Soros din SUA“. Campion al antisemitismului, negaționist obstinat al Holocaustului, C.V. Tudor s-a întors în 2004 cu 180°, ridicând la Brașov un monument „soldatului păcii“ Ițhak Rabin. Nu și-a câștigat prin acest gest contestatarii, dar a reușit să-și împuțineze susținătorii, derutați de oscilațiile bruște. Nici un partid n-a mai dorit să colaboreze cu un lider atât de turbulent. PSD i-a întors spatele. Pe plan extern, tentativele de repoziționare au fost întâmpinate cu maximă circumspecție. După intrarea României în Uniunea Europeană (1 ianuarie 2007), cei cinci euroobservatori ai PRM au devenit europarlamentari. Marile familii politice le-au rezervat o primire glacială. Singura opțiune care le-a rămas a fost intrarea în grupul europarlamentar de extremă dreapta Identitate, Tradiție, Suveranitate, ce reunea șapte reprezentanți ai Frontului Național francez

1. *Corneliu Vadim Tudor, flegme de rămas bun* (http://cotidianul.ro/corneliu_vadim_tudor_flegme_de_ramas_bun-54004.html), cotidianul.ro, link consultat în 18 septembrie 2008.

2. Blogul lui Vladimir Tismăneanu, postare din 4 ianuarie 2011: https://tismaneanu.wordpress.com/2011/01/04/6-minute-de-delir-urlete-isterie-palmuirea-legii/, link consultat în 18 septembrie 2018.

(inclusiv preşedintele Bruno Gollnisch[1]), doi ai neofasciştilor italieni din Alternativa sociale (Alessandra Mussolini) şi Fiamma tricolore (Luca Romagnoli), trei din flamandul Vlaams Belang şi din bulgarul Ataka, un reprezentant al austriacului FPÖ, şi un independent britanic provenit din UKIP.

Pentru extremiştii eurosceptici, extinderea UE cu Bulgaria şi România era astfel o paradoxală veste bună. Din 1994, aceştia nu mai reuşeau să strângă 20 de deputaţi din şapte ţări spre a putea constitui un grup. Grupul s-a spart repede, în urma retragerii PRM din acesta şi a acuzelor aduse de C.V. Tudor vremelnicilor camarazi, în special italienilor. În noiembrie 2007, era dizolvat.[2] Scorul onorabil, dar conjunctural de la europarlamentarele din 2009 asigura trei mandate de europarlamentar. Dar magnatul George Becali şi Ciprian Claudiu Tănăsescu părăseau relativ rapid barca PRM. De altfel, Vadim Tudor şi Becali au strălucit prin absenţă, fiind „campionii chiulului“[3].

Partidul îşi menţine a cincea poziţie la legislativele din 2012, dar scorul său devine derizoriu: 1,24% la Camera Deputaţilor şi 1,47% la Senat. Degringolada partidului pune la grea încercare răbdarea adepţilor, astfel încât la 15 iunie 2013 o şedinţă extraordinară a Consiliului Naţional decide la Alba Iulia (cu 116 voturi pentru şi 9 împotrivă) revocarea lui Corneliu Vadim Tudor şi a conducerii PRM. În locul „tribunului“ este ales Gheorghe Funar, fostul secretar general, naţionalistul transilvan. Va urma o prelungită dispută asupra caracterului statutar al hotărârii, astfel încât Curtea de Apel Bucureşti va

---

1. Potrivit blogului respectivului politician francez: http://gollnisch.com/2007/02/04/bruno-gollnisch-president-du-groupe-identite-tradition-souverainete/, consultat în 18 septembrie 2018.

2. Informaţie publicată pe site-ul Parlamentului European: http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+IM-PRESS+20071114IPR13088+0+DOC+XML+V0//FR, consultat în 18 septembrie 2018.

3. O arăta realitatea.net: http://www.realitatea.net/becali--vadim-tudor-si-traian-ungureanu—campionii-chiulului-din-parlamentul-european_706598.html, link consultat în 18 septembrie 2018.

trebui să tranșeze în aprilie 2014 care dintre cele două liste depuse de partid putea participa la alegerile europene. A dat dreptate taberei Vadim Tudor[1], dar numai 2,70% dintre alegători i-au acordat votul. Gheorghe Funar, fratele de cruce de odinioară, era acum în ochii lui „un dement, un sfertodoct, o canalie"[2] și exclus din PRM. Deja consumat politic, Corneliu Vadim Tudor, cel mai virulent continuator al național-comunismului de pe scena politică românească postdecembristă, moare în 14 septembrie 2015 la București. Bilanțul său: xenofobie, antisemitism, antiliberalism, naționalism caricatural, calomnii și atacuri imunde. Cu el, o epocă a național-populismului se încheie. Pe ruinele partidului său au început să defileze însă, ca într-o procesiune carnavalescă, moștenitorii acestui electorat.

Exorcistul ortodox sau populismul mesianic

La 20 martie 1999 un grup de 17 licențiați în studii politice și juridice înființează un partid care ar fi trebuit, conform întemeietorilor, să reprezinte interesele tinerei generații. El se numea Partidul Noua Generație. Intențiile lor nu erau lipsite de precedente și se înscriau într-un filon prolific al imaginarului politic românesc, cel ce viza schimbarea de paradigmă în gestionarea treburilor publice prin înnoire biologică. Am amintit că în a doua jumătate a secolului al XIX-lea un grup de tineri intelectuali (P.P. Carp, Titu Maiorescu, Iacob Negruzzi, Vasile Pogor ș.a.) înființau la Iași o societate literară cu titlul Junimea. Finalmente, garează literatura pe o linie secundară, constituindu-se într-un grup politic independent, cooptat în mai multe cabinete conservatoare. Cultivau un liberalism moderat, cu inflexiuni conservatoare. „Junii"

1. Vezi cotidianul *Evenimentul zilei*: http://www.evz.ro/-contestatia-lui-gheorghe-funar-privind-candidatura-la-alegerile-europarlamentare-respinsa-definitiv-de-instanta.html, consultat în 18 septembrie 2018.

2. http://ancheteonline.ro/2013/07/corneliu-vadim-tudor-l-a-dat-afara-din-prm-pe-gheorghe-funar-un-dement-un-sferto-doct-o-canalie/

s-au acomodat cu „bătrânii“ și n-au cultivat un exclusivism generaționist, cu fundament biologic.

După 1920, când idealul consensual al României Mari fusese atins, dezamăgirea față de o clasă politică incapabilă să se înalțe la nivelul unei societăți în fierbere, îi va conduce pe alți tineri intelectuali (Mircea Eliade, Mihail Polihroniade, Radu Gyr, Vasile Marin, Ion I. Moța, P.P. Panaitescu, Constantin Noica, Mircea Vulcănescu ș.a.) să facă din Garda de Fier un partid al tinerei generații. Mircea Eliade era foarte tranșant din acest punct de vedere. Abia împlinise 20 de ani, dar scria în septembrie 1927, din Geneva, aceste rânduri cu valoare de linie de demarcație între EI (bătrânii) și NOI:

„Răspunsul trebuie să cadă hotărât și vertical: numai noi avem acest drept, și numai noi vom izbuti să ajungem la rezultate concrete și fecunde. Ce pot ști ceilalți despre sufletele noastre, despre durerile și nădejdea noastră. Cum am putea noi aștepta ca alții, mai bătrâni, să ne îndemne la drum cu sfaturi și experiențe, care nu ne mai satisfac? [...] Și nu ne intimidează nici sarcasmul suficient al bătrânilor inteligenți, nici mustrările maturilor, nici glumele imbecililor de ambe sexe, nici nepăsarea celor care se pretind a fi astăzi îndrumătorii noștri spirituali, nici seaca indiferență a universitarilor. [...] Iar cum știm că vom întâlni împotriviri – nu așteptăm ci lovim noi întâi. Voim să biruiască valorile ce nu sunt izvorâte nici din economia politică, nici din tehnică, nici din parlamentarism. Valorile pure, spirituale, absurd de spirituale. Valorile creștinismului“[1].

Junii de la 1999, contrar îndemnului lui Mircea Eliade, au construit un vehicul politic pentru primarul capitalei (1997–2000), fostul țărănist Viorel Lis, care a abandonat proiectul în noiembrie 2000. În 10 ianuarie 2004, Ioan Olteanu, succesorul la șefie al lui Viorel Lis, a predat cârma lui George Becali, ceea ce îi asigură o consistentă mediatizare.

Dacă rădăcinile PRM se înfundau în solul național-comunismului ceaușist, cu totul altfel stau lucrurile cu Becali. Cu

1. Mircea Eliade, „Linii de orientare“, în *Profetism românesc*, ed. cit., pp. 20–22.

tinerii din anii '20 și '30 ai secolului trecut are în comun nu cultura enciclopedică și plurilingvă, ci ortodoxismul intolerant, naționalismul fără concesii și anticomunismul radical. Acestea pot fi parțial explicate prin istoria familiei și cea a comunității din care provine. George Becali s-a născut într-o familie de aromâni, populație înrudită cu cea românească, care a trăit (și încă supraviețuiește ca vestigiu al latinității orientale) în Balcani, mai ales în Grecia, Albania și Macedonia.[1] Ciobani și negutători prin tradiție, aromânii au fost de-a lungul secolelor reprimați de națiunile dominante din aceste țări. După Primul Război Mondial, în condițiile înăspririi represiunii, mulți dintre ei au acceptat oferta guvernului de a se stabili în România, în Dobrogea îndeosebi. Mesajul naționalist al Gărzii de Fier a găsit ecou în rândurile lor, nu puțini dintre fruntașii Mișcării Legionare fiind aromâni. Au importat și violența lor balcanică. Guvernele liberale interbelice au confiscat armele milițiilor lor, aflate în dură confruntare cu comitagiii (iredentiști) bulgari, iar comuniștii i-au deportat pe aromâni în Bărăgan, în locuri inospitaliere, și le-au expropriat averile. Tatăl lui George Becali a fost unul dintre acești deportați. De aici derivă, probabil, ura profundă a fiului pentru stânga politică, pe care o socotește „unealta diavolului" infiltrată până și în structurile UE.[2]

Îmbogățit în anii tulburi de după 1989, Becali practică un alt tip de populism. În termenii lui Pierre-André Taguieff, el ar fi un telepopulist, care mizează pe trei valori sigure: fotbalul, televiziunea și religia (cu derivativul acesteia, binefacerea). El ar fi un soi de Silvio Berlusconi, Roman Abramovici sau Rinat Ahmetov care știe să exploateze iraționalul public, stările colective de sensibilitate. Seamănă și în acest plan cu demagogii de dreapta interbelici. Se verifică după trei sferturi de veac adevărul afirmației unui lucid observator al lumii

1. Pentru mai multe detalii despre aromâni, vezi Nicolas Trifon, *Aromânii: pretutindeni, nicăieri*, Cartier, Chișinău, 2015, 590 p.

2. „Diavolul sprijină internaționalismul de stânga, infiltrat și în structurile UE" (http://www.hotnews.ro/pp_articol_17605-Controversatul-Becali-htm), link consultat în 18 septembrie 2018.

politice românești de atunci, eruditul critic literar Vladimir Streinu, care în 1932 era cel mai tânăr deputat din Parlamentul României: „Opinia publică își formează acel politician care mobilizează sensibilitățile și nu inteligențele“[1].

Sorina Soare îl așază în categoria populismului mesianic, ineficace în logica sa politică, dar „emblematic pentru o democrație care produce regulat Mesia politici“[2]. Partidul este fagocitat de lider. PNG nu există în afara lui Becali: nu participă nici la alegerile parlamentare din 2012 și 2016, nici la europarlamentarele din 2014. Ultimele actualizări ale site-ului partidului par a data din iunie 2012 cel mai târziu. Resortul politic al lui Becali este exploatarea stărilor tulburi ale mulțimii, pe care o flatează și o cumpără prin acte filantropice. El este un mediator al visului, un populist care suspendă timpul politic prin acte subite de generozitate. Ascensiunea sa politică este dublu contextualizată. Ca vehicul predilect, fostul cioban se pune necontenit în scenă pentru televiziune, în vreme ce Vadim Tudor provenea din presa scrisă. După 2000, în România ca și în alte părți, audiența presei tipărite s-a diminuat net în beneficiul televiziunii, apoi al media online (deși în România televiziunile rezistă mai bine asalturilor internetului decât în alte țări).

La nivelul dinamicii politice, intrarea în arenă a lui Becali survine când raporturile dintre PRM și PSD se deterioraseră. Becali ar fi fost lansat cu binecuvântarea ocultă a liderilor conservatori din PSD, care doreau astfel să îl îndiguiască pe Vadim Tudor, devenit un partener incomod pentru social-democrați. Retorica lui e retorica peremistă reșapată, cu un accent mai apăsat pe terminologia și scenografia religioasă. Becali face mare caz de ortodoxismul lui, de lupta sa pentru credința strămoșească. A dat bani pentru construcții de biserici și a făcut o donație de câteva milioane de euro pentru un

1. Vladimir Streinu, „Spulberarea unei confuzii“, în *Gazeta*, 928, 11 aprilie 1937.

2. Sorina Soare, „Genul și speciile populismului românesc“, în Sergiu Gherghina, Sergiu Mișcoiu (ed.), *Partide și personalități populiste în România postcomunistă*, Institutul European, Iași, 2010, p. 108.

lăcaş ortodox românesc de la Muntele Athos. Invocă ajutorul sau pedeapsa divină în tot ce întreprinde. A mers până acolo încât a inscripţionat crucea ortodoxă pe autocarul echipei Steaua şi pe tricourile jucătorilor[1]. Fireşte, partidul avea să se proclame la un moment dat creştin-democrat şi devine PNG-CD. Dacă Corneliu Vadim Tudor promitea să stârpească corupţia în 48 de ore de la preluarea puterii prin procese expeditive organizate pe stadioane, Becali îl transformă pe Dumnezeu în instrument judiciar eficace împotriva „răului". În 16 martie 2007, prins de un puseu justiţiar, în care se visa exorcist, declara chiar: „Vreau să ucid diavolul din România, corupţia şi minciuna"[2]. *Washington Post* remarca ulterior „Înclinaţia sa pentru retorica homofobă, misogină şi rasistă"[3].

În plin delir al grandorii, Becali se compară de pildă cu Mihai Viteazul, cu care s-ar asemăna, „datorită curajului, patriotismului şi luptei în spiritul creştinesc"[4]. Nu întâmplător, personajul istoric nu îi este cunoscut lui Becali decât prin prisma filmului din 1970 al lui Sergiu Nicolaescu, în care Mihai Viteazul este grosier travestit spre a intra în panteonul naţional-comunist.[5] Pe urmele „tribunului", dar cu un vocabular şi o cultură mai sărace (educaţia lui Becali culminează cu un bacalaureat obţinut după liceul profesional), el cultivă

1. Cotidianul sportiv *ProSport*, trecut ireversibil în online, surprindea în 2014 acest episod: http://www.prosport.ro/fotbal-intern/liga-1/steaua-a-pus-cruce-pe-autocar-si-tricouri-2807948, link consultat în 18 septembrie 2018.

2. O relata BBC: „I too want to kill the devil in Romania, the corruption and lies [...]": http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/6457237.stm, BBC, 16 martie 2007, link consultat în 18 septembrie 2018.

3. http://www.washingtonpost.com/blogs/worldviews/wp/2014/04/28/the-most-offensive-owner-in-world-sports-is-sadly-not-donald-sterling/, *Washington Post*, 28 aprilie 2014, consultat în 18 septembrie 2018.

4. Citat de ziarul online *Gândul*: http://www.gandul.info/stiri/gigi-becali-zice-ca-seamana-cu-mihai-viteazu-pentru-ca-amandoi-s-au-nascut-la-braila-254066, consultat în 18 septembrie 2018.

5. Vezi Cristian Tudor Popescu, *Filmul surd în România mută: politică şi propagandă în filmul românesc de ficţiune (1912–1989)*, Polirom, Iaşi, 2011, 304 p.

agresiunea verbală, invectiva grosieră, amenințarea cu bătaia, pe care uneori o mai și pune în practică printr-o armată de bodyguarzi.

La alegerile legislative din 28 noiembrie 2004, PNG a obținut 227.443 voturi (2,22%) pentru Camera Deputaților și 241.486 voturi (2,36%) pentru Senat.[1] Un procentaj similar a obținut și la alegerile din 30 noiembrie 2008, adică 2,27% din voturi pentru Cameră și 2,53% pentru Senat. Nu lua voturi din bazinul electoral al partidelor *mainstream*, ci dijmuia procentele lui C.V. Tudor, cu care a făcut apoi un viguros schimb de insulte înaintea reconcilierii din primăvara lui 2009 și îmbarcării pe lista PRM pentru Parlamentul European. A sărit însă din barca PRM spre a se alătura PNL, cu care câștigă în decembrie 2012 un mandat de deputat național în cadrul Uniunii Social-Liberale (USL), în care PSD și PNL erau protagoniști. Cu această ocazie, infirmă și agresiva retorică din perioada PNG, când excludea orice alianță cu stânga. Trei condamnări penale succesive îi vor ruina cariera politică. Prima, cu suspendare, îl obligă să se retragă din PNL în februarie 2013, a doua, în 20 mai 2013, îl trimite pentru trei ani în spatele gratiilor pentru tranzacții imobiliare ilicite cu terenuri ale armatei, a treia adaugă un spor de pedeapsă de șase luni.

Inamicul ciocoilor

Tipologia postdecembristă a populismului românesc nu s-a încheiat cu încarcerarea lui George Becali și falimentul partidului său. Ștafeta populismului a fost preluată de Partidul Poporului-Dan Diaconescu. Fondatorul acestuia este realizatorul TV Dan Diaconescu, ziarist, proprietar al televiziunilor OTV și DDTV. Vreme de aproape două decenii, cariera lui la diverse ziare și televiziuni a fost obscură până în anii

1. Candidând pentru președinția României, George Becali a obținut în 28 noiembrie 2004 doar 184.560 de voturi (1,76%), deci mai puțin decât partidul pe care-l conducea.

2008–2009, când a exploatat cu dibăcie la OTV un fapt divers sângeros, misterul dispariției avocatei Elodia Ghinescu. Publicul este îmboldit să-și dea cu părerea prin mesaje suprataxate. Ocultismul, scandalurile și concursurile cu premii, uneori volatilizate, participă la rețeta succesului unei televiziuni sancționate regulat de Consiliul Național al Audiovizualului (CNA) pentru încălcarea reglementărilor din domeniu. De altfel, în ianuarie 2013 licența societății este retrasă și OTV încetează să emită.[1] Dacă PRM a fost emanația politică a unei reviste, PP-DD-ul este creația unei televiziuni.

Partidul Poporului a fost înregistrat la 29 noiembrie 2010, după oarecari tergiversări. Tribunalul București nu îl înscrie decât după adăugarea numelui fondatorului. Dan Diaconescu n-avea reputația predecesorului său din urmă cu un secol, generalul Averescu, politician mai degrabă conservator, ci practica, spre deosebire de liderul Partidului Poporului de altădată, un stângism menit să atragă voturile unui electorat pauperizat. El a pus sub tirul criticii pe reprezentanții tuturor celorlalte partide postdecembriste, grupați sub eticheta-valiză de „ciocoi“. Promisiunea unui nou egalitarism, precum în 1989, văzut drept anul zero al politicii românești, flata resentimentul păturilor de jos împotriva elitelor, vechiul antagonism populist. PP-DD nu avea o doctrină clară, ci etala un radicalism ale cărui rădăcini sunt de căutat în naționalismul și socialismul în stil românesc. Partidul *cere* (din nou, tactica populistă vizând suprimarea duratei și obsesia verbelor performative) mărirea salariilor și a pensiilor, anularea numeroaselor taxe și a impozitelor în vigoare și înlocuirea lor cu o singură taxă pe venituri și proprietăți, reducerea TVA, neretribuirea politicienilor (președinte, premier, miniștri, parlamentari), eliminarea taxei audiovizuale. PP-DD cere, dar nu identifică resurse. Acestea ar apărea prin curmarea risipei și a delapidării (alt topos populist recurent).

---

1. Agenția Mediafax anunța decizia CNA: http://www.mediafax.ro/cultura-media/cna-a-retras-licenta-audiovizuala-a-otv-postul-si-a-incetat-emisia-marti-seara-10516268, link consultat în 18 septembrie 2018.

Formațiunea propunea, în stilul agrarienilor interbelici, înființarea unor cooperative ale micilor fermieri, dar și, de astă dată în maniera comuniștilor imediat postbelici, introducerea asesorilor populari în completele de judecată, înființarea unui „tribunal al poporului" pentru judecarea în regim de urgență a cazurilor de corupție și subminare a economiei naționale sau de trădare, în fine, fondarea unei companii de stat cu președinte ales de popor pentru administrarea averilor statului și distribuirea unor dividende lunare egale tuturor cetățenilor.[1] Pe lângă aceste obiective, Dan Diaconescu și acoliții săi au fluturat și promisiuni demagogice precum ajutoare financiare pentru defavorizați, 20 000 de euro pentru orice înființare a unei societăți comerciale, au împărțit chei și titluri de proprietate (pentru construcții inexistente) cu condiția ca deținătorii lor să se înscrie în partid. Cu asemenea procedee, partidul se putea lăuda, în 25 ianuarie 2012, că ar fi avut 1.000.000 de aderenți[2] și ținea la începutul lui 2012 primul congres.

La alegerile locale din 10 iunie 2012, pe listele PP-DD au fost aleși 31 de primari, cu precădere în localități mici, dar și în municipiul Giurgiu, 3126 de consilieri locali și 134 de consilieri județeni. La alegerile parlamentare din toamnă, PP-DD reușește să se claseze pe a treia poziție, cu 13,99% din voturi la Camera Deputaților și 14,65% la Senat. Aceste rezultate se convertesc în 68 de mandate (47 de deputați, 21 de senatori), din care în primăvara lui 2014 mai deținea doar o jumătate, senatorii părăsindu-l aproape toți. Președintele partidului a fost mai puțin norocos. Candidând pentru un mandat de deputat în județul Gorj, colegiul electoral 1, contra premierului Victor Ponta, a pierdut alegerile. Prins cu suspendarea licenței OTV și diverse probleme judiciare, a cedat

---

1. Vezi site-ul partidului: http://www.partidul.poporului.ro/content/20-de-puncte-ale-partidului-poporului, consultat în 18 septembrie 2018.

2. „Adeziunea cu nr. 1.000.000 la Partidul Poporului aparține unui ploieștean", http://www.politicalocala.ro/adeziunea-cu-numarul-1-000-000-la-partidul-poporului-s-a-inregistrat-la-ploiesti.html, vezi și www.max-media.ro, 25 ianuarie 2012, link consultat în 18 septembrie 2018.

șefia partidului senatoarei Simona Man. „Exilat“ la Roma, Dan Diaconescu își anunța candidatura la prezidențialele din 2014. La europarlamentarele din 25 mai 2014, PP-DD în dezagregare nu mai obținea decât 3,67% din sufragii, sub pragul de 5%.

În iulie 2014, îi rămăseseră sub o treime dintre deputați și doar patru senatori. De altfel, autorul își amintește o întâlnire de grup din primăvara 2013 cu un deputat PP-DD de diaspora care, prudent, își comandase cărți de vizită fără numele și sigla partidului. Ceilalți migraseră spre PSD și mai ales, conform unui mecanism bine rodat, spre sateliții acestuia, Partidul Conservator și Uniunea Națională pentru Progresul României, o facțiune scindată din PSD în 2010 și întoarsă la matcă în 2012. Totodată, în urma imploziei Uniunii Social-Liberale și a trecerii PNL în opoziție, prim-ministrul Victor Ponta, președinte al PSD, lasă deoparte polemicile cu Dan Diaconescu și semnează un protocol de colaborare parlamentară și (mai ales) la nivel local cu rămășițele PP-DD[1]. La alegerile prezidențiale din noiembrie 2014, Diaconescu aduna 4,03%, clasându-se al șaselea, și îl sprijinea fără succes pe Ponta în turul secund. În 2015, fondatorul PP-DD este condamnat la cinci ani și șase luni de închisoare pentru șantaj[2], iar PP-DD cu ultimii săi nouă parlamentari este absorbit de UNPR.[3]

Într-un context european de euroscepticism crescând, cu multe partide antisistem (FN, UKIP, Mișcarea 5 Stele, FPÖ) izbutind scoruri importante la alegerile europene din 2014, România pare a înota împotriva curentului. PP-DD și PRM

1. Vezi Mediafax: http://www.mediafax.ro/politic/psd-si-ppdd-au-incheiat-un-protocol-de-colaborare-parlamentara-si-locala-video-12831075, consultat în 18 septembrie 2018.

2. Vezi Mediafax: http://www.mediafax.ro/social/dan-diaconescu-condamnat-definitiv-la-cinci-ani-si-sase-luni-de-inchisoare-cu-executare-mi-au-inchis-televiziunile-mi-au-inchis-partidul-acum-ma-inchid-pe-mine-13928934, consultat în 18 septembrie 2018.

3. Vezi http://www.digi24.ro/Stiri/Digi24/Actualitate/Politica/UNPR+a+fuzionat+cu+PPDD, consultat în 18 septembrie 2018.

nu trec pragul electoral de 5%. Voturile lor cumulate nu ating 6%. Indice al divorțului între electorat și populiști, al unei maturități politice, cum ar vrea unii să interpreteze? Da și nu: discursul naționalist și vag eurofob este preluat de PSD. Un discurs eurofob pe față nu are mare priză în România. Potrivit Eurobarometrului din mai 2014, țara se situa în fruntea UE28 cu 76% optimiști privind viitorul Uniunii.[1] Totuși, în urma tentativei de demitere a președintelui Băsescu din iulie 2012 și a referendumului invalidat de Curtea Constituțională pentru că nu s-a atins pragul de participare de 50% dintre cetățenii înscriși pe listele electorale, PSD (și încă mai mult PNL) a fost serios criticat de Parlamentul European și de Comisie pentru derive antidemocratice.[2] Electoratul social-democrat a resimțit eșecul ca pe un traumatism și l-a explicat prin ingerința europeană, dezvoltând, potrivit unui sociolog român, o „atitudine antieuropeană“[3].

Campania pentru alegerile europene din mai 2014 a PSD a fost atipică pentru un partid socialist, fiind axată pe sloganul „Mândri că suntem români“ și pe valorile tradiționale. Cei 16 europarlamentari ai partidului (50% dintre mandatele alocate României, cel mai bun rezultat al acestei familii politice în UE28) au misiunea de a „apăra România la Bruxelles“[4]. Prin aluzii și perifraze, Europa este descrisă ca un inamic. Mesajul prin care prim-ministrul Ponta asuma această victorie zdrobitoare este de altfel plin de referințe naționaliste: „în campanie am vorbit despre valorile tradiționale ale României – pentru

1. Comunicat de presă al Comisiei Europene: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-14-543_fr.htm, consultat în 18 septembrie 2018.

2. Vezi site-ul RTBF: http://www.rtbf.be/info/monde/detail_barroso-critique-durement-les-derives-antidemocratiques-en-roumanie?id=7806809, consultat în 18 septembrie 2018.

3. Vezi acest articol din *Revista 22*: http://www.revista22.ro/bruno-536tefan-electoratul-are-o-atitudine-antieuropeana-41887.html, consultat în 18 septembrie 2018.

4. Vezi HotNews: http://www.hotnews.ro/stiri-politic-17107796-psd-mizeaza-cartea-nationalista-campanie-electorala-trimitem-bruxelles-oameni-mandri-sunt-romani-care-vor-apara-romania-plus-furt-identitate.htm, link consultat în 18 septembrie 2018.

că Armata, Biserica, familia sunt valori care rămân valori tradiționale românești chiar și în context european. Și trebuie să protejăm aceste valori, pe care partidele de dreapta le-au uitat și rămân în sarcina noastră“[1]. Chiar înainte de excluderea din PSD în 2017, Ponta s-a asociat cu un partid ultranaționalist. Partidul România Unită a vehiculat imaginea sa în campania pentru legislativele din decembrie 2016, deși ex-premierul figura pe lista PSD, și a adunat 2,70% la Cameră și 2,95% la Senat. În iulie 2015, un europarlamentar ales pe lista PSD (dar provenit din Partidul Conservator) se alătură Grupului Europa Națiunilor și a Libertăților, al cărui protagonist este Frontul Național[2], apoi își continuă periplul spre euroscepticii de la Conservatorii și Reformiștii Europeni.

Campania pentru alegerile europene a servit drept repetiție pentru prezidențialele din noiembrie 2014. Victor Ponta, președintele PSD, mizează ostentativ pe naționalism și pe ortodoxie spre a se impune în fața candidatului Alianței Creștin-Liberale (de dreapta, formată din PNL și PDL, o refacere a Alianței DA din 2004). Klaus Iohannis, sas luteran, este dublu minoritar. În ciuda sprijinului cvasitransparent al Bisericii Ortodoxe Române și a susținerii populiștilor Vadim Tudor și Dan Diaconescu (Becali se afla în închisoare), grație unei enorme mobilizări populare în turul secund, Iohannis recuperează un deficit de 10% și se impune cu 54,43%, cel mai mare ecart din 2000. Într-un context regional în care populiștii câștigau teren, alegerea lui Iohannis se înscria împotriva acestui curs. Virajul populist al PSD nu aducea pe moment rezultatele sperate.

Politologul Alexandru Gussi explica improbabila alianță a PSD cu PP-DD printr-o „compatibilitate [...] la nivelul discursului populisto-nostalgic“: „Atât *România Mare*, cât și OTV

1. Declarație publică preluată de HotNews: http://www.hotnews.ro/stiri-politic-17354742-victor-ponta-maine-suntem-dispusi-asezam-masa-liderii-pnl-care-cred-usl.htm, link consultat în 18 septembrie 2018.

2. Site-ul Euractiv, articol din 20 iulie 2015, consultat în 18 septembrie 2018: http://www.euractiv.fr/sections/politique/le-groupe-du-fn-vole-un-elu-social-democrate-au-parlement-europeen-316428.

au creat realități paralele care au făcut apoi posibilă apariția câte unui partid care era parlamentar, dar nu era chiar partid. Ambele s-au afirmat ca mișcări populare antisistem, dar erau populate de oamenii sistemului. Ambele au fost la nevoie utile PDSR/PSD. Aparent, diferența esențială vine din faptul că PRM putea fi ușor catalogat drept extremist, în vreme ce PP-DD a fost mult mai precaut. Dar ambele s-au hrănit din nostalgia ceaușismului“[1].

Totuși, dacă la începutul anilor 2000, sub presiunea transformării pentru integrarea euroatlantică, PSD externaliza discursul populist, după 2014 acesta este internalizat. La alegerile din 2016, PSD obține un scor fără precedent: 45,47% la Cameră, 45,67% la Senat. Campania sa a fost jalonată de național-populism, cu vagi accente ale populismului antifiscal scandinav (sau mai degrabă o reșapare a promisiunilor PP-DD din 2012: PSD anunța suprimarea a 102 taxe), plus promisiunea creșterii generoase a pensiilor și salariilor. Guvernul de tehnocrați instalat în noiembrie 2015 este atacat ca unealtă a străinilor, în special a Bruxellesului, iar manipularea merge până acolo încât se lansează zvonul că premierul Dacian Cioloș ar fi fiul lui George Soros.

Urmașii Mișcării Legionare

Destui comentatori situează național-populismul românesc postcomunist în descendența Mișcării Legionare. Discursul lui Corneliu Vadim Tudor, cel al lui George Becali au fost adesea considerate tributare retoricii legionare interbelice. Totuși, deși Vadim Tudor a făcut constant apologia dictatorului Ion Antonescu, ar fi greu de identificat urma unei complezențe față de Garda de Fier în discursurile sale. Cu totul altfel stau lucrurile în cazul lui Becali, dar nici el nu a clamat vreo filiație ideologică. Deja, decretul-lege nr. 8 emis de Consiliul FSN în 31 decembrie 1989 restaura pluralismul politic în România,

1. Alexandru Gussi, „De ce PSD-Ponta își ia rația de populism“, *Revista 22*, nr. 23, 10–16 iunie 2014, p. 4.

dar interzicea mișcările fasciste. Un partid legionar nu ar fi putut așadar fi înregistrat. Totuși, diverse formațiuni politice, fie că sunt partide ori asociații, își dispută moștenirea lui Codreanu.

În ianuarie 1990, un nucleu de foști deținuți politici, printre care mulți legionari, întemeiază Uniunea Democrat-Creștină (UDC). Legionarii se retrag treptat din această formațiune spre a fonda partidul Noua Românie Creștină, autorizat de Horia Sima (1907–1993), succesorul lui Codreanu, și înregistrat în 1992. Primul său președinte este Șerban Suru, fost membru al UDC și actual comandant autoproclamat al Mișcării Legionare. Suru abandonează partidul în 1993, găsindu-i pe veteranii legionari prea șovăielnici după gustul său. Lipsit de relief, partidul se autodizolvă după câțiva ani și aspre negocieri infructuoase pentru a fuziona cu Partidul Pentru Patrie (PPP), pus pe picioare de niște legionari disidenți în 1993. Exilul legionar, ca și supraviețuitorii rămași în țară, erau divizați în mai multe facțiuni.

PPP reușește să treacă proba timpului. Publică un periodic (*Buciumul*) și participă la alegeri. Scorurile sale electorale sunt însă submediocre: 0,15% la Cameră și 0,17% la Senat (1996), 0,16% la Cameră și 0,17% la Senat (2000), 0,15% la Cameră și 0,17% la Senat (2004). În februarie 2012, Tribunalul București încuviințează schimbarea numelui în Partidul Totul pentru Țară (PTPȚ), titulatura fostului vehicul electoral al Mișcării Legionare dintre 1934 și 1938. Neputând plăti garanțiile financiare cerute pentru fiecare colegiu electoral, PTPȚ boicotează alegerile parlamentare din 2012. În 2013, parchetul de pe lângă Tribunalul București solicită dizolvarea mai multor partide, printre care PTPȚ, pentru neîndeplinirea scopurilor (nu a propus candidați la două alegeri parlamentare consecutive în cel puțin 18 circumscripții electorale și nu a obținut cel puțin 50 000 de voturi la două alegeri naționale succesive). În mai 2014, Tribunalul București pronunță dizolvarea partidului, decizie contestată de PTPȚ la Curtea de Apel. În mai 2015, instanța superioară respinge apelul și PTPȚ este primul partid dizolvat de justiție. În ciuda unei activități de

peste douăzeci de ani, partidul nu a dobândit vreodată o veritabilă vizibilitate. S-a pretins constant singurul legatar al Mişcării Legionare şi a contestat legitimitatea oricăror alte mişcări (Noua Dreaptă, Mişcarea Legionară condusă de Şerban Suru) cu pretenţii la succesiunea gardistă. PPP nu a întreţinut niciodată raporturi cu PRM, pe care îl considera comunist.[1]

Şerban Suru începe reconstruirea Mişcării Legionare şi se proclamă comandant în 1994. Vreme de un deceniu, deşi nu a fost niciodată înregistrată legal, formaţiunea sa a fost cea mai vizibilă dintre cele de extremă dreapta în spaţiul public, prin negaţionism, uniformele verzi (Sima interzisese purtarea lor în România după 1989), librărie, editura care scotea cărţi şi broşuri şi prin revista *Obiectiv legionar* (apare din 2003).[2] S-au creat cuiburi legionare în mai multe oraşe. Totuşi, din punct de vedere politic, impactul lui Suru şi al camarazilor săi a rămas confidenţial.

În decembrie 1991, Marian Munteanu, fostul şef al Ligii Studenţilor, bătut sălbatic de mineri în iunie 1990, înregistrează Mişcarea pentru România (MPR,) a cărei activitate continuă până în 1995. Grosul activităţii consta în publicarea revistei *Mişcarea*. Organizarea MPR o imita pe cea a Gărzii de Fier, numele revistei sale conota transparent referinţa legionară. Partidul profesa un naţionalism creştin şi un cult al liderului pe care Codreanu nu le-ar fi renegat, însă nu a asumat deschis niciodată doctrina legionară. Sociologul protocronist Ilie Bădescu a reprezentat una dintre figurile de prim rang ale MPR.[3]

---

1. Comunicare personnală a lui Ion Gavrilă Ogoranu în urma unei conferinţe la Paris din octombrie 2005. În noiembrie 2005, Gavrilă Ogoranu, fostul partizan anticomunist din munţii Făgăraş, era ales preşedinte al PPP. S-a stins la 1 mai 2006.

2. Unele informaţii despre Mişcarea Legionară au fost preluate de pe site-ul ei, în special din secţiunea *Mişcarea Legionară în postcomunism*, de Octavian Lixeanu: http://www.miscarea-legionara.net/doc_miscarea_in_postcomunism_5.html, consultată în 18 septembrie 2018, apoi coroborate cu alte surse.

3. Vezi Michael Shafir, „The Romanian extreme right in the post-communist period", în *Sfera politicii*, nr. 15, martie 1994, p. 5.

În 1992, tânărul ziarist Radu Sorescu întemeiază Partidul Dreapta Națională (PDN), care scoate la început de 1993 revista *Noua Dreaptă*. Primul număr publică manifestul partidului: stat etnocratic, asimilarea minorităților etnice, reînvierea Axei printr-o apropiere de Germania și Japonia, respingerea UE și a tuturor organismelor supranaționale, frazeologie legionară[1]. Sorescu aruncă prosopul în 1995. În 1995, deputatul Cornel Brahaş este exclus din PUNR și se alătură PDN. Va fi izgonit în ianuarie 1996. Partidul este dizolvat în 1996, pentru că nu reușește să adune cele 10.000 de semnături prevăzute de noua lege a partidelor politice adoptată în aprilie.

În 2000, apare o nouă organizație de extrema dreaptă, Noua Dreaptă (ND, omonima revistei PDN a lui Sorescu). Președinte până în zilele noastre îi este avocatul Tudor Ionescu, ex-membru al PPP, iar logoul adoptat este crucea celtică. Noua Dreaptă prinde la tineri, este foarte prezentă pe internet și are 18 filiale județene, plus altele în Basarabia, Italia, Irlanda și Marea Britanie. Ideologia ND este una a confruntării: evreii, minoritățile etnice (unguri, romi), sexuale și religioase (secte) sunt țintele privilegiate. ND organizează concerte de rock identitar, tabere, marșuri (împotriva homosexualității, a exploatării aurului de la Roșia Montană sau a gazelor de șist, a regionalizării, a clasei politice, pentru unirea Basarabiei cu România, pentru comemorarea Căpitanului Codreanu). Este membră a Frontului Național European, organizație pan-naționalistă, și întreține raporturi cu formațiuni similare din Danemarca, Germania, Italia, Marea Britanie, Polonia, Slovacia, Spania și Suedia. Scopul colaborării este clădirea unei Europe a națiunilor, prin opoziție față de proiectul UE.[2] Moștenirea legionară a ND este pusă în discuție. Potrivit lui

1. *Ibidem*, p. 6.

2. Raul Cârstocea, „Heirs of the Archangel? The 'New Right' Group and the Development of the Radical Right in Romania", în *eSharp, Special Issue: Reaction and Reinvention: Changing Times in Central and Eastern Europe*, 2008, pp. 39–41. Cârstocea consideră că termenul de populism nu este aplicabil ND și îl preferă pe cel de „radicalism".

Cârstocea, mişcarea o revendică pentru că este o sursă de legitimitate istorică, dar o adaptează nevoilor ei până la completa travestire.[1]

De mai bine de zece ani, ND a luat faţa Mişcării Legionare a lui Suru şi a devenit mişcarea de extrema dreaptă cea mai prezentă pe teren şi cea mai vizibilă în spaţiul public prin acţiunile sale provocatoare, adesea preluate de media. A încercat în mod repetat constituirea unui partid politic, izbutind abia în 2015. Partidul Noua Dreaptă se defineşte drept naţionalist şi eurosceptic, precum şi ca alternativa la Partidul Unic al Corupţilor, discurs populist recurent. La alegerile parlamentare din 2016, Partidul Noua Dreaptă participă pe listele Alianţei Noastre România, condusă de Marian Munteanu şi înfiinţată în august 2016, care obţine 0,84% la Cameră şi 0,95% la Senat.

La alegerile locale şi parlamentare din 2004, ND plasase candidaţi (printre ei preşedintele Tudor Ionescu şi profesorul universitar Ion Coja) pe listele Partidului Naţional Democrat-Creştin (PNDC). PNDC a obţinut 0,27% la Cameră şi 0,33% la Senat, iar colaborarea s-a oprit după această experienţă. Lingvistul Coja, profesor la Universitatea din Bucureşti, negaţionist, apologet legionar, dar şi al mareşalului Antonescu, colaborator din 1990 până în 2010 (după spusele sale) la săptămânalul *Naţiunea* fondat de Iosif Constantin Drăgan, senator al PDAR în legislatura 1992–1996, membru al Vetrei Româneşti, al ND şi apoi al PNG este una dintre personalităţile extremiste cele mai vizibile în spaţiul public românesc din 1990 încoace. Colaborarea sa între noiembrie 2010 şi mai 2011 la *Tricolorul* lui Corneliu Vadim Tudor s-a încheiat cu o ceartă spectaculoasă.[2]

Tot în 2000, nepotul lui Codreanu, Nicador Zelea-Codreanu (1935–2014), înscrie la Bucureşti asociaţia Acţiunea Română. Aceasta se prezintă drept singura continuatoare legitimă a

1. *Ibidem*, pp. 38, 42, 43.

2. Vezi *Cronica română*, 19 august 2013: http://cronicaromana.ro/2013/08/19/ion-coja-despre-vadim-tudor-las-infatuat-dictator-de-o-prostie-crasai/, articol consultat în 18 septembrie 2018

Legiunii în spiritul lui Codreanu și intră în polemici cu fidelii lui Horia Sima. Acțiunea Română are un site pe internet și publică din 2003 revista lunară *Cuvântul legionar*. Printre acțiunile întreprinse figurează seri de poezie, slujbe de pomenire, publicarea de cărți și CD-uri. În 2004, Nicador Zelea-Codreanu cere simpatizanților săi să voteze pentru PNG al lui Becali la alegerile legislative și cu Gheorghe Ciuhandu, președintele PNȚ-CD la prezidențiale, dar nicidecum cu PPP. Nici una dintre aceste facțiuni de extrema dreaptă (sau de dreapta naționalistă, după terminologia lor) nu întreține raporturi vizibile cu partide, cu excepția mai sus menționată a PNG de pe vremea lui Becali, care ar fi păstrat și punți spre Noua Dreaptă, devenită ea însăși partid.

Extrema dreaptă de obediență legionară nu a reușit să influențeze agenda politică a României postcomuniste. Cea mai notabilă redeșteptare este una fantomă: în iunie 1990, președintele Iliescu denunță protestele din Piața Universității și tulburările din 13 iunie, orchestrate de putere, drept „rebeliune legionară“ pentru a justifica de fapt chemarea minerilor, chipurile, spre a restabili ordinea.[1] După cincizeci de ani de propagandă ostilă, românii privesc extrema dreaptă cu neîncredere. Supraviețuitorii legionari, din țară ori din exil, erau prea vârstnici pentru a dobândi o nouă vizibilitate în România de după 1989, profund influențată de moștenirea comunistă. În plus, spațiul antisistem era ocupat de național-comuniști, ale căror rețele și conexiuni la toate nivelurile puterii erau mult mai bune. Până și Biserica Ortodoxă, care ar fi putut încuraja un partid naționalist creștin (și al cărei patriarh, Teoctist, fusese în tinerețe simpatizant legionar), a preferat să mizeze pe modernitate și să se aranjeze cu noua putere, care de altfel păstra multe dintre elementele celei vechi.

A sosit așadar momentul să dau un răspuns întrebării care deschidea acest capitol: național-populismul românesc își are sursa în populismul interbelic (teorie ce ar face din comunism o simplă paranteză, închisă după căderea lui Ceaușescu) sau în național-comunism (ipoteză care postulează schimbări

1. Gallagher, *op. cit.*, p. 104.

structurale induse în procesele socio-politice din România de stăpânirea comunistă și care ar continua să producă efecte în postcomunism)? Răspunsul se impune de la sine: moștenirea determinantă a național-populismului este național-comunismul. Dintre formațiunile studiate în acest capitol și care au avut impact pe eșichierul politic românesc, este clar că PRM și PP-DD au prea puțin de-a face cu populismul românesc interbelic. PNG al lui Becali este singurul care s-ar putea apropia de acea tradiție, prin accentele religioase și prin insistența anticomunistă, precum și prin profilul și istoria familială a liderului. Se impune totuși constatarea că PNG nu a avut vreun succes electoral, fie și modest, iar Becali a fost ales în Parlamentul European pe lista PRM (în 2009) și în parlamentul național prin tsunami USL (în 2012).

Conducătorii PRM proveneau din eșaloanele doi și trei ale PCR, din Securitate și armată. Agenda partidului coincidea în mare cu cea a național-comunismului, ușor actualizată: xenofobie, izolaționism, protocronism, cultul liderului. Nici măcar numele partidului, care denotă revizionism teritorial, interzis în interiorul blocului sovietic, nu l-ar fi descumpănit pe Ceaușescu. În noiembrie 1989, la ultimul congres al PCR, secretarul general denunță pactul Ribentropp–Molotov (care permisese anexarea de către URSS a Basarabiei și a nordului Bucovinei), într-o ultimă și disperată încercare de face să vibreze coarda naționalistă spre a mobiliza în jurul său.[1] PP-DD a fost o experiență telepopulistă alimentată de nostalgia după epoca trecută a comunismului. Efemeritatea ei trădează lipsa structurilor și a înrădăcinării, odată ce unealta mobilizatoare (postul OTV) a fost scoasă din joc.

Național-populismul românesc reprezintă o perfectă ilustrare a ceea ce politologul american Paul Pierson a teoretizat drept „dependența de calea aleasă“ (*path dependency*). Pierson consideră că deciziile luate la un moment dat sunt ireversibile: „odată stabilite, modelele de mobilizare politică, regulile jocului instituțional și chiar perspectivele asupra lumii politice vor autogenera frecvent dinamici autoconsolidante. Odată

1. *Raport final*, ed. cit., p. 452.

ce actorii au înaintat destul de mult pe o anumită cale, foarte greu ar mai putea schimba direcţia. Alternative politice altădată foarte posibile s-ar putea dovedi iremediabil pierdute"[1].

Comunismul, regim transformator prin excelenţă, a schimbat în profunzime România timp de aproape jumătate de secol. Momentul 1989 a survenit ca un punct de cotitură. Regulile jocului instituţional şi perspectivele asupra lumii politice au evoluat, dar lent. Modelele de mobilizare politică erau în primii ani de democraţie masiv tributare celor comuniste. Omul nou vizat de comunism apăruse, însă diferit de cum îl întrevăzuseră doctrinarii roşii. Urbanizarea, industrializarea, propaganda, manualele şcolare, cinematografia, literatura creaseră o societate care avea prea puţine în comun cu România de dinainte de 1940. Spre a ilustra şi mai bine imposibila filiaţie a naţional-populismului românesc postdecembrist cu extremismul de dreapta interbelic, dincolo de câteva trăsături universale ale populismelor (apelul la popor, respingerea străinilor şi a medierilor), voi încerca o paralelă elocventă pentru dependenţa de calea aleasă.

Este suficient să aruncăm o privire asupra percepţiei românilor asupra monarhiei, alt actor politic, dar şi instituţional al statului precomunist. Defăimată de regimul comunist, precum şi de Iliescu, care i-a interzis regelui Mihai I să intre în ţară până în 1992, regalitatea se bucura totuşi de un capital de simpatie important în rândurile adepţilor partidelor istorice resuscitate (liberali, naţional-ţărănişti). Mulţi dintre liderii acestor partide, inclusiv Emil Constantinescu înainte de câştigarea alegerilor prezidenţiale din 1996, invocau deschis posibilitatea unei restauraţii, cumva după scenariul spaniol. După 2000, în ofensiva lor pentru a intra în NATO, preşedintele Ion Iliescu şi premierul Adrian Năstase au conciliat PSD cu casa regală. Rămăşiţele lui Carol II au fost repatriate în februarie 2003. De atunci, toţi actorii politici, cu excepţia PRM şi a preşedintelui Băsescu, şi-au exprimat aprecierea la adresa monarhiei şi a regelui Mihai I. Totuşi, un sondaj din mai 2014

1. Paul Pierson, *Politics in time. History, institutions and social analysis*, Princeton University Press, 2004, p. 6.

indica doar 30,2% intenție de vot pentru restabilirea monarhiei într-un eventual referendum[1], chiar dacă nivelul încrederii în președintele în funcție era la cote minime, după aproape zece ani la Cotroceni. Nici măcar emoția produsă de moartea regelui Mihai I în decembrie 2017 nu a dus la o schimbare spectaculoasă în favoarea opțiunii monarhice.

În schimb, Mișcarea Legionară întrunea o unanimă ostilitate: comuniștii sovietici și români (inclusiv național-comuniștii), partidele democratice, guvernele de după 1989, casa regală, actorii internaționali se situau, fapt rarissim, pe o poziție identică de respingere. Mijloacele sale de mobilizare erau limitate, la fel îi era și cunoașterea rotițelor noii puteri postcomuniste. Mai mult, trebuie să reconstituim contextul românesc dintre 1990 și 1996. Regimul Iliescu, spre deosebire, să spunem, de Polonia, care sub mâna fermă a ministrului de finanțe Leszek Balcerowicz întreprindea reforme liberale și punea bazele unei economii de piață liberă, nu a făcut nici privatizări, nici reforme. Statul a rămas principalul actor economic, chiar dacă întreprinderile publice au fost adesea decapitalizate spre a putea fi ușor preluate de apropiații puterii, care au devenit oligarhi precum în Rusia ori Ucraina.

Jean-Michel De Waele și Antoine Roger argumentează imposibila continuitate cu ce fusese înainte de 1945 în România (și în Bulgaria) analizând clivajele politice: „nici un strat istoric constituit înaintea regimului comunist nu ar mai putea avea vreo influență asupra clivajelor partizane. [...] S-a constituit, prin urmare, un clivaj unic care își află originea în regimul comunist“[2]. Acest clivaj „axat pe raportarea la trecutul comunist“ reprezintă, potrivit lui Alexandru Gussi, cheia de

1. Agenția Agerpres, 29 mai 2014: http://www.agerpres.ro/social/2014/05/29/sondaj-inscop-aproape–45-dintre-romani-au-o-parere-buna-despre-casa-regala-a-romaniei-08-49-02, articol consultat în 18 septembrie 2018.

2. Jean-Michel De Waele, Antoine Roger, „La formation des clivages partisans en Europe centrale et orientale. À la recherche d'une méthode de comparaison“, în Jean-Michel De Waele, *Les clivages politiques en Europe centrale et orientale*, Editions de l'Université de Bruxelles, Bruxelles, 2004, p. 16.

boltă a edificiului partizan românesc postcomunist. PSD și PRM se află astfel de aceeași parte a baricadei, aceea a uitării complice a comunismului: „în siajul acestor ambiguități [ale PSD – n. m.] se dezvoltă PRM, ca unul dintre efectele perverse ale uitării. Acest fenomen arată că politica uitării nu poate înlocui o politică a memoriei“[1].

Iliescu și partenerii săi, proveniți din PCR, aveau tot interesul să îndiguiască o eventuală redeșteptare legionară, precum și să canalizeze național-populismul. Acest culoar i-a fost atribuit lui Corneliu Vadim Tudor, legat de Securitate și de regimul comunist printr-o multitudine de fire, precum și PUNR, calcul care a permis echipei Iliescu să guverneze între 1992 și 1996, apoi din nou din 2000 până în 2004 (de astă dată cu o ușoară variație: sperietoarea Tudor i-a raliat lui Iliescu până și criticii lui cei mai acerbi). Chiar și în 2014, operațiunea a adus dividende, cu susținerea PP-DD pentru guvernul PSD. Din 2016, discursul național-populist este internalizat de PSD până la a deveni dominant (statul paralel, Soros etc.). Singura cale deschisă național-populismului românesc după 1989 era inevitabil cea a național-comunismului. Comunismul românesc, plasat vreme de 25 de ani sub zodia național-comunismului (față de numai 18, cel mult, sub cea a internaționalismului proletar), închisese pentru totdeauna porțile unei învieri a extremei drepte național-creștine dinainte de 1945.

Sorina Soare încearcă să contureze un profil identitar al partidelor antisistem românești (PRM în special, dar și PNG și PUNR) care ar avea în comun „populismul ca retorică și naționalismul ca suport jos al acestui discurs critic“[2]. Ea revine

1. Alexandru Gussi, „Quelques remarques sur les conséquences de l'usage politique du passé communiste dans la structuration du champ politique roumain après 1989“, în Alexandra Ionescu, Odette Tomescu-Hatto, *op. cit.*, p. 368. Pentru o viziune de ansamblu a dezbaterii asupra memoriei în România, vezi cartea aceluiași autor *La Roumanie face à son passé communiste*, l'Harmattan, Paris, 2011, 282 p.

2. Sorina Soare, „L'élargissement du spectre partisan roumain vers les extrêmes. Le Parti Populaire Grande Roumanie et ses ambitions de pouvoir“, în Pascal Delwit, Philippe Poitier (ed.), *Extrême droite*

la ideea suspendării timpului politic: „momentul și soluția imediată înlocuiesc strategia/perspectiva“[1] spre a conchide: „strategiile lor rămân ezitante în privința raporturilor întreținute cu regulile democratice. Izolarea politică nu le diminuează aspirațiile politice“[2]. Dar constatarea era la fel de adevărată pentru orice partid antisistem din România sau de aiurea, iar actorii politici analizați de Soare se aflau cu toții pe o pantă descendentă ireversibilă.

O altă tipologie a naționalismului extremist românesc de după 1989 coroborează perspectiva mea asupra dependenței sale de calea aleasă. Michael Shafir distinge între „partide radicale ale continuității“ și „partide radicale ale întoarcerii“, postulând că ambele tipuri au în comun xenofobia și naționalismul virulent. Shafir situează diferența la nivelul referinței istorice: „dacă partidele «radicale ale întoarcerii» se orientează spre valorile neotradiționaliste asociate cu partidele fasciste interbelice [...], partidele «radicale ale continuității» iau drept model moștenirea comunistă“[3]. Partidele radicale ale continuității în România ar fi prin urmare cei trei membri ai „patrulaterului roșu“ care au susținut guvernul între 1992–1996, adică PRM, PSM și PUNR. Le-am putea adăuga PP-DD. Pe de altă parte, „partidele radicale ale întoarcerii“ menționate de Shafir au fost formațiuni extraparlamentare, abia vizibile pe eșichierul politic românesc: Partidul Dreapta Națională al lui Radu Sorescu și Cornel Brahaș, Mișcarea Pentru România a lui Marian Munteanu și Mișcarea Legionară a lui Suru. Diferența de impact, de resurse și de vizibilitate între cei ce își găseau inspirația în național-comunism și cei ce ar fi dorit revitalizarea moștenirii legionare este pur și simplu strivitoare. Poarta „întoarcerii“ era zidită de „continuitate“.

---

et pouvoir en Europe. The extreme right parties and power in Europe, Éditions de l'Université de Bruxelles, Bruxelles, 2007, p. 77.

1. *Ibidem*, p. 81.

2. *Ibidem.*

3. Michael Shafir, „The Mind of Romania's Radical Right“, în Sabrina P. Ramet (ed.), *Radical Right in Central and Eastern Europe Since 1989*, Pennsylvania State University Press, University Park, 1999, p. 213.

Capăt de drum, sau metamorfoză?

Prăbușirea regimului comunist din România în decembrie 1989 a avut drept consecințe fericite restabilirea libertăților democratice și a pluralismului politic, dar și resuscitarea aproape simultană a populismului de diverse facturi, de la dreapta naționalist-creștină extremistă la stânga egalitară, care mizează pe statul paternalist. (1). Le este comun acestor stări de agregare ale populismului recursul la națiune, neam, credința strămoșească. (2) Majoritatea apelează la teoria conspirației, a puterilor oculte ce-și propun distrugerea românității, eliminarea românilor de pe scena omenirii. (3) De aici decurge invocarea insistentă a tradiției „glorioase", considerarea religiei ca factor de coeziune națională. (4). PRM, PNG-CD, PP-DD sunt partide ortodoxe, voci ale unei națiuni imaginate ca o cetate asediată de străini. (5) Xenofobia, teama superstițioasă de „celălalt" este o altă trăsătură distinctivă. (6) Ca și populismul de odinioară, cel de tip nou mizează pe remedii imediate, pe suspendarea timpului ca dimensiune a politicii. (7) Noii populiști sunt cu toții justițiari, vizează epurări, tribunale ale poporului, pedepse exemplare pentru corupți și trădători. (8) Între naționalismul civic și cel etnic, noii populiști îl aleg decis pe cel de-al doilea. Statul lor trebuie să reflecte o națiune omogenă etnic. (9). În ochii lor statul trebuie să dea, nu să ia, să rezolve prompt problemele cetățenilor. (10) Ignorând globalizarea, interdependența economiilor, integrarea europeană (și nu numai), neopopuliștii propun renaționalizarea resurselor, întreprinderilor, pământurilor, favorizarea etniei dominante. (11) Rasismul, naționalismul șovin, discriminarea minorităților, homofobia, misoginismul sunt consecințele acestei opțiuni. (12) Intoleranța merge până acolo încât noii populiști se atacă între ei viguros, excomunicându-se reciproc din comunitatea imaginată. Demagogia, filantropia mediatică și interesată, fluturarea unor avantaje colective imediate este o altă marcă distinctivă a populismului românesc postcomunist. (13) Semnificativ este faptul că „națiunea", „poporul" pe care le glorifică ei (mai mult pe al doilea decât pe cea dintâi), le-a întors succesiv spatele, marginalizându-i, eli-

minându-i practic de pe scena politică. Procesiunea populiştilor ce-şi schimbă măştile, nu şi procedeele, strategiile, pare a stârni un interes tot mai scăzut în rândul electoratului. (14) Falimentul, provizoriu, al populiştilor este un important indiciu de maturizare civică ce ne permite să privim cu încredere un viitor ce se anunţă cu multiple deschideri şi solicitări. (15) Este totuşi riscant să le anunţăm dispariţia: discursul populist a fost preluat de actori politici *mainstream*, ceea ce este departe de a constitui un apanaj al României (se întâmplă în mai toată Europa Centrală şi de Est). Populismul este ciclic, el nu dispare niciodată pentru totdeauna.

Totuşi, nu discursul îl face, sau nu singur, pe populist. Am stabilit permeabilitatea PSD la naţional-populism (mai mult la naţionalism înainte de 2000). Unii autori români clasifică FSN din 1990–1992, trunchiul comun al PSD şi al fostului PDL, în genul populist. Sorina Soare îl califică drept „naţional-populism paternalist"[1], formulă care mi se pare inspirată. Însă actualul PSD este un partid social-democrat validat ca atare de către omologii săi internaţionali (Internaţionala Socialistă, Partidul Socialiştilor Europeni) şi sistemic (2004–2008 a fost singurul ciclu electoral complet în care a fost complet absent de la guvernare, dar în 2007–2008 a asigurat un sprijin parlamentar abia mascat coaliţiei minoritare PNL-UDMR). A-l include aşadar în categoria naţional-populismului prin prisma prezenţei, tot mai recurente, în discursul său a unor teme populiste sau naţionaliste ar fi prematur, cel puţin pentru moment. Este, ca şi Smer-SD din Slovacia, doar un partid de stânga atipic după standardele occidentale, dar se înscrie în tradiţia politică recentă din România. Câtă vreme el este validat ca social-democrat de către instanţele doctrinare internaţionale şi nici electoratul intern nu aduce sprijinul său unui alt partid de stânga, nu îl putem plasa arbitrar în alt loc al scării stânga–dreapta.

Volumul coordonat de Sergiu Mişcoiu şi Sergiu Gherghina, *Partide şi personalităţi populiste în România postcomunistă*, a abordat tema dintr-o perspectivă care se dorea exhaustivă

1. Soare, *op. cit.*, p. 100.

(istoricul populismului, perspectivă teoretică, clasificare, analiză de discurs, mitologie, sociologie electorală, încadrare axiologică) și care are meritul de a baliza terenul. Totuși, după lectură se pune o întrebare inevitabilă: cine nu a fost populist în România postcomunistă? Sigur nu președinții: Ion Iliescu, Emil Constantinescu și Traian Băsescu ar avea acest numitor comun.[1] La nivelul partidelor, sunt desemnate ca populiste FSN și PDSR la începutul anilor '90, PNL în 2003–2004 și 2009–2010, PDL în 2003–2004 și 2007–2008 și PRM (George Jiglău), FSN, PRM, PUNR, PNG (Soare), Alianța Dreptate și Adevăr, PDL și PSD (Mihail Chiru), PRM și PDL (Sergiu Gherghina). Tot spectrul politic românesc este trecut prin razele X ale discursului populist, și totuși, admit autorii, nu haina îl face pe om și nici retorica pe populist. Analiza discursului riscă să deturneze înțelegerea populismului românesc. Această logică ne-ar duce înapoi la populismul ca sindrom al lui Wiles (1964) sau la considerațiile despre populism ca trăsătură definitorie a scenei politice românești interbelice.

Partidele sistemice au apelat la retorica populistă, ceea ce a marginalizat formațiunile protestatare, dar după părerea mea PSD, PNL sau PDL nu pot fi amalgamate cu PRM sau PP-DD. Nici chiar acel PDL dinaintea divorțului de președintele Băsescu nu își găsește locul în această categorie. Partidul și liderul său istoric au multiplicat temele populiste, dar PDL nu a cedat de pildă tentației populiste în 2010 și a adoptat măsuri anticriză care i-au subminat popularitatea. PSD, PDL și chiar PNL (mai ales în 2012) au jucat pe coarda naționalistă și uneori populistă, din rațiuni pur electorale, dar ea nu constituie nucleul identității lor pe o perioadă îndelungată, nici nu definește profilul majoritar al electoratului lor.

Dacă urnele par a fi eliminat pe moment populiștii din prim-planul politicii românești, este posibil ca ei să fi înregistrat o victorie *à la* Pirus: dispariția lor momentană de pe eșichier a permis discursului lor să ocupe centrul scenei. În orice caz, această tendință este departe de a-și fi spus ultimul cuvânt. Trecutul bogat îi trasează deja un viitor.

---

1. Adriana Marinescu, „Prin mit, la realitate: discursul populist din România", în Sergiu Mișcoiu, Sergiu Gherghina, *op. cit.*, p. 136.

GHID DE LECTURĂ APROFUNDATĂ

Pentru cititorii care doresc să aprofundeze bibliografia populismului, lucrarea coordonată de Ghiță Ionescu și Ernest Gellner *Populism. Its Meanings and National Characteristics* (Londra, 1969) reprezintă actul de naștere al studiilor în domeniu. Pentru o sistematizare tipologică limpede, cel puțin la acel moment, Margaret Canovan rămâne referința, cu *Populism* (New York & Londra, 1981). O trecere în revistă globală a populismelor până la acel moment a realizat cu succes Guy Hermet în *Les populismes dans le monde: une histoire sociologique XIXᵉ-XXᵉ siècle* (Paris, 2001). Pentru o delimitare terminologică utilă, se poate citi Gino Germani: *Authoritarianism, Fascism and National-Populism* (New Brunswick, 1978). Pentru o analiză a resorturilor populismului și definirea acestuia ca discurs, Ernesto Laclau, în perioada sa post-marxistă, cu *On Populist Reason* (Londra & New York, 2005), constituie o sursă de prim ordin. Contribuții marcante la definirea conceptului de populism au adus Daniele Albertazzi & Duncan McDonnel cu *Twenty-First Century Populism: The Spectre of Western European Democracy* (New York & Londra, 2007) și Pierre-André Taguieff cu *L'illusion populiste* (Paris, 2002) și în volumul coeditat împreună cu Gil Delannoi, *Nationalismes en perspective* (Paris, 2001). În ce privește partidele populiste occidentale, există Cas Mudde cu *Populist Radical Right Parties in Europe* (Cambridge & New York, 2007). Despre renașterea postcomunistă a populismului est-european a scris Vladimir Tismăneanu în *Fantasmele salvării: naționalism, democrație și mit în Europa postcomunistă* (Polirom, 1999).

O încercare de analiză a populismului românesc contemporan poate fi găsită în Sergiu Gherghina, Sergiu Mișcoiu (ed.), *Partide și personalități populiste în România postcomunistă* (Iași, 2010). Deosebit de utile, chiar dacă tributare contextului politic în care au văzut lumina tiparului, rămân studiile lui Z. Ornea, cel mai asiduu cercetător al curentelor ideologice românești: *Țărănismul, Studiu sociologic* (București,

1969); *Sămănătorismul* (București, 1971); *Poporanismul* (București, 1972); *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea* (București, 1980); *Viața lui C. Dobrogeanu Gherea* (București, 1982); *Opera lui C. Dobrogeanu Gherea* (București, 1983); *Viața lui C. Stere* (București, vol. I, 1989; vol. II, 1991); *Anii Treizeci. Extrema dreaptă românească* (București, 1995). Gândirea politică a lui Constantin Dobrogeanu-Gherea a fost analizată de Cristian Preda în *Staulul și sirena* (București, 2002). Cei interesați de protocronism vor citi cu interes Alexandra Tomiță, *O istorie „glorioasă". Dosarul protocronismului românesc* (București, 2007).

INDICE SELECTIV DE NUME

CUPRINS